

میتۆدی فیکر

میتۆدی ژیان

فوناد سدیق

ههولپیر 2024

پیشکشه به:

- دایکم، بئ نهوهی ههرفیگی له هیج قوتابخانهیهک خویندییت، فیبری کردین یهک دیناری ههرام نهخوین، دایکم به ههموو شیوهیهک دژی دروو کاری ساخته و گهندهئی بوو. نهو جوړه پهروهردیه له هیچکام له زانکوکانی کوردستانیش بوونی نهبووه.
- نهوانه‌ی به‌دوای میتۆدی فیکریکی جوان و میتۆدیک بو ژبانیکی به‌خته‌وهر سه‌رگه‌ردانن .
- نهوانه‌ی له پیناوی دادپه‌روه‌ری کۆمه‌لایه‌تی و راستگۆییدا قوربانیان داوه.

هیچ شتیک نییه ناشیرین بیټ، ته نیا مروّف نه بیټ له کاتی گه نده لیدا

نیچه

به زهیی هاتنه وه به هه مووان، نهی دراوسی میهره بانم، نه وه توندوتیژی و
سته مکارییه بو تو .

نیچه

نه وهی قهت له کاتی خویدا ناژی، به راستی چون ده توانی له کاتی خویدا بمریت ؟

نیچه

دنیا ترین ریگا بو گه نده لکردنی گه نجیک نه وهیه که رینمایمی بگریت تا ریزکی
به رزتر نه و که سانه بگریت که وهک یهک بیرده که نه وه له ناست نه وانهی
بیرکردنه وهیان جیاوازه

نیچه

چیژی میگه لبوون کونتره له چیژی (من) بوون و، هه تا سه رده مانیک که ویزدانی
ناسوده به میگه ل دابنن، ته نیا ویزدانی نا ناسودهیه که ده لی (من).

نیچه

ناوهرۆك

9ن	پيشه كى
25ن	ماترياليزمى ميژوويى و مەلانىي چىنايه تى له هزرى ماركسدا
59ن	پييه ر بۆرديو تيوورى بونىادگه رى پىكه اته يى (ته كوئى)
95ن	Descriptive method مېتودى وه سفى
131ن	خوكوشتن و مەترسييه كانى له سه ر ئاسايشى كۆمه لايه تى
175ن	كارىگه رى ته كئۆنؤجيا به سه ر پيسبوونى ژىنگه
211ن	رۆلى ژىنگه و كارىگه رى به سه ر ساخله مى و نه خۆشى
251ن	ئافره ت و ته كسى، تيروانىنى ئافره تان به رامبه ر ره قئارى شوفيران

پيشه‌كى

ئەم چەند لىكۆلىنەۋەدەيەي كە لەنيۇ دووتويى ئەم كىتتېدەيە، بەرھەمى كۆتايىيەكانى سالى 2016 و سەرھەتاكانى سالى 2017 يە، كە سەرقاليان بووم. ئەۋكات مەبەستم بوو، بەنيۇ ھەندى بابەتى فيكرى و كۆمەلايەتيدا بچم، بەتايىبەت ماركس و بۆردىۋو دۆركھايىم. يەكەمىيان ئەگەر ھەندىك لە بىروبۇچوونەكانىشى كۆتاييان ھاتىت، بەلام جەۋھەرى ماركس گۇرانكارىيەكى ئەۋتوي بەسەردا نەھاتوۋە، بەتايىبەت لە بوارى دادپەرۋەرى كۆمەلايەتى. راستە چىنە كۆمەلايەتتېيەكان كە ماركس پۇلىنى كىردبوو، ئىستا لەلايەن زانايانى ئەنتروپۆلىست و بۇماۋەيى، راو بۇچوونى دىكە لەبارەي چىنە كۆمەلايەتتېيەكان دروستبوۋە، كە لەگەل تىۋرەكەي ماركس يەك ناگرىتەۋە. بەلام مەملانىي چىنايەتى و رەخنىە ماتىريالىانە لە مېژوو، كە ماركس لە تىۋرەكەيدا خىستوۋىيەتتېيە روو، تا ئىستاش ھەر زىندوۋە.

تا ئىستا ھىچ فەيلەسوفىك ۋەكوو ماركس نەيتوانىۋە ئاۋەھا سىستەمى سەرمايەدارى لەبارىكەھەلبوۋەشىننىتەۋە. ئاخىر ماركس كاتىك باسى بازارى سەرمايەدارى دەكات و لە بەھا دەكۆلىتەۋە، پىئوۋايە ئەۋ سىستەمە ئەۋەندە دىندەيە، ھەر لە كىتتې پىرۇزەۋە تا عەرەق و ويسكى كەلەكەدەكات و بازارى پىن گەرم دەكات. بەھا لەناۋ گەرووى سەرمايەدارىدا خىكىتراۋە، ماركس ھاتوۋە ئەۋ شوئىنە خىكاۋى و

داخراوهی به‌ها، جاریکی دیکه دادەریژتیه‌وه، مارکس پییوابووه، به‌ها بیروکه‌یه‌که سه‌رمایه‌داری کوشتوو‌یه‌تی بۆئەوه‌ی خۆی پیی بژینیت. بۆیه‌ دوور نییه‌ به‌ کوتاییه‌اتی به‌ها ببیته‌ کوتاییه‌اتی سیسته‌می سه‌رمایه‌داری. ئەمه‌یه‌ به‌ر‌به‌ریه‌تی سه‌رمایه‌داری. به‌لام به‌و ئاسانیه‌ش نییه‌. خۆینده‌وه‌ی مارکس بۆ به‌ها، زۆر قورسه‌ بتوانین روانینی مارکس بۆ پیوه‌ندی به‌هاو سه‌رمایه‌و بۆ ئەوکات و بۆ ئیستاش زۆر قورسه‌ بتوانین شیکاریه‌کی زانستی بۆ بکه‌ین، بۆیه‌ هه‌ولده‌دم له‌ ئایینده‌دا به‌ وردی له‌سه‌ر چه‌مکی به‌ها لای مارکس بوه‌ستم و هه‌موو لایه‌نه‌ لیل و تاریکه‌کانی رووناک بکه‌مه‌وه‌. چونکه‌ سامانی کۆمه‌لایه‌تی له‌ کۆمه‌لگا سه‌رمایه‌داره‌کاندا به‌ پله‌ی یه‌که‌م شیوه‌ی کالاً وه‌رده‌گریت. سه‌رمایه‌داری کالاً دروسته‌کات بۆ ئەوه‌ی له‌ بازاردا بیفرۆشیت. ئا لیره‌دا به‌های کالایه‌ک له‌گه‌ل به‌های کالایه‌کی دیکه‌ جیاواز وه‌رده‌که‌ویت، که‌واته‌ لیره‌ سوودو قازانج دینه‌ پیشه‌وه‌و ، سیسته‌میکی بێ ئەخلاق‌ی جیگای خۆی له‌ناو کۆمه‌لگادا ده‌کاته‌وه‌، که‌ خۆی له‌ مملانییه‌کی دژوار له‌ پینا‌و سوودو قازانجا ده‌بینیته‌وه‌، بیئ‌وه‌ی ره‌چاوی به‌های مرو‌قایه‌تی بکریت. .

پییر بۆردیو وه‌ک یه‌کیک له‌ پیشه‌نگترین فه‌یله‌سوفه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی سه‌ده‌ی بیسته‌م دادەنریت. بۆردیو له‌ گوندیکی بچووک‌ی پیرینی فه‌ره‌نسی له‌دایکبووه‌، پیره‌وی ئەکادیمی نائاساییه‌که‌ی بردییه‌ قوتابخانه‌ پیشه‌نگه‌کانی راهیتانی ئەکادیمی پاریس. له‌ کوتاییدا وه‌ک "سه‌رۆک" له‌ کولیژی فه‌ره‌نسا کاندید کرا، که‌ به‌ناوبانگترین دامه‌زراوه‌کانه‌، که‌ په‌نجا

و دوو له ئەكادیمی و فەیلەسوف و زانای پیشەنگی فەرەنسی پیکەو و کۆدەکاتەو. بەرھەمی بۆردیۆ زۆر گەورە بوو. سەرەتا بە ئیتنۆگرافیای بیژن و جەزائیر دەستی پیکرد، دواتر لیکۆلینەو و بەرفراوانی لەبارە ی پەرۆردە، کولتور، ھونەر و زمان پیشکەش کرد. بۆ زۆربە ی ئەم ماوہیە بۆردیۆ وەک کۆمەلناسیک سەیر دەکرا و کاریگەرییەکی گەورە ی لەم بوارە ئەکادیمییدا ھەبوو. بەلام ئەو جۆریکی زۆر تاییبەتی کۆمەلناسی بوو. راھینانی ئەکادیمی وەک فەیلەسوف بوو. تەنیا دوای ئەزموونە کەسییەکانی "لە بوارە کەدا" لە جەزائیر و بیژن بوو کە وازی لە رینگای ئەکادیمی نەریتی فەلسەفە بۆ کۆمەلناسی ھینا. ئەمە لە سالانی ۱۹۵۰دا بوو، ئەو سەردەمە ی کە کۆمەلناسی ھیشتا جەماوہری ھاوچەرخی خۆی و متمانە ی ئەکادیمی بەدەست نەھینابوو. بە دلنیاییەو دەتوانریت بەرھەمە سەرەتاییەکانی وەک ئاراستەکراویکی ئەنترۆپۆلۆژی بخوینریتەو، دیدگایە ک کە لە ماوہی پەنجا سالی دواتری ژیا نی پیشەیی خۆیدا ھەرگیز بەراستی لەدەستی نەداو. لە ماوہی شەستەکان و ھەفتاکانی سەدە ی رابردووشدا، بۆردیۆ زۆر بە ئەکادیمی تاییبەت دەرکەوت، جیھانی پۆشنبیری پارسی لەگەل نووسەرانی دیکە ی پیشەنگی فەرەنسی وەک فۆکۆ، دیریدا، بارتس، لیۆتارد، ئالتۆسیژ و لاکان ھاوبەش دەکرد. بەلام تا دەھات زیاتر دەبوو بە کەسایەتییەکی گشتی، رکا بەری ناوبانگی نووسەرانی نەوہی راستەوخۆی پیش خۆی دەکرد – بۆ نموونە ژان پۆل سارتر و سیمۆن دی بۆفوار. دواتر لە ژیا نییدا دەستیو ەردانەکانی لە سیاسەتدا زۆرتر بوو؛

یەكەم، لە ئامۆژگاریکردنی حكومهتی نوێی سووسیاالیستی لە فەرهنسا لە ههشتاكانی سهدهی رابردوودا، دواتر ههشتا پشنگیری لە ژمارهیهك گرووی فشار دهكرد لە بهرزكردنهوهی ئهوهی كه ناوی لینابوو "كردهوهی بهرخۆدان" بۆ پهوته سیاسی و ئابووری و كۆمهلایهتییه بالادهستهكانی ئه و پۆژه. لەم كاتهدا كاری زیاتری لهسه ر میدیا و نیگارکیشی و ئابووری و سیاسهتی جیندهری بلاودهكردهوه. لە ساڵی ۱۹۹۲دا كتیبی (كیشی جیهانی) ی بلاوكردهوه، كه زنجیرهیهك گێرانهوهی بهرفراوانی "ئازاری كۆمهلایهتی" لە سهرانسهری كۆمهلاگی فەرهنسای خستبووه روو. ئەم بهرهمه زۆرتین فرۆشی ههبوو، بۆردیوی خسته ناو پوناکی میدیاكانهوه. لەم خالهوه بۆردیو زیاتر تیوری و پراكتیکهكهی وهك جۆریك له "فهلسهفه بۆ ههموو مرۆفیک" پیشكەش دهكرد، وهك پێگهیهك بۆ پووبهپووبوونهوهی ژیانی هاوچهرخ.

لە دواى مردنى له ساڵى ۲۰۰۲هوه، كاریگه ریهكانی بۆردیو بهردهوام له گهشه كردندا بوو. كارو بلاوكراره سه رهكیهكانی خوی له بوارهكانی جهزائیر، ئەنتروپۆلۆژی، پهروه رده و پۆشنییری نمایش دهكرد. بهلام وهك له سه رهوه ئاماژه مان پێدا، بهرهمه كهی زۆر بوارهكانی دیکه ی گرتبووه: ئابووری، سیاسهت، هونه ر، فهلسهفه، یاسا، ئایین، میدیا، زمان، پهگه ز، میژوو... هتد. ئیستا باو و ئاساییه كه ببینین له چه ندين دیسیپلینی ئەكادیمیدا ئاماژه به كارهكانی دهكریت، له جوگرافیا تا لاهووت. ئەم كاریپكردن و گونجانده له زۆر پوهوه پوهریكه بۆ

به‌های ریپازی بوردیو بۆ زانسته کۆمه‌لایه‌تییه‌کان. دوو تایبه‌تمه‌ندی تایبه‌تمه‌ندن: یه‌که‌م، تیگه‌یشتنیکی تایبه‌ت له پیوه‌ندی نیوان تیوری و پراکتیک و چون ئەمانه‌ ده‌بی له پراکتیکی توژیینه‌وه‌ی زانسته کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا ده‌ربکه‌ون؛ دووهم، کۆمه‌له‌یه‌کی تاکه‌که‌سی ناوازه له زاراوه چه‌مکیه‌کان که له ره‌وتی شیکاری و باسکردنی دۆزینه‌وه‌کاندا به‌کارده‌هینرین. ئەم ده‌سته‌واژانه که ناوی ناوه "ئامرازه‌کانی بیرکردنه‌وه"، له ره‌وتی لیکۆلینه‌وه ئەزمونییه‌کانیدا سه‌ریان هه‌لداوه‌و بۆ روونکردنه‌وه‌و رووشنکردنه‌وه‌ی ئەو پرۆسه کۆمه‌لایه‌تیانه‌ی له‌ویدا ئاشکرا ده‌بن به‌کارده‌هینرین. بوردیو ده‌یگوت که ئەو هه‌رگیز به‌پراستی تیوریزه‌ی به‌و شیوه‌یه نه‌کردوه؛ خالی ده‌ستپێکی هه‌میشه دیارده‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی یان پراکتیکی تایبه‌ت بوو. به‌ دلناییه‌وه هه‌ر لیکۆلینه‌وه‌یه‌ک که له چوارچیوه‌یه‌کی بوردیوزیدا ئەنجام بدریت، ده‌بی‌ت به‌داتای راسته‌قینه‌و ئەزمونی ده‌ستپێکات. سه‌ره‌پای ئەوه‌ش، ئەوه‌ی که به‌جیی هیشتووه، ده‌گاته زمانیکی بوردیوزی وه‌ک خۆی - زمانیک که ده‌توانریت بۆ بیرکردنه‌وه له‌گه‌لیدا به‌ شیوه‌یه‌کی پرسته‌یی به‌کاربه‌ینریت.

حه‌زم کرد له‌م کتیبه‌دا خوینه‌ری کورد که‌میک به‌ ئەو فه‌یله‌سوفه مه‌زن و نوییه ئاشنا بکه‌م، هه‌رچه‌نده مافی ته‌واوم پێی نه‌داوه، بۆیه هه‌ولده‌دم له ئایینه‌دا ئەگه‌ر مردن ده‌رفه‌تی پیدام، کتیبیکی لیکۆلینه‌وه‌یی له‌سه‌ر بوردیو بخه‌مه به‌رده‌ستی خوینه‌رانی بوردیو. به‌تایبه‌ت که بوردیو به‌ ناساندنی چه‌مکه‌کان زۆر به‌ناوبانگه. که

لیکدانه و هو ناساندنی چه مکه کان لای بوردیو زور جیاوازه و کورد گوتەنی بو هر چه مکیک قوری بنی دهرهیتاوه. بۆنموونه: مانای هر چه مکیک له لایەن بوردیووو چون پیناسه کراوه، ئەی پاشخان و میژووی چه مکه کان، کام نووسەری دیکه دەتوانن پیوهست بن به و چه مکه و هو، چون پیناسه کانیاں له پیناسه کانی بوردیو جیاوازن؛ که ی و له کوئی بوردیو ئەو چه مک یان ئەو چه مکه ی به کارهیتاوه و بۆچی وای به کارهیتاوه، ئەو چه مکه چون له کاتی کاره کانیدا په ره یسه ندوو، ههروهها پیوهندی به دیسیپلینه کانی دیکه ی وهک ئەنتروپۆلۆژی و فەلسەفە وه دەبیئت چی بیئت.

چون دەتوانیئت چه مکه کان بو بابەتە کانی تری زانسته کۆمه لایه تییه کان بگونجین و به کار به یئرین و ، ههروهها ئەو پرسانه ی که له م کاره دا سه ره له دهن چیه. ئەمانه و دهیان پرسیارو وه لامی دیکه له باره ی بوردیووو هەن، که نه مانتوانیوه لیژدها له یهک لیکوئینه و هدا شوینیاں بو بکهینه وه.

بوردیو نزیکه ی ریک له په نجا سالی نیوه ی دووه می سه ده ی بیسته مدا له رووی پیشه ییه وه چالاک بوو. هه ولمانداوه، ورده کاری هه ندیک له ره وته دیاره کانی ئەم قوناخه کاتییه بخهینه روو؛ به تایبه تی له گه ل ریزگرتن له فه ره نسا. به تایبه ت که بوردیو له چوارچیوه ی نه ریتیکی فیکریدا بوو، ئەم نه ریته پیوهسته به سه رده می رۆشنگه ری سه ده ی هه ژده و فه یله سووفه فه ره نسیه کان که موفه کیری سه ره کی بوون. وهک پیشتر ئاماژه مان پیندا، بوردیو له سه ره تادا راهیتانی له سه ر

فەلسەفە كىردۈۋە پېش ئەۋەى كۆمەلناسى بە چىرى بۇ نووسىنەكەى لە باۋەش بگرىت. بۇردىۋ سوودى زورى لە ماركس، دوركهايم و ماكس فېبەر و رۇشنىبىرانى كاسۇلىكى فەرەنسى لە سالانى ۱۹۳۰ و ۱۹۴۰ ۋەرگرتوۋە. بەتايىبەت سارتەر و لىقى-ستراوس. بەلام بىرۆكەكانى ناو ئەم پاشخانەفېكرىيەى لەگەل بىرۆكەكانى نووسەرانى دىكە كەلەسەر مېژووى فەلسەفەى زانست بەراورد دەكرىن، دەبىنن تا رادەيەكى زور گاستون باچىلارد و جورج كانگويلهيم لەناو نووسىنەكانى بۇردىۋدا ئامادەبوونيان ھەيە، . ئەم دوو فەيلەسوفە كارىگەرىيان لەسەر بىركردنەۋەى بۇردىۋ سەبارەت بە پەيوەندى نىۋان تيورى و پراكتىك لە زانستە كۆمەلەيەتتەكاندا ھەبوو.

دوركهايم لەماۋەى نىكەى ۲۵ سالىكدا، واتا لە دەيەى كۆتايى سەدەى نۆزدەھەمەۋە تا جەنگى يەكەمى جىھانى ۱۹۱۴-۱۸۱۸، دەتواننن بلىنن ئىمىل دوركهايم لە چاۋ ھەر ھزرقانىكى دىكەى پىش يان دواى خوى، بەشدارى كاراترى لە دامەزراندنى كۆمەلناسى مۇدىرندا كىردۈۋە. ئەو شىۋازەكەى لە زنجىرە لىكۆلىنەۋەيەكى درەوشاۋەدا پىناسە و نىشاندا، كە ديارترىنيان: دابەشكردىنى كار لە كۆمەلگادا (۱۸۹۳)، ياساكانى مېتۇدى كۆمەلناسى (۱۸۹۵)، خۆكوشتن (۱۸۹۷) ھەرۋەھا فۇرمەكانى سەرەتايى ژيانى ئايىنى (۱۹۱۲). لە زۆربەى ئەم ماۋەيەشدا لە پىگەى كارىگەرەكەى لە زانكوى پارىسەۋە كە لە بۇردۋوۋە لە سالى ۱۹۰۲ ۋەۋە پووى لە بۇردۋ كىردبوو، پەرەپىدانى ئەكادىمى كۆمەلناسى لە سەرانسەرى فەرەنسادا ئاراستە دەكردى. سالى كۆمەلناسى (L'Année

(sociologique) نەك تەنھا لەلایەن كۆمەلناسانی فەرەنسا خویندراپەو، بەلكو لەلایەن زانایانی دیکە و لاتانی دیکەشەو، خویندراپەو. ھەرچەندە ئەم کاریگەرییە وەك باوکیکی دامەزرینەری دیسیپلینی ئەكادیمی كۆمەلناسی بەگشتی دانپیدانراو، بەلام ھەمیشە پیشوازی لێنەكراو. كۆمەلناسییەكەى زۆر جار كاردانەو و مشتومرى توندی وروژاندوو. ئەمە شتیكى سەرسوڕھینەر نییە، چونكە ئارگومینتەكانى بۆ كۆمەلێك 'راستی' جیاواز كە دەبێ باوەتى كۆمەلناسی پێكبھین و وەسفكردنى شتیوازی گونجاو بۆ لێكۆلینەو لەو راستیانە، خەلكى كۆمەلناسی تووشى شوک كەردبوو. بۆچوونەكانى لە دوو ڕووەو شۆكەر بوون: یەكەم: ڕیبازەكەى بە ئەنقەست دژە ئینتېستېف بوو، دژایەتى گریمانە وەرگیراوەكان بوو سەبارەت بە سروشت و ھۆكارى دیاردە كۆمەلایەتییەكان؛ دووەم: ئەو ڕەخنەكەى ریشەیی لە قوتابخانەى بێرکردنەو ھەبووەكان كە وەك سەرچاوەیەكى ڕوونکردنەو، كۆمەلناسى وەرگیرابوون - بايۆلۆژى، دەروونناسى، ئابوورى و سوودگەرايى، پەرەى سەندبوو. ئەو دەیگوت ھەموو ئەمانە بۆ تیگەیشتنى كۆمەلناسى بە شیوہى جۆراوجۆر ڕینمایى كەم و چەواشەكارانەن. كۆمەلناسى دەبوو باوەتى تايبەتى خۆى ھەبیت یان كۆمەلێك راستى بنەرەتى خۆى ھەبیت بۆ ڕوونکردنەو، ئەمەش نەدەكرا 'كەمبەكریتەو' بۆ ئاستى راستییەكانى ھەندىك دیسیپلینی دیکە، وەك ئۆرگانیزمى بايۆلۆژى، دەروونناسى تاك، ژیرخانى ئابوورى، بوونى ماددى (یان مۆدىلى تەواو ئەبستراكت لە مرۆفى ئابوورى)، یان

بۇ چەمكى فەلسەفەى سوودمەندانە بۇ كۆمەلگا وەك كۆى تاكەكان كە بە شىئەيەكى ئەقلانى لە رووى سوودمەندى و بەرژەوەندى خۆيانەوە مامەلەى پىدەكەن. پىويستە ئەوە بزائىت ئەمانە ھەندىك لە بىرۆكەكانى حوكمپرانى ئەو سەردەمە بوون و دۆركھایم لە دىارىكردنى زەمىنەو دانانى بناخەى كۆمەلناسى مۆدېرن، ناچار بوو بەرەنگارىيەكى زۆر لەلايەن ئۆرتودۆكسىيە چەسپاوەكانەوە زال بىت. لە زيادكردنى ھىرشەكەيدا مەترسى ئەوەى ھەبوو كە زيادەپرەوى لە دۆسىەكەيدا بكات و ھەندىك لە پەخنەكانى ئەو كاتەو لەو كاتەوە دەتوانىت وەك كاردانەوە بەرامبەر بەم مەيلە تىبگەين. ئەمە بە تايبەتى بۇ فەرمانەكەى دەگونجىت كە راستىيە كۆمەلايەتتىيەكان دەبى وەك شت سەير بكرىن و، ئەم راستيانە تايبەتمەندى سەرھەلدانى كۆى كۆمەلايەتتىن، كە كاريگەرييەكى دىارىكراوى نزيكەى بەرگە نەگىراو لەسەر رەفتارى تاكەكان ھەيە. پەخنەكانى ئەم ھەلۆيستە لە كۆتاييە پىچەوانەكانى لايەنە دژەكان spectrum سىپىكترومەوە ھاتووە. لە لايەكەوە كەسانىك ھەن كە تۆمەتبارى دەكەن بەوەى ھەلۆيستىكى ئەقلانىي - ئايدىيالىستى وەرگرتووە تىيدا واقىيە كۆمەلايەتى لە ئاستى بىرى گرووپى يان ئەقلى بەكۆمەلدا دەدۆزىتەوە. لەوپەرى دىكەدا ئەوانەى ھاوچەرخەكانى جىگىرن كە بە روونكردنەوەيەكى بەرپوالەت 'ماتريالىستى' بۇ چەمك و بىروباوەرەكان ھىندە تووشى شۆك بوون كە بەھۆى ھۆكارەكانى وەك دابەشبوون و چرى دانىشتوان، رىكخستنى پىوھەندىيە كۆمەلايەتتىيەكان و ئەزموونى كۆمەلايەتتىيەوە لە قالب دراون ، پىگەى ئەويان بە

جياوازييه كى كه م له 'ماترياليزم'ى كارل ماركس ده زانى. له كومه لئاسى سهره تايى ئەمريكادا رەخنەى زورى ليگيرا به هۆى ئەوهى گوايه رپاليزمى كومه لايه تى زياده رپهوى ده كرد، كه پيچەوانهى نهرىتى تاكگه رايى و خۆبه خشانەى باو بوو. تا ئەو كاتهى كارەكانى له لايەن تالكۆت پارسۆنس و شرۆڤه كارانى ديكه وه كرايه فۆرمىكى تامدارتر و كه متر راديكالتر، وهك راديكالىكى گوماناوى سهر ده كرا. بۆ كومه لئاسانى ئەوروپى كه له دواى جهنگى جيهانى دوومه وه ده ستيان كرد به زيندوو كردنه وهى تيورى كومه لايه تى ماركسيستى و نيوماركسيستى، وا ديار بوو كومه لئاسى ئەو زور سهرقالى خه مى وه زيفى functionalist فه نكش ناليستى بۆ هاو پشتى كومه لايه تى و پاراستنى كومه لگا بووه و به مشيوه يه ش له بنه رهدا كونه په رستانه يه. راستى له كویدايه؟

ته نيا دواى ليكۆلينه وه له برگه سهره كيه كانى هه موو به ره مه سه ره كيه كانى ده تانين بگه ينه وه لامىكى هاوسه نگ. به لام به دنيا ييه وه ئەوه نيه كه ريبازى دوركهايم سه لماندى كه بى پاداشت و سنوورداره بۆ كومه لئاسى. به پيچەوانه وه به لگه ي به ره مه مهنانى له تويزينه وه ده وله مند و جوراوجوره كاندا ده بينریت كه له زور بواره كانى ليكۆلينه وهى كومه لئاسيدا هانیانداوه. ده وله مندى ميراتى دوركهايم بۆ كومه لئاسى ته نيا دواى خویندنه وهى ئەرىنى يان هاوسۆزى به ره مه سه ره كيه كان ده توانریت تينگه ين. پيوسته قه درزانى پيش ره خنه بيت.

له باره ی سروشتی کومه لئاسی دورکهایم، ده توانریت کومه لئاسی به لیکولینه وه له راستییه کومه لایه تییه کان پیناسه بکریت، که له به رامبه ردا به مشیویه پیناسه کران: راستی کومه لایه تی هه موو شیوازیکی مامه له کردنه، جا جیگیر بیت یان نا، که توانای جیبه جیکردنی سنووردارکردنی دهره کی هه یه له سه ر تاک؛ یان، که له سه رانسهری کومه لگایه کی دیاریکراودا گشتییه، له کاتیکدا بوونیکی تاییه تی خوی هه یه، سه ره خو له دهرکه وتنه تاکه که سییه کانی. ئەم پیناسه یه بو کومه لئاسی وهک لیکولینه وه له راستییه کومه لایه تییه کان رهنگه ئەمروو خوبه خو دهرکه ویت، به لام رهنگه ئەوه بگه ریته وه بو ئەو راستییه ی که ئیمه گه یشتووینه ته قبولکردنی ئەو خاله ی که دورکهایم هه ولی دامه زراندنی دها، ئه ویش ئەوه یه که سنووردارکه ر و... دیاریکردنی هۆکاره کانی سروشتیکی کومه لایه تی که ده بیت له روونکردنه وه ی رهفتاری مروودا له به رچاو بگیریین. دورکهایم دژی مه یلی باو بوو بو که مکردنه وه ی ئەم جوړه روونکردنه وانه بو ئاسته کانی دهرووناسی تاکه که سی یان بایولوژی و فه لسه فه ی تاکه که سی و خوبه خشانه ی سه رده می خوی. لیره وه یه که جه ختی له سه ر راستییه کومه لایه تییه کان کردوته وه. جگه له وهش، به پینداگری له سه ر ئەوه ی که راستییه کومه لایه تییه کان وهک شته کان سه یر بکرین، هه ولیدا کومه لئاسان رازی بکات هه لویستی دابراوانه ی زانا بگرنه به ر، هه موو پیشبینییه کانی پیشوه خته وه لا بنین و به دوا ی نیشانده ری ئەزموونی فاکته ره تیوری چه مکیییه کاندا ده گه را که له ژیر پووی رووداوه کاندا کارده که ن. ئەرکی

كۆمەلناس ئاشكراکردن و شىكردنه وهى ئەم پىكهاته بنه رته تىيانه، يان مهيله ستراكلتور ييه كان بوو، كه ديارده و رووداوه كانى وهك تاوان و سزا، خوكوشتن، بيروباوه ر و رپوره سمى ئايىنى و هتد ديارى ده كرد، بويه ئەركى ئەو، وهك ئەوهى دوركه ايم پىناسه ي كردبوو، يهك بوو له شىكارى پىكها ته يى. له م رووه وه رى بازه كه ي له رى بازى كارل ماركس ده چوو، وهك دوركه ايم خوى له پيدا چوونه وهى به كۆمه له وتارىكى ماركسىستى ئىتالى، ئەنتونيو لابريلادا ئاماژه ي پىكردوو. بو نمونه، شىكارى پىكها ته يى دوركه ايم له كتيبى دابه شكردى كار له كۆمه لگادا پرۆسه يه كى بنه رته ي گه شه سه ندى كۆمه لايه تى به دواى خويدا هينا كه برىتى بوو له كريستال كرىدى نه خشه كانى پيوه ندى به كۆمه لايه تى به كان له ژىر فشارى ژىنگه داو بلورى كرىدى دواترى پيوه ندى به كان له پوله ئەخلاقى و مه عرفيه كان و نورمه كان له م كۆمه لايه تى به نه خشارانه. به مشيوه يه ره وتى هوكارانه له ژىرخانه مادى به كانه وه بوو (بو نمونه چرى دانىشتووان و چرى كارلىك كرىدى) له ريگه ي پىكها ته ي گرووپه وه (بو نمونه، زيادبوونى دابه شكردى كار) بو بيروباوه ر و نورمه كان (بو نمونه، كولتورى ياساى تاك و گرى به ست).

دوركه ايم هه ولده دا كه پسپورانى بواره تاي به ته كانى ليكولينه وه، وهك ميژوو و ياسا، بخاته ناو خولگه ي كۆمه لناسى به وه، كه له وه رگرتنى ديدىكى كۆمه لناسيدا قازانج ده كهن و له وهش گرىنگتر، كى ئەو داتايانه دابىنده كات كه كۆمه لناسى بتوانىت خوى پراكتيزه بكات. كۆمه لناسى ده توانىت گرىمانه كان سه باره ت به هوكار و ئەركه كانىان تاقىبكاته وه.

بوارى كۆمەلناسىيى بەسەر سى دابەشكردى سەرەكىدا دابەشكرد:
مۆرفۇلۇژىيى كۆمەلايەتى، فېزىيۇلۇژىيى كۆمەلايەتى و كۆمەلناسىيى
گشتى. مۆرفۇلۇژىيى كۆمەلايەتى دەبوو خەمى دابەشبوون و
رېكخستى مروف و سەرچاوهكان له كۆمەلگادا بىت- ژىرخانى ماددى.
فېزىيۇلۇژىيى كۆمەلايەتى بەسەر پىسپۆرىيەكان دابەش بوو كه
پىئوهنديان به دامەزراوه كۆمەلايەتتېيە جياوازەكانەوه هەيە- ئايىن، ياسا،
ئابوورى و هتد. كۆمەلناسىيى گشتى لەسەر ئەم دۆزىنەوه تايىبەتانه بنياد
دەنىت و له كۆتايىدا گشتىترىن مەيل و ياساكانى ژيانى كۆمەلايەتى
ئاشكرا دەكات.

له دابەشكردى كاردا پىشنيار دەكرىت كه سزاي تاوان به شىئوهيەك
داپىژراوه كه زياتر كار لەسەر هاوالاتى پابهندى ياسا بكات نەك
تاوانبار. لەنىو ئەو دۆزىنەوانەدا له كىتېيى خۆكۆزىدا يەكىك هەيە كه
پىشنيارى ئەوه دەكات هاوسەرگىرى زىانبەخشە بۆ ژنان (بى مندال) به
حوكمدان به رېژەي خۆكۆشتن؛ بووژانەوهي ئابوورى خۆكۆشتن زياد
دەكات، له كاتىكدا شۆرش و شەرەكان خۆكۆشتن زياد ناكەن.
فۆرمەكانى سەرەتايى ژيانى ئايىنى بەلگە لەسەر تۆتىمىزم له نىوان
رەسەنەكانى ئوستراليا و هيندىيە ئەمريكيەكان بەكاردەهينىت بۆ
لىكۆلىنەوه له ئەركە كۆمەلايەتتېيەكانى ئايىن، بەلكو كۆمەلناسىيى زانين
بەرەمدەهينىت كه نەك هەر ئەوه پىشان دەدات كه بىرۆكەكانى ئىمە
سەبارەت به خودا نوينەرايەتتېيەكى بەكۆمەلن بۆ خودى سىستەمى
كۆمەلايەتى، بەلام بىرۆكەكانى ئىمە لەبارەي كات و فەزا و

هۆکارگه راييش ههروايه. دۆزينه وهيهكي هاوشيوه ي تهحه داي له بهر هه مه كانيدا خراوه ته پروو كه باس له دامه زراوه كۆمه لايه تيبه كانى ديكه دهكات، وهك ريكخستننى سياسى و ئابوورى له ئه خلاقى پيشه يى و ئه خلاقى مه دهنى و سۆسياليزمدا، ههروه ها له سه ر پهروه رده له كتيبي په ره سه ندى بيري پهروه رده يى و پهروه رده ي ئه خلاقيدا. له دۆخى پرسه سياسى و ئابووريبه كاندا، دوركه ايم ريبازيكي زور راديكالتر له وه ده گريته بهر كه زور جار شانازى بو ده كريت؛ ناييت به ريبازيك بناسر يته وه كه سه رقالى 'ريك و پيكي' و 'سه قامگيرى' بيت، به مه به ستى دروست كردنى دژايه تيبه كى زور ئاسانكراو له گه ل ماركس، كه دواتر وهك ئه وه ي خه مى 'مملانى' و 'گوربانكارى' وينا ده كريت.

ئه و شيكاريبه ي كه له ئه خلاقى پيشه يى و ئه خلاقى مه دهنيدا په ره ي پي دراوه، دريژه پي ده ري راسته وخوى ئه و شيكاريبه يه كه له دابه شكردنى كاردا ده ست پي كرده وه. دوور له ئاره زوى بهر گري كردن له 'ريكخستن' له دژى گوربانكارى، يان خوينبه ربوون له نه زمى كۆمه لايه تى ئيستا، شيكاريبه كۆمه لناسيبه ره خنه ييبه كانى ئامانجى يارمه تيدانى كۆمه لگا بوو بو ئه وه ي بزانيت ده بيت چى بكر يت بو به ده سه ته ينانى گوربانكارى و پزگار بوون له بارودۆخيكى نه خۆشى. جيا كردنه وه ي دامه زراوه و ئه ركه كان له پرۆسه ي مۆديرن كردنى دابه شكردنى كاردا هاتبووه ئاراوه، دۆخيكى بهر هه مه يتا بوو كه تاكگه رايى زور زيادى كردوووه. ئه مه ده توانييت گه شه سه ندى كى ئه رينى بيت يان ئه نجاميكي نه خۆش يناسى هه بيت، به پيى جوورى تاكگه رايى كه زال بووه. به و پييه ي له فه ره نسا و

كۆمەلگا سەرمايەدارىيەكانى دىكەدا پەرەى سەندبوو، تايىبەتمەندى نەخۇشىناسىيى وەرگرتبوو- ئىگۆيزم نەك تاكگەرایی ئەخلاقى ھەرپەشەى زالبوونى دەکرد. ھەر پىاویك بۇ خۆى بوو. كىبىركى و ململانى بۇ تىركردنى ئارەزوو و تەماحى تاكەكەسى و بى سنوور لەبرى ھاوكارى بۇ پىشخستنى چاكەى گشتى ھوكمرانى دەکرد. ئازادى گرىبەست لەم دۇخەى نایەكسانىدا تەنیا بەو مانایە بوو كە بەھىزەكان لاوازەكان دەقۆزىنەو. ئایدیالەكانى تاكگەرایی ئەخلاقى تەنھا كاتىك دەتوانزا بەدیپەئىرئىت كە كۆمەلگا رىكبخرىت و مروڤەكان بە شىۋەىەك پەرودە بكارىە كە تاكەكان بتوانن خۆیان بەرپۆەبەرن، واتە كۆنترۆلى ئارەزووى خواردن بكەن و ئازاد بن لە دركردنیان لە تواناكانى خۆیان و ھاوكارى ئەوانى دىكە بكەن بۇ ئەوەى ھەمان كار بكەن . ھەرچەندە نووسىنەكانى دوركھایم سەبارەت بە سىياسەت و پەرودە بۇ بەدەستەئىنانى تىروانىنىكى ھاوسەنگ بۇ پىنگەى خۆى گرنگن، بەلام ھەمان بالای بەرھەمە سەرەككىيەكانى نىبە، بەشىكىش بەھۆى ئەوەى كە بەرھەمى تەواو نەبوون بەلكو بلاوكراوەى دواى مردن بوون كە لەسەر بنەمای تىبىنى وتارەكان دامەزراون. ھەرودەھا ئەوە حالەتە كە سى بەرھەمى سەرەكى كە باس لە بابەتگەلى جەوھەرى دەكەن- دابەشكردنى كار، خۇكوشتن و فۆرمەكانى سەرەتایی- ھەموویان پىكھاتەىەكى ھاوشىۋەى ئارگومىنتیان ھەىە، سەرەپاى جىاوازی بابەت و داتاكان. دەتوانرئىت بە كورتى بەم شىۋەىە بخرىتەروو. لە ھەر بەرھەمىكدا ئارگومىنتتەكە لە سى بەشدا رىكخراوە. سەرەتا پىناسەىەك

بۇ بابەت-بابەتەكە دەدات. دووهم: پوونكردنه وهى پيشنياركر اوى
جوراوجور بۇ دياردهكه دهخاته پوو، كه به زورى سروشتى
پوونكردنه وهى كه دىروونى يان تاكگه رايى هه يه. پاشان تيكه له يه كه له
ئارگومينت و داتا به كارده هينيت، بۇ نيشاندانى ناته واوى ئەم
پوونكردنه وانه، بۇ نموونه له گه له ئەو تيزه ي كه دابه شكردى كار له
ئەنجامى به دوا داچوونى زياد بوونى به خته وه ريبه وه ديتە ئاراه، كه
پيژهى خوكوشتن له پووى شيتيه وه پوونده كرپته وه ، ده توانرپت
ئايين وهك ده رنه نجامى هيزه سروشتيه كان يان گه ردوونيه كان سه ير
بكرپت. له كوتاييدا له هه ر دوخيكدا روونكردنه وهى كه كومه لئاسى خوى
دهخاته پوو كه تاييدا ئەو راستيه كومه لايه تيه ي كه باسى ليوه
ده كرپت- گه شه سه ندنى دابه شكردى كار، پيژهى جياوازي خوكوشتن،
بيروباوه ر و پراكتيزه توتيميه كان- له پووى راستيه كومه لايه تيه كانى
ديكه وه پوونده كرپته وه. له دابه شكردى كاردا گه شه ي قه باره ي
دانيشتووان، چرى دانيشتووان و پاشان له 'چرى ئە خلاقى'،
گه شه كرديك له جياكارى كومه لايه تى، تايبه تمه نكردى ئەر كه كان و
سه ره لدانى هاوده نكى ئورگانىك له سه ر بنه ماى ته واو كه رى به شه كان
به ره مده هينيت.

ماتریالیزمی میژوویی و مملانی چینیایه تی له هزری مارکس دا

پیشهکی

یه کتیک له و فهیله سووفه هه ره به ناوبانگانه ی که توانیویه تی کاریگه ری راسته و خووی به سهر ژیان و گوزهران و بیرکردنه وهی خه لکی هه بیت، له پیناوی مسوگه رکردنی ژیانیکی دور له هه موو جو ره چه وساندنه وهیه ک ، ئه واهه یله سووفی سه دهی نۆزده کارل مارکس ه، که تاکه فهیله سووفه له سه رده می ژیانی خویدا، به دهیان هه زار که س له کریکاران و به شمهینه ته کانی روژئاوا، به تاییه ت ئه وروپا ، به دوای فهلسه فه که ی که وتیوون و، راپه رینی به رده وامیان له پیناوی رووخانی سته م و سیسته می سه رمایه داری و هیئانه سه رکاری سیسته میکی سووسیالیتی که مروژ له سایه یدا نه چه وسیندریته وه، ئه نجامده دا.

راسته فهلسه فه ی مارکس وه کوو پیویست نه ی توانی سه رکه وتن وه ده سته به نیت، به لام ریگایه کی زور گرنگی بو ژیانی کومه لگای مروقایه تی کرده وه، که به رامبه ر هه موو سته م و چه وساندنه وهیه ک ، گیانی به ره نگاری نیشاندیری ت و، سیسته می سه رمایه داریش ئه و سیسته مه یه که به رده وام قهیرانی قوول له ناوخویدا دروستده کات و

ناتوانی له ژیر چهتری چهوساندنه وهی مرؤقه کاندای بهرده وامی بهخوی بدات.

تیروانینه کانی مارکس، گرنگیه کهی له وهدا بوو، هر به تهنیا گۆشه یهک بو ئازادی مرؤقی دهستنیشان نه کردوو، به لکو هموو ئه و بوارانه ی که مرؤق پیویستی پیی ههیه تا ئازاد بژی، لیکۆلینه وهی وردی لی کردوو، بویه مارکس بهر له وهی له بوازی کۆمه لئاسیه وه فهیله سووف بیته، له بوازی ئابووریشه وه به هیژترین تیزو نووسینی ههیه، ههروه ها له بواره کانی تری وه کوو میژوو، فهلسه فه، دیاله کتیک، ماتریالیزمی میژوویی، نامۆ بوون، ململانی چینیایه تی، دهوله ت، شوپرش،هتد. هر له بهر ئه وه شه مارکس تاکه فهیله سووفه له سهرده می خویدا، واتا تا ئه وکاته ی له ژیاندا مابوو، رووبه پرووی زۆرتترین رهخنه بووه ته وه وه مارکسیش له بهرامبهر زۆربه ی هه ره زۆری هزرقان و گه وره نووسه ره کانی ئه و سهرده م بۆته وه، هر له شارل فۆرییه، پرۆدۆن، سان سیمۆن، باکونین، رۆبهرت ئۆین، شارلس هال، لويس بلانک،چه ندانی دیکه. ئه مه ش سه رچا وه که ی له وه وه گرتبوو، مارکس هموو فهلسه فه کانی پیش خوی و سهرده می خوی خسته ناو ئه رشیفه وه دایخستن، چونکه به بروای ئه و هیچ کام له وه فهلسه فه و له وه فه سووفانه نه یاننوانیوه، باس له گۆرینی کۆمه لگا بکه ن، به لکو زیاتر وه سفیان کردوو، هر له بهر ئه وه ش بوو مارکس سۆسیالیزمی زانستی داهینا، بو ئه وه ی له سۆسیالیزمی تۆباوی به ته وای جیای بکاته وه. جیا کردنه وه ی سۆسیالیزمی زانستی له

سۆسیالیزمی تۆباوی نیشانەیه کی زەقە بۆ مارکس که بلیین مارکس له پراکتیکی کۆمەلایەتیدا واقیعیترین فەیلەسووف و شۆشگێرتینیشیان بووه. هیچ فەیلەسووفیکیش به قەد مارکس نەیتوانیوه بەرگرییه کی شۆرشگێرانه له فەلسەفەکهی خۆی بکات و ،تا ئیستاش هیچ فەیلەسووفیک نەیتوانیوه به قەد مارکس فەیلەسووفانی دواى خۆی شوین پئی هەلگرن. به تایبەت له سەدهی بیستەمدا، ئەو فەیلەسووفانەى پۆست مۆدێرنەشیان داھیناوە بەرەنگاری مۆدێرنە بوونەو، کهچی لەولایشەو سەرسامی خۆیان بۆ مارکس نیشانداو، له سەر ووی هەموویانەو میشیل فۆکو.

لەم روانگەى سەرەو، پێویستە کات، خوینەری کورد به شیوەیه کی هاوسەر دەمیانەو به تیروانینیکی فیکری قوولەو، له مارکس و فەلسەفەکهی وردبیتەو، چونکه له بنەمادا، فەلسەفەى مارکس، فەلسەفەیه که بۆ نەهیشتنی چەوساندنەو، که کۆمەلگای کوردی به درێژایی میژوو دەچەوسیندریتەو. پێویستە له ئابووری سیاسییه کهی تیگەین، تا ئەو ناکۆکییه قوولانە بناسینەو که له سیستمی سسەرمايه داریدا هەیه، پێویستە خویندنه وەیه کی ئەو بزووتنەو کۆمەلایەتیانە بکەین، تا تیگەین ئاراستەکانی شۆرش و راپەرینه کان که خۆیان له مەملانی چینیایەتیدا دەبیننەو، چون و به کام شیواز دەر ببردین، ئەى ماتریالیزم گرنگییه کهى له چیدایه ،ئەمانەو دەیان پرسىاری دیکەى جدی له خویندنه وەمان بۆ مارکس دروستدەبیت و ،دەمانخاتە ناو جیهانیک، که تیگەیشتنیکی قوولترمان بۆ کیشەو

گرفته‌کافی ئەمرۆمان هەبیت. بۆیە زۆر جار ئەو وتەیه بە گشتی دووبارە دەبیتەوه، که هەتا تیگەیشتنیکی وردمان بۆ مارکس و فەلسەفەى مارکسیزم نەبیت، ناتوانین بە شیوەیه‌کی قوول له‌گرفته‌کان وردبینه‌وه و چاره‌سه‌ریکی بابەتیانەیان بۆ بکه‌ین، چونکه یاسای نەفی نەفی و یاسای پیگەیشتنی بارودۆخی زاتی و بابەتی و چەندین یاسای دیکه که مارکس بۆمانی جیه‌یشتووه، شایانی لێ وردبوونه‌وه‌یه‌له‌ سه‌رووی هەموو ئەمانه‌شه‌وه و شیارى کۆمه‌لایه‌تییه، به‌بێ بوونی ئەو و شیاریه، مرۆف ئامرازه‌کافی ئازادی بۆ نادۆزیتەوه و هەر به ژێر ده‌سته‌ی ده‌مینیتەوه.

ئامانجی ئیکۆلینه‌وه‌که

ئەمرۆ له‌ سه‌رتاسه‌ری دونیادا، مارکس و فەلسەفه‌که‌ی، زیاتر له‌ هەر فەیه‌سه‌وه‌یه‌کی دیکه ، ره‌خنه‌و لیکۆلینه‌وه‌ی له‌سه‌ر کراوه‌و به‌ هه‌زاران کتیبی له‌سه‌ر نووسه‌راوه‌و، بۆچوونی جیاوازی له‌باره‌یه‌وه‌ خراوته‌ روو، به‌ تاییه‌ت دواى له‌باره‌یه‌که‌ه‌لوه‌شانه‌وه‌ی ئەوروپای رۆژه‌لات که به‌ کامپی سۆسیالیزم ناوی رۆییبوو، له‌ پاییزی 1989، دواتریش له‌باره‌یه‌که‌ه‌لوه‌شانه‌وه‌ی یه‌کیتی سۆفیت، ئیتر مارکس جاریکی دیکه و سه‌رله‌نوێ که‌وته‌وه‌ به‌ر ره‌خنه‌و شیکردنه‌وه‌ی زانایان و تۆژه‌ران و رۆشنیرانی خاوه‌ن هزر و فیکر، هەموو نووسینه‌کانیش له‌ دوو پرسیارى سه‌ره‌کیدا خۆیان به‌رجه‌سته‌ کردبوو، ئەویش ئەوه‌بوو

ئايا بە لەبارى كەھلۆھشانە وەى يەكئىتى سۆفئىت، فەلسەفەى ماركسىزىمىش كۆتايى ھات، يان نەخىر بە پىچەوانە وە ، ھزرو فەلسەفەى ماركس لە دواى لەبارى كەھلۆھشانە وەى ئەوروپاي رۆژھەلات و ئىنجا يەكئىتى سۆفئىت، جاريكى دىكە سەرلەنوي زىندوو بۆتە وەو گەشەى نويى بەخۆيە وە بىنيو وە ، فيكرى ماركسىزم بە پىشكەوتنى كۆمەلگا وە بەسترا وەتە وە ؟.

ئامانجى ئەم ليكۆلئىنە وەى لە وەدايە، بتوانين فەلسەفەى ماركس ، لە روانگەى ماتريالىزمى ميژوويى و ملمانئى چىنايەتى بخەينە روو، كە ئاخۆ ئەو شىكردەنە وەى ماركسىزم بۆ پەرەسەندنى مرۆفايەتى و بۆ پىشكەوتنى ملمانئى مرۆفەكان لە لايەن مرۆفەكانە وە، بۆ ئەمپروش دروستە، يان بە شيوەيەكى روونتر كاتىك بە وردى لە ماتريالىزمى ميژوويى تىگەيشتىن، دەتوانين راستەوخۆ لە لايەنىكى گەشى فەلسەفەى ماركسىزم تىگەين، كە ئەويش ملمانئى چىنايەتئىيە لە ميژوويى مرۆفايەتئىدا. تەنيا يەك لايەنى دىكەى فەلسەفەى ماركس دەمىنئىتە وە ئەويش ماتريالىزمى دىالەكتىكە، ھەولەدەين ئەويش لە دەرفەتئىكى دىكەدا بە وردى بيخەينە روو.

كەواتە ئامانجى ئەم ليكۆلئىنە وەى ، جگە لە وەى تىگەيشتنە لە فەلسەفەى ماركس، ھاوكات، ھەولەدانئىكى جىدئىشە بۆ وشياركردنە وەى كۆمەلگاي كوردى لە چۆنئىتى بەرژە وەندئىيە پىكناكۆكەكان و چەوساندنە وەى چىنى كرىكارو ھەژارو بى دەرامەتەكان لە لايەن چىنى سەردەست و فەرمانرەواو بازرگانە چا و چنۆكەكان، چونكە راستە

ئەمرو چىنە كۆمەلەيەتتە كان گۇرانكارى بەسەردا ھاتوۋە توۋىژى كۆمەلەيەتتى نۆى سەريانھەلداۋە، ئەمەش بەھۋى پىشكەوتتى سىستەمى سەرمایەدارىيەۋە، كە خۆى لە پىشكەوتتى ئابوورى و ھۆيەكانى بەرھەمھېئانەۋە دەبىنئەۋە، بەلام شىۋازى چەوساندەۋە ئىستىغلاكردن، تا ئىستا گۇرانكارىيەكى ئەوتوۋى بەسەردا نەھاتوۋە، ماركس بە قوولترىن و زىندووترىن شىۋە شىكردەۋە زانستىيانەى بۆى كرىۋە.

لەبەرئەۋەى كۆمەلگەى كوردى تا ئىستا كۆمەلگەيەكە نەيتوانىۋە بگاتە ئاستىكى بەرزى قۇناخى كشتوكالى و تىنپەپراند، ھاوكات نەشىتوانىۋە بگاتە ئاستىكى نمونەى قۇناخى سەرمایەدارى، بۆيە تىگەيشتن لە فەلسەفەى ماركس، بۆ ئەمروى كۆمەلگەى كوردى سوودى زۆر دەبىت، راستە خەلكى بازارگان و دەۋلەمەندى زەبەلاح لەم ھەرىمى كوردستانە ھەن، بەلام گرفتى ئەم خەلكانە لەۋەدايە، نەيانتوانىۋە لە رىگەى سوودو كاركردەۋە بگەن بە ئاستىكى بەرزى دەۋلەمەندى، لەبەر ئەۋەيشە تا ئىستا ئەقلىەتى سەرمایەدارى لەنىۋە كۆمەلگەى كوردى مردوۋە تواناى ئەنجامدانى پروژەى ستراتىژى و دورخايەنى نىيە، چونكە نەفەسى كورتەۋ ئەمەش لەگەل جىھانى سىستەمى سەرمایەدارىدا ناگونجىت. كەۋاتە بەرلەۋەى ئەۋ دەۋلەمەندانە پىيان بگوترى سەرمایەدار، لە بنچىنەدا سەرمایەدار نىن، بەلكو پارەدارن، بۆيە بىركردەۋەى مەۋدا درىژيان نىيەۋ ھەموو پروژەكانىان زىاتر مەۋدا كورتىن و كاكى بازارگان دەيەۋى لەماۋەى

یەك ههفته دا ئه و پارهی به شتیکی داوه سوودهكهی وه بگریته وه،
ئه مهش به هیش شینوهیهك له گهڵ سیسته می سه رمایه داریدا ناگونجی.

ژیانی مارکس

کارل مارکس کاتژمیر دووی نیوه شهوی روژی 5ی ئیاری 1818 له
ژووریکی نهومی دووه می خانووی ژماره 664 له کولانی برۆکن گاسه
له شاری ترییف (ترییری ئیستا TRIER) که کۆنترین شاره که رومه
دیرینه کان دروستیان کردووه، که که وتۆته روژئاوای ئەلمانیاو له
یه کیك له ویله یه ته کانی راینلاند RHINELAND که سه ر به پروسیا بوو
له دایکبووه. دایک و باوکی مارکس (8) مندالیان هه بووه، مارکس کۆری
دووه میان بووه¹.

دایک و باوکی مارکس و بنه ماله که یشی، هه موویان سه ر به ئایینی
جوله که بوون، به لام سالیك به ر له دایکبوونی مارکس دایک و باوکی
مارکی دینه سه ر ئایینی پروتستانی مه سیحی و، واز له
جووله کایه تیبوونی خویان ده هینن و ده بن به مه سیحی.

مارکس هه ر له مندالیه وه نیشانه ی زیره کی پیوه دیار بووه، به تایبه تی
له بواری ماتماتیک و چوونه ناو لیکدانه وه ی ئایین و میژوو، بۆیه له

¹ - د. عبد العلی مقبل، مارکس کئ بوو - کتیبیک که چارهنوسی جیهانی گۆری،
وه رگێرانی: مه جید مارابی - جهواد حه یده ری، له بلاوکر او مه کانی ده زگای ئایدیا بۆ فکرو
لئیکۆلینه وه، سلیمانی، 2015، ل7.

سالی 1835 که دهچیتته زانکوی بون، زانکوی بون بو مارکس لاپه ریه کی نوي بوو له ژيانيدا که تیکه ل به چهندين پرسى فلسه فى وهک ياسای رومی، ياسای ئەلمانی، میژوو، ئایینی پرۆتستانت و ئایینی کاسۆلیکی، ياسای نیودهوله تی، ياسای تاوان، فلسه فیه یاسا²، ئابوری ، سیاست، میژوو ...هتد. سالی 1836 دهگوازریتته وه بو زانکوی بهرلین ، له وی له فلسه فیه هیگل ئاشنا ده بیته و به وردی دهست به خویندنه وهی هیگل دهکات، هه ره وی وانهی ماف و فلسه فیه و میژوو ده خوینیت و سالی 1839 ئاشنا یه تی و ناسینی له گه ل ئەدۆلف ریتنبرج A Rutenberg ی رۆژنامه نووس دهکات که له هیگلییه رادیکاله کان بوو، ئەدۆلف به هوی بیروباوه رپه کانیه وه ماوه یه ک بوو خرابووه گرتوو خانه وه، مارکسیش سالی 1842 چووه ریزی (هیگلییه لاوه کان) هوه و په یوه ندیشی به رۆژنامه ی (دای راینخ زایتونخ) کرد، که رۆژنامه یه کی لیبرال بوو، سه ره تا وهک نووسه ریک کاری تیدا کرد، به لام دواتر بوو به سه رنووسه ری رۆژنامه که³.

له کوتایى سالی 1839 و سه ره تاى سالی 1840 دهستی به نووسینی نامه ی دکتوراکه ی کرد، که بابه تی تیزی دکتوراکه ی له ژیر ناوی (فلسه فیه ی یونانی) دا بوو، که تا ئەوکاتیش هیشتا له ئەوروپا فلسه فیه ی

2 - د. عبدا علی مقبل، سه رچاوه ی پیتشوو، ل43.

3- فوناد سدیق، فلسه فیه-پیتش فلسه فیه تا مردنی نیچه-، هه ولیر، نه ورۆزی 2015، ل279

یونانی زوری له بارهیه وه نه نووسرا بوو. ناوی تیزی دکتوراکه ی بریتی بوو له (جیاوازی نیوان فلهسه فهی سرووشتی دیموکریت و ئەپیکۆر⁴) له حوزهیرانی 1843 ژیا نیوان هاوسه رگیری پیکده هینیت، به لام ئیتر ژیان بو کارل مارکس له ئەلمانیا سهخت ده بیته و بویه له کوتایی هه مانسال ئەلمانیا جیده هیلیت و رووده کاته پاریس. له ماوهی هاتووچوو کۆچی بهردهوامی له نیوان به لجیکاو پهریس، چاوی به جوزیف برودون و فریدریک ئەنگلس ده که ویت و ئاشنایه تییان له نیواندا دروسته بیته. ئیتر له م کاته وه مارکس به وردی ده که ویتته ژیر چاودیری پۆلیسی ئەلمانیا وه ناچار به کوچ ده بیته له به لجیکاوه بو پاریس و له ویشه وه بو له ندهن. له م ماوهیه ش چه ندين کتیبی زیندووی پر به های نووسی، به ره وهی به ئەنگلز ئاشنا بیته و ببن به دوو هاوڕی گیانی به گیانی، پیشتر مارکس چه ند کتیبیکی بلاو کردبو وه وه، له سهرووی هه موویانه وه کتیبی (پرسی جوله که⁵) بوو که له سالی 1843 بلاو یکرده وه، هه ر نزیکه ی سالیک دواتر له میانی ئاشنابوونی به فریدریک ئەنگلز چه ند نامه یه کی له گه ل ئەنگلز گۆرییه وه وه دواتر به ناوی (نامه ده ستنووسییه کانی مارکس) ناوی رۆیی، که له گه ل ئەنگلس گۆریبوویه وه وه،⁶ ئیتر ده گاته

4- کارل هایزیش مارکس، جیاوازی نیوان فلهسه فهی سرووشتی دیموکریت و ئەپیکۆر، ده زگای دواروژ بو رووناکییری و راگه یاندهن، 2016.

5- کارل مارکس، حول المسألة اليهودية، ت: نائلة الصالحي، بدون سنة الطبع.

6- کارل مارکس، مخطوطات کارل مارکس لعام 1844، ت: محمد مستجير مصطفى، دار الثقافة الجديدة، 1974.

كتيبي ئايدىئولوژىيى ئالمانى⁷ كه سالى 1848 به چاپى گهياند، هر له و ساله شدا به ناوبانگترين و مهزنترين كتيبى خوى به هاوكارى ئانگلس به ناوى (مانيفيستي كومونيستي)⁸ بلاوكرده وه، كه دهكرى به يه كيك له كتيب هره به ناوبانگه كاني سهدهى نوزده دابنريت، كه ته واوى ژيان و فيكرى مروفايه تى له قوناخيكه وه بو قوناخيكى نويترو گه شه سهندو تره وه وه رچه رخاند. ئيتير ماركس به هوى كتيبى مانيفيستي كومونيزم، ناوى به ته واوى ئه وروپادا بلاو بوويه وه و سيسته مى سه رمايه دارى ئالمانيا به ته واوى ترسى لى نيشت. به لام دواى مانيفيستي كومونيستي، گرنگترين كتيب كه ماركس نووسيبىتى و دواتریش له شيوهى سى به رگدا بلاو بووه وه، به رگى يه كه مى له سالى 1867 و⁹، به رگى دووه مى له سالى 1885 له دواى مردنى¹⁰، ئانگلز بوى بلاوكرده وه، به رگى سييه ميشى سالى 1894 كه فريديك ئانگلز بوى ته واو كر دوو به چاپى گهياند¹¹.

7- كارل ماركس - فريديش انجلز، الايدىولوجية الالمانية، ت: د. فؤاد ايوب، دار دمشق، عام 1976.

8- كارل ماركس - فريديش انجلز، البيان الشيوعى، ترجمة وتقديم: محمود شريح، منشور اتاجمل، عام 2000.

9 - ماركس، رأس المال، دار التقدم، موسكو، ترجمه: دكتور فهد كم نقش، دار التقدم، الجزء الأول، 1985.

10- ماركس، رأس المال، دار التقدم، موسكو، ت: دكتور راشد البراوى، مكتبة النهضة المصرية، الجزء الثاني، 1947.

11- كارل ماركس، رأس المال - نقد الأقتصاد السياسى -، اعده للنشر: فريديك انجلز، ت: فالح عبدالجبار، دار الفارابى، ط1، 2013

به گشتی بنه ما فيکرييه کانی مارکسیزم ئەمانەن¹²

1- ماتریالیزمی دیالەکتیک

2- ماتریالیزمی میژوویی

3- تیۆری زیدەبایی (که له که بوونی سه رمایه)

4- حەتمیەتی شوێرش (هەر سه هینانی سیستەمی سه رمایه داری)

مارکس له روانگهی شیکەرەوه کانی دواي خۆی، به یه که مین کۆمۆنیزمی نوێ دادەنریت، که تیۆرە که ی خۆی له سه ر بنچینه ی حەتمیەتی ئابووری سۆشیالیستی و شوێرش ی کۆمه لایه تی- که گه یشتنه به کۆمه لگایه کی بی چین-، ئەمه ش به لیكدانه وه کانی بۆ دیاله کتیکی هیگلی و سۆشیالیستی تۆباوی فه ره نسی و ئابووری سیاسی به ریتانی که ئاده م سمیس و ریکاردو و ئەوانی دیکه بوون، به م پێیه مارکس نه ک هەر له بواری تیۆری رووت ، به لکو له رووی پراکتیکیشه وه بو به یه که مین شوێرشگێرو یه که مین سه رکرده ی چینی چه وساو ه یه که مجار له ئەوروپا، دواتر زۆری نه برد له ولاتانی رۆژه لات ی ئەوروپا و چین و کوبا و ..هتد. هەر مارکسیش بوو توانی به قوولی شیکردنه وه و لیكدانه وه ی زۆر واقیعیانه بۆ شوێرشه کانی سالی 1848 و کۆمۆنه ی پاریس له سالی 1871 و زۆری دیکه بکات¹³.

¹² - فوناد سدیق، فلسفه، سه رچاوه ی پێشو و ، ل 282.

¹³ - الأستاذ الدكتور علي ليلة والأستاذ الدكتور محمد الجواهریو الأستاذة الدكتورة عاياة شكري، عمان، دار المسيرة للنشر والتوزيع والطباعة، ط 1 ، 2010، ص 15.

چەمكى ماترىيالىزمى مېژوۋىيى

زاراۋە فەلسەفەيىھە كان پېماندەلېن، ماترىيالىزم، يان رېيىزى سىروشتى، ئاماژەن بۇ ئۇ تېرۋانېنە فەلسەفەيىھە كە باۋەرى بەۋەيە جوۋلەي مادە، لە توخمە يەكەمىنەكانى گەردوونە، كەۋابىت دەتۋانېنەيەلسوۋفەكانى گرىكى پېش سوقرات، (مەبەست قوتابخانەي سىروشتى ئايۋنېيە)، بە ماترىيالى دابنېن، ھەروەكوو چۈن ئەفلاتون ىش يەكەمىن سىستەمى فەلسەفەيىھە كە ناۋى مىسالى يان ئايدىيالىزمى بەسەردا بىراۋە¹⁴. بەلام ماركس بە كىردەۋە ھەلوئىستىكى تۈندى لە بەرامبەر ئۇ ماترىيالىزمە فەلسەفەيىھە ۋەرگرت، كە لاي زۆرىك لە فەيەلسوۋفانى پېشكەۋتنخۋازى سەردەمەكەي رەۋاجى ھەبو، بەتايىبەتېش لاي زانايانى سىروشتناس. ئەم جوۋرە ماترىيالىزمە پېيوايە كە(ماك)ى ھەموو دياردە ئەقلى ۋ رۇحىيەكان، لەناۋ مادەۋ رەۋتى پىرۇسە ماترىيالىھەكاندايە، ھەروەھا ئەمجۆرە ماماترىيالىزمە، لە كال ۋ كىرچىترىن فۆرمىدا، دەگات بەۋەي بلىت، ھەست ۋ سۆزۈ ھىزرو بۇچوونەكان كىتومت زادەي رەۋتى پىرۇسە كىمىياۋىيەكانى ناۋ جەستەن، پەيوەندى فېكربە دەماغەۋە، ۋەك پەيوەندى مېزە بە گورچىلەۋە¹⁵.

14 - ئەرىك فرۆم ، چەمكى مەۋف لاي ماركس، ۋەرگىرانى: ئارام جەمال سابىر، سلىمانى ، چاپخانەي چۈر چىرا، 2005، ل33-34 .

15 - ئەرىك فرۆم ، چەمكى مەۋف لاي ماركس، سەرچاۋەي پېشۋو، ل 34 - 35 .

بەلام ئەمروڭ كە باس لە چەمكى ماترياليزمى ميژوويى دەكەين، لە بنەرەتا چەمكى ماترياليزمى ميژوويى لە نيو ياساكانى ماترياليزمى دىالەكتىكىدا دىتە دەرەو، كە ليكۆلېنەو و راقەى ژيانى كۆمەلايەتى و پيشكەوتنى كۆمەلگاكان دەكات. بۆ يەكەمىن جارىش ئەم چەمكە لە لايەن فرىدريك ئەنگلز(كە هاوړپى زور نزيكى ماركس بوو) بەكار هاتوو، بەلام ماركس قۆزتيبەو و كارى لەسەر كرد، كە پيئوابوو چەمكى نوپى بۆ گوزارشتكردن لە جيهان¹⁶.

بەرەمى يەكەمى يەكگرتنى ماركس و ئەنگلس، كتيبى مشتومر ئاميزى خيزانى پيروژ بوو، كە لە بەشى كوتايى سالى 1844 دەستپيكرود كوتايى سالى 1845 بلاكرايهو، بەشى زورى ئەو كتيبە لە نووسىنى ماركس، ككە بە تەواوى لە هيگلييه لاوهكان دابرا، ئىنجا كتيبى ئايدىلۆژياى ئەلمانى بەدوادا هات، كە سالى 1845-1846 نووسيويانە، كە زياتر كاريكى رەخنەگرانەيه، بەلام لەم كتيبەدا بۆ يەكەمىن جاره ماركس ديدو هزرى خوئى لەسەر بنەماى ماترياليزمى ميژوويى هەلچنيوه، ئيتىر ورده ورده روانىنى ماركس گورانىكى جدى بەخويهو بىنى و تا مردن لەسەرى بەردەوام بوو¹⁷.

16 - د. عبدالوهاب الكيالي، موسوعة السياسة، مجموعة من المشاركين، الجزء الخامس، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، ط 4، 1999، ص 626

17 - ئەنتونى گيدىنز، تيورى كۆمەلايەتى هاوچەرخ و سەرمايەدارى - خوئندنەو ميهك بۆ كارەكانى ماركس و دۆركايم و فيبەر -، مەرگيرانى: ئارام شوانى، ناوهندى ئاودير بۆ چاپ و بلاكردنەو، هەولير، 2016، ل 53.

دیدى گشتى ماترياليزمى ميژويى له كتيبى ئايدىئولوژىيى ئالمانى و
نووسينهكانى دواترى ماركس، جياوازيهكى زوربان له گه ل ديدهكهى
فؤيرباخ و تهواوى كهلهپوورى پيشووترى ماترياليزمى فلهسهفئى
ههيه، ماترياليزم، به و شيوهيهى ماركس به كارپهئناوه، ئاماژهيهك نيه به
سهپاندى ههچ ههلوئىستىكى بونگهرايانه كه بكرى له روى لوژىكويه
بسهلميندرئ، واتا ديدى ماركس هه لگري گرمانهيهكى ديارىكراوى
بونگهرايانه نه بوو. به لكو ماركس ديدو روانينى (واقعيهت) ي پهسند
كرد، له سهر بنه مائى ئه و ديدو بوچوونهش بوو، كه ئايدىكان زادهى
به شدارىكردنى ميشكى مروفن له پرؤسهيهكى ههستيدا له گه ل جيهانئىكى
ماديدا كه دهكرئ بناسرئ ئايدىكان له ئه قلى مرويدا له روى
ئه زمونيه وه سه ره خو نين، به لام ئه مه له پراكتيزه كردنى ماترياليزمى
فلهسهفى ناچاره كئى نيه به سهر تهفسيركردنى گه شهى كو مه لگادا.
ههستى مروف په يوهسته به كارلئى دىاله كئى نيوان بكه رو
به ركار (خود و شتهكانى تر) كه تيايدا مروف چالاكانه ئه و جيهان
پيكدهئى كه تيايدا دهژئ، له وكاتهى كه جيهانئىك دروستدهئىت كه
مروفى تئدايه. دهكرئ ئه م قسه به تئبينيهكى ماركس خو روتتر
بكه ينه وه كه كاتئى خالئى نيو (چه ند تئزئىك سه بارهت به فؤيرباخ) ي
شيكردؤته وه، ئه و تئبينيهى نووسيوه و وتويه تئ: ته نانهت په ي پئيردى
ئيمه به جيهانى ماديش په يوهسته به كو مه لگاوه، فؤيرباخ پئيو نيه
په بىردنى ههسته كيانه ناجئىگر بئت و له هه موو سه رده ميكا ئه گه رى
گوران و گورانكارى هه بئت، به لام ئه وهى له جيهانى دياردهدا ئاوتنه ن

بریتین له: به ره میکی میژووی، ئه وهش له ئه نجامی چالاکی کۆی نه وه کانه وه، هه ر یه کیک له نه وه کان له سه ر شانی نه وهی پیش خۆی وه ستاوه، جوړی کاره که ی و په یوه نډییه کانی گه شه پیده دات و ، له پله به ندی کومه لایه تیدا به گویره ی پیوستییه ئالوگور به سه ر هاتو وه کانه وه ده ستکاری بکری. ته نانه ت یه قینیکی هه سته کی به شته زور ساده کانیش نادا، مه گه ر له ریگای گه شه ی کومه لایه تی و ئالوگوری بازرگانی و پیشه سازییه وه نه بیته¹⁸.

مارکس ماتریالیست بو، چونکه پیو ابوو، هیچ شتیکی بوونی نییه جگه له ماده، و اتا هیچ مه یلیکی بو لایه نه مه عنه وی و رو حانییه ته کانی مروف نه بووه، ده یگوت ئاگایی مروف جگه له ره نگدانه وه یه کی جیهانی ماتریالی، شتیکی دیکه نییه¹⁹.

له روانگی مارکسه وه ، به ره می میژوو له بنچینه دا بریتییه له په یوه ندی چالاکانه ی نیوان مروف و سرووشت²⁰، چونکه پیشکه وتتی کومه لگای مروفایه تی له رووه روشنییری و مه عریفییه که ی، هاوشانه له گه ل پیشکه وتنه ته کنیکییه که ی به تایبته که بونیادیکی ئابوری و کومه لایه تی پیکده هینتیت.

18- ئه ننونی گیدینز، تیوری کومه لایه تی هاوچهرخ و سه رمایه داری، سه رچاوه ی پیشوو، ل 59

19- معجم المارکسیه النقدي، ترجمه: جماعیه، دار الفارابی-بیروت و دار محمد علی للنشر-تونس، ط 2003، 1، ص 1140

ماترياليزم، ئاراسته يه كى فەلسەفە يىيە، لە بەرامبەر فەلسەفە يى مىسالىيەت (المثالية) سەرىيە لداو، وشە يى ماتريالى ئەو رىيازە يە كە دە لىت بىنچىنە يى ھەموو ئەو دياردانە يى ھەن و روودە دەن، لە بنچىنە دا بۇ مادە دە گە رىتە و، ھە لگ رانى ئەو رىيازە فەلسەفە يىيە وايدە بىنن كە رىيازى ماتريالى ئەو دە يە كە جىھان برىتنيە لە كۆمە لىك پىكھاتە كە سە رچا وە يى ھەموو شتە كانى مادە يە، واتە مادە سە رچا وە يى پىكھاتە كان و شتە كانە لە جىھاندا²¹.

ماترياليزمى مېژوويى، لە بنە رە تدا، بە واتا يى لىكۆ لىنە وە لە ديار دە كۆمە لايە تى و مرويىە كان دىت لە ژىر تىشكى پره نسيبى شىكردنە وە يى ماتريالايانە لە مېژوودا، واتە بە شىو دە يە كى گشتى ئەو دياردانە يى كە لە گە ردوون و سرووشت روودە دەن، پره نسيبە كانى ماترياليزمى دىالە كتىكى دە بنە تە و او كە رى شىكردنە وە يى لۆژىكيانە لە گە ردوون و سرووشت و ژيانى واقىعى كۆمە لايە تى لە مېژوودا. بە ديو دە كە يى تردا، ئە گە ر ماترياليزمى دىالە كتىكى بە مانا گشتىيە كە يى برىتى بىت لە فەلسەفە يى ماركسىزم ، واتە زانستىك بىت بۇ لىكۆ لىنە وە لە گرن گترىن

20- جىرار بن سوسان و جورج لايىكا، معجم الماركسيه النقدى، ترجمة: جماعية، دار

الفارابى-بيروت ودار محمد على للنشر-تونس، ط1، 2003.

21- الاستاذ الدكتور احسان محمد الحسن، موسوعة علم الاجتماع، الدار العربية

للموسوعات، بيروت، ط1، 1999، ص 546 .

ياساكانى بزوتنه وهى سروشت و بزوتنه وهى كومه لگا و بزوتنه وهى
بيروهزى مرقايه تى، ئەوا بىگومان ماترياليزمى ميژوويش برىتييه له
تيورى كومه لگا كه ماركس دايرشتوو، و اتا زانستىكه له ياسا
گشتىيه كان و له هيزه بزوينه ره كانى پيشكه و تنى كومه لگاى مرقايه تى
دهكهن، دانراوه، دهبيت ئەوهش بزائرى كه ماترياليزمى ميژوويى به
تهنيا له سهر بابته تى ميژووى كومه لگاكان و ميژووى سهره لدان و
پيشكه وتن و گورپنى پيكهاته كومه لايه تىيه ئابوورپيه كان كورت
ناكرپته وه، به لكو جگه له وانەى باسما ن كرد، هه موو ئەو ليكولپه نه وه
زانستپانهش ده گرپته وه كه بو ژيانىكى هاوچه رخانه له ته واوى ولا ته
جياوازه كان ده كرپت- ولاتانى سهرمايه دارى بيت يان سوشپالپستى به
هه موو جياوازيه كانپانه وه، هه روه ها ئەو ياساپانهش ده گرپته وه كه به
شپوهيه كى گشتى بو ژيانى كومه لايه تى مرقايه تى داده رپژرپن²².
گه وهه رو بنچپنه تى ماترياليزمى ميژوويى برىتييه له بونپادى سهرخانى
كومه لگا كه بونپادى ژپرخانه كه تى لى دپته بهر ، بونپادى ژپرخانى
كومه لگاش برىتييه له كومه لپك په يوه ندى كومه لايه تى ئابوورى له
كومه لگادا، كه په يوه ندىان به خو شگوزه رانى ژيانى كومه لگاوه هه يه،
بونپادى سهرخانى كومه لگاش برىتييه له كومه لپك ياسا و ئەخلاق و
سپاسه تى گشتى ، كه كارپگه رى راسته و خو پان به سهر بونپادى
ژپرخانى كومه لگاوه هه يه.

22 - الدكتور خضر زكربا، نظريات سوسپولوجية، دار الأهالى للطباعة والنشر
والتوزيع، سوريا-دمشق، ط 1 ، 1998، ص 64.

ماتریالیزمی میژووی له بنچینه دا له سهر چه مکی وشیارى کومه لایه تی دروست بووه، بهو پییهی مرؤفه کان هه میسه کورى سهردهمی خویان و کومه لگا که یان و چینه کومه لایه تییه که ی خویان بوونه، هه روه ها ماتریالیزمی میژووی لهو مملانییه ده کولیته وه، که له نیوان مرؤف و سرووشتدا سهریه له داوه، چونکه له روانگه ی مارکسه وه نهو جوره مملانییه ی نیوان مرؤف و سرووشت، له سهردهمی قوناخی کومونه ی سهره تایی (المشاعیه البدائیة) نه بووه، به لکو له کاتی سهره له دانی قوناخی کویلایه تییه وه ورده ورده سهریه له داوه و گه شه ی کردووه. لییره وه هیزی به ره مهیتان، له لایه ن مرؤفه وه دروستبووه و مرؤف له سرووشت جیا بوته وهو، ورده ورده خوی ناسیوه و که سایه تی خوی بو خوی دروست کردووه. چونکه پیشتتر که قوناخی کومونه ی سهره تایی بووه، مرؤف خاوه نی هیچ شتییک نه بووه و خاوه داریتی هیچ شتیکی نه کردووه، به لام له قوناخی کویلایه تی نیتر ورده ورده خاوه داریتی هاتوته کایه وه²³.

ماتریالیزمی میژووی، له زانسته مرؤفایه تییه کانی دیکه ی وهک (ئابووری، ماف، ئاکار، جوانناسی، توژینه وهی کومه لایه تی به شیوه یه کی مهیدانی... هتد) جیاوازه، چونکه نهو زانستانه ی که باسمان کرد، ته نیا له لایه نیکی دیاریکراوی ژیانی کومه لایه تی ده کولنه وهو، لی کولینه وه کانیان له سهر کومه لگا و ژیانی کومه لایه تیدا وه کئ وهیه له یه ک گوششه نیگای ته و اووه کرابیت، نه مهش له ریگای په یوه ندییه کانی ئالوگوری نیوان

<https://ar.wikipedia.org/wiki> - 23

لايهنه كانى ژيانى كومه لگاوه بيت. بويى ماترياليزمى ميژوويى زانستىكه له ياساكانى پيشكه وتنى كومه لايه تى به ريگايه كى تيئورى فلهسه فى ده كوليته وه، كه زياتر له هر زانستىكى تر ميتودى و سوسيو لوزييه له يه ك كاتدا ²⁴.

به كورتى و به شيويه كى گشتى ، ماترياليزمى ميژوويى له بنه رهدا برىتييه له تيئورى گورپينى كومه لايه تى، نه و تيئورهى كه هه موو گوران و گوازتنه وه بنچينه بيه كان له چوارچيويهى هر كومه لگايه كدا ده خاته روو، كه له سيسته ميكي سه رمايه داريدا روو ده دات ²⁵.

چه مكي مملانيى چينايه تى

مملانيى چينايه تى له و كاته وه سه رييه لدا، كاتيك هيژو بازوو له لايه ن مروقه وه خوى قوتكرده وه مروف هه وليدا كونترولي ده و روبه رى خوى بكات و هه ژموني خوى به سه ر ده و روبه ريدا بسه پيئى ، به شيويه كى روونتر مملانيى چينايه تى له و روژه وه دروست بوو كه بو يه كه مين جار دوو چينى كومه لايه تى دروستبوون، نه و يش كويله و كويله دار بوو، كويله داره كان كويله كانيان ده چه و ساندن وه، ئيتر له و روژه وه مملانيى چينايه تى دروستبوو، چه و ساندن وه مروف له

24 - الدكتور خضر زكريا، نظريات سوسيو لوجيه، نفس المصدر السابق، ص 64.
25 - الأستاذ الدكتور: علي ليلة والأستاذ الدكتور محمد الجوهري والأستاذة الدكتورة علياء شكري، التغيير الاجتماعي والثقافي، دار المسيرة، عمان، ط 1، 2010، ص 15.

لايەن مروڤه وه دەستپيڤکرد. بۆيه مارکس له بهناوانگترين کتبيەکه ي خۆيدا که مانيفېستى کۆمونيستى بوو، له سه ره تاي نووسيني ئه و کتبيەيدا ئاوه اى نووسيوه: ميژووى هه موو کۆمه لگاكان تا به ئه مړۆ ده گات، برىتبيە له ميژووى مملانىي چىنايه تى، مملانىيەك له نيوان كۆيله و كۆيله دار، له نيوان خانه دان وخه لكى ره شوک و گشتى، له نيوان فه رمانره واو خزمه تكار، له نيوان فيركارو پيشه گه ر، له نيوان چه وسينه ران و چه وساوه كان²⁶. مارکس له کتبيە زۆر به ناوبانگه که يدا که دواهه مين کتبيى خۆيه تى له ژيانيدا نووسيوه تى، جاريكى ديكه جه ختى له مملانىي چىنايه تى کردۆته وه نووسيوه تى: ميژووى مروڤايه تى برىتبيە له ميژووى مملانىي چينه کۆمه لايه تبيە كان، مملانىي چىنايه تيش برىتبيە له مملانىي نيوان دوو چىنى کۆمه لايه تى پيکناکۆک، که برىتبيە له چىنيكى فه رمانره واو چىنيكى ترى زولمليکراو²⁷. واته مملانىي چىنايه تى له وکاته وه دروست بوو که به رژه وه ندىيە كان به يه ک ناکۆک بوون، ئه مه ش له روانگه ي مارکسه وه هۆکاره که هۆکاريكى ماتريالييه، چونکه چىنيک هه موو هۆيه كانى به ره مه ينان ده گريته ژير ده ستي خۆى و، چينه که ي تريش هيج هۆيه كانى به ره مه ينانى له ده ستي نيه، به لکو ته نيا ده توانيت ماندوو بوونيكى جه سته يى نيشانبدات که له برى هه ندئ پاره و پوول به خاوه نى کارگه ي ده فروشيت و قازانجه که ش خاوه نى کارگه ده يکات بئ ئه وه ي هيج ماندوو بوونيكى جه سته يى

²⁶ - کارل مارکس – فريدريش انجلز، البيان الشيوعى، المصدر السابق، ص 37.

Marx, K. Selected writings in Sociology and Social Philosophy.

²⁷ - Pelican Book, Middle sex, 1997, p.203

ئەنجامىدات²⁸. ئەم مەلەنئى چىنەيەتتەيە لە بىنەرەتدا لەدوای قۇناخى كۆمۇنەي سەرەتايى دروستبوو، واتە كاتى قۇناخى كۆيلايەتەي دروستبوو، ئەو مەلەنئى چىنەيەتتەيە لەگەلى سەرپهەلداو ، ئىتر لە قۇناخەكانى دواترەيش وەك قۇناخى دەرەبەگايەتەي و سەرمايەدارى ھەر بەردەوام بوو تا بە ئىستاشەوہ دەگات، لە قۇناخى دەرەبەگايەتەي مەلەنئى چىنەيەتەي لە نىوان جوتيارو ئاغا(خاوەن زەوى)ھەبوو، جوتيار ھەموو ماندوو بوونەكەي دەكىشا، كەچى سوودەكە بو ئاغا بوو ، بىئەوہى ئاغا ھىچ ماندوو بوونىك بكىشى، دواترەيش لە قۇناخى سەرمايەدارى ئەو مەلەنئى چىنەيەتتەيە ھەر درىژەي كىشا بەلام بە شىوازىكى دىكە، ئەویش لە نىوان كرىكارو خاوەن كارگەو كۆمپانىكان، كرىكار بەردەوام خەرىكى ئىش و ماندوو بوونەو ھىزى ماندوو بوونى خۆي دەفرۆشى بو ئەوہى پىي بژى، كەچى سوودى زۆر بو خاوەنى كارگەو كۆمپانىكانە، بىئەوہى ئەو خاوەن كارگەو كۆمپانىيانە ماندوو بىن. ئەم مەلەنئى كە چىنى ژىر دەستە دەكەوئتە دوخىكى خرابى بارى ئابورى و كۆمەلايەتەي و دەروونى و سىياسىي ، وادەكات وشىارى چىنەيەتەي لە لايەن زولملىكراوہكان دروست ببىت، كاتى وشىارىيەكە دروست دەبىت، ئىتر ئەم چىنە چەوساويە لەيەكتەي نزيكتە دەبنەوہو ھاوراو ھاوبوچوون دەبن بەرامبەر چەوسىنەرەكان، ئىتر ئەمە دەبىتە ھوى دروستبوونى رىكخستىكى شۆرشگىرانە لە نىوان ئەو خەلكەي ئەو چىنەيان پىكھىناوہ، كە چىنىكى چەوساويە، دواي ئەو رىكخستە

Ibid., P. 211. ⁻²⁸

شۆر شىگىرىيە، تاكەكانى ئەو چىنە خەلكە زولملىكراۋەكە ھاندەدەن بۇ ئەۋەى شۆرشىك بەرپا بىكەن لە بەرامبەر چىنى فەرمانرەۋاۋ چەۋسىنەران، ئىتر ئەم شۆرشە دەبىتە ھۆى رووخانى شىۋازى بەرھەمەيتان و ھۆىەكانى بەرھەمەيتان و رووخانى كۆمەلگە ، كە دەبىتە ھۆى دووبارە دابەشكردنەۋەى شىۋازى بەرھەمەيتان و ھۆىەكانى بەرھەمەيتان بەلام بە شىۋازىكى جىاۋازتر لە ھى پىشوو²⁹. كەۋاتە مەملانى چىنايەتى لەنيۋان ئەو دوو چىنە پىكناكۆكەدا بەردەۋامەۋ لەژىر گەشەكردنى ھىزەكانى بەھەمەيتاندايە، لە بنچىنەشدا ئەم مەملانىيە لە كۆمەلگەكانى پىشەسازى سەرمايەدارىدا دەگەنە لوتكەۋ بە توندترىن شىۋەۋ بە زەقتىن دىار دە خۆى دەۋنويىت. چۈنكە لەم جۆرە كۆمەلگەيانەدا جىاۋازى بەرژەۋەندىيە ئابوورىيەكان زۆر بە روونتر لە يەكدى جىابوونەتەۋەۋ بە ئاشكرا ھەستى پى دەكرىت، جگە لەۋەى گەشەكردنى سەرمايەدارى لە رىگى زىاتر كەلەكە بوونى بى ھاۋتاي سامان و سەرمايە لە دەستى چىنىك و توندتر بوونى ھەژارى و نەدارى و مەينەتى چىنەكەى تر لە دوو جەمسەرى كۆمەلگادا، تا دىت پتەۋترو بەھىزتر دەبىت³⁰. لە روانگەى ماركسەۋە مىژۋوى مەملانى چىنايەتى ۋاى كرىۋە، مرقاىيەتى لە قۇناخى كۆيلايەتتىيەۋە بگۋازرىتەۋە بۇ قۇناخى دەربەگايەتى، لەۋىشەۋە بگۋازرىتەۋە بۇ قۇناخى

29 - الاستاذ الدكتور احسان محمد الحسن، النظريات الاجتماعية المتقدمة، دار وائل

للنشر، عمان، ط 1 ، 2005 ، ص 131.

30 - د. محمد شوانى، سوسىۆلۆژىيە چىنە كۆمەلەيەتتىيەكان، بلاوكر او مەكانى كىتبخانەى ئاۋىر، ھەۋلىر، چاپى بەكەم، 2012 ، ل 122.

له مملانی چینیایه تی .مملانییهک له نیوان کویله و کویله دار، له نیوان خزمه تکارو سهردار، له نیوان پیشه گهرو خاوهن پیشه، له نیوان چهوساوهکان و چهوسینه ران³³. ئەم مملانییهی که مارکس باسی لیوه کرد، له بنه پرتدا، به هوی ئەو بارودوخه تیکه له قزاوو تیکچرژاوه وه بو، که له تهواوی ولاتانی ئەوروپا پهره یسه ندبوو، به شیوه یهک ئەو کاتهی مارکس به هاوکاری ئەنگلس مانیفیستی کۆمونیستیان له سالی 1848 بلاوکرده وه، سالی په شیوی و ئازاوه گیری له لایهک و ههروهها سالی شوپش و راپه رینه یهک له دوا یه که کاندای بووله (8) ههشت ولات یان دهوله تی ئەوروپادا³⁴. بۆیه مارکس له سهروه ندی ئەوسالانه وهک شوپشگیریکی نیونه ته وهیی له ولاتی ئەلمانیا و به لجیکا ناسرابوو، به تایبته سالییک پیش مانیفیستی کۆمونیستی واته سالی 1847 کتیبی (کویره وهری فهلسه فه³⁵) ی نووسی³⁶، که وه لامدانه وه یهکی توندی رهخه یی بو، هاوکات شیوه و جوړو ناوه روکی سیسته می باوی ئەوکاتی به توندی دایه بهر رهخه³⁷. ئەم شه ری چینیایه تی و مملانیی

33 - کارل مارکی - فریدریک انجلز ، الیوان الشیوعی ، سه رچاوه ی پیشوو ، ل37-38.

34 - Yuille, Judith. Highgate Karl Marx: from trier to Highgate Cemetery. 1991.

35 - کارل مارکس، بؤس الفهلسه -رد علی فهلسه البؤس لبرودون -، ت: نحمد مستحیر مصطفی، بیروت، دار الفارابی، ط 3، 2007

36 - کارل مارکس، بؤس الفهلسه -رد علی فهلسه البؤس لبرودون -، ت: حنا عبود، دار دمشق للطباعة والنشر، ط 1، 1972

37 - تیم دیلانی، تیوره کلاسیکهکانی کۆمه لناسی- لیکۆلینه وه به کار هینان- وه رگنیرانی: خالید شیخی، ده زگای بییریار بۆ بلاوکرده وه، سه فز، چاپی 1، 1395، ی هه تاوی ، ل 197.

سیسی و فیکرییانه، وایان له مارکس کرد، هه موو ژییانی خۆی بۆ راپه‌پین و شو‌رشیکی گه‌وره تهرخان بکات و هیوای سه‌ره‌لانی شو‌رشیکی مه‌زن به‌گویی چینی کریکاران و چه‌وساوه‌وه‌کانی ئە‌وروپادا بدات، بۆ ئە‌مه‌ش ئە‌وکاته‌ی له‌هنده‌ن نیشته‌جی ببوو، به‌ته‌واوی خۆی بۆ نووسینی کتییی سه‌رمایه‌ تهرخان کرد، که شیکردنه‌وه‌یه‌کی زانستیانه‌ی سیسته‌می سه‌رمایه‌داریی بوو له‌وکاتدا، که خۆی له‌سن به‌رگدا بینیه‌وه، به‌رگی یه‌که‌می سالی 1867 چاپ و بلا‌وکرده‌وه، به‌رگی دووه‌می سالی 1880 چاپ و بلا‌وکرده‌وه‌دوو سال دواتر ئە‌م کتییی له‌روسیاش به‌زمانی رووسی چاپ و بلا‌وکرایه‌وه³⁸. گه‌وره‌ی مارکس له‌وه‌وه‌دروستبوو، راسته‌پیشتر کۆمه‌لناسی میسالی هه‌بوو، به‌لام کۆمه‌لناسی میسالی وایان سه‌یری میژووده‌کرد، که که‌جه‌ماوه‌ری میلی، ته‌نیا بابه‌تیکی میژووه‌که‌ن، نه‌ک بتوانن میژوو دروستبکه‌ن، واتا مارکس ئە‌و فه‌لسه‌فه‌یه‌ی گۆپی بۆ گۆپینی جیهان و بۆ دروستکردنی میژوویه‌کی نویت، ئە‌ویش له‌ریگی ئە‌و چالاکیانه‌ی چینی به‌شخوراوو به‌شمه‌ینه‌ت ئە‌نجامیده‌دات. هه‌ر له‌م روانگه‌شه‌وه‌بوو، پیش مارکس میژووناسان و زانیانی کۆمه‌لناسی و هه‌روه‌ها ئابووریناسانیش، له‌و باوه‌رده‌ا بوون، که سه‌رمایه‌داری سیسته‌میکی ئاسایی و سرووشتییه‌و قابیلی گۆپین و هه‌لوه‌شانده‌وه‌ نییه، بۆ نمونه‌هه‌گل پیوابوو ریژه‌وی میژوو به‌گه‌یشتنی به‌پاشایه‌تی

³⁸-تیم دیلانی، تیورییه‌ کلاسیکه‌کانی کۆمه‌لناسی، سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل 199.

پروسيا ته واو دهبيت³⁹، مارکس هات ئەم هزره‌ی له باريه کدی هه‌لوه‌شانده‌وهو ، شیکردنه‌وه‌یه‌کی قوولی بو رووخانی سیسته‌می سه‌رمایه‌داری کرد، چونکه چه‌وساندنه‌وه‌ی مرۆف له لایه‌ن مرۆفه‌مه‌وه له‌م سیسته‌مه سه‌رمایه‌دارییه‌دا زور توندو درندانه‌یه، بویه ناتوانی تا هه‌تایه بمینیته‌وهو چینی به‌شخوراو، لێ راده‌په‌رن و شوپش ئەنجامده‌دن.

هه‌روه‌ها مارکس له کتیبی ئایدیۆلۆژیای ئەلمانی، به توندی که‌وته به‌ریه‌که‌ه‌لوه‌شانده‌وه‌ی فه‌لسه‌فه‌ی ئەلمانی روونتر بلین میسالییه‌تی ئەلمانی که له سه‌رده‌می هیگل و فیخته‌و ئەوانی دیکه‌وه ببوو به قوتابخانه‌یه‌کی فه‌لسه‌فی له ئەلمانیادا، ئەوه بوو مارکس وتیدژایه‌تی راسته‌وخۆمان له‌گه‌ل ئەو فه‌لسه‌فه ئەلمانییه‌دا ئەوه‌یه، ئاراسته‌که‌ی له ئاسمانه‌وه به‌ره‌و زه‌وی هاتوه، ئیمه له زه‌وییه‌وه به‌ره‌و ئاسمانی ده‌به‌ین. واته ئیمه له‌و جیگه‌یه‌وه هه‌نگاو هه‌لناهینینه‌وه که مرۆف خه‌یالی لی ده‌کاته‌وه یان وینای ده‌کات، یان ناچین له‌و جیگه‌یه‌وه ده‌ستپێکه‌ین که مرۆف تییدا کراوه‌ته بابته‌یکي جیگای گیرانه‌وه، جیگه‌ی بیرلیکرده‌وه، به‌خه‌یاکراوه‌و ویناکراوه. به‌لکو ئیمه کار له‌سه‌ر مرۆفه واقیعییه‌کان ده‌که‌ین و له‌وانه‌وه ده‌ستپێده‌که‌ین، چونکه ئیمه له میانی خویندنه‌وه‌ی ئاستی پیشکه‌وتنی ژیا‌نی واقیعی ئەوانه‌وه، له ده‌نگدانه‌وه‌و ره‌نگدانه‌وه‌ی ئایدیۆلۆژییه‌کانی ئەو پیشکه‌وتنه تیده‌گه‌ین و ده‌زانین به چ ئاستیک گه‌یشتوه. تا مارکس ده‌گاته ئەو ئاسته‌ی ره‌خنه‌ی توندو

³⁹ - الدكتور خضر زکریا، نظریات سوسیولوجیة، نفس المصدر السابق، ص70.

راسته و خو له هيگل دهگريټ و دهليټ، هيگل سهري له زهوييه و قاچي له ئاسمانه، من قلپي دهكه مه وه و قاچه كاني دهخه مه وه سهري زهوي و سهريشي له ئاسمان، بويه دهليټ فهلسه فه ي هيگل بو ميټروو، وهك ئه و گوزار سشته فهلسه فييه دوگمايه يي ئه لمانى - مه سيحي وايه، له باره ي دژايه تي نيوان روچ و ماده. يان له نيوان خواو دنيدا.⁴⁰

گه وره ترين كيشه ي فيكري له نيوان ماركس و هزرقان و فهيله سووفه كاني ديكه دا ئه وه بوو، ماركس هه موو تيروانين و شيكرده وه فيكري و فهلسه فيه كاني خو ي له سهري بانه ماي ماترياليزم بونيد نابوو، كه بريتي بوون له ماترياليزمي ميټروويي و ماترياليزمي ديهاله كتيكي، ليروه وه مملانيكاني ماركس له گه ل فهيله سووف و هزرقانه كاني سهرده مي خو ي و پيش خو ي توندترو سهختتر ده بوو، چونكه به برواي ماركس هه موو ئه و نووسينانه ي فهيله سووفه كان تيروانينيكي ميساليانه بووه، كه ئه مه ش دادى چيني به شخوراو كه چيني كريكار له پيشه وه ي به شخوراوه كانه نادات، تيروانيني ماترياليزم له فهلسه فه ي ماركسدا به رووني ئه م بابنه تانه ي گرتبووه خو ي و شيكرده وه ي فيكري روون و راشكاويشي بو كردووه، كه بريتين له: واقعي كوومه لايه تي يان بووني كوومه لايه تي (Social Being)، و شياري كوومه لايه تي (Social Consciousness)، پيكاها ته ي كوومه لايه تي ئابووري - (Social Economic Formation)، نامو بوون (Alienation)، ژيرخان (Economic

40 - كارل ماركس-فريديك ئهنگلس، نايديو لوتزي اي ئه لمانى، وه رگيري انى: سه لام مارف، چاپي به كه م، 2001، ل 30

(Basis)،(سەرخان Superstrure)، شىۋازىيە رەھەمەتتەن (Mode of Production)، ھىزى بەرھەمەتتەن (Forces of Production)، پىۋەندىيە كانى بەرھەمەتتەن (Relations Production) ⁴¹، ھەموو ئەمانەيشى بە روونى شىكردۇتەۋە بە تايىت كاتىك ناكۆكى دەكەۋىتە نىۋان ھىزى بەرھەمەتتەن و پەيوەندىيە كانى بەرھەمەتتەن ، ھەروھە كارىگەرى پەيوەندىيە كانى بەرھەمەتتەن لە ھىزى بەرھەمەتتەن، ماركس ھەۋلىداۋە، لە ھەموو ئەمانەدا پىكھاتەيەكى نوپى كۆمەلەيەتى و بەرھەمەتتەن ئابوورى ، بىننەتە دى كە خۆى لە سىستەمىكى سۆسىالىستىدا دەبىننەتەۋە.

راستە ماركس سوودى لە دىالەكتىكى ھىگل و ماترىالييەكەى فۆىرباخ ۋەرگرتوۋە، بەلام ماركس ھەردو كىانى ۋەرگىزاۋە قىلىپ كىردوۋنەتەۋە، ھەروھەكوو چۆن پىش ماركس سۆشىالىزىم ھەبوو، بەلام سۆشىالىزىمىكى تۇباۋى ھەبوو، ماركس ھات سۆشىالىستى زانستى لە فەلسەفەدا جىگىر كىرد، بۆيە ماركس بە توندى فەلسەفەكەنى پىش خۆى داۋەتە بەر رەخنەۋ شىكردەنەۋەى زانستىانەۋ ، روونىشىدەكەتەۋە، كە مىسالىيەتى ئەلمانى كە ھىگل رابەرايەتى دەكەت و ماترىاليەت كە فۆىرباخ پىشەۋاكەيەتى ، ناتوانن مەۋقەكان ئازاد بىكەن، ھىگل بە ھەلەداچوۋە كە پىيوايە:مىژوو بە تۋاندەنەۋە لە -خود و شىارى- بە وىنەى -رۆحى رۆح- يان رۆحى جىهان ،كۆتايى پى بىت، نەخىر وا نىيە، چوكە ھەر قۇناخىك بەرھەمىكى مادى بە وىنەى كۆمەلىك لە ھىزەكەنى بەرھەمەتتەن و پەيوەندىيەكى مىژوويانەى پىكھاتوو لەگەل سىروشت و لە نىۋان

41 - الدكتور خضر زكريا، نظريات سوسولوجية، المصدر نفسه، ص72.

كەسەكاندا دەگرېتەو، كە لە پېشىنانەو دەدرېتە دەستی ھەر نەوہیەك، كەلەكەبووہكان لە ھیزە بەرھەمھینەرەكان كە لە لایەن نەوہی نوپوہ دەگورېت، بەلام ھەلومەرچى ژيانىش بۆ ئەم نەوہیە لەبار دەكات و دۆزینەوہیەكى ديارو خەسلەتیکى تايبەتى دەداتى، ئەم تیگەپشتنە دەریدەخات بە ھەمان رادە كە ئینسانەكان ھەلومەرچ و دەورانەكان پینكەھینن، ھەلومەرچ و دەورانەكانیش ئینسانەكان پینكەھیتت⁴². ھەر ئەمەش بوو لە روانگەى ماركسەو، ئاین بە ھیچ شیوہیەك بزوینەرى میژوو نییە، وەك ھیگل وای بۆ دەچوو، بەلكو مروّف بزوینەرى ئایینیشەو میژوو شە.

بەگشتى فەلسەفەى ماركس، گرنگیەكەى لەوہدایە، ھەموو ئەو خەيالبالاوییەى پيش ماركس لە لایەن فەیلەسووفەكانەو ھەبوو تا دەگاتە ھیگل، ماركس ھەمووی سەراوین كردو، واقعیبینانەتر فەلسەفەكەى دارپشتەو، كە مروّف لەناویدا گەرەترین و پر بەھاترین سەرمایە بیت. واتە مروّف چەقى گورانكارییەكان و چەقى میژوو، نەك شتیكى دیکە. بۆیە پینوابوو چینی پرولیتاریا كە بۆ خوی چینىكى شورشگيرە، لە نیوان ھەموو ئامیزەكانى بەرھەمھیناندا، زورترین توانای بەرھەمھینانى ھەیە⁴³. بەلام ئەو مانای ئەو نییە ھەموو فەلسەفەى پيش ماركس بخەینە ژیر سفرەو، بەلكو بە پینچەوانەو، تا

⁴² - كارل ماركس - فریدريك ئەنگلس، ئایدیۆلۆژیای ئەلمانى، سەرچاوەى پيشوو، ل58

⁴³ - ارنست فيشر، ھكذا تكلم ماركس حقا، ت: محمد عيتاني، بيروت، دار العودة، ط 1، 1973، ص90.

خویندنه وهیه کی ورد بو هیگل له لایه نه دیاله کتیکیه که ی و له لایه کی تریشه وه فویرباخ له لایه نه ماتریالییه که یه وه نه که یین، زور ئه سته مه بتوانین له مارکس تیبگه یین⁴⁴. چونکه مارکس کاتیک به توندی ره خنه ی له فهلسه فه کانی پیش خوی گرتوو، له و روانگه یه وه شیکردو ته وه، که هه موو فه یله سووفه کانی پیشوو، فهلسه فه یان به ره و گهنده لی بردن و غافلکردن و هه لئه تاندنی خه لکی بردوو، به بروای مارکس ته نیا سووشیالیزمی زانستییه که کومه لگایه ک پیکده هیئیت که مروف تیایدا نابیت به کویله ی هیچ که س و هیزو لایه نیک. که وایت ته نیا له و کومه لگا سووشیالیستییه که مروف له جه بری خه سارکردن و رووخاندنی که سایه تی و هیزی کاری خوی رزگاری ئه بیت⁴⁵.

44 - بلیخانوف، القضايا الأساسية في الاشتراكية، ت: حنا عبود، دار دمشق للطباعة والنشر، 1973، ص 10.

45 - د. بۆتۆل، دامهزرینه ران و سه ره لدانى کۆمه لناسى، وه رگنیرانى: فه رید شه ریفی، سلیمانی، ده زگای چاپ و په خشی سه رده م، 2005، ل 85-86.

سەرچاوەکان بە کوردی

- 1- د. عبد العلی مقبل، مارکس کئ بوو- کتێبیک که چاره‌نوسی جیهانی گۆری، وەرگێڕانی: مه‌جید مارابی - جه‌واد حه‌یده‌ری، له‌ بلاوکراوه‌کانی ده‌زگای ئایدیا بۆ فکرو لیکۆلینه‌وه، سلێمانی، 2015
- 2- فوئاد سدیق، فه‌لسه‌فه-پیش فه‌لسه‌فه تا مردنی نیچه-، هه‌ولێر، نه‌ورۆزی 2015 .
- 3- کارل هاینریش مارکس، جیاوازی نێوان فه‌لسه‌فه‌ی سرووشتی دیموکریت و ئه‌پیکۆر، ده‌زگای دوا‌رۆژ بۆ رووناکبیری و راگه‌یاندن، 2016.
- 4- د. محه‌مه‌د شوانی، سۆسیۆلۆژیای چینه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، بلاوکراوه‌کانی کتێبخانه‌ی ئاوێر، هه‌ولێر، چاپی یه‌که‌م، 2012 .
- 5- تیم دیلانی، تیۆره‌ کلاسیکه‌کانی کۆمه‌لناسی-لیکۆلینه‌وه‌و به‌کاره‌یتان- وەرگێڕانی: خالید شیخی، ده‌زگای بیریار بۆ بلاوکردنه‌وه، سه‌قز، چاپی 1، 1395 ی هه‌تاوی.
- 6- کارل مارکس-فریدریک ئه‌نگلس، ئایدیۆلۆژیای ئه‌لمانی، وەرگێڕانی: سه‌لام مارف، چاپی یه‌که‌م، 2001 .
- 7- تیری ئیکلتون، بۆچی مارکس له‌سه‌ر حه‌ق بوو؟، وەرگێڕانی: پێش‌هره‌و محه‌مه‌د، ده‌زگای ئایدیا بۆ فکرو بلاوکردنه‌وه، 2015 .
- 8- د. بۆتۆل، دامه‌زرینه‌ران و سه‌ره‌له‌دانی کۆمه‌لناسی، وەرگێڕانی: فه‌رید شه‌ریفی، سلێمانی، ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م، 2005 .

- 9- ئهنتونى گيدينز، تيورى كومهلايه تى هاوچهرخ و سهرمايه دارى -
خويندنه وهيهك بۇ كارهكانى ماركس و دۆركايم و قيبه ر-، وه رگيترانى: ئارام
شوانى، ناوهندى ئاودير بۇ چاپ و بلاوكردنه وه، هه وليتر، 2016.
- 10- ئهريك فرؤم ، چه مكى مرؤف لاي ماركس، وه رگيترانى : ئارام جه مال
سايبير، سليمانى ، چاپخانه ي چوار چرا، 2005 .

سه رچاوه كان به عه ره بى

- 11- كارل ماركس، حول المسألة اليهودية، ت: نائلة الصالحي، بدون سنة الطبع
- 12- كارل ماركس، مخطوطات كارل ماركس لعام 1844، ت: محمد مستجير
مصطفى، دار الثقافة الجديدة، 1974.
- 13- كارل ماركس - فريدريش انجلز، الأيديولوجية الألمانية، ت: دفؤاد ايوب، الدار
دمشق، عام 1976 .
- 14- كارل ماركس- فريدريش انجلز، البيان الشيوعي، ترجمة وتقديم: محمود
شريح، منشورات الجمل، عام 2000
- 15- ماركس، رأس المال، دار التقدم، موسكو، ترجمه: دكتور فهد كم نقش، دار التقدم،
الجزء الأول، 1985.
- 16- ماركس، رأس المال، دار التقدم، موسكو، ت: دكتور راشد البراوى، مكتبة النهضة
المصرية، الجزء الثاني، 1947.
- 17- كارل ماركس، رأس المال - نقد الأقتصاد السياسي-، اعده للنشر: فريدريك
انجلز، ت: فالح عبدالجبار، دار الفارابي، ط 1، 2013 .

- 18- د.عبدالوهاب الكيالي، موسوعة السياسة، مجموعة من المشاركين، الجزء الخامس ، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، ط 4 ، 1999.
- 19- جيرار بن سوسان و جورج لابيكا، معجم الماركسيه النقدي، ترجمة: جماعية، دار الفارابي-بيروت ودار محمد علي للنشر-تونس، ط 1، 2003 .
- 20- الاستاذ الدكتور احسان محمد الحسن، موسوعة علم الاجتماع،الدار العربية للموسوعات،بيروت، ط 1 ، 1999 .
- 21- الدكتور خضر زكريا، دار الأهالي للطباعة والنشر والتوزيع،سوريا-دمشق، ط 1 ، 1998.
- 22- د.عبدالوهاب الكيالي، موسوعة السياسة، مجموعة من المشاركين، الجزء الخامس ، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، ط 4 ، 1999.
- 23- الأستاذ الدكتور:علي ليلة والأستاذ الدكتور محمد الجوهري والأستاذة الدكتورة علياء شكري،التغير الاجتماعي والثقافي،دار المسيرة، عمان، ط 1 ، 2010 .
- 24- الاستاذ الدكتور احسان محمد الحسن،النظريات الاجتماعية المتقدمة،دار وائل للنشر،عمان، ط 1 ، 2005.
- 25- كارل ماركس، بؤس الفلسفة -رد على فلسفة البؤس لبرودون -ت:نحمد مستحير مصطفى،بيروت،دار الفارابي، ط 3 ، 2007
- 26- كارل ماركس، بؤس الفلسفة- رد على فلسفة البؤس لبرودون - ت:حننا عبود، دار دمشق للطباعة والنشر، ط 1 ، 1972
- 27- ارنست فيشر، هكذا تكلم ماركس حقا،ت:محمد عيتاني،بيروت ،دار العودة، ط 1 ، 1973 .

28- بليخانوف، القضايا الأساسية في الاشتراكية، ت: حنا عبود، دار دمشق للطباعة والنشر، 1973.

29- الأستاذ الدكتور علي ليلة والأستاذ الدكتور محمد الجواهريو الأستاذة الدكتورة عاياة شكري، عمان، دار المسيرة للنشر والتوزيع والطباعة، ط 1 ، 2010.

سه رچاوه كان به ئينگليزي

https://ar.wikipedia.org/wiki -30

Karl Marx: from trier to Highgate. Yuille, Judith. Highgate -31
.Cemetery .1991

Philosophy. Marx, K. Selected writings in Sociology and Social -32
Pelican Book, Middle sex, 1997,

Marx, K. and F. Engels. The Socialist Revolution, Moscow, -33
.Progress publishers, 1998

تیۆری بونیادگه‌ری پیکهاته‌یی (ته‌کۆینی)

پیشه‌کی

به درێژایی سه‌ده‌ی بیسته‌م کۆمه‌لیک ته‌وژم و ره‌وت و میتۆدی ره‌خنه‌یی نوێ، سه‌ریانه‌ه‌لداوه، که هه‌موویان له چوارچێوه‌ی بنه‌مای هزری ره‌خنه‌یی خۆیان نمایش کردووه، که زۆربه‌یان کاریگه‌رییان به‌سه‌ر کۆمه‌لناسییه‌وه هه‌بووه.

پیه‌ر بۆردیۆ یه‌کیکه له‌و هزرخانه‌ زۆر نوێ و به‌ناوبانگانه‌ی که توانیویه‌تی له‌بوارای فیکری و فه‌لسه‌فیدا تیۆری نوێ بخاته‌ روو، که په‌یوه‌ندی به‌ کۆمه‌لگاوه هه‌بیت، بۆیه له‌ بوارای کۆمه‌لناسیدا ناکرێ پیر بۆردیۆ فه‌رامۆش بکریت. له‌به‌ر ئه‌وه ئیمه ئه‌م تۆژینه‌وه‌یه‌مان به‌ چه‌ند ته‌وه‌ریک خستۆته‌ روو، بۆ نمونه ته‌وه‌ری یه‌که‌م : جگه له‌م پیشه‌کیه، هه‌ولمانداوه، کیشه‌ی تۆژینه‌وه‌که‌و هۆکاری هه‌لبژاردنی تۆژینه‌وه‌ی بابه‌ته‌که‌و ئامانجی تۆژینه‌وه‌که‌ بخه‌ینه‌ روو. له‌ ته‌وه‌ری دووه‌می تۆژینه‌وه‌که‌دا به‌ وردی له‌ ره‌گو ریشه‌ی تیۆری بونیادگه‌ریمان کۆلیوه‌ته‌وه، ئینجا هاتووینه‌ته‌ سه‌ر پیر بۆردیۆ که به‌ یه‌کیکه له‌ هزرخانه هه‌ره به‌ناوبانگ و نوێکانی تیۆری بونیادگه‌ری داده‌نری، له‌گه‌لیدا باسی ئه‌و هزرو تیۆرانه‌ی پیه‌ر بۆردیۆمان کردووه که خستووینه‌تییه‌ روو.له

تەۋەرى سىيەمدا بە وردى ھەردوۋ بونىادگەرى شىۋەيى و پىكھاتەيى(كۆكبون و جياۋازىيەكان) و چەمكى (ھابىتوس)مان روونكردۆتەۋەو خستوومانەتە روو. لە تەۋەرى چوارەم: باسى ئەنجام و دەرئەنجامى تۆژىنەۋەكەو ھەروھە پىشنيارو راسپاردەكانمان دەستنىشان كردوۋەو بە شىۋەيى خالبەندى باسماں كردوۋە..

ئامانجى تۆژىنەۋەكە

لەم تۆژىنەۋەيەدا چەند ئامانجىكان ھەيە، گرنگترىنيان ئەمانەي خوارەون:

ئامانجى ئەم تۆژىنەۋەيە، بۇ تىگەيشتنىكى وردە لە بونىادگەرى و ھەروھە بونىادگەرى پىكھاتەيى و تىۋرى پىر بۆردىۋ لە بارەي بونىادگەرى شىۋەو بونىادگەرى پىكھاتەيى بە ھەردوۋ ئاراستەكەي پىكەۋە گونجانيان و ھەروھە ناكۆكبونەكانيان.

ئامانجىكى ترى ئەم تۆژىنەۋەيە ئەۋەيە، پىۋىستى زۆرمان بە تىگەيشتنى وردو گەشەپىدانى ھزرو تىۋرى پىيەر بۆردىۋ ھەيە، بەتايىبەت لەناو خودى بەشەكانى كۆمەلناسى زانكۆكانى كوردستان، تا ئىستا نامەيەكى ماستەر يان نامەيەكى دكتورا بەرچاۋ ناكەون، ئەگەر ھەشبوۋبى، نەمانبىنيون. تەنانەت يەك كىتپى پىيەر بۆردىۋمان بۇ نەكراۋتە كوردى و تەۋاۋى كىتپخانەي كوردى لە ھزرو تىۋرى

پییەربۆردیۆ بئ بەشکراوه، بۆیه ئامانجی ئەم تۆژینەوهیە ئەوهیە گەشە بە تیۆری بونیادگەری پیکهاتەیی و تیۆرەکانی پییەر بۆردیۆ بدریت.

پییەربۆردیۆ هزرقانیکى رهخهنگر بووه، ئامانجی ئەم تۆژینەوهیە ئەوهیە گیانی فەلسەفەى رهخهیی قوولتر و گەشەسەندووتر بکات چ لەناو زانکۆ، چ لە دەرەوهی زانکۆدا، که ناو کۆمه‌لگای کوردییە..

ئامانجیکى دیکه‌ی ئەم تۆژینەوهیە ئەوهیە، باشترو وردتر ئاشنای بونیادگەری ببین و شارەزاییه‌کی باشتتر له ئیستامان له‌سەری هەبیت، چونکه بونیادگەری چەندین تیۆرو ئاراسته‌ی جیاوازی تیندایه‌وه، ده‌یان تیۆرو فەلسەفەى جیاوازی بۆ ته‌رخان کراوه⁴⁶، ئامانجی ئەم تۆژینەوهیە ئەوهیە تا راده‌یه‌ک بونیادگەری پیکهاتەیی بۆ خوینەران روونبکەینه‌وه، که به کوردی هیچی له‌سەر نه‌نووسراوه.

46 - بۆنموونه دامەزرێنەری بونیادگەری فرديناند دیسۆسیۆرە که له‌باره‌ی بونیادی زمانه‌وه لیکۆلینەوه‌ی کردوه، چەندین هزرقانی دیکه‌ش هه‌مان رێچکه‌ی دیسۆسۆریان گرت. هه‌ریفاتیر و لیو سپیتزەر و پیر گیرۆ په‌یره‌ویان ده‌کرد، بونیادگەری شیعەر که جان کۆهین و مۆلینۆ و...هتد هه‌روه‌ها بونیادگەری گێرانه‌وه (السردیه Narrstologie) که رۆلان بارت و کلود بریمون و گیرار گنیت په‌یره‌ویان ده‌کرد، بونیادگەری شیواز (الاسلوییه Styliditique) بونیادگەری درامایی که بۆ کاری شانۆیی Dramaturgie هیلپیۆ بونیادگەری سینه‌مایی که کریستیان میتز و بونیادگەری سیموتیکى که گریماس و فلیپ هامون و هه‌روه‌ها بونیادگەری ده‌روونی که لاکان و بونیادگەری مرۆقناسی که شتراس و فلادیمیر پروپ و هه‌روه‌ها بونیادگەری فەلسەفی که جان پیازۆ و میتشیل فۆکۆو جاک دریدا و ئالتۆسیۆر په‌یره‌ویان لێده‌کرد. بۆ زیاتر روونکردنه‌وه، برۆانه: ادیث کریزویل، عصر البنیویة، ت: جابر العصفور، الکویت، دار سعاد الصباح، ط1، 1993، ص18.

گرفتى تۆزىنەۋەكە

كاتىك دەستمان بە نووسىنى ئەم تۆزىنەۋەكە كرد، رووبەرووى كۆمەلىك گرفت بوينەۋە، گرنگىزىيان ئەۋەبوو، لەناو كىتبخانەى كوردى تا ئىستا هېچ كىتېكى ۋەرگىزىراوى پىيەر بۆردىۋو ھەرۋەھا هېچ كىتېكى ۋەرگىزىراوو تەنەت نووسىنىش لەسەر بونىادگەرى پىكھاتەى نىيە، ئەمەش بۇ تۆزىنەۋەكە كە بە كوردى بىنووسى زۆر سەخت دەبىت. گرفتىكى تر، خودى پىيەر بۆردىۋو لەبەر ئەۋەى ھزرقانىكى نىيە، ھىشتا بە زمانى عەرەبىش كىتېى زۆرى لەسەر نەنووسراۋە، بۆيە نووسىن لەۋبارەيەۋە تا رادەيەك كەمن و دەستمان نەكە وتوون، جگە لە ۋەرگىزىرانى كۆمەلىك كىتېى خۆى، كە لەلايەن رۆشنىبىرە ديارەكانى عەرەب ۋەك محەمەد سىيلا و عەبدولسەلام بن عەبد ئەلعالى و چەند كەسىكى دىكە، كراون بە عەرەبى. واتە ھىشتا سەرچاۋەى پىۋىست لەبەردەستدانىن، تا بتوانىن باشتر بە ناخى ھزرو تىۋرە رەخنەبىيەكانى پىر بۆردىۋو بچىنە خوارەۋەۋ شى بگەينەۋە، بۆيە ناچار پىشتمان بە ھەندىك لەۋ كىتې و نووسىنانە بەستوۋە، كە بەشىكىيان بۇ بونىادگەرى و بونىادگەرى پىكھاتەى تەرخان كراون و سوودمان لىيان بىنيۋە.

سەرەراى ئەمانەش گرفتىكى تر بۇ ئەم نووسىنەمان دروست بوو ئەۋىش ئەۋەيە زۆربەى ئەۋ وشەۋ زاراۋانەى لە زمانى عەرەبى

رېچكەى خۆى وەرگرتووو به ئاسانى به كاردههينرين، وەرگيرانى بۆسەر زمانى كوردى زۆر سهخته، چونكه هيشتا له نيو فهرهنگ و ئەدهبىياتى كورديدا، ئەم جۆره فيكرو فهلسهفەيه نه كراون به كوردى و هيشتا وشەى دروست له بهرامبەر زۆر له زاراوهكان به كارنههينراون، ئەمەش كاتيك تۆژەر بيهوى باسيك له سەر بابەتيكى وها گرنگ بنوسيت، گرفتى گورەى دهكه ويتە پيش.

هۆكارى هەلبژاردنى تۆژينهوهكه

بيگومان هەر تۆژەريك گرنكى به رهخنه ديدات، بۆيه پيوسته سوود لهو ميتۆده رهخنه بيبانه وەر بگريت جا چ كۆن و نوئى بن، يان هاوچهرخ و هاوسه ردهم بن.

ئەوهى واى كرد ئەم بابەته هەلبژيرم، به كورتى خويان له م چه ند خالەى خواره ودا ده بيننه وه:

1- تا ئىستا له بهشى كۆمه لئاسى پيهر بۆرديو زۆر به كه مى تۆژينه وهى له سەر كراوه.

2- به شيويه كى گشتى هزرقانه كانى كلاسيك و تا دهگات به ناوه راستى سه دهى بيست كه ئاشنايه تيمان له گه لئاندا ههيه، پير بۆرديو يه كيك لهو تيوريسته گرنكانه يه كه تا ئىستا له لايه ن نوخبهى كورديشه وه زۆر ئاشنا نه بووه، ئەمه هۆكارىكى گرنگ

بوو كه واى ليكردم ئەم توژينه وهيه م بو پير بورديو و
بونيا دگهري پيکهاتهيي تهرخان بکه م .

3- بونيا دگهري چه ندين تيوري جياوازي به خوويه وه وهرگرتووه،
به پيوستيم زاني تا رادهيه ک بچمه ناو رهگو ريشه ي
بونيا دگهري پيکهاتهيي، تا ئە وه روون بيته وه كه بونيا دگهري
چه ندين تيوري جياوازي ههيه و بو هر يه کيکيشيان چند
هزرقانيک دامه زرينه رو دروستکه رو ههروه ها په يره وکاري
بوونه.

4- ئيمه پيوستيمان به تيگه يشتنيکي باشي بونيا دگهري ههيه،
چونکه بونيا دگهري ته نيا له يهک دوو شتدا خو ي چر
نه کردوته وه، به لکو چوته ناو زوربه ي زوري پيکهاته کاني ژياني
کومه لگاي مروفايه تي، بونموونه، هر له فهلسه فه وه بيگره تا
ئه دهب و ئە فسانه و کومه لئاسي و زماناسي و ... هه مووي
گرتوته وه.

بويه به گرنگمان زاني ئەم توژينه وهيه له سه ر بونيا دگهري پيکهاتهيي
و به تاييه ت له سه ر پيه ر بورديو بنوسين.

رەگوريشەى ھزرىى تيۆرى بونىادگەرى

بونىادگەرى بەمانا فراوانەكەى، ليكۆلینەوہى دياردە جياوازەكانى كۆمەلگای مروّقايتەتى دەكات، وەك: زمان، ئەقل، ئەدەب، ئەفسانە...ھتد. واتا دەروانیتە ھەموو ئەو دياردانەى كە بەشيۆەيەكى گشتى سىستەمىكى تەواو يان بەيەكەوہ بەستراويان ھەيە. بونىادگەرى لەو بونىادە دەكۆلئیتەوہ كە لە ناوہوہ بەيەكە بەستراوو پەيوەستن. ھەروہا ليكۆلینەوہ لە چۆنيتى ئەو كاريگەرييەش دەكات كە لە بونىادى قەوارەكاندا دروستدەبيت ، بۆ ئەوہى ھەر يەكەو بەئەركى خويان ھەلبەستن⁴⁷.

بونىادگەرى سەرەتا لە فەرەنسا سەرپهەلداو گەشەى كرد، بەلام بونىادگەرى تەنيا مېتۆدىك نىيە بۆ زانستە كۆمەلايەتييەكان، بەلكو بونىادگەرى بەر لە ھەر شتىك و لە بنەپەتدا بزوتنەوہيەكى فەلسەفييەو لە ماوہى سالانى 1965-1967 گفتوگويەكى جدى گشتگير دروستبوو، كە ھيرشى شتراوس بوو بۆ سەر سارتەر، بەو پيئەى سارتەر ھەلگري فيكرى بونگەرايى- الوجودية بوو، شتراوس لە كتيبي (ئەقلى درندەيى - العقل الهمجي) دژى وەستايەوہ⁴⁸. چونكە سارتەر لە

47 - ليونارد جاكسون، بؤس البينويوية-الأدب والنظرية البنيوية، ت: تائر ديب، دمشق، دار الفرق، 2008، الطبعة 2، ص 47.

48 - الدكتور أحمد القصير، منهجية علم الاجتماع بين الماركسية والوظيفية والبنيوية، الهيئة المصرية العامة للكتاب، 2012، ط 1، ص 159.

سالانی چله‌کان و په‌نجاکان به‌تایبته له بلاوکردنه‌وهی کتییی (بوون و نه‌بوون-الوجود والعدم) سالی 1943 به ته‌واوی فه‌ره‌نسیای به فه‌لسه‌فه‌که‌ی خو‌ی که بوونگه‌راییی بوو دا‌پو‌شی. فه‌لسه‌فه‌که‌ی سارته‌ر له‌پیناوی رزگاری تاک و گه‌لان بوو، که ببوو خه‌ونیک بو ته‌واوی بزووتنه‌وه رزگاریخو‌ازه‌کانیش. ئیتر لیثی شتراوس هه‌موو هه‌ولیکی دا، کو‌تایی بهو فه‌لسه‌فه‌یه‌ی سارته‌ر به‌ئینیت و فه‌لسه‌فه‌یه‌کی دیکه بخاته شوینی. ئەمه‌ش له سالانی شه‌سته‌کان به ته‌واوی زه‌ق بووه‌وه ، به‌تایبته دوا‌ی نووسینی دوو کتییی به ناوی (جه‌مسهری په‌ستی-مدارات الحزينة Tristes Tropiques) سالی 1955 چاپکراوه، که سه‌رگوزه‌شته‌یه‌کی خودیی ئەنتروپۆلۆژیایه، که ناوبانگیکی زوری به‌دوا‌ی خویدا هینا، که ئەمه ریگاو زه‌مینیه‌ی خو‌شکرد بو ئە‌وه‌ی کتیییکی تر به‌ناوی (ئەنتروپۆلۆجیای بونیادگه‌ری Anthropologie Structurlism) له سالی 1958 بنووسیت. به‌م دوو کتیییه بونیادگه‌ری توانی بیته ریچکه‌یه‌ک و په‌یوه‌ندی به زوربه‌ی زانسته مرو‌فایه‌تییه‌کانه‌وه په‌یدا بکات و جی پیی به بونگه‌راییه‌که‌ی سارته‌ر، که خاوه‌نی بوو، له‌ق بکات.⁴⁹

به‌لام ره‌گوریشه‌ی بونیادگه‌ری بو ناوه‌راستی سالانی په‌نجاکانی سه‌ده‌ی رابردوو ده‌گه‌ریته‌وه، که وه‌ک بزووتنه‌وه‌یه‌کی هزریی،

49 - وردة عبدالعظیمعطا الله قنديل، البنيوية وما بعدها بين التأصيل الغربي والتأصيل العربي، رسالة الماجستير، بأشراف الأستاذ الدكتور: عبدالخالق محمد العف ، الجامعة الإسلامية الغزة، كلية الآداب، قسم اللغة العربية، 2010. مأخوذة من الانترنت ، غير مطبوعة.

فہلسہ فی و میتودی هاوچہ رخ خوئی دہرخت، ئہمہ ش لہم روانگہ یہ وہ بوو کہ ہەر دیار دہیہ ک یان ہەر گوتاریک، یان پەیرە و کردنی ہەر شتیک، ناتوانین بلین دروست و ئەقلانییہ، تا لہ ریگی بونیادە کہ یہ وہ واتە لہ بنە ماوہ، نیازەکانی نەدۆزیتە وہ، واتا ہەموو ئەو دیاردانہ ، یان گوتارانہ ، یان پەیرە و کردن لہ ہەر شتیک، لہ کۆمە لیک بونیادە وہ دروستدە بیت، کہ ئەو بونیادانہ بە توندی هاو پە یوہ ستن بە یە کترییہ وہ، ہەر نە گونجانیک لہ بونیادە کہ، تیکرای پرسە کہ نە گونجاودە کات⁵⁰. شتراوس و دوسوسیرو ئالتوسیرو فوکوو لاکان و گولڈمان و رولان بارت و چۆمسی و چەندانی دیکە ش ہەریہ کہ و بہ ئاراستہ یہ کی فہلسہ فی و زمانەوانی و ئەنتروپۆلۆجی و کۆمە لایە تی لییانکۆلیہ وہ⁵¹.

50 - محمد سببلا- نوح الہرموزی، موسوعۃ المفاهیم الأساسیۃ فی العلوم الانسانیۃ والفلسفیۃ، الرباط- المغرب، منشورات المتوسط، ط 1 ، 2017، ص 95.
51 - ادیث کریزویل، عصر البنیویۃ، مصدر السابق نفسه، ص 18.

پییەر بۆردیۆ

پییەر بۆردیۆ سەرتای سالی 1930 له خواروی رۆژههلاتی فەرهنسا له شاری (دیمگون) له دایکبووه .

باوکی کارمەندی دەولەت بوو، پۆستهچی بوو، له ناوچهیهکی گوندنشین دهژیان، بهلام له رووی چینایهتییهوه وردهبۆرژوا بوون، نهک دیهاتی. سالی 1950 به نمره‌ی زۆر بهرز بهشی فهلسه‌فه‌ی له پاریس ته‌واو کرد.

له وکاتدا دوو شت ئازاری پییهر بۆردیۆی ده‌دا:

1- ئەو وانانە‌ی له قوتابخانە ده‌گوترانه‌وه رۆحیکی وشکیان به‌به‌ردا کرابوو، زۆر ته‌قلیدی بوون. بۆیه بریاری دا باسی ده‌رچوونه‌که‌ی خۆی نه‌نووسی.

2- له‌و گوشاره ستالینیزمییه بیزار ببوو ، بۆیه له‌گه‌ڵ جاک دریداو کۆمه‌لیک هزرقان و فه‌یله‌سووفی دیکه‌ن کۆمیته‌یه‌کیان بۆ به‌رگریکردن له ئازادی پیکه‌یتا .

دوو سال له جه‌زائیر خزمه‌تی سه‌ربازی بۆ فەرهنسا کردووه. بۆیه سالی 1958 کتیبیکی به‌ناوی (کۆمه‌لناسی جه‌زائیر) نووسی، باسی ئەونه‌هامه‌تیانه‌ی خه‌لکی جه‌زائیر و هه‌روه‌ها ئەو فه‌ره‌نسیانه‌ی نیشه‌جیی جه‌زائیر بوون ، ده‌کات ، که ژیان و گوزه‌رانیان له خه‌لکه‌که‌ی جه‌زائیری خوشتتر نه‌بوو. سالی 1960 جه‌زائیری به‌جیه‌یشته‌ و گه‌رایه‌وه فەرهنسا. له زانکۆی پاریس ده‌بیته یاریده‌ده‌ری (ریمۆن ئارۆن). (ریمۆن

ئارۋن)فەيلەسوفىكى بەناوبانگە و مملانئىيەكى توندى لەگەل سارتەر
هەبوو، ريمۆن ئارۋن خاوەنى كتيبي (افيون المثقفين)ە.كە بە يەكئىك لە
كتيبي بەناوبانگەكانى ئارۋن دادەنرى.

بۆردىۆ لە سالى 1961 تا سالى 1964 دەبىتەمامۆستاي وانه بىژ
لە(قوتابخانەى خويندى بالاي زانستە كۆمەلايەتئىيەكان)ئىتر زۆربەى
ژيانى فەلسەفى و كۆمەلناسيانەى خۆى لەم قوتابخانەيە دەباتە سەر .

بۆردىۆ سالى 1978 لەگەل سەرھەلدانى شۆرشى قوتايان پەيوەندى
لەگەل ريمۆن ئارۋن تىكدەچىت، بۆيە بۆردىۆ ناوئىك بەناوى
(ناوئىك كۆمەلناسى پەروەردەو كۆلتور)دادەمەزىنئىت.سالى 1985
سەرۆكايەتى (ناوئىك كۆمەلناسى ئەوروپا)وئەگرىت و ھەر دوو
ناوئىكە بە سەرئەخۆي دەمىننەو،تا سالى 1997 لەسەر
داواى(ناوئىك نىشتمانى لىكۆلئىنەوئى زانستى) CNRS ھەردو
ناوئىكە پەكدەخرىن و لەژىر ناوى (ناوئىك كۆمەلناسى ئەوروپا)
بەردەوامى دەبىت و تا ئىستاش ھەر بەردەوامە.

بۆردىۆ خاوەنى نىكەى 37 كتيبي جۆراوجۆرە لە بوئەكانى
كۆمەلناسى و مروفناسى و فەلسەفە.

5- تيۆرى پيادەكردن وسەرمايەدارى ھىمايى(النظرية
الممارسة والرأسمال الرمزي)لاى بۆردىۆ

بەر لەوەی باسی فیکری بۆردیۆ بکەین، پێویستە ئەوەمان لەبەر چاوی
بیت، کە بۆردیۆ فەلسەفەکەى هەرچەندە نوێ و رەخنەیی و ئالۆزو
گرنگیش بووبیت، بەلام بۆردیۆ کەوتۆتە ژێر کاریگەریی هەریەک
لەمانەى خوارەوه، بۆ هەر یەکێکیان لە روانگەیهکەوهیه، بۆنموونە
کەوتۆتە ژێر فەلسەفەى کارل مارکس لە بواری سەرمايه، ماکس ڤیبه
لە بواری رەهەندەکانى هیمایى_ البعد الرمزي_، ئەمیل دۆرکایم لە
بواری لیکدانەوهى هۆکاریى_ التفسیر السببی_، کلۆد لیڤی شتراوس و
مارسێل مۆس لە بواری بونیادگەرى، مۆریس مێرلۆ پۆنتی و هۆسەرل
لە بواری دیاردەگەرایى - فیمۆمینۆلۆجیا-، فینگنشتاین لە بواری
سروش، پاسکال لە بواری ریئاسای بکەرەکانى کۆمەلگاکان .

ئیمە لێرەدا تیشکی لیکۆلینەوه دەخەینە سەر دوو بابەت کە بەتەواوی
بەیهکەوه گریدراون، یەکەمیان تیۆرى پیادەکردن (النظرية الممارسة)یه،
دووەمیشیان سەرمايهى هیمایى(النظرية الرمزي)یه، کە بەمشێوهیهى
خوارەوهن:

تیۆرى پیادەکردن لای پیهەر بۆردیۆ بە رەچاوەکردنى بکەرى
کۆمەلایەتى گرنگی پێدەدرى. بەو پێیهى پەرچەکرداریکە لەسەر تیۆرى
بونیادگەرى دامەزراوه، کە تیروانینی بۆ مرۆڤ فەرماوش کردووه.بۆیه
تیۆرى پیادەکردن، ملکه چى بونیادی کۆمەلایەتى و بەرهمى ئەو بونیاده
کۆمەلایەتیهیه. چونکه بونیادگەرى جهخت لەسەر لەناوبردنى ئەو
بکەرانه دەکاتەوه کە لە ناوەندى بونیادهکەن، چونکه پێش بۆردیۆ تیۆرى
پیادەکردن لە چوارچێوهى تیروانینیکی مارکسیانه بوو،بەو پێیهى

پرۆسه يه كى دىاله كتيكيه و، له ريگاي چالاكيه كاني مرؤقه وه ئامانجى گورپنى جيهانه. به لام چه مكي تيوري پياده كردن لاي پير بورديو، جهخت له سهر په يوه ندى بكه ركان به بونىادى كومه لايه تيبه وه هه يه، ئه مهش برىتبييه له په يوه ندى بكه كه بكه ركان هه لدهستن به دووباره به ره مهيتانه وهى ئه و بونىاده، واتا بورديو تواناي بكه ركان بو گورانكارى له بونىاده كه ناديده و به دور نازانيت، به لام بيگومان پيوسته پيداويستبييه كاني ئه و گورپنى بونىاديه فه راهم كرابيت. له ژير تيشكى ئه م روانينه دا، پياده كردنى بكه رى كومه لايه تى هه لدهستيت به به شداريكرديان له به ره مهيتانى بونىادى كومه لايه تى. چونكه له روانگه ي بورديو وه بكه ركان به ره مه ي بونىادن. ئه وان هى بونىاده كه به به رده وامى دروسته كه ن يان دروستيان كردوه، ئه م بونىادهش به بي هاوكارى ناو يه كترى بكه ركان دروست نابيت⁵².

بو يه بورديو هاتوه، له ناو هه موو ئه و رهوت و ئاراسته فيكرى و فه لسه فييانه دا، توانيو يه تى بوخوى ئاراسته يه كى نويتر له هه موويان بدوزيته وه و په يره وى لييكات، كه ئيستا ديينه سهر هه ندى لايه نى فيكرى بورديو .

له بهر ئه وه شه چه مكي سه رمايه بو وه ته چه مكى ناوه ندى له پرؤژه هزرييه كه ي بورديو، كه سه رچاوه ي ئه و سه رمايه له زانستى ئابوورى كلاسيكيه وه دريژ بوته وه، واتا له كه له كه بوونى سامانه وه يه، به لام ئه و

52 - بورديو بيير، اسباب عمليه، ت: انور مغيث، طرابلس، الدار الجماهيرية للطبع والنشر، 1966، ص 202-203.

كەلەكەبوونى سامانە لاي ماركس تەنيا سەرمايە پارەوپوولە، واتا ئابوورىيەكى تەواو، بەلام لاي بۆردىق كەلەكەبوونى سەرمايە تەنيا پارەوپوول نىيە، بەلكو ھەندى شتى دىكەيە كە رەنگە لەزۆر كاتدا خاوەن ئابوورىيەكى باشىش بىت، بەلام ناتوانى پىي بگەي، بۆنمونه وەك سەرمايەى رۆشنىبىرى. كەواتە چەمكى سەرمايە لاي بۆردىق تەنيا لە لايەنى ئابوورى مادى چر نەكراو تەو، بەلكو ئەو سنوورە تەسكەى شكاندووەو چووە تە ناو رەھەندى دىكەو، كە ئەوانىش سەرمايەى رۆشنىبىرى و سەرمايەى كۆمەلايەتى و سەرمايەى ھىمايىن.

بۆردىق پىيوايە ماركس بنچىنەى مملانىكانى تەنيا بە مملانىي نىو چىنە كۆمەلايەتتىكەن بەستۆتەو، بەتايبەتىش مملانىي نىوان بۆرژوازى و كرىكار، ئەم مملانىيەش تەنيا لەسەر بنەماى ئابوورىيەو ەروستدەبىت، بەلام پىر بۆردىق پىيوايە، مملانىكان مەرج نىيە تەنيا رەھەندىكى ئابوورى بەخۆيەو ەرتىبىت، بەلكو لە زۆر دۆخدا رەھەندىكى رۆشنىبىرى و كۆمەلايەتى و ھىمايى و ەردەگرى، واتە لە كۆمەلگا ھاوچەرخەكاندا زۆر جار مملانىكە مملانىيەكى رۆشنىبىرىيە ،بى ئەو ەى ئابوورى بىت، كەواتە ئەو ەى دەبىتە بزوينەرى كۆمەلگاي ھاوچەرخ دوو شتە ئەويش: سەرمايەى رۆشنىبىرى و سەرمايەى ئابوورىيە.

لەسەر ئەم بنەمايەى سەرەو ە كە باسمان كرى، پىر بۆردىق چوار(4) شىئو ەى جياوازى بۆ سەرمايە ديارىكردووە كە تيايدا بكەرى ناو كۆمەلگا بۆخۆى پەيرەوى لىدەكات، كە ئەمانەن:

1- سەرمايەى ئابوورى: بەوہ پيوانہ دہکرى کہ داہاتى تاکہکەسہ لہ بوارى دارايیہوہو، بریتىيہ لہ تہواوى مولک و سامانہکەى ، ھەرودھا بریتىيہ لہ داہاتى مانگانہو سالانہى⁵³.

2- سەرمايەى رۆشنىبرىي: بەوہ پيوانہ دہکرى کہ تاک خاوەنى چ رۆشنىبرىيہکە، بۆنموونہ، پروانامەى زانستى و پيشەيى، بەرھەمى رۆشنىبرىيہکەى کہ بریتىيہ لہ وتارەکان و کتیبەکان و توژينہوہکان و ھەرودھا بریتىيہ لہ کاروکردوہ داھينانہ رۆشنىبرىي و ھونہرييہکەى. ھەرودھا بریتىيہ لہو شارەزايى و کارامەيى و پسپورى و ئہو بەرھو توانا مەعريفى و پيشەيىہى کہ لہ بوارى رۆشنىبرىي ھەيەتى.

سەرمايەى رۆشنىبرىش لای بۆرديو، لہ چينىكى كۆمەلايەتبيہوہ بۆ چينىكى دیکەى كۆمەلايەتى جياوازه، چونکہ ئہم سەرمايہ رۆشنىبرىيہ، پەيوەندىيہكى پتہوو توندوتۆلى بە بەکارھينانى زمانہکەيہوہ ھەيہ، واتە تەنانەت شيوازى دەربرپىنى زمانہکەش، گرنگہ بۆ وەدەستھينانى ئہو سەرمايہ رۆشنىبرىيہ. بۆيہ سەختە ھەموو چينەکانى كۆمەلگا بتوانن بە يەك جۆرو بە يەك شيوازو شيوہ زمان قسہ بکەن. لہبەرئہو جياوازييہ چينايەتبيہ كۆمەلايەتيہشە، سەرمايەى رۆشنىبرىي لہ چينىكەوہ بۆ

53 - أ.م.د. أفرح جاسم محمد و أ.م.د.سعد محمد علي حميد، الهاييتوس واشكال رأس المال في فكر بيير بورديو، مجلة الأستاذ، العدد 210، المجلد الثاني، 2014، ص429.

چىنىكى دىكەي كۆمەلايەتى جياوازى تىدەكە وىت. چۈنكە ئەو سەرمايە رۆشنىبىرىيە، پەيوەندى بە پىنگە ياندنە كۆمەلايەتتىيەكە يەو ھەيە⁵⁴.

بۆيە پىيەر بۆردىق سەرمايەي رۆشنىبىرى كىردۆتە دوو بەشەو ھەيە كە بەم شىو ھەيەن⁵⁵.

أ- سەرمايەي رۆشنىبىرى لەسەر بنەماي ئامادەكراوى فېر كىردن وەرگىراو، بۆنموونە: ھەك سالانى خويىندن لە قوتابخانە.

ب- سەرمايەي رۆشنىبىرى بە مىرات وەرگىراو ھەيە يان جى ماو، ئەو ھەش بىرىتتىيە لە دۆخى خىزاندارى و پەيوەندى بنەمالەو خانەوادەكەي بە بوارە رۆشنىبىرىيە جياوازەكان.

بۆردىق ئەو ھەي دوو ھەي بەلاو ھەشترى سەركەوتو ترە، واتە لە بنەمالەيەكى مەدەنى بىت و كۆمەلىك مىراتى بە جىماو ھەي بۆ بخىرتە پىش ، دەتوانى زياتر لە بوارە رۆشنىبىرىيەكە سەركەو ھەي.

لەبەرئەو ھەي بۆردىق پىيوايە سەرمايەي رۆشنىبىرىيە، جياوازە بە تەواوى جياوازىيە چىنايەتتىيەكانى ناو كۆمەلگا.

54 - أ.م.د. أفراح جاسم محمد و أ.م.د.سعد محمد علي حميد، سەرچاوى پىشوو ،ل430.

55 - Lisa Adkins and Beverley skeggs, feminism after Bourdieu,uk, black well publishing ltd,2004,p59.

3- سەرمايەى كۆمەلايەتى: بەو پىوانە دەكرىت كە ئەو پەيوەندىيە كۆمەلايەتى و ئەو يەكترناسىن و دۆستايەيتى و ھاورپىيەتتىيانەى كە تاك دروستى كردوو، ئەمەش دەگەرپىتەوہ بۆ ئاستى تواناى زىرەكى كۆمەلايەتتىيەكەى تاك كە بەرھەمىيەتاوہ يان دروستىكردووہ بۆ پەيوەستىبون و پابەندىبونى بە كۆمەلەيەك كە لە خزم و كەس و ھاورپىيەكانى پىكھاتووہ⁵⁶.

4- سەرمايەى ھىمايى: ئەمەش سەرمايەى ئابوورى و سەرمايەى رۆشنىبىرى و سەرمايەى كۆمەلايەتى بەخۆوہ دەگرى. بەم شىوہىو بەم سى خالەى كە لە سەرەوہ باسماں كرد، تاك لە كۆمەلگادا لە ھەر تاكىكى ترى ناو كۆمەلگا جيا دەكرىتەوہ. چونكە ھەر تاكىك لەنىو ئەو سى خالەى سەرەوہ ، جۆرىك ياساو رىساو سىستەمىكى خودى بۆ خۆى پەيرەودەكات، كە جياوازترە لە ئەوہكەى تر.

سەرمايەى ھىمايى، لای بۆردىو سىستەمىكى ھىمايى، وەك(ھونەر، ئايىن، زمان)كە ئەمانە بونادىكىان بۆ جىهان دروستكردووہ⁵⁷. واتا ھەموو ئەو دياردانەى ھەن، بۆ جەختكردنەوہىە لەسەر سەرمايەى

56 - ستيفان شوفالبييه وكريستيان شوفيري، معجم بورديو، ت: د. الزهرة ابراهيم، دمشق، دار نايا، ط1، 2013، ص163-164.

57 - بيير بورديو، الرمز والسلطة، ت: عبدالسلام بنعبد العالي، المغرب، دارتو بقال للنشر، ط3، 2007، ص48.

هيمایى بۇ دەسەلاتىك كە دانى پيدانراوه. له كاتىكدا هەموو تيۆره كانى دروستبوونى دەولەت خۇيان لەو سەرمايه هيماييه بەدوور گرتووه، يان بەلايهنى كەمەوه لە دواوه له گەلدايه بۇ هەموو شيۆه كانى ديكەى جەختكردنه وه، ئەگەر بيهوى بەو جۆره بەردەوامييهى ئاسوده بىت. سەرمايهى هيمايى لای بۆردىۆ وهك هەر خاوه ندارىتتييهك-مولكدارىتتييهك- يان (هەر جۆرىك لە سەرمايه، سرووشتى ، ئابوورى، رۆشنبرى، كۆمەلايه تى) له لايەن بكەرە كۆمەلايه تىيه كانه وه هەستىيىكراره، گوئيش لەو وتە هەستىيارانه دەگرىت بە پى ئاستى وشيارى و مەعريفەكەى هەيه تى و هەروها بريارلەسەر ئەو بەهايش دەدات و دانىشى پيدا دەنى، وهك بۆنموونه: شەرەف لە كۆمەلگاكانى دەرياي ناوه راس ت برىتتييه له شيۆهيه كى سەرمايهى هيمايى⁵⁸. ئەمەش تەنيا بۇ ناوبانگه و هيچى ديكە، يان خەلگانى له كاتى بەشدارىكرديان له كۆمەلگايه كى ديكە كه خاوهن بىروباوه رىكى تاييه تەن، دىن هەمان ئەو كارە نەمايش دەكەن، بەمەش خەسلەت و تاييه تەندييهك بە خۇيان دەدەن له رەفتاره كانياندا. بەمەش بۆردىۆ وای بۇ چووه كه ئەمە شيۆهيه كه له وەرگرتنى جۆرىك لە سەرمايه كاتىك هەستياره له رىگاي وتە و قسەكانى كه بەرهمەكەيشى له ئەنجامى تىكه لىوون يان بەرهمەلستىكردنه له بونىادىكى دابه شكارا كه ئەوهش هەر جۆرىكه له

58 - ببير بورديو، أسباب عملية- اعادة النظر بالفلسفة، ت: أنور مغيث، بيروت، دار الأزمنة الحديثة، ط1، كانون الثاني، 1998، ص136.

سەرمايە ۋەك : بەھىز - لاواز ، گەرە - بچووك، دەولەمەند - ھەژار ،
رۆشنىر - نەخويندەوار... ھتد⁵⁹.

سەرمايەيەكى تر ھەيەكە بۆردىۋ پىي دەلئىت سەرمايەى سىياسى⁶⁰، لە
روانگەى بۆردىۋ ۋە ئەمەش جۆرىكە لە سەرمايەى ھىمايى، كە دەچىتە ۋە
سەر دەسەلاتى ھىمايى.

ناوھندىكى دىكەى سەرمايە لاي بۆردىۋ، جيا لە ۋ ناوھندانەى كە لە
سەر ۋە باسما نكردون، برىتئىيە لە سەرمايەى دادوھرى، ئەم
سەرمايەى لايەنىكى بنچىنەيىيە لە جۈولە پىكردنى ناوھندبوونى
سەرمايەى ھىمايى، ئەمەش بە شىۋە جيا جياكانىيە ۋە كە ۋەك
سەرچاۋەى ھەژمۋونى تايىبەت بۆ ئەوانەى پابەندن بە لاسايىكردنە ۋەى
دەسەلاتى دەولەت ، بە تايىبەت دەسەلاتە پىر تەمومژەكانىان كە
دانراۋە، (ۋاتا دەسەلاتەكە بە رىگاي ھەلبىزاردن دانەنراۋە، بەلكو
تەعنىيە). بۆنمۋونە ھەولەكانى پاشا بۆ چاۋدېرىكردنى كۆمەلىك
بزۋوتنە ۋە كە بزۋوتنە ۋەى شەرەفن، بۆيە پاشا چاۋدېرىان دەكات
چۆنكە پاشا پىيوايە تەنيا ئەوانن خاۋەنى شەرەف، لىرە پاشا وايدەبىنى
خزمەتكردنى دەولەت لە رىگاي ئەۋ دلسۆزانە ۋە دەبىت، كە لە خزمەتى
پاشادان، بۆيە ۋە جۆرە بزۋوتنە ۋانە كۆمەلىك دەستكە وتيان لە

59 - بىير بورديو، أسباب عملية، مصدر سابق نفسه، ص136.

60 - بىير بورديو، التمثل السىاسى، ت: رشيد شقىر، بىروت، مؤسسة الرؤى للطباعة
والنشر والتوزيع، 1996، ص151.

لايهن پاشاوه پي ده به خشري ، وهك گرنگيپيداني سه ربازي و كو شكي پاشايه تي و لايه ني مادي و ...هتد. ته نانه ت نازناوي تايه تيشيان پي ده به خشري⁶¹.

6- بونيا دگه ري شيوه و بونيا دگه ري پي كه اته يي (كو كبوون و جياوازي)

بونيا دگه ري پي كه اته يي له ناوه خويدا له گه ل هزره فه لسه في و ره خنه يي و سايكو لوژييه كانى رابردوودا ناسراوه، كه له لايه ني كه وه گو لدمان له ژير كاريگه ري هيگل و ماركس و جورج لوكاشدا بووه و سوودي له گوتاره سايكو لوژييه كان و هرگرتووه كه له ژير كاريگه ري بونيا دگه ري شيوه ييدا بوون⁶².

بونيا دگه ره كان پي تانوايه، له نيوان چه مكه هاوبه شه كانى نيوان ماركسيسته كان به تايه ت گو لدمان - له گه ل بونيا دگه ره كانى تردا، وايدهبينن كه تاك نازاد نييه له و كارهي ده يكات، چونكه به شيكي جيا نه كراويه له سيسته مه كو مه لايه تييه كه⁶³. كه وابي هه ردوو وشه ي شيوه يي و پي كه اته يي (الشكلية والتكوينية) دابه شكارون به سه ر يه ك

61 - بيير بورديو، أسباب عمليه، سه رچاوه ي پيشوو، ل140.

62 - عمران الكبيسي، البنيوية في مصنفات روادها، مجلة الأعلام العراقية، العدد 7، السنة الخامسة والعشرون، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، 1999، ص47.

63 - يوسف نور عوض، نظرية النقد الأدبي الحديث، دار الأمين، ط1، 1994، ص36.

فیکردا، که له نیوانیاندا یه کببون و گونجانیکی ته واو هه یه، ئه ویش به وهی بونیادگه ری شیوهیی په یوهندی به بونیادی زمانه وه هه یه، بونیادگه ری پیکهاته ییش له بونیادی فیکری بۆ چینه کۆمه لایه تییه کانه. له لایه کی تریشه وه خاوه نانی بونیادگه ری شیوهیی کارله سه ر چاره سه ر کردنی بونیادی بابه تیکی شاراوه ده که ن له دهق دا، وته ی بکه ر فه رامۆش ده که ن، چونکه ئه و بونیاده شاراوه یه ی نیو ده که که رووداوی میژووی دروستده کات. له دیدی گۆلدمانه وه، له روانگه ی کۆمه لایه تی و میژووییه وه، له پشت هه ر ده قیکی ئه ده بی بکه ریک هه یه که نابیت له بیری بکه ن، چونکه ئه و بکه ره که مرۆقه، تاکه بزوینه ری میژووه، له بهر ئه وه یه بونیادگه ری پیکهاته یی بونیادگه رییه کی به رده وامه که ده پروانیته دهق به و مه به سه ته ی که به ره میکی کۆمه لایه تییه، به لام بونیادگه ری شیوهیی سه ره بخۆیه⁶⁴. بۆیه بونیادگه ری پیکهاته یی به راده یه کی زۆر رووبه پرووی په رچه کردارو ره خنه ی توند نه بوته وه، وه ک ئه وه ی بونیادگه ری شیوهیی رووبه پرووی بوته وه، چونکه بونیادگه ری پیکهاته یی مرۆف و میژوو کۆمه لگا و دهقی به خۆوه گرتووه، به لام بونیادگه ری شیوهیی به ته واوی میژووی فه رامۆش کردووه و نو سه ره که شی له خودی ده که که دابرا ندووه، به مهش بواری کارکردن

64 - جمال شحید، فی البنیویة التركیبیة- دراسة فی منهج لويس غولدمان، دار ابن رشد للطباعة، ط1، 1982، ص91-92.

لەسەرى بچووك بۆتەو، بە رادەيەك خودى خۆى مردنى بۆخۆى
دروستکردوو.

بونىادگەرى پىكھاتەيى ھەولەدا بۆ گەراندىنەوھى گرنگىيىدان بە كارە
ئەدەبى و ھزرىيەكان لە تايبەتمەندىيەكانى خۆياندا، بەبى دابران لە
پەيوەندىيەكانى بۆ كۆمەلگا و بۆ ميژوو.كە بەھۆى ئەو بكارە شاراوھىيەى
لە دواى بەردەوامبوونى ژيان و نوويبوونەوھىدايە⁶⁵.

ھابىتوس

ھابىتوس (Habitus) نىشانەيەكى فەلسەفى و كۆمەلناسى جياوازى
ھەيە. ئەم زاراوھىە لە رووى فەلسەفەيەوھى ئەرستو بەر لە ھەموو كەس
بەكارىيەناوھى، دواتر ھىگل و ھوسرل و ماكس ڤيەرو دۆركايم
بەكارىانھىناوھى، ئىنجا بۆردىو بەكارىيەناوھى. بەلام جياوازىيەكەى بۆردىو
لەگەل ئەوانى پيشووترى خۆى ئەوھىە بۆردىو لە بەكارھىنانى ھابىتوس
دا، تىگەيشتنىكى نويترو باشترى بەم زاراوھىە بەخشيوھى، نەخشەى
بىرکردنەوھى بۆردىو لەم فيكرەيەدا بۆچارەسەرى ململاننىكانە بۆ
زانستى مرقاىەتى بونىادگەرى و بوونگەرايى لەگەل ھزرە
كۆمەلایەتییەكان و ھزرى كاردا. چونكە ھابىتوس لای بۆردىو چەمكىكى

65 - لوسيان غولدمان و آخرون، البنيوية التكوينية والنقد الادبي، راجع الترجمة: محمد
سبيلا، بيروت، مؤسسة الأبحاث العربية، ط2، 1986، ص7.

بنه‌رەتی و جەوھەرییە بۆ شیکردنەوہی ژیانە کۆمەلایەتییەکان⁶⁶. لە سەر دەمی سەدەکانی ناوەراستی شەبیتوس بەمانای ئاساییکردنەوہی کۆمەلایەتی لە کۆمەلگایەکی نەریتی بەکار دەھێنرا. بەلام بۆردیۆ جەختی لەسەر بونیادی شەبیتوس کردۆتەوہ لە ناوەوہو بە پیکھاتەو ئەرکەکانی لە رووی بنەماو بونیادەوہ، کەواتە شەبیتوس لای بۆردیۆ کۆمەلکە لە مەیل و ئارەزوو بیکردنەوہو بیرو باوەرو ھەستییکردن و جیھانبینی، کە ئەوہی یارمەتی تاک دەدات لە ناو خیزان و قوتابخانەو لەسەر نوینەرایەتیکردنی لە کۆمەلگەدا و ھەزمکردنی ژیان بە شێوہیەکی نوێ، شەبیتوسە. بۆیە لە کۆمەلگای سەرەتاییدا، بەتایبەت لە قوناخێ (منداڵی و ھەرزەکاری) و لە کۆمەلگای لاوەکیدا وەک (بالح بوون) رۆلێکی گرنگ دەبینن لە بونیادنانی شەبیتوس دا. کەواتە شەبیتوس سەرچاوەی چالاکێ و کردەوہکانێ تاکە لە کۆمەلگاکەیدا. بۆیە شەبیتوس تەنیا لەسەر ئاراستەکردنی تاکەکان و توانای کەسینیان ناوەستی، بەلکو دەپەریتەوہ بۆ ئامادە باشی کۆمەلێ، وەک: شێوہکانی بیکردنەوہو ھەستییکردن و توانا و پیادەکردن، ھەروہا شەبیتوس کاریگەری لەسەر کارو چالاکێ رۆژانە، وەک: چێژ، جل و بەرگ، کەرەستەئێ ناومال،

66 - جون سکوت، علم الاجتماع - المفاهيم الأساسية، ت: محمد عثمان، بیروت، الشبكة العربية للأبحاث والنشر، ط1، 2009، ص41.

هونه، کاته کانی بۆشایی و... هتد ههیه، لیره وه هابیتوس به ره ه می بارودۆخیکی بابتهی خودییه⁶⁷.

بۆردیۆ پییوایه، واقعی کۆمه لایه تی له کۆمه لیک په یوه ندی کۆمه لایه تی و هیز پیکهاتوو، که خوی به سه ر بکه ره کانداه سه پاندوو، بۆیه ناکری وا هه سته کهین که به ره لهستی له نیوان بابته تی و خودی (للموضوعية والذاتية) دا هه یه، به لکو هه ر به ره لهستییه که له و نیوانه دا هه بیته، ئەوا دروستکراوه و نه شیواوه (Mutilating)، بۆیه پیویسته زانیانی کۆمه لئاسی شیوه دارشتنیک بۆ تیکه لکردنی خودو بابته ت بدۆزنه وه بۆ ئەم پییواوه، بۆردیۆ هابیتوسی به کارهیناوه.⁶⁸ بۆیه بۆردیۆ ده لیت: پیشکه وتنی چه مکی هابیتوس بۆ تیکه لکردنی بونیادی بابته تی کۆمه لگاوه ره وه ها رۆلی خودی تاکه کانه، که که به یه که وه ده ژین. هابیتوس کۆمه لیک له ئاماده باشی و وینای رهفتاره که تاکه کان له ریگای تیکه لاوبوونیان له ناو کۆمه لگادا وه ریانگرتوووه⁶⁹.

67 - حسني إبراهيم عبد العظيم (الجسد والطبقة ورأس المال الثقافي: قراءة في سوسولوجيا بيير بورديو)، إضافات، المجلة العربية لعلم الاجتماع، العدد 15، صيف 2011، ص 62.

68 - Waquant, Loic (2006). "Pierre Bourdieu" in: Rob Stons (ed.) Key Contemporary Thinkers. London and New York: Macmillan.

69 - حسني إبراهيم عبد العظيم، مصدر سابق نفسه، ص 61

هابیتوس جوړیکه له گوزارشتکردن له وهبه رهینان(هه نديکجار نهستی ده بیت) بۇ ئه و که سانه ی بوونيان هه یه له نیو پانتایی کومه لایه تی له خاله کانی هیز له ناویدا.

هابیتوس جوړیکه له ریسا بۇ کرداره کان(زانستی ریسی کرداره کانه)، واتا له بواره کومه لایه تییه کانا، ده بیته هوی جیاوازی چینیکی هه ژموندرو چینیکی تری هه ژموون به سه ردا کراو(چینی سه رده ست و چینی بن ده ست)⁷⁰.

لای بوردیو هابیتوس سیسته میکه له کلیشه و پلانه کان بۇ به ره مهینانی مومارسه کردنیکی دیاریکراو، به واتایه کی دیکه سیسته میکه بۇ خو دوزینه وهی مروقه کان، له ریگای ئه و کارلیکه کومه لایه تییه کی که هر له قوناخی به کومه لایه تی بوونه وه، ئاستی مه عرفیان وایان لیده کات، ریگایه کی تازه بۇ ژیانیکی تازه تر هه لژیرن. که واته هابیتوس پره نسبیکی بنه رتی و ناوه ندییه له بینین و بیرکردنه وهی هر مروقیکا، که به هوی چالاکییه زانستییه کانی خوی یارمه تی ده ستنیشانکردنی واقعیکی کومه لایه تی ده دات، واته به گشتی هابیتوس ریگایه کی هه میشه ییه له هه ستیاری و له بیرکردنه وهی له کارکردن، ته نانه ت بۇ چوئیتی مامه له کردنی له گه ل گه ردوون و ..هتد.

70 - جۆن لیشته، پهنجا فهیله سوف و بیرمندی هاوچرخ - له بونیادگه رییه مه بۇ پوست مؤدیرنیزم - ، و مرگیرانی: دیدار نه بوزید، ههولیر، له بلاو کراو هکانی کتیبخانه ی ئاویر، 2012، ل 113.

بۆيە ھايتوس كاريگەرى بەسەر زۆر بواری جيا جيا لە بوارەكانى ژيانى مرقايەتيدا ھەيەو، چۆتە ناو ئەو ريگايانەش كە مرۆف ھەلسوكەوتى لەگەل دەكات، ھەر لە شوينى نيشتەجيپوون و خۆراك و كارکردن و پەرودەو رۆشنپيرى تا ئاسوودەيى ولەناوچوون و...ھتد.كەواتە ھايتوس بەرھەمى كاري چاندن و خاوەنداريتى پيويستە بۆ ئەوھى بتوانى بەرھەمەكانى لە ميژووى كۆمەلدا بە شيوھەيەكى بابەتى بونىاد بنى، وەك بونىادى زمان و ئابوورى و...ھتد.كەواتە بە كورتى ھايتوس كۆمەلەك گۆراوى وەك:پيشە،خويندەوارى، داھات، بەچاكتەر زانينى ھونەرى، چيژى خواردن،...ھتد لە پەيوەنديەكاندا بەيەكترى دەبەستيتەوھ. واتا ھايتوس لە كۆمەلەك ئامادەسازى پيكدت، كە بۆ چينيكي دياريكراو دەگەرپتەوھ، بەلام ناسيني ھايتوسى چينيكي دياريكراو بەس نيبە بۆ ئەوھى بە وردى پيشبيني ئەوھ بكەيت كە تاكەكانى ئەو چينە چى ئەنجام دەدەن⁷¹.

بە كورتى ھايتوس بە ماناي ورد تيگەيشتنى تاكە لە دەوروبەرى خۆى و لە تەواوى جيهان بە گشتى، بە ھەموو دياردەكانەوھ،ئىنجا دواى ئەم تيگەيشتنە، تاك ھەلسەنگاندنى خۆى بۆ ئەم رووداوو دياردانە ھەيە كە روويانداوھ،بەلام گرنگيەكەى بۆرديو لەوھدايە، ھەر تاكيك بۆخۆى جۆريك لە تيگەيشتن و جۆريك لە ھەلسەنگاندنى ھەيە، كە ھى ھەر

71 - جۆن ليشتە،پەنجا فەيلەسووف و بىرمەندى ھاوچەرخ، ھەمان سەرچاوەى پيشوو، ل .114.

یەکیک لە ئەوی دیکە جیاوازترە. کەواتە پێوهری ئەم هەلسەنگاندنە، بۆ سەرمايه هێمايیه که دهگه‌رێته‌وه، که هەر کەسێک بەگۆیره‌و به پێی ئاستی توانای مه‌عریفی خۆی به‌رهمیه‌یناوه. کەواته له بنه‌رهدا هابیتوس بنه‌ماو رێساو گه‌وه‌رو بونیادی بیرکردنه‌وه‌ی مرو‌قه‌کانه، بۆ چۆنیتی ره‌فتارکردنیان له‌گه‌ڵ ده‌ورو به‌ره‌که‌یاندا.

ئه‌نجامی تو‌ژینه‌وه‌که

له‌ میانى تو‌ژینه‌وه‌که‌ماندا به‌م چه‌ند خاله‌ی خواره‌وه به‌ ئه‌نجامی تو‌ژینه‌وه‌که‌مان گه‌یشته‌ین، که ئه‌مانه‌ن:

1- فه‌لسه‌فه‌ی بونیادگه‌ری، له‌ به‌رامبه‌ر فه‌لسه‌فه‌ی بوونگه‌رایى دروستبوو، که لیقى شتراوس به‌ باوکی فه‌لسه‌فه‌ی بونیادگه‌ری داده‌نریت.

2- بونیادگه‌ری بۆ ئه‌وه‌ هاته‌ دروستبوون ، که هەر دیارده‌یه‌ک یان هەر گوتاریک، یان په‌یره‌وکردنی هەر شتیکی، ناتوانین ب‌لین دروست و ئه‌قلانییه‌، تا له‌ ریگای بونیاده‌که‌یه‌وه‌ واته‌ له‌ بنه‌ماوه‌، نیازه‌کانی نه‌دۆزیته‌وه‌.

3- هه‌موو ئه‌و دیاردانه‌ی هه‌ن یان رووده‌دن، یان په‌یره‌وکردن له‌ هەر شتیکی، له‌ کۆمه‌لیک بونیاده‌وه‌ دروسته‌بیت، که ئه‌و

بونىادانە بە توندى ھاوپەيۋەستىن بە يەكترىيەۋە، ھەر نەگونجانىك لە بونىادەكە، تىكرای پرسەكە نەگونجاۋدەكات.

4- بۆردىۋ فەلسەفەكەى ھەرچەندە نوئى و رەخنىيى و ئالۋوزى گرنىگىشە، بەلام ئەۋىش كەوتۈتە ژىر كارىگەرىيى كۆمەلەك لە فەيلەسوفەكانى پىش خۇي.

5- تىۋورى پىادەكردن بە رەچاۋكردنى بكەرى كۆمەلەكە تى گرنىگى پىدەدرى. بەۋ پىئەى پەرچەكردارىكە لەسەر تىۋورى بونىادەكەرى دامەزراۋە، چونكە بونىادەكەرى تىروانىنى بۇ مروڤ فەرامۇش كرددوۋە.

6- چەمكى سەرمايە بوۋەتە چەمكىكى ناۋەندى لە پىرۋژە ھزرىيەكەى بۆردىۋ، سەرمايەش تەنيا سەرمايەى ئابورى ناگەيەنى ، بەلكو ئابورى و رۆشنىبرى و كۆمەلەكە تى و ھىمايە.

7- بۆردىۋ پىيوايە، مملانىكان مەرج نىيە تەنيا رەھەندىكى ئابورى بەخۇيەۋە گرتىت، بەلكو لە زور دۇخدا رەھەندىكى رۆشنىبرى و كۆمەلەكە تى و ھىمايى وەردەگرى، واتە لە كۆمەلەگا ھاۋچەرخەكاندا زور جار مملانىكە مملانىيەكى رۆشنىبرى، بى ئەۋەى ئابورى بىت.

8- بونىادگەرى پىكھاتەيى لەو روانگەوہ دەروانىتە دەقىك كە بەرھەمىكى كۆمەلايەتییە، بەلام بونىادگەرى شىوہيى سەربەخۆيەو ھىچ پەيوەندى بەو ژىنگە كۆمەلايەتییەوہ نىيە كە دەقەكەي لى ھاتۆتە بەرھەم.واتا بونىادگەرى پىكھاتەيى مرؤف و ميژوو كۆمەلگاو دەقى بەخۆوہ گرتووہ، بەلام بونىادگەرى شىوہيى بەتەواوى ميژووى فەرامۆش كردووہو نووسەرھەكەشى لە خودى دەقەكە دابراندووہ

9- لای بۆردیۆ ھابیتوس ریگایەكى ھەمیشەییە لە ھەستىارى و لە بىركردنەوہو لە كارکردن، تەنانەت بۆ چۆنىتى مامەلەكردنى لەگەل گەردوون و ..ھتد. بۆیە ھابیتوس كاریگەرى بەسەر زۆر بواری جیا جیا لە بواریكانى ژيانى مرؤفایەتیدا ھەيە.

پیشنیارو راسپاردەكان

بە كورتى پیشنیارو راسپاردەكانمان بەم چەند خالەي خوارەوہ دەخەینە روو.

1- لە زانكۆكانى كوردستان، بەتایبەت ھەموو ئەو زانكۆیانەي تايبەتن بەبواری زانستە مرؤفایەتییەكان پىويستە گرنكى بە لایەنى بونىادگەرى پىكھاتەيى بدن،چونكە ریگایەكى زۆر

دروست و نوييه بو گه‌يشتن به دوزينه‌وه و چاره‌سەري
گرفته‌كان.

2- ئەركى حكومه‌تى هەريمه، چەند ناوەندىكى ستراتىژى و
ئەكادىمى بو بوارى بونىادگەرى پىكها‌تەيى بكاتەوه، چونكە به‌و
رېگا بونىادىيه، دەتوانرێت به ئاسانترين شيوە گرفته
كۆمە‌لايه‌تتیه‌كان و ئەو ديارده نەرتننیه‌ئەى هەن، لە رووى
بونىادىيه‌وه دەستنيشان بكرين و ، ئىنجا چاره‌سەري
گونجاويشيان بو دابنریت.

3- ئىستا به گشتى زۆربه‌ى حيزبه سياسىيه‌كانى هەريمى
كوردستان لە قەيراندان، بۆيه پيوستە حيزبه‌كانيش ناوەندىكيان
بو تۆژينه‌وه هەبيت، كە لە رووى بونىادىيه‌وه لە قەيرانى نيوان
حيزبه‌كانيان و جەماوەر بكوئنه‌وه.

4- پەرله‌مانى كوردستان، كە ناوەندىكى گرنگ و كارىگەرە بو ياسا
دەركردن، پيوستى زۆرى به ناوەندىك هەيه گرنگى به
بونىادگەرى پىكها‌تەيى بدات، بو ئەوه‌ى پەرله‌مان باشتەر
ئاشنايه‌تى لەگە‌ل گرفته‌كانى كۆمە‌لگاكەى خۆى هەبيت.

دەرئەنجامی تۆژینەوهکە

له ئەنجامی ئەو تۆژینەوهیەدا گەیشتین بەم دەرئەنجامانەى خوارەوه:

1- کۆمەلگای کوردی، کۆمەلگایەکە، بە درێژایی میژوو پرە له گرفت و قەیران، بۆیە پێویستە دەزگا زانستی و روشنبیریەکان، باشتر له ئیستا پیر بۆردیۆ بە خوینەرانیان ئاشنا بکەن، چونکە ئەو ریگاچارانەى بۆردیۆ بۆ هەر گرفتیک خستووێتیە روو، چارەسەرى گونجاون.

2- تا بلێی له هەریمی کوردستان، دەزگای چاپەمەنى زۆر هەن و مانگانەو سالانە کتیبی جۆراوجۆر چاپدەکەن، بەلام هیشتا خودی دەزگا چاپەمەنیەکانیش ئاشناوەتیەکی ئەوتویان لهگەڵ پێیەر بۆردیۆ و تەنانەت لهگەڵ فەلسەفەکەیشی نییە، بۆیە لەم بارەیهوه دەبینین، هەولیکى ئەوتویان بۆ ئاشنا بوون بە پێیەر بۆردیۆ نەداوه.

3- ئیستا حکومەت و حیزبە سیاسییەکان، تووشی دابراڤانیکى بەرچاوهاتوون لهگەڵ جەماوەردا، ئەمەش بەهۆی ئەم هەموو قەیرانەى که حکومەت و حیزبەکانی گرتۆتەوه، ئەگەر میتۆدی بونیادگەرى پیکهاتەیی، رۆلی خۆی بدیبايه، ئەم قەیران و ئەم دابراڤانەى نیوان جەماوەرو حکومەت و حیزبەکان، چارەسەر دەکرا، بەلام کیشەى ئیمە بە گشتی ئەوهیه تا ئیستا له بواری مەعریفە هەژارین.

4- لەناو كۆمەلگای كوردی تا ئیستا سەرمايەى رۆشنىبیری و كۆمەلایەتى ، بە سەرمايە دانانىت، بەلكو سەرمايە تەنیا رووه ئابووریەكەیتى، بیگومان هەموو گەلانى دونیاش بەبى ئەو سەرمايە رۆشنىبیریە نەیانئوانیوه پیشبکەون، بۆیه كۆمەلگای ئیمە زیاتر لە هەر كۆمەلگایەكى دیکە، پیویستە لەگەل سەرمايەى رۆشنىبیری ئاشنا بکریتهوه، هەر ئەوهش چارهسەرى زۆربەى گرافتەکانمانە.

سەرچاوهكان به عه ره بى

- 1- اديت كريزويل، عصر البنيوية، ت: جابر العصفور، الكويت، دار سعاد الصباح، ط1، 1993
- 2- ليونارد جاكسون، بؤس البينيوية-الأدب والنظرية البنيوية-ت: نائير ديب، دمشق، دار الفرق، الطبعة 2، 2008.
- 3- الدكتور أحمد القصير، منهجية علم الاجتماع بين الماركسية والوظيفية والبنيوية، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ط 1، 2012.
- 4- وردة عبدالعظيم عطا الله قنديل، البنيوية وما بعدها بين التأصيل الغربي والتأصيل العربي، رسالة الماجستير، بأشراف الأستاذ الدكتور: عبدالخالق محمد العف، الجامعة الاسلامية الغزة، كلية الآداب، قسم اللغة العربية، 2010. مأخوذة من الانترنت، غير مطبوعة.
- 5- محمد سبيلا- نوح الهرموزي، موسوعة المفاهيم الأساسية في العلوم الانسانية والفلسفية، الرباط- المغرب، منشورات المتوسط، ط 1، 2017.
- 6- بورديو بيير، أسباب عملية، ت: أنور مغيث، طرابلس، الدار الجماهيرية للطبع والنشر، 1966.
- 7- أ.م.د. أفراح جاسم محمد و أ.م.د.سعد محمد علي حميد، الهايتوس واشكال رأس المال في فكر بيير بورديو، مجلة الأستاذ، العدد 210، المجلد الثاني، 2014.
- 8- ستيفان شوفالييه وكريستيان شوفيري، معجم بورديو، ت: د. الزهرة ابراهيم، دمشق، دار نايا، ط1، 2013.

- 9- بيير بورديو، الرمز والسلطة، ت: عبدالسلام بنعبد العالي، المغرب، دارتو بقال للنشر، ط 3، 2007.
- 10- بيير بورديو، أسباب عملية - إعادة النظر بالفلسفة، ت: أنور مغيث، بيروت، دار الأزمنة الحديثة، ط 1، كانون الثاني، 1998.
- 11- بيير بورديو، التمثل السياسي، ت: رشيد شقير، بيروت، مؤسسة الرؤى للطباعة والنشر والتوزيع، 1996.
- 12- عمران الكبيسي، البنيوية في مصنفات روادها، مجلة الأقلام العراقية، العدد 7، السنة الخامسة والعشرون، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، 1999.
- 13- يوسف نور عوض، نظرية النقد الأدبي الحديث، دار الأمين، ط 1، 1994.
- 14- جمال شحيد، في البنيوية التركيبية - دراسة في منهج لويس غولدمان، دار ابن رشد للطباعة، ط 1، 1982.
- 15- لوسيان غولدمان وآخرون، البنيوية التكوينية والنقد الأدبي، راجع الترجمة: محمد سبيلا، بيروت، مؤسسة الأبحاث العربية، ط 2، 1986.
- 16- جون سكوت، علم الاجتماع - المفاهيم الأساسية، ت: محمد عثمان، بيروت، الشبكة العربية للأبحاث والنشر، ط 1، 2009.

سەرچاوهكان به كوردى

- 1- جۆن ليشته، په نجا فهيله سووف و بيرمه ندى هاوچه رخ – له بونىادگه ريبه وه
بۆ پۆست مۆدير نيزم – ، وه رگيزانى: ديدار ئه بوزيد، هه وليتر،
له بلاو كراوه كانى كتيبخانه ي ئاوير، 2012

سەرچاوهكان به ئينگليزى

- 1- Waquant,Loic(2006).”Pierre Bourdieu” in:Rob Stons(ed.)
Key Contemporary Thinkers. London and New
.York:Macmillan
- 2- Lisa Adkins and Beverley skeggs, feminism after Bourdieu,uk,
.black well publishing ltd,2004,p59

كۆتارهكان

- 1- حسنى إبراهيم عبد العظيم: (الجسد والطبقة ورأس المال الثقافي: قراءة
في سوسيولوجيا بيير بورديو)، إضافات، المجلة العربية لعلم الاجتماع،
العدد 15، صيف 20

Descriptive method **میتۆدی وهسفی**

پیشهکی:

ئەمروۆ له سەرتاسەری جیهاندا، میتۆدی زانستی بە یهکیک له و داهینانەیی هزری مروۆفایەتییه دادەنری که مروۆف دەتوانی بە هۆی ئەو میتۆدە زانستیانەو رووبەرۆوی هەر کیشەو گرفتییکی کۆمەلایەتی و سیاسی و...هتد ببیتەو، که ئەمەش خۆی له توژینەوهدی زانستیدا دەبینیتەو. کۆمەلگا پیشکەوتووکان قوناخیکی بەرزو بالایان له بواریکانی ژیاناندا بریو، که بەردەوام لەگەڵ هەر کیشەو گرفتیکدا، بە میتۆدیکی زانستی نویترو گونجاوتر لەگەڵ کیشەکاندا، چارهسەریکی بابەتیانەو زانستیانەیی دەکن.

کۆمەلگای کوردی، هیشتا نهگەیشتۆتە ئاستییکی بەرز وەک کۆمەلگا پیشکەوتووکان، بەلام ماوهیه که له ریگای دامەزراوه زانستی و ئەکادیمییهکانیدا، سەرقالی کاری زانستییه، بو ئاسانتر چارهسەرکردنی ئەو گرفتانهی له ژيانی کۆمەلگاکەیدا دیتە پیشەو، بۆیه میتۆدی زانستی بو کۆمەلگای کورد پێداویستییهکی زۆر گرنگه، تا بتوانی ژيانیکی باشتەر له رابردوو فەراهەم بکات. راسته بەرهمهینانی زانست و مهعریفه و برینی ئەو ریگا سهخته، کاریکی یهكجار زۆر تاقهتپروکینه، بەلام بو پیشکەوتنی کۆمەلگای کوردی و هەموو کۆمەلگاکانی دیکەش له بواری

پیشکەوتنى كۆمەلایەتى و مروڤاىەتى و پیشکەوتنى زانستدا، له بواره جياوازهكانى، كۆمەلایەتى ، ئابوورى، رۆشنییری، سیاسى...هتد. هیچ ریگایەكى تر نییه، جگه له ریگای به کارهیتان و به ره مهینانى میتۆدى زانستى كه خۆى له تۆژینه وهى زانستیه جوراوجۆره كاندا ده بینیته وه.

هه موو تۆژینه وهیه كى زانستیش گه یشتن و به رده میدانه به راستیه كان و به پیشخستنى چه مکه تیۆرى و مهیدانییه كان له بواره كانى زانسته مروڤاىەتى و زانسته كانى تر ، كه به شیوهیه كى گشتى بۆ خزمهتى كۆمه لگا به كارده هیترین .

میتۆدى زانستى به گشتى، بریتیه له شیوازی بیرکردنه وهو کارکردن، كه تۆژه ر بۆ ریكخستنى بیرو هزره كانى و هه روه ها بۆ شیکردنه وهو خستنه رووى بۆ گه یشتن به ئەنجامه كانى هه ر دیاردهیه ك پشتیپیدیه ستیت. كه ئەمه ش به كۆمه لیک قوناخى بهیه كه وه به ستراره وه دیته دى كه یه ك له دواى یه ك ده بن، كه ئیمه له و باسکردنى میتۆدى وه سفیه ماندا هه ولده دین باسى قوناخ و جۆره كان و ...هتد بکه ین.

كاتیک ئیمه باس له میتۆدىكى زانستى یان وردتر بلین باس له تۆژینه وهیه كى زانستى ده كه ین، ده بینین تایبه تمه ندی بنه ره تی له هه ر تۆژینه وهیه كدا هه یه كه هه مووشیان به یه كترییه وه به ستراره و گریدراون، كه هه مووشى بۆ گه یشتنه به ئامانجه كانى ئەو تۆژینه وانه. بۆنمونه بابەتى (Objectivity) هه روه ها ساده یی و كورت و پوختى (Parsimony)

و توانای دوباره بوبونه وهی ئەنجامه کان (Replicability) و تواناكانی ئیختیار و وردیینی له تۆژینه وه که (Testability and Accuracy)، ههروهها هه موو تۆژینه وه یه کی زانستی مه به ست یان ئامانجیکی هه یه، ههروهها ئەو ئەنجامانه ی له تۆژینه وه کاندای پێیده گه ی له ئاینده دا بۆ پیشبینیکردن و بواره کانی هه لۆیست و هرگرتن به کاریده هینیت.

چه مکی میتۆدی وه سفی

میتۆدی وه سفی یه کیکه له و چالاکیه زانستیانه ی که مرۆف له ئەنجامی پیشکه وتتی کۆمه لایه تی و زانستیدا پێیگه یشتوو، وه ک ئۆگۆست کۆنت دامه زینه ری بواری کۆمه لئاسی روونیکردۆته وه، که هزری مرۆفایه تی له ئەنجامی پیشکه وتنیدا به سی قوناخی سه ره کیدا تیپه ریوه، ئەویش قوناخی هه ستی (الحسیه) و قوناخی مه عرفه ی فه لسه فی رامن یان قوناخی تۆژینه وه له هۆکاره کانی میتافیزیقای دوور له واقع، سییه میشیان قوناخی مه عرفه ی زانستی ئەزمونگه ریبه یان قوناخی پێیگه یشتتی بیرکردنه وه ی مرۆفایه تی و لیکنانه وه ی دیارده کان که لیکنانه وه یه کی زانستییه. به لام هه ندیک له تۆژه ره وانی دیکه رایان وایه که پیشکه وتتی هزری مرۆفایه تی به سی قوناخی دیکه شدا ره ت

بووه، که بریتین له قوناخی خه یالی و ئایینی و زانستی (د. ذوقان عبيدات
وآخرون، 1984، ل33) 72 .

میتۆدی وهسفی له بنه پهدا، بۆ فردینان دی سوسیر ده گه پیتته وه،
واته دی سوسیر دامه زرينه ری راسته قینه ی میتۆدی وهسفییه، کاتیکی
کتیبه به ناوبانگه که ی خوی بلاوکرده وه، به ناوی (علم اللغة العام) 73، ئەم
کتیبه له بنه پهدا بریتی بوو له کۆمه لیک وانه که دی سۆسیر له زانکۆ
گوتبوویه وه، له م کتیبه یدا سیماکانی میتۆدی وهسفی به روونی
دهرخستبوو، ئیتر له ئەمریکا گرنگیان به و میتۆده دا له سه ر ئەو بنه مایه ی
که دی سۆسیر دایرشتبوو، له پیناوی دۆزینه وه ی ئەو زمانانه ی له نیو
کۆمه له ی هندی-ئهمریکی دا نه دۆزرا بوونه وه. کۆمه لناسیش ئەو کاته
زیاتر گه شه و نه ش و نمای کرد، کاتیکی میتۆدی وهسفی سه رییه لدا.
ئهمه ش دوا ی ماندوو بوونیکی زۆر بۆ گۆرینی توژینه وه ی زمانه وانی
له میتۆده کانی پیشووی به تایبه ت له میتۆدی میژوو یی. هه ر ئەم
گرنگیه ش بوو وای له زانای به ناوبانگی کۆمه لناسی دۆرکهایم کرد، که
که له گه ل دی سۆسیر که هاوته مه نی یه کتری بوون، هه ردوو کیشیان
که وتبووه ژیر کاریگه ری یه کتری، دۆرکایم له بواری زمانه وه به دی
سۆسیر کاریگه ر بوو، دی سۆسیریش له بواری کۆمه لناسیه وه به
دۆرکایم کاریگه ر بوو، ئەمه وای کرد دۆرکایم گرنگی به میتۆدی

72 - د. ذوقان عبيدات و آخرون، البحث العلمي - مفهومه و ادواته و اساليبه - دار
الفکر، 1984، ص 33 .

73 - فردینان دي سوسور، علم اللغة العام، ت: الدكتور يوثيل يوسف
عزيز، مراجعة: د. مالك يوسف المطلبي، بغداد، دار افاق العربية، 1985.

وہسفی بدات و له میتودی میژووی بی به تہواوی جیای بکاتہوہو میتودی
وہسفی وەک میتودیکی سہرہخو بۆ توژینہوہی زانستی له بواری
کۆمەلناسیدا بەکار بہینریت.

میتودی وہسفی بۆ ئەو جوړہ لیکۆلینہوہو توژینہوانہ بہکار دہینریت
, کہ توژینہوہ له دۆخی ئیستاو دیاردہکانی ئیستا دا دہکەن , له رووی
تایبہتمہندی و خەسلہتہکانی, کیشہو گرفتہکانی, پەیوہندیہکانی و ئەو
ہۆکارانہی کہ کاریگہرییان بہسەر ئەو رووداوو دیاردانہوہ ہہیہ
بکۆلینہوہ. بہ شیوہیہکی روونتر میتودی وہسفی زمانیکی دیاریکراو
شوینیکی دیاریکراو کات و سہردہمیکی دیاریکراوی ہہیہ, کہ
ہہموویان پەیوہندیان بہ ئیستا کہوہ ہہیہ. کہواتہ میتودی وہسفی
پہچہوانہی میتودی میژوویہ کہ لیکۆلینہوہ له رابردوودا دہکات.
ہەرہوہا میتودی وہسفی جگہ لەوہی لیکۆلینہوہ له دۆخی ئیستا دا
دہکات, ہاوکات له زۆربہی جارہکانداو لەزۆربہی دۆخہکاندا
ہەلدہستیت بہ پیشبینیکردنی بۆ رووداوو دیاردہکان کہ لیکۆلینہوہی
تیدا کردوہ. لەبەر ئەوہیہ میتودی وہسفی شوینیکی تایبہتی له
بواردہکانی توژینہوہی پەرودہیی گرتوہوہ, تہنانت زۆربہی ہەرہ
زۆری لیکۆلینہوہکانی پەرودہیی بہ سروشتی خویان زیاتر پەیرہوی
میتودی وہسفی کردوہ. چونکہ میتودی وہسفی زیاتر له ہەر
میتودیکی تر, لەگەل زۆربہی ہەرہ زۆری کیشہکانی پەرودہیہش
دہگونجی. بەلام تا ئیستا کہ ہہموو ئەو لیکۆلینہوہو توژینہوانہی بہ
میتودی وہسفی کراون, له رووی پیشبینیکردنیانہوہ, ئەنجامیکی

کاریگه‌ری نه‌بووه، یان ده‌توانین بلیین ئەو تۆژینه‌وانانە‌ی کراون، له رووی پیشبینیکردنیانە‌وه، زۆر به‌هیزو ده‌وله‌مەند نین، زیاتر سنووردارن. ئە‌مه‌ش بۆ ئە‌وه ده‌گه‌ریتە‌وه، دیارده‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان زۆر سه‌ختن و به‌رده‌وامیش له گۆرانکاریدان، چونکه هەر دیارده‌یه‌ک به‌ چه‌ندین هۆکاری دیکه به‌ستراونه‌ته‌وه، که به‌ خیرایی گۆرانکارییان به‌سه‌ردا دیت.

به‌لام خالیکی زۆر گرنگ و جه‌وه‌ه‌ری له تۆژینه‌وه‌ی زانستی کۆمه‌لایه‌تی‌دا هه‌یه، ئە‌ویش ئە‌وه‌یه، تۆژەر ناتوانی به‌ ئازادییه‌کی ره‌هاوه، بابە‌تی تۆژینه‌وه‌کان هه‌لبژێریت، به‌لکو هەر دیارده‌یه‌ک یان هەر گرفتیک کۆمه‌لیک سیفات و خه‌سله‌ت و تایبه‌تمه‌ندی خۆی هه‌یه، که ئە‌مه‌ش وا ده‌کات بۆ لیکۆلینه‌وه‌و چاره‌سه‌کردنی ئە‌و گرفتانه، خودی گرفته‌کان ری‌یازیکی دیاریکراو به‌سه‌ر تۆژه‌ردا ده‌سه‌پینیت، ئە‌گه‌ر له میانه‌ی ئە‌نجامدانی لیکۆلینه‌وه‌ی هەر دیارده‌یه‌ک یان هەر گرفتیک، تۆژەر میتۆدیک به‌کار هینا که له‌گه‌ل دیارده‌که یان گرفته‌که نه‌گونجا، به‌لکو ته‌نیا ره‌چاوی سانایی یان که‌می تیچوونه‌ داراییه‌که‌ی کرد، ئە‌وا ئە‌و تۆژه‌ره‌ ناگاته هه‌یج ئە‌نجامیک ری‌ک و پوخت و لۆژیکانه، ویرای ره‌نگ نه‌دانه‌وه‌ی ئە‌نجامه‌کانی له‌ خودی واقعی تۆژینه‌وه‌که‌دا (د.معن خایا عمر، 2004، ص 89) ⁷⁴.

74 - د.معن خلیل عمر، مناهج البحث في علم الاجتماع، سوريا، دار الشروق للنشر والتوزيع، ط 2، 2004، ص 89.

میتودی وەسفی میتودیکی ئاسان نییە، چونکە پرۆسە یەکی گشتگیرەو، داوای زیاتر لە شتیکت لی دەکات. لە کاتیکدا میتۆدەکانی دیکە ی تۆژینەو، داوای هەلبژاردە (اختیار) کەرەستەکانی تۆژینەو هت لی دەکەن کە بگونجی لە گەل بابەتی تۆژینەو هەکە. چونکە لە میتودی وەسفی دا، کۆمەلیک کیشە ی تاییبەتیت بۆ دروستدەبیت، کە لیکۆلینەو ه ی حالەت کە وات لیدەکات پەنا بۆ راپرسی نیردراو بۆ یەکە بە یەکە ی تاکەکان بکەیت، یان یەکە بە یەکە دیمانەیان لە گەلدا بکەیت، کە هەندیکجار ئەو دیمانانە کە موکورتیان تیدەکەو ییت لە وەلامدانەو هدا، یانیش هەندیکجار زۆر لەو فۆرمی راپرسیانە ی دابەشی دەکەیت بەسەر تاک تاک دا، بەشیکی هەر بۆت ناگەریننەو، جابە هەر هۆکاریک بییت، ئەمەش گرفت بۆ راستگویی ئەنجامی تۆژینەو هکان دروستدەکات (عبدالرحمن عدس، 1999، ص 101) ⁷⁵.

وا دادەنری کە میتودی وەسفی، گوشە یەکی بنچینەییە لە گوشەکانی تۆژینەو ه ی زانستیو هەروەها میتودیکە لە میتۆدە گرنگەکانی میتۆدە پەیرەو کراو هکان، بە تاییبەت کە تۆژەر ئارەزووی لە گەیشتن بە ئەنجامەکانی پرۆسە کە هەبوو کە پشتی پی دەبەستیت هەر دەبیت

75 - عبدالرحمن عدس، أساسيات البحث التربوي، عمان، دار الفرقان، ط 3، 1999، ص 101.

سوور بیت له سەر ئه وهی که وه سفی دۆخی تازهی دیارده که بکات (الدکتوره رجاء وحید دويدري، 2000، ص 183)⁷⁶.

میتودی وه سفی له زۆربهی جار هکاندا به لیکۆلینه وهکانی زانسته کۆمه لایه تی و مرو قایه تییه کانه وه گریدراوه، به لام ئه مه ش مانای ئه وه نییه، ته نیا بۆ بواری زانستی کۆمه لایه تی و مرو قایه تی چرو کورت بکریته وه، به لکو هه ندیکجار بۆ وه سفکردنی دیارده سروشتیه جیاوازه کان، بۆ لیکۆلینه وهی زانستی سروشتیش به کارده هیتریت (الدکتور ربحی مصطفی علیان و الدکتور عثمان محمد غنیم، 2000، ص 43)⁷⁷.

میتودی وه سفی، کۆمه لیک میتودی دیکه ی نا سه ره کی واته فه رعی به خویه وه ده گریت و له میانی توژینه وهی زانستی کۆمه لایه تیدا به کارده هیتریت، بۆ نموونه، لیکۆلینه وهی مهیدانی، یان لیکۆلینه وهی حاله ت (دراسه الحاله) یان پیوانه ی کۆمه لایه تی و ..هتد. واته میتودی وه سفی زۆربهی میتودهکانی دیکه ش ده گریته وه، به لام میتودی وه سفی به هیچ شیوهیه ک میتودی میژوویی و میتودی ئه زمونگه ریی ناگریته وهو، هه ر میتودیک له مانه به ته واوی سه ره به خۆن.

76 - الدکتوره رجاء وحید دويدري، البحث العلمي- أساسياته النظرية وممارسة العلمية-

دمشق، دار الفكر، 2000، ص 183.

77 - الدکتور ربحی مصطفی علیان و الدکتور عثمان محمد غنیم، مناهج وأساليب البحث العلمي- النظرية والتطبيق، عمان، دار صفاء للنشر والتوزيع، ط 1، 2000، ص 43.

ههنگاوه پراكتيكييه كان بۆ ميتۆدى وهسفى

له ميتۆدى وهسفى دا، كۆمه لىك ههنگاوى پىويست هه ن ، پىويسته تۆژهر ئه وه ههنگاوانه بنىت، چونكه هه موو تۆژينه وه يه كى زانستى كه په يره وى ميتۆدى وهسفى كرديت، به چه ند قوناخىكى يه ك له دواى يه كدا دىت، كه هه مووشيان به توندى به يه كه وه گريدر اون، ليره دا هه ولده ديه ن، ههنگاوه گرنگه كانى ميتۆدى وهسفى له پراكتيكا به مشيوه يه ي خواره وه چر بكه ينه وه:

1- ههستپىكردن به بوونى كيشه وگرفته كه و، كۆكر دنه وه ي زانيارى له سه ر ئه و كيشه وگرفته، كه يارمه تيدهرن بۆ ديارىكر دنى كيشه كه.

2- ديارىكر دن و دهستنيشانكر دنى نمونه ي كيشه وگرفتى لىكۆلينه وه كه، كه قه باره و جوړى گرفته كه ش له گه ليدا دياريد ه كه يت، شيوازى دارشته كه ش كه پىويسته كات به شيوه ي پرسىار دايرىژيت.

3- دهستنيشانكر دنى ئامانجه كان وه ك چاره سه رى سه ره تايى كيشه و گرفته كه بۆ گه يشتن بۆ ئه وه ي كه پىويسته.

4- هه لىژاردنى نمونه ي ديارىكراوى كۆمه لگا كه بۆ تۆژينه وه كه، كه لىكۆلينه وه ي له سه ر ده كر يت، ئىنجا روونكر دنه وه ي قه باره ي نمونه كه وه هه روه ها شيوازى هه لىژاردنه كه ي.

5- ديارىكردن و دەستنىشانكردى فۆرمى زانىارى و راپرسى كه پىويستيان به كۆكردنەو ھەيە بە مەبەستى ئامانجى تۆژىنەو ھەكەو ھەروھە بە مەبەستى ديارىكردى رىگاۋ مېتۆدەكان و شىۋازەكانى كۆكردنەو ھەيان .كە كەرەستەكانى زانىارىيەكان و راپرسىيەكان زياتر برىتىن لە دىمانەو چاۋپىكەوتن و فۆرمى راپرسى.

6- دانانى پرسىيارو گرېمانەى تايبەت بە بابەتى لىكۆلېنەو ھەكە.

7- كۆكردنەو ھى راپرسىيەكان پىويستە بە شىۋەيەكى ھونەرى و تەكنىكى پىشكەوتوۋ بىت.

8- ديارىكردى گۆراۋەكانى كىشەكەو و سروسىتى پەيۋەندى نىۋان گۆراۋەكان.

9- ديارىكردن و دەستنىشانكردى كۆمەلگەى تۆژىنەو ھەكەو ھەلبژاردنى نموونە(العينة) لىكۆلېنەو، كە لىكۆلېنەو ھى لەسەر دەكرىت، لەگەل روونكردى ھى قەبارەى نموونەكەو ئەو شىۋازەى كە ھەلبژىردراۋە بۆ تۆژىنەو ھەكە.

10- كۆكردنەو ھى فۆرمى راپرسى و زانىارىيەكان لە سەرچاۋەى جياۋاز جياۋازو، دەستنىشانكردى ئەو شىۋازەش كە ديارىدەكرى بۆ تۆژىنەو ھەكە.

11- ھەموو راپرسی و زانیاریەکان کۆدەکرێتەو ھو ئینجا شیدەکریتەو ھو ھەر ھوھا لیکدانەو ھیشی بۆ دەکەیت.

12- ھەموو تۆژینەو ھەیکە زانستی کە میتۆدی و ھەسفی تیدا بەکار ھینرایت، پێویستە ئەنجام و دەئەنجامی تۆژینەو ھەیکە زۆر روون بێت و بە پوختی چر بکریتەو ھو بە وردی دابریژریت.

13- لە کۆتایی تۆژینەو ھەیکە دا ، کۆمەلێک راسپاردەو پێشنیار ، بۆ دەزگا و شوینی تایبەتمەند کە پەيوەندی توندی بەو کیشەو گرفتانەو ھەیکە دەخزینە روو(الدکتور ربحي مصطفى عليان و الدکتور عثمان محمد غنيم، 2000، ص 43-44)⁷⁸ ھەر ھوھا پروانە(أ.د. علي معمر عبدالمؤمن، 2008، ص 290)⁷⁹.

میتۆدی و ھەسفی بە تەنیا کاری کۆکردنەو ھەیکە زانیاری و فۆرمی راپرسی نییە کە بەش بەش(تبویب)ی بکات و بیخاتە روو، بەلکو کاری جدی ئەو ھەیکە کە شیکردنەو ھەیکە بابەتیانەو زانستیانەیک بۆ ئەو زانیاری و ئەو فۆرمانەیک راپرسی ھەبیت، بۆ ئەو ھەیکە یارمەتیدەر بن، تا ئەو گرفتانەیک تۆژینەو ھەیکە لەسەر کراو، بتوانرێ بە ریگایەیک مەعریفیانەیک مروڤایەتیانە چارەسەر بکریت.

78 - د. الدکتور ربحي مصطفى عليان و الدکتور عثمان محمد غنيم، مناھج وأساليب البحث العلمي-النظرية والتطبيق، مصدر سابق، ص 43-44.

79 - أ.د. علي معمر عبدالمؤمن، البحث في العلوم الاجتماعية-الوجيز في الأساسيات والمناهج والأساليب، بنغازي، منشورات جامعة 7 اکتوبر، ط 1 ، 2008، ص 290.

میتۆدی چۆنیتى و میتۆدی چەندیتى له میتۆدی وەسفی دا

له بنەمادا میتۆدی تۆژینەوه له کۆمەلناسیدا بۆ سەر دوو جۆرى سەرەکی دابەش دەبیت، که ئەوانیش تۆژینەوه(البحوث)ى چەندیتى و تۆژینەوه (البحوث)ى چۆنیتىیە.

تۆژینەوهى چەندیتى له ئەنجامى ژمارەکانى راپرسى و ھەروەھا ئاماریدا بەکار دەھینریت. واتە ئەم چەمکە بە میتۆدی چەندیتى وابەستەییە، که وەسف یان مەودای توانای ئەو دیاردانە بە ھۆی لیکۆلینەوهى پێوەر دیاریدەکریت. له کاتیکدا میتۆدی چۆنیتى بەشیوہیەکی سەرەکی له ئەنجامى ئەو زانیارى و فۆرمى راپرسیانە دەکریت که پەيوەندیان بە تاقیکردنەوه(الخبرات) و کەسایەتیەکانە کەبکەرى کۆمەلایەتین. ئەو جۆرە میتۆدانەش پشت بە بکەرى کۆمەلایەتى دەبەستیت، یان لەسەر تییینیەکانى رەفتارى بکەرەکه دەبیت.

بە شیوہیەکی گشتى میتۆدی چۆنیتى Qualitative Method دەکەویتە چوارچێوہى میتۆدی شیکارى The Analytical Method که بەشیوہیەکی گشتى و ھەمەلایەنییە، لەسەر ئەو بنەمایەى که دەتوانین بلین شیکارى چۆنیتى و ھەروەھا شیکارى چەندیتى یان شیکارى بەراوردکاری

(رجاء محمود أبو علام، 2004، ص 260)⁸⁰. كهواته زارواه يان چه مكي
توژينه وهى چوئيتى چه مكيكي هه مه لايه ن و فراوانه كه له كومه لئاسيدا
له شيوهى جياواز پيكديت، وهك توژينه وهى ئه تنوگرافى، توژينه وهى
حاله ت، توژينه وهى مهيدانى ، توژينه وهى سروشتي(كه له بواره كانى
سروشندا ئه نجام دهرى)، ههروه ها توژينه وهى تيبينى هاوبه ش.
بيگومان هه موو ئه و توژينه وانه تا راده يه كى زور له سهر بنه ماي
فهلسه فى و شيكارى له يه كترى جياوازن، ته نيا ئه وهنده نه بيت كه له
نيوانياندا كومه ليك دياردهى هاوبه ش هه يه كه له پولينكردى يه كيكاندا،
به اوردى توژينه وهى چه نديتى پيده كه يت (Bogdan. R.C.&
Biklen.S.K.1998. p38)⁸¹

ميتودى چوئيتى

ئه گه رچى ميتودى چوئيتى له زانسته كومه لايه تيبه كاندا، زور كونه، كه
بو سه دهى نوزده ده گه رپته وه، ههروهك چون كومه ليك ميتودى تريس
له سه دهى نوزده دهر كه وتن، وهك ميتودى هيرميتوتيك
وفينومينولوجياو ..هتد. به لام زور بهى ئه و توژينه وانه ي هاوچه رخن بو
كوتاييه كانى سه دهى بيست وهك: ئاويتنه ي هيمايى (التفاعلية الرمزية) و

80 - رجاء محمود أبو علام، مناهج البحث في العلوم النفسية والتربوية، القاهرة، دار النشر
للجامعات، ط 2004، 1، ص 260.

81 - Bogdan, R. C., & Biklen, S. K. (1998). Qualitative research for
education: An introduction to theory and methods (3rd ed.). Boston:
Allyn and Bacon. p 38.

ديارده گه رايبى (الظاهراتية) و ئيتنؤميتؤدؤلؤجياو...هتد. كه واته ميتؤدى وهسفى زؤر له و ميتؤدانه كؤنتره كه باسمان كرد.

كه واته تؤژينه وهى چؤنيتى برواى به رهفتارى مروى ههيه كه ههميشه به و رووداوانه وه پهيوهستن كه دروستده بن، چونكه واقيعى كؤمه لايه تى بؤنمونه: وهك رؤشنبيرى و بابته كانى رؤشنبيرى و دامه زراوه كان و ...هتد، ناتوانرى نزمى بكه يته وه بؤ كؤمه ليك له گؤراوه كان، به هه مان ئه و شيوازهى كه له واقيعى سروشتيدا رووده دات. له كاتيكا ميتؤدى چهنديتى له زانسته مرؤقايه تيبه كاندا، پشت به نمونه كانى ليكدانه وهى ئيستنباطى و ئيستقراى ده به ستيت (رجاء محمود أبو علام، 2004، ص 265) ⁸².

كه واته تؤژينه وهى چؤنيتى بؤ ليكؤلينه وه له گرفته كانى مرؤف و له واقيعى كؤمه لايه تى، له سه ر بنه ماى تؤژينه وهى مهيدانى دروستبووه، كه ژيانى كؤمه لگاكان له دؤخيكى ساده وه بگوازيته وه بؤ دؤخيكى نويترو باشتر. به مجؤره ئه م جؤره تؤژينه وهيه ده روازيه كه بؤ تيگه يشتن له مرؤف. چونكه خويندنه وه و ليكؤلينه وهيه كى واقيعيانه يهى مرؤفه كه ژيانى تيدا ده باته سه ر. به تاييه ت به ته نيا تؤژهر به شدار نيبه له ئه نجامدانى ئه و تؤژينه وهيه، به لكو كؤمه ليك كه سى تر به شداريان پيده كريت، بؤ گه ران و گه يشتن به راستيبه كان. له به رئه وه ئه و جؤره تؤژينه وانهى چؤنيتى، بريتى ده بن له تيبينى و ديمانه و ريگاي گفتوگوى

82 - رجاء محمود أبو علام، مناهج البحث في العلوم النفسية والتربوية، ط4، دار النشر للجامعات، القاهرة، 2004، ص 265.

بە كۆمەل ۋە ھەروەھا مېتودىكىشە بۇ بەلگەنامەكان و ...ھتد. بۆيە تۆزىنەۋەى چۆنىتى لە كۆمەلناسىدا، تۆزىنەۋەىكە زۆرتەر كراۋەى، داخراۋ نىيە، ناشگەرپتەۋە بۇ تايىبەتمەندىيەكانى ئەنترۋپۆلۇجى و دياردەگەرپتەۋەىكانى ئەنترۋپۆلۇجىا،يان بۇ سروسشت و كېشەۋ گرتەكانى سروسشت، بەلكو لە رووداۋىك لە كېشەيەكى كۆمەلايەتى دەكۆلپتەۋە، بە شىۋەى دىمانەۋ پرسىياركردن. ھەروەھا تۆزەر ناتوانى بۇچوونە تايىبەتپىيەكانى خۆى لە تۆزىنەۋەىكە چۆنىتى دا زال بكات، ئەمەش بە تەۋاۋى ناكۆكە لەگەل تۆزىنەۋەى چەندىتى .

ئامانچ و مەبەست لە تۆزىنەۋەى چۆنىتى، تاقىكردنەۋەى گرېمانە نىيە، بەلكو پىكھاتەى گرېمانەۋ تىۋرپىيەكانە، واتا فۆرمى راپرسى و كارى مەيدانى بە بنچىنەى بابەتى لىكۆلپنەۋەىكە دادەنرپت، بە جۆرىك گرېمانە تىۋرپىيەكە لە خزمەتى لىكۆلپنەۋەى مەيدانىيەكە دەبپت.چونكە لە ميانى شىكردنەۋەى بابەتى مەيدانىيەكەدا، دۆزىنەۋەى تىۋرپى لە فۆرمەكاندا،گرنگى و ئەركىكى بنچىنەيىە لە كۆمەلناسىدا ، بۇ نمونە تاقىكردنەۋەى تىۋرپىيەكان كە لە ميانى تىۋرپىيەكانەۋە، دەتوانى بگەى بە چەند پىشپىنى و لىكدانەۋەى و جىبەجىكردنپك.

لە تۆزىنەۋەى چۆنىتىدا، تۆزەر ئەم جۆرە نمونانە(العينات) ۋەردەگرپت: زياتر نمونەكان نمونەى قەصدى و عەمدى و بەفرى،دەبن. چونكە تۆزەر ئەۋ كەس و ئەۋ شوپنەنى ۋەرىدەگرپت، پىيوايە ئەۋانە دياربىكرپن بۇ تىگەىشتن لەۋ دياردەيەى لىدەكۆلپتەۋە،

تۆزىنەۋەكەى گونجاوترە، لەگەل دەستكەوتنى ئەو لىدوانى تاك تاكانەى
كە بۇ تۆزىنەۋەكە ۋەرىدەگرىت.

لىرەدا ھەۋلەدەىن بۇ ئەۋەى باشترو روتتر لە تۆزىنەۋەى چۆنىتى
تىگەىن، باشترو وایە تايىبەتمەندىيەكانىشى بزانىن، كە لە خوارەۋە بە
كورتى باسیاندهكەىن:

تايىبەتمەندىيەكانى مېتۇدى چۆنىتى

گرنگترىن تايىبەتمەندى مېتۇدى چۆنىتى ئەۋەىيە كە دىالەكتىكى
رەسەنايەتییە، رەسەنايەتى لەنىۋان تۆزەرۋە ھەرۋەھا واقىعی
تۆزىنەۋەكە. واتا تۆزەر باش لە تايىبەتمەندى بابەتەكە گەىشتۋە، واته
تىگەىشتىنى بۇ رووداۋەكە ھەىيە، گرنگترىن تايىبەتمەندىيەكانى تۆزىنەۋەى
چۆنىتىش ئەمانەن:

1- کرانەۋە، پرۆسەى تۆزىنەۋەى چۆنىتى كراۋەىيە، بۆیە تۆزىنەۋەى
چۆنىتى بواریكى ئاسۆبى و كراۋەى ھەىيە لەبەردەم تۆزەرداۋ
بوار بۇ پىشكەوتنى تۆزەرەكەش دەرەخسىنىت. پرەنسىبى
كرانەۋەش لە ھەردوۋ بواری تیۋرى و مېتۇدى كۆمەلىك
ئەنجامى باشى لیدەكەۋیتەۋە گرنگترىنیاۋ: دوور دەكەۋیتەۋە لە
ھەر گریمانەىكى پىشۋەختە. ھەرۋەھا تۆزىنەۋەى چۆنىتى
ھەمیشە جەخت لەسەر ئاشكراىى تۆزىنەۋەكەى دەكات،

تۆزىنەۋەكەش لە جۆرى مەيدانى ئىستىلاعييە(عبدالقادر
عرايى، 2007، ص73-74) ⁸³. ئەم كرانهۋەيە، لە ھەردوو بوارى
تيۆرى و مەيدانى، كۆمەلىك ئەنجامى باشى لىدەكەۋىتەۋە، بۇ
نمونە:

أ- تۆزەر دلىادەبىت يان جەختدەكاتەۋە لەسەر ئەركى
دۆزىنەۋەۋە كەشفكردى تۆزىنەۋە كۆمەلايەتتەكەى كە
چۆنىتتەيە.

ب- تۆزەر لە ھەموو پىكھاتەى گریمانەكانى پىشۋەختەۋ
رابردو، خۆى بەدوور دەگرىت.

ت- تۆزىنەۋەى چۆنىتتى جەخت لەسەر تۆزىنەۋەى مەيدانى
ئىستىلاعى دەكاتەۋە، لەكاتىكدا لە تۆزىنەۋەى چەندىتتى دا
ئەۋ جۆرى تۆزىنەۋەى مەيدانىيە ئىستىلاعييە لە زۆربەى
ھەرە زۆرى جارەكاندا فەرامۆشىدەكات.

كەۋاتە تۆزىنەۋەى كۆمەلايەتى لە لىكۆلىنەۋەدا زياتر دۆزەرەۋەيە
ۋاتە ئىكتىشافييە، دۆزىنەۋەۋە كەشفكردىن ۋە ۋەسفرىدىن ۋە مەيدانىيەكە،
تا رادەيەكى زۆر بۇ بابەتەكە لەسەر حىسابى لىكۆلىنەۋەى تيۆرىيەكەيە.

2- تۆزىنەۋە بەۋ سىفەتەى تىكەلاۋوبوونە(متفاعلا): ئەگەر مېتۇدى
چەندىتتى جەخت لەسەر ئەۋ بۆشايىيەى نىۋان تۆزەرۋ

⁸³ - عبدالقادر عرايى، المناهج الكيفية في العلوم الاجتماعية، دار الفكر للطباعة والتوزيع
والنشر، القاهرة، ط1، 2007، ص73-74.

تۆژىنەۋەكە دەكاتەۋە لە ھەر پرۆسەيەكى تۆژىنەۋەدا، ئەۋا لە مېتۆدى چۆنىتىدا بە پىچەۋانەى چەندىتى، جەخت لەسەر ئەۋە دەكاتەۋە كە پىۋىستە بۆتۆژىنەۋەكە، تۆژەر لەگەل ئەۋ كەسانەى كە دەبنە ھەۋىن و مادەى تۆژىنەۋەكەى بە تەۋاۋى تىكەل بېيت

3- مۆركىكى دىنامىكى لە نىۋان تۆژىنەۋەكە و بابەتى تۆژىنەۋەكە ھەبېت. چونكە تىگەيشتن لە تۆژىنەۋەكە واتاى تىكەلاۋوبون و بەردەۋامى نىۋان تۆژىنەۋەۋە تۆژەرەكە دەگەيەنېت. واتە پەيوەندى نىۋان تۆژىنەۋەۋە بابەتەكە دىنامىكىيە.

4- رامانى رەخنەگرانەى بابەتەكە و شىكردەۋەى: تۆژىنەۋەى كۆمەلايەتى چۆنىتى، بەۋە جىادەكرىتەۋە، كە بىركردنەۋەيەكى رەخنەگرانەى بۆ بابەتەكە ھەيە. بنەماۋ پرەنسىبى رامان، بە ماناى شىكردەۋە دىت، يان ئەۋ كارو دىاردانەى كە پىۋىستە لىكۆلىنەۋەيان بۆ بكرىت.

5- لىكدانەۋە(التفسير): واتا تۆژەرى كۆمەلايەتى بە پىيى تۋانا چەند ھەنگاۋىكى جىاۋاز ھەلدەگرىت بۆ فۆرمى راپرسى، ۋە بە گوڭرەى بنەماكانى چى پىۋىستە بۆ لىكدانەۋەى فۆرمى راپرسى دۋاى ئەۋەى كە بە شىۋەيەكى مەيدانى ۋەرىدەگرىتەۋە، تۆژەر بە باشتىرىن شىۋە لىكدانەۋەى بۆ دەكات. كە دوورە لە ھىماۋ مەتەل و شتى شاراۋە. چونكە تۆژىنەۋەى چۆنىتى زىاتر تۆژىنەۋەيەكى فىكرى و عەقلى و مەيدانىيە.

6- نەرمى نواندن(المرونة): ئەم جۆرە تۆژىنەوانە زىاتر بەو دىمانانە دەوترى كە گىرانەوەن(Narrativ)، كە كۆمەلىك تۆژەرى دىكە بۇ بە تۆژىنەوەكە بەشدارىدەكەن، لە تۆژىنەوەى چەندىتىدا بەو شىۋەيە نىيە، چونكە لە تۆژىنەوەى چەندىتىدا بواری مەيدانىيەكە زانراو و سنووردارە، بۆيە بواری كرانهوەو نەرمى نواندى تىدا نىيە، بەلام لە تۆژىنەوەى چۆنىتىدا، بواری پىشخستنى پرۆسەى تۆژىنەوەكە لەبارە(عبدالقادر عربى، 2007، ص 74-75)⁸⁴.

مىتۆدى چەندىتى

تۆژىنەوەى چەندىتى ئاماژەيەكە بۇ تۆژىنەوەيەكى مىتۆدى بۇ دياردە كۆمەلايەتتەكان لە ريگاي شىۋازەكانى ئامارى و ماتماتىكى و ژمىرەو، واتا جۆرىكە لە تۆژىنەوەى زانستى كە بوونى راستىيە كۆمەلايەتتە بابەتتەكە دەردەخات، دوور لە ھەست و بيروباوهرى تاكەكان، بەلكو لە زۆربەى جارەكاندا بۇ كۆكردنەوەى زانىارىيەكان و شىكردنەوەيان پشت بە شىۋازەكانى ئامارى و ژمىرە دەبەستتت. بۆيە زانىارىيەكانى چەندىتى زىاتر شىۋەى ژمارەيى و بە شىۋەى رىژەى لە سەدا % ى بەخۆو گرتووه. كەواتە تۆژەرى چەندىتى چەند

84 - عبدالقادر عربى، عربى، المناهج الكيفية في العلوم الاجتماعية، مصدر سابق، ص 74-75

پرسیاریکی دیاریکراو سنووردار دهکات، ئینجا وهلامی بهشداربوان به ریگای ژماردنه وه کۆدهکاته وه، بۆ گه‌یشتن به وهلام، ئینجا به پشتبهستن به زانستی ئاماری هه‌لدهستیت به شیکردنه وهی زانیاریه‌کان، بۆ گه‌یشتن به ئه‌نجامیک که بی لایه‌نانه بیت، ئنجا توژینه وه که وه ئه‌نجامه که به گشتی دهکات.

توژینه وهی چه‌ندیتی به شیوهیه‌کی زور فراوان له زانسته کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا به کار ده‌هینریت، وهک دهروونزانی، ئابووری، کۆمه‌لناسی، زانسته سیاسییه‌کان، ته‌کنۆلۆجیای زانیاری، به شیوهیه‌کی که متریش له زانستی مرویی و زانستی میژوو به کار ده‌هینریت. له کاتیکیدا له و توژینه‌وانه‌ی له بواری زانستی ماتماتیکی، بۆ نمونه: وهک فیزیا، به هه‌مانشیوه میتۆدی چه‌ندیتی تیدا به کار ده‌هینریت.

توژینه وهی چه‌ندیتی له توژینه‌وه‌کانی دیکه زیاتر ئاشکراو ده‌رخه‌ره (استکشافیة)، چونکه پشت کۆکردنه وهی ئه‌و زانیارییه‌نه ده‌به‌ستیت که به ریگای سه‌رزاره‌کی و به ده‌م ده‌وترین، یان به ره‌فتار که به شیوهیه‌کی نا‌بابه‌تیانه ده‌توانریت لیکدانه وهی بۆ بکریت.

مه‌رجی سه‌ره‌کی بۆ جیبه‌جیکردنی میتۆدی چه‌ندیتی له کۆمه‌لناسیدا، ئه‌وه‌یه تیبینییه‌کان به شیوه‌ی دیاریکراو به‌راوردکاری ئاراسته‌ی کۆمه‌لیک له توخم و ره‌گه‌زه‌کان ده‌کریت که زورجار بریتین له کۆمه‌له‌ (الجماعات) و دامه‌زراوه‌کان و کۆمه‌لگا‌کان و چه‌ندین یه‌که‌ی دیکه..

رىمۇن بۇدون، واى دەبىنى كە لىكۆلئىنەۋە تۆزىنەۋەكان بە پىرسىيار دەردەچن و لە جۆرى لەبەرچى، بۇ نموونە: لەبەرچى خۆكوشتنەكان بە گوئىرە قەيرانەكان و شوئىنەكان جىاوازن؟ ، يان لەبەرچى پالىئوراۋىك دووبارە دەنگى پىدەدرىتەۋە؟، ئەۋھۆكارانە چىن كە بوونەتە ھۆى ونبوونى پىشەكە...؟ ئەمانەو زۆر پىرسىيارى دىكە(رىمۇن بۇدون، 1980، ص37)⁸⁵.

تۆزەر لە تۆزىنەۋەى چەندىتىدا، كەرەستەو ئامىرەكانى كۆكردنەۋەى زانىارى بەكار دەھىنىت، بۇ پىۋانەى گۆراۋەكانى تۆزىنەۋەكەى، لەكاتىكدا كەرەستەكانى كۆكردنەۋەى زانىارىبەكان، لەسەر كۆكردنەۋەى زانىارىبەكان كاردەكات بە مەبەستى دۆزىنەۋەى ۋەلامدانەۋەى پىرسىيارىكى دىارىكراۋى رابردوو..تۆزەر ئەۋكاتە دەتوانى زانىارى و فۆرپەكانى بەسەر زۆرتىن ژمارە لە تاكەكانى نموونەكەى دابەش بكات، چونكە چەندى ژمارەى تاكەكانى نموونەكەى زۆرتىر بىت، ئەۋەندەش ئەنجام و ھىزى ئەنجامەكانى تۆزىنەۋەكەى زۆرتىر دەبىت. بۇ نموونە لىكۆلئىنەۋەى پەيوەندى توندوتىزى و تەلەقزىۋن لاي مندال (كمال عبدالحميد زىنون، 2006، ص39)⁸⁶. دەبىت ئەۋەش بوتىر كە لە تۆزىنەۋەى چەندىتىدا، نموونەكان زىاتىر رەمەكى و ئەگەرىبە(عشوائية واحتمالية)، بۇ نموونەى كۆمەلگاي تۆزىنەۋەكە. لەلايەكى دىكەپىشەۋە،

⁸⁵ - رىمۇن بۇدون: مناھج علم الاجتماع. منشورات عويدات، بيروت، ط 1 ، 1980، ص37.

⁸⁶ - كمال عبدالحميد زىنون، تصميم البحوث الكيفية ومعالجة بياناتها الالكترونيا، عالم الكتب، القاهرة، ط 1، 2006، ص39.

له شیکردنه وهی چه ندیتیدا، پشت به پیکهاته یان بونیادی پیوهندی ریژهیی نیوان گۆراوهکان له ریگای خشته په یوهنداره کانه وه ده به ستیت، له ریگای خشته ئامارییهکان، پیوه ره ئامارییهکان، ریژه وه ...هتد.

ئاماده کردنی زانیاریهکانی چه ندیتی به ته نیا بو تیگه یشتن له دیارده کومه لایه تییهکان، یان بو تیگه یشتن له لایه نیکی دیاریکراوی دیارده کومه لایه تییهکه، بهس نییه، چونکه تیگه یشتنیکی قوولت پی نادات، بویه زوریک له توژهروهکان راوبوچونیان وایه، که پیویسته یان باشتر وایه په نا ببریته بهر شیوازی چوئیتی له پال به کارهینانی شیوازی چه ندیتی، له پیئاوی زورتر روونکردنه وه و ئاسوی بیرکردنه وهت قوولتر و تیروانیت فراوانتر دهکات، که ئەمهش یارمهتی توژهر دهادت، له شیکردنه وه که یدا زیاتر ورد بیت و لیکدانه وه کانیشی ریک و توندوتول بن.

جیاوازییهکانی نیوان توژینه وهی چوئیتی و توژینه وهی چه ندیتی

1- له توژینه وهی چه ندیتی دا، زیاتر پشت به و ته کنیکیاتانه ده به ستری که له توژینه وهی مهیدانیدا دینه پیشه وه، وهک فورمی راپرسی و ههروهها وه لامدانه وهکانی ئەو فورمه راپرسییه به دیاریکراوی، به لام له توژینه وهی چوئیتی دا، دیمانهکان زیاتر نه رمییان تیدایه، ههروهها به گویرهی

حاله تەكانى ئەوكاتى دىمانەكە دەكرى، جۆرىك لە گونجاندىن
دروستدەكرىت

2- تۆژىنەوہى چۆنىتى لەكاتى لىكدانەوہى فۆرمى راپرسى و
كۆكردنەوہيان و ئەنجامەكانيان،جەخت لەسەر ريگاي
ژمارهئى و ئامارى ناكاتەوہ، وەك ئەوہى لە تۆژىنەوہى
چەندىتى دا جەختى لى دەكرىتەوہ،بەلكو لە تۆژىنەوہى
چۆنىتى دا،كار لەسەر لىكدانەوہى دياردەكان دەكرىت، بە
شيوازى بونىدانان كە سرووشتى دياردەكان دەردەبرىت و
ئەو پەيوەندىيە ناوخۆيىانەش لەگەل يەكترى بە وردى
رووندەكاتەوہ.

3- تۆژەرى چۆنىتى تىبىنى تىكەل و ئاويتە بوو
بەكاردەهينىت،وہك دىمانەى قولى كەسەكان و
شىكردنەوہى بەلگەنامەكان، كە كەرەستەيەكن بۆ
كۆكردنەوہى زانىارىيەكان. بىگومان ريگاي دىمانە لىرە، لە
نيوان كەسىكەوہ بۆ كەسىكى تر لە كۆمەلگاي تۆژىنەوہدا
جياوازى ھەيە،يان نمونەكان جياوازيان تىدەكەويت،كە
جياوازە لەگەل تۆژەرى چەندىتى كە پىكھاتەى پرسىارى
دىمانەو زانىارىيەكان دەق پىوہگرتووەو پىشوەخت
ئامادەكراوہ.

4- تۆژەرى چۆنىتى لە تۆژىنە وەكانىدا، ھەول دەدات لە و بارودۆخەكە تىبگات، كە ھۆكارى دروستبوونى ديار دەكەيە. چونكە ئامانجى بلاو كوردنە وەى ئەنجامەكان نىيە، كەچى تۆژىنە وەى چەندىتى، پشت بە پىوھرى ديار دەكە دەبەستىت و، ئەو پەيوەندىانەش دەستنىشان دەكات كە لەنيوان ھۆكارو ئەنجامەكاندا بوونى ھەيە، وە بە شىوھىەكى ژمارەيى گوزارشتى لى دەكات، ئەنجامەكانىش بەسەر دۆخى دىكەشدا بە گشتى دەكات.

5- لە زۆربەى جارەكاندا، تۆژەر، لە تۆژىنە وەى چۆنىتىدا ، نمونەى مەبەستدار ھەلدەبژىرئىت، كە ژمارەى نمونەكە سنووردارە، كەچى تۆژەرى چەندىتى لە تۆژىنە وەكەيدا ، زۆربەى جارەكان نمونەى رەمەكى ھەلدەبژىرئىت، ئەو نمونە رەمەكئىيە جىگرە وەى كۆمەلگاي تۆژىنە وەكە دەگرئىتە وە، ئەنجامەكانىش لەسەر ئەو حالەتانەى ھاوشىوھن بلاودەكرئىنە وەو بە گشتى دەكرئىن.

6- لە تۆژىنە وەى چۆنىتى دا، تۆژەر بى لايەن نىيە، چونكە دەتوانىت نەرمى لە گۆرىنى ھەنگا وەكانى تۆژىنە وەكەى بكات، بە گۆيرەى رىپە وى تۆژىنە وەكە و ئەو زانىارىيانەى كۆيكردوونەتە وە. ئەمانەش ھەنگا وى يەكەم و سەرەتايى تۆژىنە وەكەن و تۆژەر دەتوانى راستيان بكاتە وە. بەلام لە تۆژىنە وەى چەندىتى دا، تۆژەر پابەندە بە ھەنگا وەكانى

بابەتەكەي، پەسندىشى دەكات، پېشۋەختەش لە ميانى تۆژىنەۋەكەيدا، بە پرسىيارەكانى تۆژىنەۋەكەي پابەند بوۋە. لەسەر ئەم بىنەمايە كاتىك پېشۋەختە پرسىيارى دىمانەكان و زانىارىيەكان دانراىن گۆرانكارى بەسەردا نايەت و تۆژەر بە راستگۇيى و جىگىرىيى(الصدق والثبات) لە كەرەستەكانى كۆكردنەۋەي زانىارىيەكانى، پابەند دەبىت.

7- لە تۆژىنەۋەي چەندىتى دا، تۆژەر لە بابەتى تۆژىنەۋەكەيدا سەر بەخۆيە، بەمەش بەھايەكى زياتر بە تۆژىنەۋەكەي دەدات. بەلام لە تۆژىنەۋەي چۆنىتىدا، تۆژەر بۇ ئىدراك و ھەستى خودى دەگەرپتەۋە، بەو پىننەي رەگەزىكە لە رەگەزەكانى مەعريفە.

8- ھەردوو مېتودەكە چۆنىتى و چەندىتى لە بىنەپەتدا دژ بە يەكتىرى و ناكۆك نىن لەگەل يەكتىرىدا، بۇيە دەشتوانرىت ھەردوكان پىكەۋە لە تۆژىنەۋەيەكدا بەكاربەھىنرىت. واتا لايەننىكى تۆژىنەۋەكە چۆنىتى بىت، لايەننىكى دىكەيشى چەندىتى بىت، لە دۇخىكى ئاۋەھادا، ھەردوو مېتودەكە تەۋاۋكەرى يەكتىرى دەبن و تۆژەر دەتوانىت لە رىگاي تىكەلكردنى ھەردوو مېتودەكە بگاتە ئەنجامەكانى تۆژىنەۋەكە ھىچ گىرقتىكىش بۇ تۆژىنەۋەكە و بۇ تۆژەرىش دروست نايىت.

9- له تۆژینه وهی چۆنیتی دا، به تایبەت لهو بوارانە ی که تۆژەر شیوازو پیوهری چه ندیتی به کارده هینیت، تۆژەر ناتوانیت وهسفی گرفته که بکات، یان گرفته که لیکنباته وه، بۆنموونه لیکنۆلینه وه یه کی تایبه تی سه رکه وتوو داهینه کانی قوتابیان یان فه رمانبه ران بکه یت، له گه ل ئه و تایبه تمه نییه ئه قلی و زه نییه داهینه رانه یه، له لایه ن تا که کان و کۆمه له کان.

10- تۆژەری چۆنیتی زانیارییه کانی کۆده کاته وه، زانیارییه کانی مه یدانیشی له سه رچاوه کانی سروشتی رووداوه کانه وه وه رگی راون، که تۆژەر به دریزایی ماوه ی تۆژینه وه که ی له شوینی دیارده که یان رووداوه که کاری له سه ر ده کات. هه روه ها زانیاریش له و کریکارانه وه رده گریت که له هه مان شوین کاریان کردووه، سه رباری ئه و به لگه نامانه ی له شوینه که ده ستیده که ویت. چونکه تۆژەر پیویستی به کۆکردنه وه ی زۆرتین داتا و زانیاری هه یه ته نانه ت له شوینانی دیکه ش، که په یوه ندیان به و روودا و یان ئه و دیارده وه هه یه که له شوینی لیکنۆلینه وه که وه یه.

11- تۆژەر له تۆژینه وه ی چۆنیتیدا، که ره سه ته یه کی بنچینه ییه بۆ کۆکردنه وه ی زانیارییه کان. له کاتی دیمانه کان و بینینه کان پشکنینی ئه و جیگایانه، به گویره ی توانای خۆی له

شىكىردنە ۋە ۋە لىكدانە ۋە ۋە بۇ ديار دەۋ رۇدا ۋە كە، بۇيە
گفتوگۇش لەگەل تۇژەرانى دىكە دەكات، يان تىبىنى
چالاكىيە كانيان يان خۇيىندە ۋە ۋە بەلگە نامە كان و
تۇمارە كانيان، بە گرنىگ ۋە دە گرىت.

12- تۇژىنە ۋە ۋە چۇنىتى، ۋايدە بىنى كە رەفتارى مۇقە كان بە ۋە
ژىنگە يە ۋە بە شتراۋە كە تۇژىنە ۋە كە لى دە گرىت. ئە مەش
كارىگە رى كۇمە لايەتى ۋە رۇشنىبىرى ۋە مېژوۋىي لە سەر
شارەزايى مۇقە كان دادە نىت. كە چى تۇژىنە ۋە ۋە چە ندىتى
رەفتارى مۇقە كان دوور دە خاتە ۋە لە ۋە دە رۇبە رە ۋە كە
كە سە كانى تىدا بۇ تۇژىنە ۋە ۋە بابە تە كە.

13- تۇژىنە ۋە ۋە چۇنىتى گرىمانە ۋە پىشۋە ختە ۋە ئامادە كراۋ ديار
ناكات، يان پە يۋەندى نىۋان گۇراۋە كانى سە رە خۇۋ
گۇراۋە كانى پاشكۇي پىشۋە خت ئامادە كراۋ تاقىبكاتە ۋە،
بە لكو لىكۇلېنە ۋە ۋە ھە موو ئە ۋە ھۇكارو كارىگە رىيانە لە
ھە لۇيىستىكى ديارى كراۋ دا دە ستىنىشان دەكات، ۋاتا شارەزايى
مۇقە كان بە شىۋە يە كى سە رتاپا گىرى بە ھەند ۋە دە گرى،
بۇيە تۇژەر لە دىمانە كان ۋە تىبىنىيە سە رە تاييە كانىدا گۇي
ناگرىت ۋە نايشىبىنىت، بە لكو لە ژىر رۇشنايى ھە ل سە نگاندىن
ۋە تە خمىنى كە دە گاتە گرىمانە كانى ۋە كار لە سەر دۇنيا بۇونى
يان رە تىكردنە ۋە ۋە دە دات، ئە وىش لە رىگاي دىمانە كان و

تېبىيىھەكەنى دوايى، كە بە لىكەدەنەو ۋە ئەنجامەكان دەردەچىت.

14- پروسەي كۆكردنەو ۋە زانىارىيەكان و فورمەكانى راپرسى، ھاوچوونە (متداخل) لەگەل پروسەي شىكردنەو ۋە لە تۆژىنەو ۋە چۆنىتى دا. ھەروەھا تۆژىنەو ۋە چۆنىتى كارتىكى زۆرتى پىويستە بۆ شىكردنەو ۋە فورم و زانىارىيەكان، چونكە پىويستى بە كاتىكى يەكسان ھەيە بۆ كۆكردنەو ۋە فورمەكان لە لايەك و بەردەوام شىكردنەو ۋە فورمەكان لە لايەكى دىكەو، لەكاتىكدا لە تۆژىنەو ۋە چەندىتى دا، واتا تۆژەر چاوەروانى ناكات تا ھەموو فورمەكان بە تەواوى كۆدەكرىتەو ۋە ئىنجا دەست بە شىكردنەو ۋە بىكات، وەك ئەو ۋە كە لە تۆژىنەو ۋە چەندىتى دا رىپەوى خۆى وەرگرتوو.

15- بىراردان لەسەر دلىيى و راستگوى تۆژىنەو ۋە كە لە تۆژىنەو ۋە چۆنىتى دا، لە رىگاي بىرواپىھىنان و قەناعەتپىكردنى راي خوينەرانە لە راي تۆژەر، نەك لە رىگاي پروسەكانى ئامارى و ھاوكىشە بەكارھاتووەكانى تۆژىنەو ۋە چەندىتىدا.

بەلام دەبى ئەو ۋەش بزىنن، ھەردوو مېتودى چۆنىتى و چەندىتى، تەواوكەرى يەكترىن، واتا يەككىيان تەواوكەرى ئەويتريانە، لە كاتىكدا

له چەند خالیکی سەرەکی و بنەرەتیدا جیاوازیان ھەیه، بەتایبەت ئەو ھەیی پەيوەندی بە بابەتیی توژەرەکە و رۆلی توژینەو ھو توژەرەکە ھەیه بەمجۆرە بەگوێرەیی توژەرانە چەندیی ، توژەر رۆلی خۆی دەبینی لە دیاریکردنی ئەو بابەت یان ئەو کیشەییە کە لێیدەکوڵیتەو ھەلام لە بنەرەتدا توژینەو ھەیی زانستی پێویستە لە ژێر ھیچ کاریگەراییەکی توژەردا نەبیت. واتا پێویستە توژەر ھەموو ئەو ریکارانە بە جدی و ھەر بگرتیت کە ھیچ کاریگەراییەکی زاتی و خودی خۆی نەخاتە سەر توژینەو ھەکە. بۆ نمونە راستگویی بۆ ھەلسەنگاندنی توژینەو ھەکە، کە وات لێدەکات، بابەتەکە، ئاراستەکە ی بگۆریت، بەمەش بە ھەیی زانستی و راستگوییە کە مەدەبیتەو ھە. بە پێچەوانەیی توژینەو ھەیی چەندیی، لە توچینەو ھەیی چۆنییتی دا، توژەر ھەمیشە خۆی بە دوور دەگریت لە زالبوونی ھەر کاریگەراییەکی خودی بۆ سەر توژینەو ھەکە ی لە کاتی توژینەو ھەکەیدا، بیروبوچوونی خۆی سەبارەت بە باسەکە ی کۆنترۆل دەکات .

بە کورتی بەشیو ھەیی کە گشتی میتۆدی چەندیی زیاتر بۆ توژینەو ھەیی بینائی گونجاو ھە، میتۆدی چۆنییتیش زیاتر بۆ توژینەو ھەیی تەئویلی گونجاوتر ھە.

ئەنجامى تۆزىنەۋەكە

لە ميانى ئەۋ تۆزىنەۋەيەماندا، گەيشتىن بەم ئەنجامانەى خوارەۋە:

1- مېتۆدى ۋەسفى بۆ ئەۋ جۆرە لىكۆلىنەۋەۋ تۆزىنەۋانە بەكاردەھىنرېت، كە تۆزىنەۋە لە دۆخى ئىستاۋ دياردەكانى ئىستادا دەكەن، لە رووى تايبەتمەندى ۋ خەسلەتەكانى ۋ ، كېشەۋ گرفت ۋ پەيوەندىيەكانى ۋ ئەۋ ھۆكارانەيش كە كارىگەرييان بەسەر ئەۋ رووداۋو دياردانەۋە ھەيە، دەكۆلىتەۋە.

2- مېتۆدى ۋەسفى شوينىكى تايبەتى لە بواردەكانى تۆزىنەۋەۋى پەرۋەردەيى گرتوۋە، تەنانەت زۆربەى ھەرە زۆرى لىكۆلىنەۋەكانى پەرۋەردەيى بە سروسىتى خويان زياتر پەيرەۋى مېتۆدى ۋەسفىان كىردوۋە.

3- مېتۆدى ۋەسفى مېتۆدىكى ئاسان نىيە، چونكە پىرۆسەيەكى گشتىگىرەۋ، داۋاى زياتر لە شتىكت لى دەكات. لە كاتىكدا

میتۆدەکانی دیکەى تۆژىنەو، داواى ھەلبژاردە(اختيار) کەرەستەکانى تۆژىنەو ەت لى دەکەن کە بگونجى لەگەل بابەتى تۆژىنەو ەکە.

4- میتۆدى وەسفى لە زۆربەى جارەکاندا بە لىکۆلینەو ەکانى زانستە کۆمەلایەتى و مرۆفایەتییەکانەو ە گریدراو، بەلام ئەمەش مانای ئەو ە نییە، تەنیا بۆ بواری زانستى کۆمەلایەتى و مرۆفایەتى چرۆ کورت بکرىتەو، بەلکو ەندىکجار بۆ وەسفکردنى دياردە سروشتیە جیاوازەکان، بۆ لىکۆلینەو ەى زانستى سروشتىش بەکار دەھىنرىت

5- تۆژىنەو ەى چەندىتى لە ئەنجامى ژمارەکانى راپرسى و ەرو ەها ئامارىدا بەکار دەھىنرىت. واتە ئەم چەمکە بە میتۆدى چەندىتى وابەستەى، کە وەسف یان مەوداى تواناى ئەو دياردانە بە ھوى لىکۆلینەو ەى پىو ەر دياریدەکرىت

6- میتۆدى چۆنىتى بەشپۆ ەى ەکی سەرەکی لە ئەنجامى ئەو زانىارى و فۆرمى راپرسیانە دەکرىت کە پەيوەندیان بە تاقىکردنەو ە (الخبرات) و کەسایەتییەکانە کە بکەرى کۆمەلایەتین. ئەو جۆرە میتۆدانەش پشت بە بکەرى کۆمەلایەتى دەبەستىت، یان لەسەر تىبىنییەکانى رەفتارى بکەرەکە دەبىت.

7- تۆژىنەو ەى چۆنىتى بۆ لىکۆلینەو ە لە گرتەکانى مرۆف و لە واقىعى کۆمەلایەتى، لە سەر بنەماى تۆژىنەو ەى مەیدانى

دروستبوو، که ژيانی کۆمه لگاكان له دۆخیکى ساده وه بگوازیته وه بۆ دۆخیکى نویترو باشتر. به مجوره ئهم جوره تۆزینه وه یه دهروازه یه که بۆ تیگه یشتن له مرۆف.

8- ئامانج و مهبهست له تۆزینه وه ی چۆنیتی، تاقیکردنه وه ی گریمانه نییه، به لکو پیکهاته ی گریمانه و تیورییه کانه، واتا فورمی راپرسی و کارى مهیدانى به بنچینه ی بابه تی لیکۆلینه وه که داده نریت، به جوریک گریمانه تیورییه که له خزمه تی لیکۆلینه وه مهیدانییه که ده بییت.

9- تۆزینه وه ی چۆنیتی جهخت له سه ر تۆزینه وه ی مهیدانى ئیستتلاعی ده کاته وه.

10- تۆزینه وه ی چه ندیتی زور گرنگی به تۆزینه وه ی مهیدانیی ئیستتلاعیی نادات و له زۆربه ی هه ره زۆری جار ه کاندایه رامۆشیده کات.

11- تۆزینه وه ی چه ندیتی له تۆزینه وه کانی دیکه زیاتر ئاشکراو ده رخه ره (استکشافیه)، چونکه پشت به کۆکردنه وه ی ئه و زانیارییه ده به ستیت که به ریگای سه رزاره کی و به ده م دهوترین، یان به رهفتار که به شیوه یه کی نا بابه تیانه ده توانریت لیکدانه وه ی بۆ بکریت.

12- تۆژەرى چۆنىتى لە تۆژىنە وەكانىدا، ھەول دەدات لە و بارودۆخە تىبگات، كە ھۆكارى دروستبوونى ديار دەكەيە. چونكە ئامانجى بلاو كوردنە وەى ئەنجامە كان نىيە، بەلكو ئامانجى تىبگەيشتن لە ديار دەكە و چارەسەر كوردنەيەتى.

13- لە تۆژىنە وەى چەندىتى دا، تۆژەر پشت بە پىوھەرى ديار دەكە دەبەستىت و، ئەو پەيوەندىانەش دەستنىشان دەكات كە لە نىوان ھۆكارو ئەنجامە كاندا بوونى ھەيە، وە بە شىوھەيەكى ژمارەيى گوزارشتى لى دەكات، ئەنجامە كانىش بەسەر دۆخى دىكەشدا بە گشتى دەكات .

14- لە تۆژىنە وەى چۆنىتى دا، تۆژەر بى لايەن نىيە، چونكە دەتوانىت نەرمى لە گۆرپىنى ھەنگاوەكانى تۆژىنە وەكەى بكات، بە گۆرپەى رىپەوى تۆژىنە وەكە و ئەو زانىارىيانەى كۆيكر دوونەتە وە. ئەمانەش ھەنگاوى يەكەم و سەرەتايى تۆژىنە وەكەن و تۆژەر دەتوانى راستيان بكاتە وە.

15- لە تۆژىنە وەى چەندىتى دا، تۆژەر پابەندە بە ھەنگاوەكانى بابەتەكەى، پەسندىشى دەكات، پىشوەختەش لە ميانى تۆژىنە وەكەيدا، بە پرسىارەكانى تۆژىنە وەكەى پابەند بوو. لەسەر ئەم بنەمايە كاتىك پىشوەختە پرسىارى دىمانەكان و زانىارىيەكان دانرابن گۆرانكارى بەسەردا نايت و تۆژەر بە

راستگویی و جیگیری (الصدق والثبات) له که رهسته کانی
کوکردنه وهی زانیارییه کانی، پابه ند ده بیت.

سەرچاوهكان به عه ره بى

- 1- د. ذوقان عبيدات وأخرون، البحث العلمي - مفهومه وادواته واساليبه - دار الفكر، 1984 .
- 2- فردينان دي سوسور، علم اللغة العام، ت: الدكتور يوثيل يوسف عزيز، مراجعة: د. مالك يوسف المطلبي، بغداد، دار افاق العربية، 1985.
- 3- د. معن خليل عمر، مناهج البحث في علم الاجتماع، سوريا، دار الشروق للنشر والتوزيع، ط 2 ، 2004.
- 4- عيد الرحمن عدس، أساسيات البحث التربوي، عمان، دار الفرقان، ط 3 ، 1999.
- 5- الدكتور ربحي مصطفى عليان و الدكتور عثمان محمد غنيم، مناهج وأساليب البحث العلمي-النظرية والتطبيق، عمان، دار صفاء للنشر والتوزيع، ط 1، 2000 .
- 6- أ.د. علي معمر عبدالمؤمن، البحث في العلوم الاجتماعية-الوجيز في الأساسيات والمناهج والأساليب، بنغازي، منشورات جامعة 7 أكتوبر، ط 1 ، 2008
- 7- رجاء محمود أبو علام، مناهج البحث في العلوم النفسية والتربوية، القاهرة، دار النشر للجامعات، ط 1، 2004.
- 8- عبدالقادر عرابي، المناهج الكيفية في العلوم الاجتماعية، دار الفكر للطباعة والتوزيع والنشر، القاهرة، ط 1 ، 2007.
- 9- ريمون بودون: مناهج علم الاجتماع. منشورات عويدات، بيروت، ط 1 ، 1980.

10- كمال عبدالحميد زينون، تصميم البحوث الكيفية ومعالجة بياناتها الكترونياً، عالم الكتب، القاهرة، ط1، 2006

11- الدكتورة رجاء وحيد دويدري، البحث العلمي - أساسياته النظرية وممارسة العلمية-، دمشق، دارالفكر، 2000.

سه رچاوه كان به ئینگلیزی

1- Bogdan, R. C., & Biklen, S. K. (1998). Qualitative research for education: An introduction to theory and methods (3rd ed.). Boston: Allyn and Bacon.

خۆكۆشتن

و

مەترسییەکانی ئەسەر ئاسایشی كۆمەلایەتی

پێشەکی

خۆكۆشتن لوتكەى بى هیوایی مروّقه كانه، كاتیک كۆمه لیک گۆرپانکاری له بواره جیا جیاکانی ژیا نی كۆمه لگا، یان له ژیا نی تا كدا رووده دات، به تایبه تی ئەو گۆرپانکارییانه ی زۆر خیران و، ئاسان نییه هه موو كه سیك به رگه ی بگری ت، چونكه شوینه واری زۆر خراپ به سه ر ژیا نی دا ده هی نی ت و، پێشتریش ئەو رووداوو گۆرپانکارییانه چاوه رپوانكرا و نه بوونه. خۆكۆشتنیش یه كێك له و ره فتارانە ی تاكه كه كۆتایی به مانه وه ی خۆی ده هی نی ت. ئەم خۆكۆشتنه بۆ ته دیارده یه كی كۆمه لایه تی كه له ماوه ی سه ده ی رابردوودا، به شیوه یه كی به رچا و له ئە و روپا و ولاتانی پێشكه وتووی پێشه سازی گه شه ی كردو، به شیوه یه كی فراوان

بلاوبۆۋە، بەتايىبەت لە ئەنجامى شەرو قەيرانى ئابوورى و تىكچوونى سىستەمى سىياسى و نەبوونى ئازادى و عدالەتى كۆمەلايەتى و... ھتد گەشەى دەکرد.

لە ھەرىمى كوردستانىش بەشىۋەيەكى گشتى دواى تىكچوونى ھەموو گوندو دىھاتەكان و بە رىژەيەكى يەكجار زۆر راگواستنى خەلك بۆ ناو شار، كە بىكارى و پاشاگەردانى و كۆمەلىك خالى نەرىنى لى كەوتەو، بەتايىبەت لە رووى كۆمەلىك ھۆكارى ئابوورى و كۆمەلايەتى و رۆشنىبىرىيەو، بەيە بە پىۋىستمان زانى ئەم تۆژىنەو، ھەمان تەرخان بەكىن بە خۆكوشتن. كە تىايدا ھەولمانداو، لە ئامانچ و ھۆكارى ئەم تۆژىنەو، بەدوئىن، ئىنجا چوۋىنەتە سەر چەمكى خۆكوشتن، بەتايىبەت لە روانگەى كۆمەلناسى گەرە دۆركھايىم، لە خۆكوشتن دەكۆلىنەو، ئىنجا گرت و كىشەى خۆكوشتن بە ئاسايشى كۆمەلايەتتىيەو، رووندەكەينەو، چونكە خۆكوشتن مەترسى و ھەرەشەيەكى جدىيە بۆسەر ئاسايشى كۆمەلايەتى، دواى ئەمە ھاتوۋىنەتە سەر خۆكوشتن كە لەبەرچى لە كۆمەلگا پىشكەوتوۋەكان زىاتر بلاودەبىتەو، واتا لە كۆمەلگا پىشەسازى و شارنشىنىيەكاندا زىاتر ھەيە، وەك ئەوھى لە كۆمەلگاي كشتوكالى و گوندنشىنىيەكاندا ھەبوۋىت، بىگومان ئەمەش كۆمەلىك ھۆكارى خۆى ھەيە، كە ھەولمانداو تىشكى لىكۆلىنەوھى بخەينە سەر.

لە بەشەكانى دوايىدا، ھاتوۋىنەتە سەر ئەنجامى لىكۆلىنەو، واته ئىمە لەو لىكۆلىنەوھى بە چ جۆرە ئەنجامىك گەيشتوۋىن، ئىنجا دواى

ئەوھى چوويىنە بىنج و بىنەوانى خۆكوشتن و ھەموو لايىھەنەكانمان روون كىردەو، تۈانيمان بگەين بە كۆمەلەيىك پېشنىيارو راسپاردە ، بۇ ئەوھى لە ئايندەدا كۆمەلگايەكى تەندروسسترو دوور لە خۆكوشتن دەستەبەر بگەين، ئەمەش بە چەند خالىك ئاماژەمان بۆى كىردو، دواى ئەمە و لە كۈتايى تۆزىنەوھەكەماندا، ئىمە وھكوو تۆزەرلە ميانى تۆزىنەوھەكەماندا بە چەند دەرئەنجامىك گەيشتووين و ئەويشمان بە چەند خالىك روونكىردۆتەوھ.

ئامانجى تۆزىنەوھەكە

ئامانجى ئەم تۆزىنەوھەمان خۆى لە چەند خالىكدا دەبىنئەتەو، كە بە شىوھەكى گىشتى ئەمانەى خوارەوھن:

أ- فراوانبوونى شارەكان بەشىوھەكى بى بەرنامەو لەناكاودا، چەندىن خالى پر مەترسى لەسەر ئاسايشى كۆمەلايەتى دروستكىردو، كە يەككىك لەو خالە پر مەترسىانە خۆ كوشتنە، بۆيە ئامانجى ئەم تۆزىنەوھە، ھەولدانە بۇ دۆزىنەوھى ئەو ھۆكارانەى كە خۆكوشتنىان بەرفراوان كىردو، چونكە خۆكوشتن تەنيا لە يەك روانگەو قەيرانەوھ روونادات، بەلكو ھەموو ئەو گىرقتە كۆمەلايەتى و سىياسى و ئابوورىيانەى ھەن و كەلەكە دەبن بەسەر

يەكترىيەو، تاك توشى پەرچەكردارىكى خراپ
دەبىت و كۆتايى بەژيانى خۆى دىننىت و تواناى
بەرگىردنى نامىننىت.

ب- ئەم تۆزىنەو، بەدوای ئەو گوشارە دەروونىانەدا
دەچىت، كە لە ژيانى كۆمەلايەتى و ئابورى تاكدا
روودەدات، كە ئاخۇ ھۆكارى بنەرەتى بۆ
دروستبوونى ئەو گوشارە چىيە، بۆئەو بەتوانىن
رئزەى خۆكوشتن كەمتر بکەينەو، يان بەلايەنى كەم
، رىگەى پەرەسەندنى لى بگرين و لەو زياتر
پەرەنەسىننىت .

ت- دۆزىنەو رىگا چارەيەك بۆ خۆكوژى، ئەویش
لە رىگەى دەزگاكانى راگەياندن بە كەنالە
جىاجياكانىانەو، بۆئەو ئاستى وشىارى خەلك
زياتر بەرزتر ببىتەو، ھىواو متمانەبەخۆبوون و
ئىرادە بەھىزبوون لە ناخى تاكەكاندا بچىننىت.

ث- خۆكوشتن نەك ھەر كىشەكان چارەسەر ناكات،
بەلكو قولتري دەكاتەو، تەنيا ئەو مروقانىەش پەنا
دەبەنە بەر خۆكوشتن، كە برۆيان بە گۆرانكارى
نەماو، لە كاتىكدا ژيان ھەمىشە لە گۆراندايە.

ج- دەمانەوئى بزانين، ئەو ھۆكارە دەروونيانە چين، كە دەبنە پالئەرىكى بەھيژ بۆئەوھى تاك پەنا بباتە بەر خۆ كوشتن .

گرفتى تۆزىنەوھەكە

خۆكوشتن دياردەيەكى نوئ و تازە نييە، بەلكو لە كۆنەوھە ھەر ھەبوو، بەلام لە ھەريمى كوردستان، دواى تىكچوونى گوندو دىھاتەكان، پارىزگاكان بەشيوەيەكى رەمەكى و بى پلان پەرەى سەندو بەرفراوان بوون و، لەگەلىشىدا، چەندىن كىشەى ئابوورى و كۆمەلايەتى و دەروونى و...ھتد گەشەيان كرد، كە خۆكوشتن يەككە لەو دياردانەى كە لە ئەجامى ئەو گەشەسەندن و فراوانبوونەى شارەكان ، ريژەكەى زۆر زيادى كرد. گرفتهكەش لەوھدايە. تا ئىستا ئامارىكى وردمان بۆ ريژەى خۆكوشتن لەبەردەستدا نييە، چونكە زۆرىك لەوانەى خۆياندەكوژن، نابردرينە نەخوشخانەكانىش، لە لايەكىترىشەوھ ، راستە ئەو دياردەيە تازەو نوئ نييە، بەلام ھىشتا ريژەى تاوانى خۆكوشتن ليكۆلىنەوھى وردى بۆ نەكراوھ. گرفتىكى ديكە ھىشتا نازانرى ريژەى خۆكوشتن ئايا سەدا% چەندى ئابوورىيە، سەدا% چەندى دەروونىيە، سەدا% چەندى كۆمەلايەتییە، ئىنجا ئەوانەى زياتر رووبەرۈوى خۆكوشتن دەبنەوھە، بارى چىنايەتییان زياتر لە كامە چىنى

كۆمەلەيەتيدان، شوپىنى نىشتە جىيونيان، زياتر لە گەرەكە ھەژارنىشەن و مىللىيەكانن، يان بە پىچەوانەوہ.

نەبوونى سەرچاوەى زانستى لەبارەى خۆكوشتنەوہ، گرفتىكى گەرەى بۇ ھەر تۆزىنەوہىيەكى نوئ دروستكردووە، كە ناتوانى داتاو زانىارى ورد بخاتە روو. ھىشتا روون نىيە تۆزەر بتوانى روونى بكاتەوہ، ئاخۆ دياردەى خۆكوشتن زياتر لە كامە تەمەندا زۆرتريئانەو لە رووى رەگەزىشەوہ ئايا لە رەگەزى مى يان نىر زياترەو، لەبەرچى. سەرەپاى ئەمانەش ئەو سەرچاوە كوردىيانەى ليكۆلەينەوہى زانستيان لەبارەى خۆكوشتن كردووە يەكجار زۆر دەگمەنن و، لەوبارەيەوہ نەمانتوانىوہ سەرچاوەى پىويست دابىن بكەين، لەكاتىكدا دياردەى خۆكوشتن بەردەوامە. ئەمەش بۆئەوہ دەگەرپىتەوہ، ھىشتا تيۆرىكى گشتى بۇ ليكدانەوہى خۆكوشتن لەبەردەستدا نىيە، بە ھەموو ئەو ھۆكارانەى دەبنە ماىەى خۆكوشتنەكەوہ.

ھۆكارى ھەلبژاردنى ئەم بابەتە

ھەلبژاردنى ئەم بابەتە ، بۇ كۆمەلگەى كوردى زۆر گرنگە، چونكە كۆمەلگەى كوردى ھىشتا بەپىي پىويست لىي نەكۆلراوہتەوہ، لەكاتىكدا دياردەى خۆكوشتن تا دىت رووى لە زياتر بوونەو، كيشە كۆمەلەيەتى و ئابوورىيەكانى ئالۆزتر كردووە. ئەمە سەرەپاى ئەوہى ھىشتا لە ھەرىمى كوردستان ھىچ دەزگايەكى تايبەت بە دياردەى

خۆكوشتمان نىيە. لەكاتىكدا خۆكوشتن بەچەندىن جۆر لە ھەريىمى كوردستان پەيرەوو پىادە دەكرىت. بوونى دەزگايەكى زانستى بۆ لىكۆلېنەوھى لەم گرافتە ھۆكارىكى گرنگە تا بتوانىن رىگا لە پەرسەندنى ئەم دياردەيە بگرين. بەتايبەت ئەمرو كە ھەريىمى كوردستان رووبەرووى كۆمەلەك قەيرانى ئابوورى و روشنىبىرى و سىياسى و كۆمەلەيەتى بۆتەو، ھەموو ئەمانە ھۆكارى جدىن بۆ ئەوھى رىژەى خۆكوشتن ئاستەكەى بەرزتر بىتەو، بۆيە ئەم بابەتەمان ھەلبژارد تا بتوانىن سەرەتايەك بۆ رىگەگرتن لە بلاوبوونەوھى زياترى ئەو دياردەيە بگرين و نەھيلين، گەنج و لاوى كورد بە ھەردوو رەگەزەو، تەمەنى خۆيان ھەلبوهرين، بەلكو پىويستە ھىوا لە ناخيان بچينين و وايان لى بکەين متمانەيان بە خۆيان ھەبىت و ئىرادەيان بۆ گۆرانكارىيەكان دروستبکەين، چونكە مادام ژيان لە گۆراندايە، كەواتە ھەميشە گۆرانكارىيەكان بەردەوامن و، رىگاي چارەسەرکردنشىيان مەحالى نىيە. ئەگەر چى بۆ چارەسەرکردنى ئەم دياردەيە، چەندىن دەزگا و ناوھندى زانستى پىويستن.

بەشى دوووم

دەستىن ئىشلىتىش ۋە چەمكە كان

چەمكى خۆكۈشتىن

زاراۋەى خۆكۈشتىن(انتحار)، لە بنەپەتدا بۇ وشەى (نحر) دەگەپتەۋە، واتە كۈشتىن، سەربېرىن، كەسكى كۈشت، يان خۇى كۈشت (سمعان مكرم، 1984، ص45)⁸⁷. بەلام لە زمانى لاتىنىدا، ئەم وشەى Suicide لە سالى 1737 لەسەر دەستى Abbe Desfontaine چۈۋەتە ناو زمانى فەرەنسىيەۋە (A. Haim, 1970, p14)⁸⁸. زاراۋەى خۆكۈشتىن لەم وشانە پىكھاتوۋە، (Sui) واتا خود، (Caedere) واتا كۈشتىن، وشەكە بە تەۋاۋى دەپتە Suicider يان tuer soi meme واتا خۆكۈشتىن (N, Sillamy, 1980, p653)⁸⁹.

87 - سماعيل مكرم، مشكلۈ الانتحار: دراسة نفسية اجتماعية لسلوك الانتحاري، دار المعارف، القاہرہ، 1964، ص45.

88 - Haim (A.), Les suicides d'adolescents, Ed Payot, Paris, 1970, p14

89 - Sillamy (N), Dictionnaire usuel de psychologie, Ed. p653, Bordas, Paris, 1980

خۆكوشتن، رهفتاریکی سه‌رپیچیکردن و هه‌لچوونه که به‌سه‌ر خۆیدا زاله، رهفتاره‌که نه‌رینی و دوژمنکارانه‌یه که تاک پیی هه‌لده‌ستی بۆ رزگاربوونی له‌و گرفته مه‌ترسیداران‌ه‌ی که له ژیا‌نی رۆژانه‌یدا له‌گه‌لیبووه‌وه‌هاورپی بووه، کاریگه‌ری به‌سه‌ر سرووشتی ژیا‌نی رۆژانه‌یدا جیه‌یشتوووه که په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل تاکه‌کانی تر‌دا هه‌بووه. هه‌ول‌دانیش بۆ خۆكوشتن، واتا به‌ واتای ویرانکردنی خود دیت (تدمیر الذات)، واتا خودی ئه‌و که‌سه‌ی کاره‌که ئه‌نجام ده‌دات. لیکۆلینه‌وه له خۆكوشتن، ته‌نها له تیگه‌یشتنی سرووشتی رهفتاری خۆکوژیدا قه‌تیس نابیت که تاک ئه‌نجامی ده‌دات، به‌لکو له روانگه‌ی په‌یوه‌ندییه کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌وه، گرنگیش به‌ لیکۆلینه‌وه‌ی ئه‌م رهفتاره‌ده‌دات. ئه‌و ژینگه کۆمه‌لایه‌تییه‌ی ئه‌و تاکه که‌سه‌ی خاوه‌نی مه‌یل و ئاره‌زووی خۆكوشتنه تیی‌دا ده‌ژی و کارلیکی له‌گه‌ل‌دا ده‌کات. هه‌ر له سه‌رده‌مه کۆنه‌کانه‌وه، فه‌یله‌سوف و شاعیرو پیاوانی ئایینی بیریان له کاری خۆكوشتن کردۆته‌وه‌و به‌شیکی گه‌وره‌ی په‌رتووک و نووسراوه‌کانیان بۆ خۆكوشتن ته‌رخان کردوووه، به‌لام ئه‌وکات ئه‌م بیرلیکردنه‌وه‌و گرنگییدانه‌یان له چوارچیوه‌یه‌کی زانستی و لوژیکیدا نه‌بوون، ته‌نانه‌ت له هۆکارو پالنه‌ره‌کانی ئه‌و دیارده نیگه‌تیقه‌ش تی نه‌گه‌یشتبوون. به‌لام ئه‌م‌رۆ ئه‌م دیارده‌یه بۆته یه‌کیک له‌و کیشه کۆمه‌لایه‌تیانه‌ی که له روه‌ی کولتووری و شارستانیتییه‌وه هه‌ره‌شه له کۆمه‌لگا پیشکه‌وتوووه‌کان ده‌کات، چونکه پیشکه‌وتنی مرۆفایه‌تی له بواره‌کانی پزیشکی و ته‌ندروستی گشتی و هه‌روه‌ها پیشکه‌وتنی له بواری ئابووریدا دوا‌ی

بەرزبونەوەى ئاستى گوزەرانى نەتەوەكان، ئەم پېشكەوتنە نەيتوانىوہ بەشدارى لە كەمكردنەوہى رووداوەكانى خۆ كوشتن و كەمكردنەوہى گوشارى خۆكوژى بكات، بەلكو بە پېچەوانەوہ، بۆتە ھۆى زيادكردنى خۆكوژى و ترسناكبوونى و، زياتربوونى ھۆكارەكانى خۆكوشتن. ئەنجامدانى كارى خۆكوژيش لەوہوہ سەرچاوەى دەگرئ، كە تاكى خۆكوژ، لەنيو خزم و كەسوكارو ھاوپرئ و دۆستان و خەلكانى ديكەدا، بەتەواوى ھەست بە خەم و پەژارەو دلئەنگى و پەشيمانى لە ھاتنە سەردنياى خۆى دەكات(الأستاذ الدكتور: احسان محمد الحسن، 1999، ص74)⁹⁰.

خۆكوشتن، واتا كەسيك كە بە ئەنقەست ھەلدەستى خۆى دەكوژئ، جا ريگاكانى خۆكوشتنئيش تەنيا يەك ريگا نيبە، بەلكو چەندىن ريگا ھەن بۆ گەيشتن پيئ، وەك ژەھر خواردنەوہ، خۆسووتاندن، خۆ خنكاندن، بە گوللە كۆتايى بە گيانى خۆى بەيئيت، خۆ فرېدان بۆ خوارەوہ لە شوينئىكى زۆر بەرز، يان خۆھاويشتنە بەر ئۆتۆمبيل...ھتد ھەموو ئەمانە ھەر يەكەو جۆرە ريگايەكە بۆ خۆكوژى. واتا لە ھەموو دۆخەكاندا، ئەو كەسەى ھەولئ خۆكوشتنى داوہ، كۆتايى بە ژيان و گيانى خۆى دەھيئيت، ھەنديكجارى وايش ھەيە، ھەولەكانى ئامانجەكەى نەپيكاوہ، واتە ھەولئ خۆكوشتنى داوہ، بەلام راستەوخو كۆتايى بە

90 - الأستاذ الدكتور: احسان محمد الحسن، موسوعة علم الاجتماع، بيروت، الدار العربية للموسوعات، ط 1، 1999، ص74.

ژيان و گيانى نەھاتووہ⁹¹. دۆركھایم پېیوایه: پېیویستە وەك دیاردەیه کی دەرەوہی سنووری تاک لە راستییە کۆمەلایەتیەکان بکۆلینەوہ، ھەر وەھا سیستەمە کۆمەلایەتیەکانی وەك خیزان و گرووپە ئایینی و خویندنگاکان و دامودەزگاکانی دیکە، چەند ھیزیکی کۆمەلایەتین و بەسەر تاکدا زال دەبن و نازادییەکانی لی زەوتدەکەن. بەشیوہیەکی گشتی کاری خۆکوژی، کاریکی تەواو کەسییە (شخصیە)، بەلام لە سنووری ئەو کۆمەلگایەش ناچیتە دەرەوہ کە خۆکوژەکە ی تیدا دەژی، بۆیە دۆركھایم دەلیت: ھەموو کۆمەلگایەك مەیل و ئارەزووی ئاراستەییەکی دەستە جەمعی ھەیە بۆ خۆکوشتن، کە لە ریگای تیکرای خۆکوشتندا گوزارشتی لیدەکریت، ئەم تیکرایەش ناگۆریت، تا سروشت و دۆخی کۆمەلگاکە نەگۆریت، ئەم شیوہ مەیل و ئاراستە دەستەجەمعیەش بۆ خۆکوشتن، کاردەکاتە سەر تاک و لە ھەندیک دۆخیشدا ناچاریدەکات، خۆی بکوژیت (سەرچاوەی پیشوو، ل76)⁹².

زانایانی کۆمەلناسی و دەروونزانی و پزیشکی، بۆچوونی جۆراوجۆریان لەبارە ی خۆکوشتنەوہ خستۆتە روو، بەتایبەت دۆركھایم کە گرنگی زۆرتری بەو بابەتە داوہ. بەشیوہیەکی میتۆدی ھەردوو لایەنی تیۆری و مەیدانییەکە ی ئەنجامداوہو چۆتە سەر بنج و بنەوانی خۆکوژی.

⁹¹ - <https://ar.wikipedia.org/wiki>

⁹² - الأستاذ الدكتور: احسان محمد الحسن، مصدر نفسه، ص76.

ئىسكىرول وايدەبىنى كە خۆكوشتن لە ئەنجامى پەشوكاوى ئەقلىيەوہ روودەدات، واتا هيچ مرۆفئىك ھەولى خۆكوژى نادات، ئەگەر تووشى وپتەکردن نەھاتبىت، بۆيە ئەوانەى خۆيان دەكوژن، لە رووى ئەقلىيەوہ ناتەواون (أميل دوركايم، 2011، ص26)⁹³.

خۆكوشتن، پەيوەندى بە يەك يان چەند كۆمەلگايەكى تايبەتەوہ نىيە، بەلكو، لەنىو ھەموو كۆمەلگاكاندا، بەردەوام روودەدات، چونكە بيزاربوون و بى ھىوابوونى تاكە لە سرووشتى كۆمەلایەتى ناو كۆمەلگاكەى، لەم رووہوہ دەيان تۆژينەوہى زانستى و ئەكادىمى بۆ لىكۆلینەوہ لە كارى خۆكوژى كراوہ، كە سالانە رىژەيەكى زۆر لە خەلك كۆتايى بە ژيان و گيانى خۆيان دەھىنن، بۆنمونە: رىكخراوى تەندروستى جىھانى (Who) پىيوايە سالانە زياتر لە 1000 كەس خۆى دەكوژىت، بەلام لەم سالانەى دوايىدا، رىژەى خۆكوشتن بەشيوەيەكى بەرچاوى زىادى كرووہ⁹⁴. ھەروہا ئەنجامدانى كارى خۆكوژى، تەنيا بە يەك يان دوو ھۆكارەوہ نەبەستراوہتەوہ، بەلكو چەندىن ھۆكار ھەن كە وا لە تاك دەكات، متمانەى بە خۆى نەمىنيت و بى ھىوا بىيت و تووشى گۆشەگىرى ھاتبىت لەناو كۆمەلگاكەيداو، ھىچ بروايەكىشى

93 - أميل دوركايم، الانتحار، ت:حسن عودة، دمشق، منشورات الهيئة العامة السورية للكتاب، 2011، ص26.

94 - Wilmotte.J , Bastyns J.M, Demaret .G et Duvivier .M .(1986): " Le suicide : psychothérapie et conduits suicidaires", pierre mardaga éditeur .Bruxelles

بەگۆرانكارى نامىنىت و ھىوايەكىشى بە سبەى نابىت. كەواتە گىرقتەكان زۆرن كە دەبنە ھۆكار بۆ خۆكوژى، ھەندىكجارىش ھەندىك لەو ھۆكارانە تىكەل دەبن، ئىتر تاك پەنا بۆ بەر بەكۆتايىھىنانى ژيانى خۆى دەبات⁹⁵. ۋەك بىكارى، فەشەلھىنانى لە خۆشەويستى، دۆخى ئالۆزى دەروونى، سەرھەلانى پەشىۋى كۆمەلايەتى، ناسەقامگىرى سىياسى،.....ھتد.

دۆركھام نامەى دكتوراكەى بە ناۋى(خۆكوشتن)بوو، يەكىك لە سەرچاۋە ھەرە زانستى و ئەكادىمىيەكانە لە بوارى خۆكوژى، دۆركھام لەو تۆژىنەۋە زانستىيەيدا كۆمەلگائى بۆ سەر دوو بەش دابەشكردوۋە، كە ناۋى لىناۋە، كۆمەلگائى ھاوكارى مىكانىكى و ھاوكارى ئۆرگانى*، ئەو كۆمەلگائىنەى لەژىر پەپرەۋى ھاوكارى مىكانىكىن، خۆيان ۋەك ئەوانى دىكە دەبىنن، وانا ھاوشىۋەى يەكتىرى بن، ئەمەش ئاستى وشىارىيەكەى نزمە، بەلام ئەو كۆمەلگائىنەى كە پەپرەۋى ھاوكارى ئۆرگانى دەكەن، لەو كۆمەلگائىنەدا ھەيە كە پىشكەوتون، كە تاك پىچەۋانەى ھاوكارىيە مىكانىكىيەكەيە⁹⁶.

95 - أ.د. رشيد مسيلي و د.فاضلي أحمد، الضغوط النفسية المدركة وعلاقتها بمعاودة المحاولة الانتحارية- دراسة مقارنة بين أساليب التعامل ومستوى الشعور بالاكتئاب واليأس، الجزائر، مجلة العلوم الانسانية والاجتماعية، العدد 13، ديسمبر 2013، ص 307.

*كۆمەلگائى ھاوكارى مىكانىكى وانا ئاكارىكى شىۋەكارى كە مروف لىبەر امبەر رووبەر و بوونەۋە كۆمەلايەتتىيەكەى وەرىدەگىرت، بەشىۋەيەك كە پابەند نابىت بە ئاكارى نەركەكەى، بەلام ھاوكارى ئۆرگانى، وانا ھاوكارىيەكى راستەقىنەى ئەو كەسانەيە كە

به شیوهیه کی گشتی، خوکوشتن جوریکه له تاوان، هه موو تاوانیکیش شیوهیه که له شیوهکانی ده چوونه له یاساو ریسیای ئه و رهفتارانیه که کومه لگا بو ریخستنی ژیانی تاک دایناوه و سه پاندوویه تی. که واته کومه لگا رهفتاری ئاسایی و رهفتاری نا ئاسایی و لاده رانه یان تاوانبارییانه دهستنی شانده کات، ئه مهش به پیی ئه و به هاو پیوه ره ی که کومه لگا په سندی کردووه و پیی قایل بووه بو به رزه فکرتی رهفتاری تاکه کانیه خوی و پاریزگاری لیکردنیشی، هه روه ها هه موو تاوانیک له ژیر کارتیکردنی ئه و کات و شوینده دایه، که تاوانه که ی تیدا ده کریت، ته نانه ت جیاوازی کاته کان له ناو هه مان کومه لگا و جیاوازی شوینده کان له نیوان کومه لگا جیاوازه کان با له یه ک کاتیشدا بیته، کاریگه ری و کاردانه وه ی خویان هه یه، به مانایه کی دیکه تاوانکردن، یان جوره کانیه رهفتاری تاوان، به ره هاییه له هه موو کات و شوینیکدا نییه، چونکه هه ر له هه مان کاتا تاوان جیاوازه به قه د جیاوازی کولتوورو رو شنیریییه که. (سامیه حسن الساعاتی، 1983، ص 16) ⁹⁷.

بهرامبهر به خویان و ئهوانی دیکه ههست به لپی سر او پییه کی قوول ده که من، لهو پروایه شدان که خزمهتکردنی ئهوانی دیکه، سه رهتایه که بو خزمهتکردنی خوی.

⁹⁶ - ر. بودون وف. بوریکو، المعجم النقدي لعلم الاجتماع، ت: الدكتور سلیم حداد، بیروت، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، ط 1، 1986، ص 298.

⁹⁷ - سامیه حسن الساعاتی، الجريمة والمجتمع-بحوث في علم الاجتماع الجنائي-، القاهرة، دار الأنجلو المصرية، ط 1، 1982، ص 16.

چەمكى ئاسايشى كۆمەلەيەتى

لە ماوہى سالانى نەوہدەكانى سەدەى بېستەم، ھزرى جېھانى لە جوولەى ئەوہدا بوو كە زانستىكى نوئى بەھننەتە ئاراوہ تا ئەوہبوو ناوى Sociology of Security لىنا، كە پەيوەندى بە بارى ئارامى و جىگىرى كۆمەلەيەتتەوہ ھەبوو. ئەم زانستە بۆ ماوہى (40) سال بوو بە جۆرىك لە جۆرەكان دەكەوتە بەر باس، تا لە سالانى نەوہدەكانى سەدەى بېستەم پىگەيشت، ئەويش ئەوہبوو بابەتتىكى زانستى بە ناونىشانى (بەرەو زانستى كۆمەلەيەتى ئاسايش TOWARD A SOCIOLOGY OF SECURITY لە لايەن كۆمەلناسى نىوزلەندى) كىفېن كلېمىنتس Kevin Clements بلاوكرايەوہ (دكتور أشرف سليمان غبريال، 2010، ص 89) 98.

ئاسايش برىتتتە لە دۆخىكى جىگىرو ھاوسەنگى دەروونى ناوخۆو خىزانى و كۆمەلەيەتى و سياسى و ئابوورى، كە متمانەو ھىوا بۆ ئايندە دروستدەكەن و، دەبىتە ھوى گەشەپىدانىكى بەرفراوان و جىگىرى ئاسايشى گشتى لە ناو كۆمەلگاو لە ولاتەكەدا. ئاسايشىش ھەر لەگەل سەرەتاي ھاتنە دىناى مرؤف و كۆمەلگاكانى مرؤفايەتتەوہ، ئەويش سەرپھەلداوہ، بىئەوہى سەرەتا ھىچ پىناسەو تيورىكى ھەبووبىت، بەلكو ئاسايش لە بنەرەتدا پىداويستتەكى غەرىزى كۆمەلەيەتتەو پىويستى بە

98 - دكتور أشرف سليمان غبريال، علم اجتماع الأمنى، أسكندرية، الناشر مؤسسة شباب الجامعة، 2010، ص 89.

پاراستنی ههیه بۆ بهردهوامبوونی ژیانی مروقهکان به ئاسوودهیی(الدكتور محمد ياسر الايوي،2008،ص99)99.

چه مکی ئاسایشی کۆمه لایه تی له زانستی کۆمه لایه تیدا، چه مکی نوپیه و له چوارچیه ی چه مکی - Social Quality سه ریه له داوه، که له چوارچیه که یدا کۆمه لیک بیرلیکردنه وه هینانه پیشچاوی سۆسیؤلۆژی تیدا یه که له زانسته کۆمه لایه تیه کاندایه مرو شان به شانی چه ند زاراوه و چه مکی دیکه ی وه کوه ئاسایشی کۆمه لایه تی-ئابووری Socio- Economic Security و ههروه ها یه کبوونی کۆمه لایه تی Social Inclusion و ههروه ها به یه که وه نووسانی کۆمه لایه تی Social Cohesion و توانای کۆمه لایه تی Social Empowerment به بلاوی به کارده هینریت. واتا روخساری نوپیی ئاسایش له سه رده می جیهانگه راییدا، ته نیا به واتای که مبوونی توانای دهوله تان بۆ دروستکردنی ئاسایشی عورفی نییه، به لکو به پیچه وانه وه، ده بیته له گۆرانی لۆژیکی دهوله تانه وه له ره هندی ئاسایشی فهزای جیهانیدا باس بکه ی (سه ید عه بدولعه لی قه وام، 2009، ل212)100.

چه مکی ئاسایشی کۆمه لایه تی، یان وردتر چه مکی ئاسایش، ئه وکاته دیته دی، کاتی له لایه ن ته واوی هاوالاتیانه وه، گونجاوو په سندکراو

99 - الدكتور محمد ياسر الايوي، النظرية العامة للأمن- نحو علم اجتماع امني-، طرابلس- لبنان، المؤسسة الحديثة للكتاب، 2008، ص99.

100 - سه ید عه بدولعه لی قه وام، جیهانبوون و جیهانی سنیه م و ئاسایشی نه ته وه یی، وه رگێرانی: سه لاح جه عفری، بنکه ی توژینه وه، ژ53، ده زگای توژینه وه بلاوکردنه وه ی موکریانی، هه ولیر، چاپی 1، 2009، ل212

بیت، واتا ھاوالاتی قه ناعه تیکی راسته قینه ی پی ھه بیت و به وشیارییہ که ی پابه ند بیت و به شیوہ یه ک ھاوالاتی بووبیتہ کؤلہ گه یه کی زیندوو بؤ جیگیرکردنی ئاسایشه که. که واته ئاسایش بربرہ ی پشتی دامودہ زگاگانی تاییه ت به کاروباره گانی ئاسایشه، چونکه ئه رکی ئاسایش، له بنه رتدا ئه رکیکی مه دهنییه، ئه گه رچی ھه ندیکجار پیویستی به به کارهینانی ھیزیش ھه یه. ئاسایش نایه ته دی، ئه گه ر ریکه و تنیکی دهسته جه معی له گه لدا نه بیت، دابینکردنی ئاسایشی کؤمه لایه تی، له دواچاردا ده بیتہ پته وکردنی دابینکردنی ئاسایشی نه ته وه ییش، چونکه ئاسایشی کؤمه لایه تی فره ره هه نده و بؤ زؤر لقی دیکه دریزده بیتہ وه.

چه مکی ئاسایشی کؤمه لایه تی به رانبه ره که ی نه بوونی ئاسایشه Security-Insecurity ریگایه که بؤ ته و اوکردنی پیداویستییه بنچینه ییہ گانی ھاوونیشتمانیان، له ته و اووی بونیا ده کؤمه لایه تی و سیسته مه جیا وازه گاندا که به رپرسن له خزمه تگوزاری چاودیریکردنی کؤمه لایه تی و، فه راهه مکردنی پاراستنی ھاوالاتیان له ھه ژاری و بیکاری و نه خوشی و ھه موو شیوه گانی تری بییه شبوونی مادی. به و اتایه کی تر ئاسایشی کؤمه لایه تی ئاماژہ یه بؤ چه مکی که زالبوونی تاکه گانه به سه ر ھه موو داھاته مادی و مه عنه وییہ گان به دریزایی سه رده مه گان، له ریگای پیوه ندییہ کؤمه لایه تی ییہ گانه وه (ساره البلتاجی، اکتوبر 2016، ص 27)¹⁰¹.

101 - ساره البلتاجی، الأمن الاجتماعي-الاقتصادي والمواطنة الناشطة في المجتمع المصري، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، بیروت، ط 1، اکتوبر 2016، ص 27.

ئاسايشى كۆمەلەيەتى، وشەيەكى لىكدراروھو گوزارشتىكى نوپىيە،واتا: تاك تىيدا دەژى و زىندووھو ژيانى كۆمەلەيتىشى لەسەر خودى خۆى ئارام و دۇنياو جىگىرە(دكتور أسامة السيد السميع،الامن الاجتماعي في الاسلام)¹⁰². وشەى ئاسايش بە واتاى دۇنياو ئارامى و بى ترسى دىت.

ئاسايشى كۆمەلەيەتى واتا سەلامەتبولونى تاكەكان لە مەترسىيە ناوخۆبى و دەرەككەكان، وەك ئەو مەترسىيەنى بۆنمونه لە روى سەربازىيەوھ رووبەرووى تاكەكان و كۆمەل دەبىتەوھو دەبىتە ماىەى كوشتن و بزركردن و دەستدرىژىكردنە سەر مولك و سامان و ..ھتد.كە ھەموو ئەوانە دۇخىكى ئازاۋەگىرى و پر لە كىشە دەھىننە ئاراۋە،كە تاوان بە رىژەيەكى بەرچاۋ بەرز دەبىتەوھ، بەمەش ئاسايشى كۆمەلەيەتى دەكەويتە قەيرانىكى سەختەوھ، بەلام لەكاتى جىگىرى و ئارامى و ھىمنى و دۇنيابى، ئاسايشى كۆمەلەيەتى دىتە ئاراۋە. كەوابى ئاسايشى كۆمەلەيەتى پەيوەندى بە دۇخى ناوھخۆى ولاتەوھ ھەيە كە ھاوولاتيان لەسايەيدا بە ئازادى و بە بەختەوھرى ژيان دەگوزەرىنن.

ئاسايشى كۆمەلەيەتى لە ئەنجامەكەيدا دەبىتە ئاسايشى نەتەوھى، چونكە تا ئىستاش ئاسايشى كۆمەلەيەتى لەچارچىۋەى دەولەتدا دەستنىشاندەكرىت، ئەگەر دەولەت بكەويتە ژىر مەترسىيەوھ، ئەوكاتە

102 - دكتور أسامة السيد السميع،الامن الاجتماعي في الاسلام-دراسة مقارنة-،القاهرة،دار الجامعة الجديدةص19 دون طبع النسنة.

ئاسايشى كۆمەلەيە تېش دەكە وئىتە دۆخىكى نەگونجاو، ھەر كاتىكىش ئاسايشى دەولەت جىگىر بىت، بە سروشتى خۆى ئاسايشى كۆمەلەيە تېش جىگىر دەبىت. لە روانگەى ئاسايشى مرؤفايە تىيە وە پرواينە ئاسايشى كۆمەلەيە تى، ئەوا دەبىنن تاك ھەست بە ئىنتىماى بۆ كۆمەل دەكات، جا چ لەرىگای خىزانە وە بىت، يان كۆمەلگە يان رىكخراوئىكە وە بىت، يان ھەر كۆمەلەيە كى ئايىنى يان تائىفى ...ھتد بىت (برنامج الامم المتحدە الانمائى، 1994، ص31)¹⁰³.

ئاسايشى كۆمەلەيە تى پەيوەندى توندى بە سىستەمى سىياسى و وشىارى كۆمەلەيە تى خەلكەكە وە ھەيە، ھەركاتىك لە ولا تىكدا توندوتىژى برەوى ھەبوو، ئەوا ئاسايشى كۆمەلەيە تى دەكە وئىتە بەر مەترسىيە وە، چونكە توندوتىژى ئەوكاتە دروستدە بىت، كاتىك يەكىك بىە وئى خۆى بەسەر ئەوئىتردا بسەپىنئىت، بۆ ئەو خۆ سەپاندنەش ھەموو رىگاكانى گوشار بەكارھىنان دەگرىتە بەر. بە واتايە كى تر توندوتىژى رەفتارىكى دوژمنكارانەيە لە بەرانبەر ئەوئىتردا، ئەمەش سەرچاوەكەى لە دىر زەمانە وە تا ئىستا ھەبوو (د.رجاء مكي و د.سامي عجم، 2008، ص38)¹⁰⁴.

103 - تقرير التنمية البشرية لعام 1994، برنامج الأمم المتحدة الانمائى، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، 1994، ص31.

104 - د.رجاء مكي و د.سامي عجم، اشكالية العنف-العنف المشرع والعنف المدان- بيروت، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، ط2008، 1، ص38.

به شیوهیه کی گشتی، ئاسایشی کومه لایه تی هه موو جوړو شیوه کانی ژیان دهگریته وه، که مروقی هاوچه رخ گرنگی پیده دات، که بواره کانی گوزهرانی ژیان و ئابووری و ئارامی و جیگیری ژیانی هاوالاتیان دهگریته وه، به وهی وا ههست بکه ن، که ئه مانه له کوله گه سه ره کی و چه سپاوه کانی کومه لگان. هه روه ها ئاسایشی کومه لایه تی به وه ده بیت که خزمه تگوزاره بنچینه ییه کانی مروق دابین و مسوگر کرابن، هاوالاتی ههست به وه نه کات که پیداویستییه کانی زور که مه و هه ژاری و نه خوشییه کانی به بی چاره سه ر مابنه وه. ئه مه سه رباری خزمه تگوزارییه کانی دیکه ی وه ک قوتابخانه و روشنییری و چاودییری مروقایه تی و دابینکردنی کومه لایه تی و هه روه ها بواری مادی و کیشهی نیشته جیبوون و .. هتد هه موو ئه مانه ده بیت به گرنگییه وه چاره سه ری پیویستی بو کرابیت، به مهش ریگا له سه ره لدانی تاوان و هه روه ها لدانی کومه لایه تیش دهگریت و ئاسایشی کومه لایه تی مسوگر دهگریت (الدکتور محمد یاسر الأیوبی، مصدر سابق نفسه، ص 228-229)¹⁰⁵.

¹⁰⁵ - الدکتور محمد یاسر الأیوبی، النظرية العامة للأمن- نحو علم اجتماع امني، مصدر سابق نفسه، ص 228-229.

بەشى سىيەم

چوارچىۋە تىۋرى بۇ خۇكۇشتن و ئاسايشى كۆمەلايەتى

دۆركهايم و خۇكۇشتن

ئەمىل دۆركهايم (Emile Durkheim) لە 1858/4/13 لە خىزانىكى جوولەكە لەشارى (ئىپىنال Epinal) لەھەرئىمى (لورىن Lorraine) لەدايكبووہ . خانەوادەى دۆركهايم بە نەرىتى ئايىنىيەوہ خەرىك بوون. سەرەتا چووتە قوتابخانەىكى ئايىنى و زمانى عىبرى فىر بووہ، حەزى لە مامۆستايەتى و گوتنەوہى وانە بوو، بەلام بە خىرايى ئەم بۆچوونەى گۇراو، لە پەپرەوكردى ئايىنەوہ بۇ بيروباوہرى عەلمانىەت چوو. سالى 1879 چووتە قوتابخانەى مامۆستايانى بالا كە ئىنگەيەكى زياتر رۇشنىبرى بوو لەو قوتابخانەىوہەر لەوئىش چاوى بە چەندىن كەسايەتى گەورە كەوت لەوانە:جان جۇرىس و ھىنرى برگسۇن و...ھتد(فيليب كابان-جان فرانسوا دورتيە، 2010ص53)¹⁰⁶.

¹⁰⁶ - فيليب كابان-جان فرانسوا دورتيە، علم الاجتماع-من النظريات المبرى الى الشؤون اليومية-ت:الدكتور اياس حسن، دمشق، دار الفرق، ط1، 2010، ص53.

دۆركهايم خوينه ريكي جدى هه نديك له هزرقانه كانى پيش خوى بوو (محمود عودة، تاريخ علم الاجتماع، ص194)¹⁰⁷، له وانه مؤنتيسكيو و ئوگست كونت و سان سيمون، له ئه نجامى خويندنه وهى ئه وانه داو ههروهها به هوى بارودوخى ئه وكاتى فهره نساوه، كه كومارى سييه م تازه دامه زرابوو، دواى ئه م هه موو ناكوكييه سه ختهى نيوان ئه لمانياو فهره نسا روويدابوو، دۆركهايم بيرى له دروستكرديان دامه زراندى زانستىكى سه ربه خو ده كرده وه كه تاييه ت بيت به كومه لگاي مرو قايه تى، ئه ويش كومه لئاسى بوو. واته ده توانين بلتين دۆركهايم به يه كيك له به ناوبانگترين هزرقانى كومه لئاسى فهره نسى داده نريت، چونكه دۆركهايم توانى بواره كانى ده روونزانى و زينده وه رزانى له كومه لئاسى جيا بكاته وه. چونكه تا ئه و كاته زينده وه رزانى و ده روونزانى و فه لسه فه، به ته واوى به سه ر كومه لئاسيدا ئاويته ببوون. ئه مه ش كومه لئاسى له هزره بنچينه ييه كهى خوى دوور ده خسته وه. بويه كاتيک دۆركهايم سالى 1887 له زانكوى (بوردو) وه بانگه يشت كرا، بؤئه وهى وه ك مامؤستايه كى وانه بيژى سؤسيؤلؤزى وانهى كومه لئاسى بلتته وه، سالى 1896 به شيويه كى فهرمى بوو به مامؤستا له و زانكويه. نامه ي دكتورا كه شى له سالى 1893 نووسى كه له ژير ناونيشانى (دابه شكردى كارى كومه لايه تى)¹⁰⁸ بوو، ئه م نامه ي دكتورايه ي نه خشه ي فيكرى

107 - محمود عودة، تاريخ علم الاجتماع، الجزء الأول، مرحلة الرواد، بيروت، دار النهضة العربية للطباعة والنشر، الجزء الأول، ص194.

108 - اميل دوركهايم، في تقسيم العمل الاجتماعي، ترجمة من الفرنسية الى العربية: حافظ الجمالي، بيروت، 1982.

سۆسپۆلۆژى لەلای دۆرکھایمەو بەتەواوى دەستنیشانکردو ناوبانگى پێوه دەرکرد. دوو سال دواى ئەم کتیبەى، سالى 1895 (رېساکانى میتۆد لە کۆمەلناسى) نووسى، دوو سالیىش دواى ئەم کتیبەى، کتیبىکى ترى بەناوى (خۆکوشتن) لەسالى 1897 نووسى، ئینجا کتیبى (شیۆه یەكەمینهکانى ژيانى سەرەتایى) سالى 1912 و، کتیبى (سۆسپۆلۆژیاو فەلسەفە) سالى 1924 ی نووسى. دۆرکھایم بەو بەناوبانگ بوو كە گرنگى بە تۆژینەوہى ئیمپىرىقى Empiricism دەدا*، دەتوانین بلیین دووہم ہزرقانى سۆسپۆلۆژىیہ كە گۆرانكارى نووى لە بواریەکانى كۆمەلناسى هیناوتە ئاراوہ (دكتور محمد علي محمد، 1983، ص 94)¹⁰⁹.

دوو سال بەسەر کتیبى (رېساکانى میتۆد لە كۆمەلناسى) تێپەر ببوو، كە دۆرکھایم کتیبى (خۆکوشتن Le Suicide) ی نووسى. ئەم تۆژینەوہیہ بە یەكەم نمونەى تەواو بۆ تۆژینەوہى كۆمەلایەتى دادەنریت لەو ماوہیەدا. گرنگى ئەم کتیبە لە لایەك بۆ لایەنە مەیدانى و میتۆدە ئامارییەكە دەگەریتەوہ، كە بەشیۆهیهكى زۆر زانستیانه تاوتویى کردووہ، لە لایەكى تریشەوہ، دۆرکھایم توانى بە شیۆهیهكى زانستى لە ژان و ئازارەکانى خۆکوشتن بکۆلێتەوہ. دۆرکھایم، لە تۆژینەوہكەیدا

** ئیمپىرىقى مانای ئەوہ قايىلى تېيىنکردن و لیکۆلینەوہ بېت، ئیمپىرىقى مەرچیکە لە مەرچەکانى شیکردنەوہى زانستیانه بۆ زیاتر بېروانە:
فوناد سدیق، دەروونزانی سیاسى، ھەولێر، نەورۆزى 2015، ل 153.

¹⁰⁹ - دكتور محمد علي محمد، المفكرون الاجتماعيون-قراءة معاصرة لأعمال خمسة من الاعلام علم الاجتماع الغربي-، بيروت، دار النهضة العربية، 1983، ص 94.

دەربارەى خۆكوشتن، ماوەى سالانى 1840 تا 1890ى ولاتانى وەكوو
فەرەنساو ئەلمانىاو ئىتالىا ئىنگلتەراى ئەوكات(بەرىتانياى ئىستا)ى
وەرگرتووو بەشىوہىەكى تيورى و ئامارى ليكۆلینەوہى لەسەر
خۆكوشتن کردووہ(الدكتور مصطفى الخشاب، 1966، ص322)¹¹⁰.
خۆكوشتنىك كە بە دريژايى ميژووى مروفايەتى بەردەوام بوويىت و
تا ئىستاش ھەر بەردەوام بيىت، كەواتە لە بنەرەتا دياردەيەكى
كۆمەلايەتییە، بەتايبەت لەگەل بەرەوييشەوہچوونى كۆمەلگای
مروفايەتى، ريژەى خۆكوشتنىش زياتر دەبيتەوہ، بۆيە ناكرى ئەم
دياردە كۆمەلايەتییە فەرامۆش بكرىت و بە وردى لىي نەكۆلریتەوہ.
تيكراى ريژەى خۆكوشتنىش پەيوەندى بە بارودۆخى كات و شوینەوہ
ھەيە، بەلام ئەگەر ريژەى خۆكوشتن لە شوینىكا نەگۆرە، ئەوا لە
شوینىكى دىكەدا لە گۆراندایەو زياتریش لە بەرزبوونەوہى
ريژەكەدایە. بۆيە دۆركھایم لە بەشى يەكەمى تۆژینەوہكەيدا لەبارەى
خۆكوشتنەوہ، بەدواى ھۆكارە سايكۆلۆژيیەكان و ھەروہا بەدواى
ھۆكارە گەردوونییەكاندا چووہ(Cosmic factors)، ئىنجا بۆ ليكۆلینەوہ
لە سرووشتى ھۆكارە كۆمەلايەتییەكانى گوازتوتەوہ. واتە چۆن ھەموو
ئەنجامى كاريك پەيوەندى بە دۆخى سەپینراوى كۆمەلايەتییەوہ ھەيە

110 - الدكتور مصطفى الخشاب، علم الاجتماع ومدارسه، الكتاب الأول: تاريخ التفكير الاجتماعي وتطوره، القاهرة، دار القومية للطباعة والنشر، 1966، ص322.

كە ديارىكراوه. لە بەشى دووهميدا، كە ئەمەيان بەشىكى بنەرەتى و بنچينەييه لە تۆژينەوهكەيدا، خستنه رووى تيورييهكەيەتى¹¹¹.

جۆرهكانى خۆكوشتن له روانگهى دۆركهايمهوه

دۆركهايم لە يەك گۆشه نىگاوه، سەيرى كارى خۆكوژى نەكردووه، بەلكو هەموو كردهيهكى خۆكوشتن، پەيوەندى بە ژينگهى كۆمهلايه تيبهوه گریداوه، كۆمهلگا بە فراوانىيهكەى، بۆيه جۆرهكانىشى تەنيا يەك جۆر خۆ كوشتن نييه، بەلام لە روانگهى دۆركهايم دياردهى خۆكوشتن بۆ هۆكارى نەخۆشبييه دەروونى وسىكىسى و بۆماوهيى ناگەرپیتەوه، هەر وهك چۆن بۆ هۆكارى جوگرافى يان هەستكردن بە هەژارى يان شكستهينانى لە خۆشهويستى سۆزدارى...هتد ناگەرپیتەوه، بەلكو بەپيى ئەو فۆرمانهى دۆركهايم بۆ تۆژينەوهكەى سوودى لى وەرگرتووه و ئەو ئامارانەى لە فۆرمەكەدا خراونەتە روو، دۆركهايم هۆكارهكانى خۆكوشتنى بەگشتى لەم چەند خالەبنەرەتى و سەرەكيبهى خوارهوه چر كردۆتەوهتەوه(دكتور عبدالحميد لطفى، 1981، ص277)¹¹².

111 - دكتور محمد علي محمد، المفكر والاجتماعيون، مصدر سابق نفسه، ص117.

112 - دكتور عبدالحميد لطفى، علم الاجتماع، بيروت، دار النهضة العربية، 1981، ص277

خۆكوشتنى خود، واتا ھەستىكىن بە تاكايەتى Egoistic Suicide

لە روانگەى دۆركھايىمەو، خۆكوشتنى خود، ئەوكاتانە روودەدات، كاتى تاك ھەست بە گوشەگىرى و داپرانى كۆمەلايەتى دەكات، واتە ئەوكاتەى پچران لەنيوان خۆى و ئەو كۆمەلە خەلكە دروستدەبيت كە پيشتر پەيوەندى پيئانەو ھەبوو (طاوس وازى، 2012، ص65)¹¹³. سەرچاوەى يەكەمى ئەو ھەستىكىن بە داپرانەش، لە پەيوەندى خراپوونىتى لەگەل خانەوادەكەى. لەو روانگەو، دۆركھايىم لە ئەنجامى خراپوونى تاك بە خيزانەكەى، كە ئەو تاكە پەنا دەباتە بەر خۆكوژى، بۆ دووئەنجامى دەگەرپيئيتەو:

يەكەم: ريژەى خۆكوژى لە نيوان ئەو ژن و ميژدانەى جيابوونەتەو ھەو ئەوانەش كە ھيشتا ھاوسەرگىرييان نەكردو، زۆر زياترە لەوانەى كە خاوەنى ژن يان ميژدن، واتا لە ھاوسەرگىرى بەردەوامن، ئەمەش ئەو دەگەيەنيت، ئەو ژن و ميژدانەى لەيەكترى جيا بوونەتەو ھەو ئەوانەش ھيشتا سەلت و رەبەنن، ھەست بە تەنھايى و

113 - طاوس وازى، ظاهرة الانتحار بين التفسير الاجتماعي والتشخيص النفسي، مجلة: دراسات نفسية وتربوية-منبر تطوير الممارسات النفسية والتربوية، العدد 8، 2012، ص65.

گۆشەگىرى دەكەن، ئەمەش ھانىياندەدات بۇ ئەۋەى پەنا بېنە بەر خۆكۈشتن.

دوۋەم: رېژەى خۆكۈشتن لە نىۋان ئەۋانەى سەر بە ئايىنى پىرۆتستانتن زىاترە لە بەرامبەر ئەۋانەى سەر بە ئايىنى كاڭولىكن، دۆركھايىم ئەمەشى بۇ ئەۋە گىپراۋەتەۋە كە پىرۆتستانتەكان ھىچ گىرنگىيەكى ئەۋتۆ بە پىرسى پەيوەندى خىزانى نادەن ، بە پىچەۋانەى ئەۋانەى سەر بە ئايىنى كاڭولىكن، گىرنگىيەكى زۆر بە پەيوەندى نىۋان خىزانەكانيان دەدەن. بۆيە پىرۆتستانتەكان بەردەۋام، زۆرتەر لە كاڭولىكەكان رووبەروۋى خۆكۈشتن دەبنەۋە.

خۆكۈش ئە پىناۋى ئەۋانىتردا Altruistic Suicide

دۆركھايىم پىناۋى، ئەم جۆرە خۆكۈشتنە لەۋ كاتانەدا روودەدات، كە تاك ھەست بە ئەركى سەرشانى خۆى دەكات بۇ كۆمەلگاكەى، جىبەجىكردى ئەۋ ئەركە پىۋىستى بە قوربانىدائىش ھەيە، ئەگەر لە ھەر كاتىكدا پىۋىست بوۋىت، يان ئەۋ كاتانەى تاك وا ھەست دەكات كە كارىكى كردوۋە لە بەردەم خەلكدا سووك بوۋە (عبدالباسط عبدالمعطي، 1981، ص 122) ¹¹⁴.

¹¹⁴ - عبدالباسط عبدالمعطي، اتجاهات نظرية في علم الاجتماع، المجلس الوطني للثقافة والفنون والآداب، الكويت، 1981، ص 122.

به برّوای دۆركهايم ئەوه كۆمه‌لگايه تاك به ئاراسته‌ی خۆكوشتن هانده‌دات، بۆئوه‌ی خۆی بكوژیت، دۆركهايم ئەم جۆره خۆكوشتنه‌ی ناو ليناوه، خۆكوشتنی خۆنه‌ويستن يان خۆ به‌قوربانيدان بۆ ئەويتر(الايثار).

دۆركهايم نمونه‌يه‌کی هيناه‌ته‌وه، ده‌ليت: فه‌رمانده‌ی سه‌ربازی له‌هه‌ندى ولاتدا،كاتيك له به‌ره‌کانی شه‌ر له‌به‌رامبه‌ر دوژمنه‌کانياندا ده‌دۆرپين و شكستده‌هين،په‌نا ده‌به‌نه به‌ر خۆكوشتن، هه‌روه‌كوو له کاتی شه‌رى دووه‌می جيهانيدا ئەم رووداوه له ژاپۆن روويدا.

خۆكوشتنی ده‌گه‌ن يان گۆرانکاری له‌ناکاو له‌هاوسه‌نگی کۆمه‌لگا Anomie
Suicide

له دیدی دۆركهايمه‌وه، ئەم جۆره خۆكوشتنه کاتيك رووده‌دات، كه‌گۆرانکاری خيراو له‌ناکاو له‌هاوسه‌نگی کۆمه‌لگادا رووبدات، كه هه‌ندیک له تاكه‌کانی کۆمه‌لگا هانده‌دات كه خویان بكوژن. ئەم جۆره خۆكوشتنه له هه‌ندى بارودۆخی وادا رووده‌دن بۆنمونه وه‌ك قه‌یرانی ئابووری رووبه‌رووی کۆمه‌لگا بووبیت، وه‌ك ئەوه‌ی له قيه‌نا له سالی 1873 و پاريس سالی 1882 روويدا. دۆركهايم به‌راوردیکی ريژه‌ی خۆكوشتنی کردووه، له پيش روودانی ئەو قه‌یرانه ئابوورییه‌ی كه له قيه‌ناو پاريس روويانداوه، له‌گه‌ل ريژه‌ی كوشتن له دواي روودانی ئەو قه‌یرانه ئابوورییه‌ی قيه‌ناو پاريس،دۆركهايم گه‌يشتۆته ئەو ئەنجامه‌ی

که ریژەى خۆكوشتن له‌دواى روودانى ئەو قەيرانە ئابوورىيە بە
ریژەیه‌كى بەرچاوەرزیبۆتەووەو زیادى کردووە(د. محمود محمد جاد،
2012، ص150)¹¹⁵.

دۆركه‌ه‌ی‌م به‌وه كۆتایی به‌ دیاردەى خۆكوشتن هیناوه، كه
خۆكوشتن روونادات ئەگەر كاریگەرى كۆمه‌لایه‌تى به‌سه‌ره‌وه
نەبیت. چونكه ئەو ریساو یاسایه‌ى كه وه‌كوو ده‌ستوورێك وایه له‌ناو
كۆمه‌لگادا، ئەو ده‌ستووره‌ دیاریده‌كات، كه له‌ چ كاتیكدا كاری خۆكوشتن
رووده‌دات. چونكه هه‌موو كۆمه‌لگایه‌ك هینزیکى كۆمه‌لیی Collective
Force هه‌یه كه تاكه‌كانى خۆى هاندەدات خۆیان بكوژن.

دۆركه‌ه‌ی‌م له‌ كۆتایی تۆزینەوه‌كه‌ى به‌ چه‌ند خالیكى گرنگ گه‌یشتووە،
كه وه‌ك چاره‌سه‌رى گشتین، كه به‌م شیوه‌یه‌ى خواره‌وه‌یه:

أ- ئەوانه‌ى زوو هاوسه‌رگیری ده‌كەن، تا راده‌یه‌كى زۆر دواى پەنا
ده‌به‌نه به‌ر خۆكوشتن، به‌تایبه‌ت له‌نیوان پیاوه‌كاندا.

ب- ریژەى خۆكوشتن له‌نیوان ئەوانه‌ى له‌ هه‌ردوو ره‌گه‌زه‌كه‌دا
هاوسه‌رگیریان کردووە، كه‌متره له‌وانه‌ى كه هاوسه‌رگیریان
نه‌کردووە.

ت- ریژەى خۆكوشتن له‌ناو ره‌گه‌زى مى كه‌متره تا له‌ پیاوان.

115 - د. محمود محمد جاد، النظرية الاجتماعية- الاتجاهات والتيارات الكلاسيكية-
بيروت، الانتشار العربي، ط1، 2012، ص150

ث- ريژهى خۆكوشتن له نيوان ئه و ژنانهى هاوسه رگيريان نه كرده و، كه مترن له پياوان، چونكه له روانگهى دۆركه ايم پياو زياتر له ئافرهت سوود له پرۆسهى هاوسه رگيري وهرده گرييت.

ج- ريژهى خۆكوشتن له نيوانه وانه زورتره كه بيوه ژنن يان بيوه مييردن.

ح- ريژهى خۆكوشتن له ناو ئه و كه سانه كه متره كه هاوسه رگيريان كرده و و خاوهنى مندالن، له به رامبه ر ئه وانهى هاوسه رگيريان كرده و و منداليشيان نابيت.

خ- ريژهى خۆكوشتن له نيوانه و بيوه ژن و بيوه مييردانه كه متره كه منداليان ههيه، له به رامبه ر ئه و بيوه ژن و بيوه مييردانهى كه ههچ منداليان نه بووه.

د- ريژهى خۆكوشتن كه مده بيته وه له و خيزانانهى كه قه بارهى خيزانان زورتره.

ذ- ريژهى خۆكوشتن له كاتى په شوكانى سياسى و شه ر كه متر ده بيته وه، چونكه بارودوخيكى وا به كوومه لگه وه گريته دات، ئاستى به يه كه وه نووسانى (التماسك) كوومه لايه تى زياتر ده بيت (دكتور محمد علي محمد، 1983، ص 123)¹¹⁶.

¹¹⁶ - دكتور محمد علي محمد، المفكرون الاجتماعيون، المصدر السابق، ص 123.

خۆكۆشتن و كارىگەرى بەسەر تىكچوونى ئاسايشى كۆمەلايەتى

ئاسايشى كۆمەلايەتى لەبىنەرەتدا لەسەر بىنەماي كارلىكى كۆمەلايەتى و پەيوەندى كۆمەلايەتى دروستدەبىت، بەبى ئەو كارلىك و ھاوكارىكىردنەى يەكتىرى ئەنجامىكى باشى نابىت. چۈنكە بابەتى رەفتارى كۆمەلايەتى كە راستەوخۇ پەيوەندى بە جوولەو ھەلسوكەوتى تاكەكان و ئاستى رۇشنىبىرى و ئىنجا كۆلتوورو بىروباوەرۈ فىكرو رىساكانى ژيانىان و ..ھتد ھەيە، ھەموو ئەمانە ئاسايشى كۆمەلايەتى پىكدەھىنن. كۆمەلناسىش لەبەرئەوھى لىكۆلئىنەوھى دياردە كۆمەلايەتتەكان و گرتتە كۆمەلايەتتەكان دەكات، لەچارچىۋەيەكى زانستىدا، بۆيە ھەر گرتتىكى كۆمەلايەتى بۆشايىكە لە ئاسايشى كۆمەلايەتتەش دروستدەكات ، ھەر ئەو زانستە رىگاكانى چارەسەر كىردىشى بۆ دەستنىشاندەكات. لەبەرئەوھى دياردەى ئاسايش ، دياردەيەكى سەربەخۇ نىيەو دياردەيەكى سادەو ساكارىش نىيە، بەلكو رەگو رىشەى بۆ چەندىن بابەتى دىكەى وەكوو مېژوو، سىياسەت، ئابوورى، كۆلتوور، جوگرافىا، دەروونزانى،...ھتد دەرووات و ھەمووشىيان بۆ ئاسايشى كۆمەلايەتى ئاوتتەى يەكتىرى دەبن (الدكتور محمد ياسر الأيوبي، 2008، ص57) 117.

117 - الدكتور محمد ياسر الأيوبي، المصدر السابق نفسه، ص57

ئەوانەى پەنادەبەرنە بەرخۆكۈشتەن، دەيانەوئە كۆتايى بەو ژيانەيان بەئىترەت كە تايادا دەژىن، واتا بەشىك لەو تاكانە كە لەناو كۆمەلگادان، رازى نىن بەو ژيانەى ھەيانبوو، بۆيە دەيانەوئە لەدەست ئەو ژيانە رزگاربان بىت. راستە ھەندىك لەوانەى خۇيان كۈشتو، بارى دەروونىشان تىكچوو، بەلام ديسان ھۆكارى سەختى و نەگونجانبان لەم ژيان و لەم كۆمەلگايە، ھۆكار بوونە بۇ تىكچوونى بارى دەروونىبان، جا رەنگە كەسانىك بەھۆى يارى قوماركردەنە، تووشى ئەو تىكچوونى بارى دەروونىبە ھاتىن، يان ھۆكارى دىكە زۆرن. بەلام ئەركى حكومەتە ھەموو ھەولەك بەدا بۆئەوئە رىژەى خۆكۈشتەن لەناو كۆمەلگادا كەم بىكەتە، چۈنكە بەبەرزبوونەوئە رىژەى خۆ كۈشتەن، ئاسايشى كۆمەلەتەش دەكەوئەتە بەر مەترسىيەو، چۈنكە ئەوانەى خۇيان دەكۆژن، ئەندامىكى ئەم كۆمەلگايەن، بۆيە كاتى تاكەكان پەنا دەبەنە بەر خۆكۈشتەن، ئەو ئارامىيە كۆمەلەتە تىكەچىت، چۈنكە تاك لە دەروەى كۆمەلگە نىيەو بە چەندىن جۆرو شىوئەو بە كۆمەلگە بەستراوئەتەو. بۆيە ئەركى حكومەتە كۆمەلەك رىوشوئە بىگرتە بەر لەپىناوئە كەمكردەنەوئە رىژەى خۆكۈشتەن، ئەوئە بە پەپرەوكردى ئەم خالانەى خوارەو:

أ- قەدەخە كرىنى ھەلگرتنى چەك بۇ ھەموو كەسىك، بەلكو پىويستى بە ياساو رىوشوئە تايبەت بە چەك ھەلگرتن ھەيە ، كە بۇ چ كەسىك شىاوە ھەلگرت.

ب- فەراھەمکردنی چارەسەرکردنی نەخۆشییە دەروونییەکان، چونکە خۆکوشتن لەوکاتانەدا روودەدات، کە تاکی خۆکوژ باری دەروونی زۆر پەشۆکاو ئالۆزو توندە.

ت- بەکارھێنانی مادە بێھۆشکەرەکان، مەترسین بۆسەر خۆکوشتن و پێویستە لە بازار ھەموو کەس نەتوانی بە ئارەزووی خۆی بیکرێ، بەتایبەت لە دەرمانخانەکان (الصیدلیە)، بەبێ نووسراوی پزیشکی تایبەت نەتوانی وەرپیگریت.

ث- فەراھەمکردنی ھەلی کار و گەشەپێدانی کەرتی ئابووری، تا کەمترین کەس تووشی بیکاری نەبێت.

ج- پەرۆردەو پێگەیاندن، بەردی بناخەیی دروستکردنی کەسایەتیەکانە لە ھەردوو رەگەزی نێرو می، پێویستە پەرۆردە لەسەر بنەمایەکی نوێ کۆمەلگایەکی تەندروست دروستبکات، تا لەوجۆرە کارانە دوور بکەونەو.

ح- بانگخوازی ئایینی پێویستە زۆر بە وردی بابەتی خۆکوشتن لە روانگە ئایینی پیرۆزەو قەدەخە بکات و، ھاوڵاتیان و شیارتر بکاتەو. چونکە ئەوانە بڕوای پتەویان بە ئایینی ئیسلام ھەبێت، نابێت پەنا ببەن بەر خۆکوشتن.

خ- ئەوانە خۆیان دەکوژن، تەنیا ھەلچوونێکی کاتییەو، ناتوانن خۆیان کۆنترۆڵ بکەن، یان چەندین ھۆکاری دیکە لەگەڵدا.

د- له هەريمی كوردستان، بێزاربوون و نائوميدي له ناخی تاكه كاندا دروستبووه، پيوسته به دواى ئەو ھۆكارانەدا بچين كه دەبنە ماىەى بى ھىواى .

ھەرچەندە داتايەكى ورد لە بەر دەستدان، تا بتوانين ريژەى خۆكوشتن لە هەريمی كوردستان پۆلين بكەين، بەلام نەبوونی ئازادى، چونكە كۆمەلگای كوردی هيشتا كۆمەلگايەكى كراوه نيبه و داخراوه و ئەقلى تەخيل و ئايين و ئايديۆلۆژيا بەريۆهەى دەبات، لەلايهكى ديكەيشەوه، بەھۆى ئەو سەختى ژيان و گوزەرانیەى لە هەريم بەر دەوامە، كه بە ھۆيهوه بەشيكى زۆر لە خيزانەكان رووبەرووى لەباريەك ھەلۆەشانەوه ھاتوون و ژن و ميڤرد لەيەكترى جيابوونەتەوه و مندالەكانيش پەرتەوازە بوونە، ئەمە دۇخيكى دەروونيشى لەگەل خۆيدا ھىناوه، يان بەھۆى ئاميرەكانى پەيوەنديکردن، بابەتى سۆزدارى و خۆشەويستى زۆر پەرسەندوو، بەلم نەبوونی ئازاديبەكان، كۆسپن بۆ گەيشتن بەو خۆشەويستىيە، ئەمەش بواری بۆ خۆكوشتن زياتر کردوو، ئاسايشى كۆمەلايهتى خستۆتە بەر مەترسييهوه.

لە ھەموو دۇخیکدا، خۆكوشتن پەيوەنديهەى توندو تیکچرژاوى بە پرسى ئاسايشى كۆمەلايهتییەوه ھەيه، چونكە وەك چۆن خۆكوشتن پەيوەنديهەى بەھيزى بە ژينگەى كۆمەلايهتى و بارى ئابوورى و دەروونییەوه ھەيه، بەھەمانشيوە، ئەنجامدانەكەيشى شوینەوارى نيگەتيف بەسەر ئاسايشى كۆمەلايهتى جیدەھيليت.

ئەنجامى لىكۆلېنەۋەكە

دوای شېۋقە كۆرۈنۈشى زانستىيەنى خۆكۆزى و كاريگەرىي بەسەر ئاسايشى كۆمەلايەتى و لىكۆلېنەۋەكە يەككى ورد لەو بارەيەۋە، بۇ ئەنجامى لىكۆلېنەۋەكە بەم چەند خالەي خوارەۋە گەيشتىن :

1- لە ھەموو دۆخىكدا، خۆكۆشتىن، لوتكەي بىن ھىۋايى و نەبوۋنى ھىچ ئاسۆيەكە لە ئايندەيدا، بۆيە كۆتايى بە ژيانى خۆي دەھىنيت.

2- خۆكۆشتىن دياردەيەكى كۆمەلايەتتەيە و بە دريژايى ميژۋوى مروقايتى ھەر ھەبوۋە و ، بەردەوام ئەو دياردەيەش زياتر پەرەيسەندۋە.

3- كۆمەلگا ھەرچەندىك مەدەنى و شارستانى بىت، بەلان ناتوانى دياردەي خۆكۆشتىن بىنەبىر بكات و كۆتايى پىئەھىنيت.

4- خۆكۆشتىن پەيوەندىيەكى نەپساۋەي بە ژىنگەي كۆمەلايەتى و كارلىكى كۆمەلايەتى دەورۋەكەيەۋە ھەيە، كاريگەرى كۆمەلگايە ۋاي لىكۆرۋەۋە پەنا بباتە بەر خۆكۆشتىن.

5- تەنيا يەك ھۆكار بۇ ئەنجامدانى خۆكۆشتىن نىن، بەلكو كۆمەلگايە ھۆكار ھەن، وات لىدەكەن پەنا بىيەتە بەر خۆكۆشتىن و كۆتايى بە ژيان و گيانى خۆت بھىنيت.

- 6- خۆكوشتن پەيوەندى بە يەك يان چەند كۆمەلگايەكەوہ نىيە، بەلكو لە ھەموو جۆرە كۆمەلگاكاندا بە جياوازيە زۆرەكانىشيانەوہ، خۆكوشتن ھەر روودەدات.
- 7- لەگەل پىشكەوتنى تەكنۆلۆژياو پەرەسەندنى رىژەى چرى ژمارەى دانىشتوان، خۆكوشتن زيادىكر دووہ.
- 8- خۆكوشتن جۆرىكە لە تاوان، ھەموو تاوانىكىش بە شىوہيەك لە شىوہكان دەرچوونە لە ياساو رىساي ئەو رەفتارانەى كە كۆمەلگا بۇ رىكخستنى ژيانى دايناوہو سەپاندوو يەتى.
- 9- ئاسايشى كۆمەلايەتى زانستىكە ميژووہكەى كۆن نىيەو نوپيە، كە مەبەست لىي دۇخىكى جىگىرو ھاوسەنگى دەر وونى ناوہخۆو خىزانى و كۆمەلايەتى و سىياسى و ئابوورى دەگەيە نىت.
- 10- ئاسايشى نكۆمەلايەتى ئەوكاتە دىتە دى، كاتىك لەلايەن تەواوى ھاولاتيانەوہ پەسندكراو بوويىت.
- 11- ئاسايشى كۆمەلايەتى لە ئەنجامەكەيدا دەبىتە ئاسايشى نەتەوہيى، چونكە تا ئىستاش ئاسايشى كۆمەلايەتى لە چوارچىوہى دەولەتدا دەستنىشان دەكرىت، چونكە كاتىك دەولەت دەكەويتە بەر مەترسىيەوہ، ئەوكاتە ئاسايشى كۆمەلايەتتىش دەكەويتە بەر دۇخىكى نەگونجاو.

12- ئاسايىشى كۆمەلەيتى ھەموو جۆرو شىۋەكانى ژيان دەگرېتەو، كە مرۆقى ھاۋچەرخ گىرنگى پىندەدات، كە بوارەكانى گوزەرانى ژيان و ئابوورى و ئارامى و جىگىرى ژيانى ھاۋلاتيان دەگرېتەو، كە وا ھەست بىكەن، ئەمانە لە كۆلەگە سەرەكى و چەسپاۋەكانى كۆمەلگان.

13- لە روانگەى دۆركھايىم ھەموو كىردەيەكى خۆكوشتن، پەيوەندى بە ژىنگەى كۆمەلەيتىيەو ھەيە، بۆيە جۆرەكانىشى تەنيا يەك جۆر خۆ كوشتن نىيە، بەلام لە روانگەى دۆركھايىم دياردەى خۆكوشتن بۆ ھۆكارى نەخۆشىيە دەروونى وسىكىسى و بۆماۋەيى ناگەرېتەو، ھەروەك چۆن بۆ ھۆكارى جوگرافى يان ھەستىردن بە ھەژارى يان شىكستەينانى لە خۆشەويستى سۆزدارى... ھتد ناگەرېتەو،

14- لە روانگەى دۆركھايىم سى جۆرە خۆكوشتن ديارترىن و سەرەكىترىنيانن كە خۆكوشتنى خود، خۆكوشتن لەپىناو ئەويتر و خۆكوشتنى دەگمەنە.

پیشنیارو راسپاردەکان

له ئەنجامی ئەم تۆزینەوہیەماندا گەیشتین بەم چەند پیشنیارو راسپاردانەى خوارەوہ:

1- پیویستە دۆخی سەختی ئابووری بەشیوہیەک له شیوہکان چارەسەریکی گونجاوی بۆ بدۆزریتەوہ، چونکہ قەیرانی ئابوری بەشیک له خیزانەکانی لەیەکتەری جیا کردوونەتەوہو باریکی ئالۆزی دروستکردوہ.

2- ئەرکی حکومەتی ھەریمە، چەندین دەزگای تاییەت بە چارەسەرکردنی نەخۆشییە دەروونییەکان پیکبەینیت.

3- سیستەمی پەرۆردە، گرنگی زیاتری پی بدريت، بۆ ئەوہی مرۆفی چالاک و کارا دروستبکات.

4- پیویستە چاودیری کۆمەلایەتی چالاکتر بکريت و لە ئیش و ئازاری خیزانەکان باشتر تیبگات، تا چارەسەریان بکات.

5- دەزگاکانی راگەیانندن و ریکخراوہکانی کۆمەلگای مەدەنی و مەلای بانگخوازو خوتبەخوین بەردەوام جەخت لەسەر ئەوہ بکەنەوہ کہ خۆکوشتن، دژی ئایینی

ئىسلامەو، حەرام بىكرىت و گىرنگى بە وشىيار كىردنەوہى
تاك و كۆمەلگا بدەن.

دەرئەنجامەكانى تۆزىنەوہكە

لەم تۆزىنەوہىەماندا گەيشتىن بەم چەند دەرئەنجامەى خوارەوہ:

1- خۆكوشتن ھەمىشە مەترسى خستوتە سەر ئاسايشى
كۆمەلايەتى، بۆيە لەپىناو جىگىركىردن و ئارامبوونى
كۆمەلگا، پىويستە ھۆكارەكانى خۆكوشتن چارەسەر
بىكرىن.

2- ھۆكارەكانى خۆكوشتن لايەنى دەرروونى و ئابوورى و
كۆمەلايەتى و..ھتد، بۆ رىگاگرتن لە زۆربوونى ئەم
دىاردەيەى خۆكوشتن، پىويستە كۆمەلگا وشىيارتر
بىكرىتەوہ، چونكە خۆكوشتن نەك ھەر چارەسەرى
گىرفتەكان ناكات، بەلكو كىشەكان قوولتر دەكاتەوہ.

3- دىارىكىردنى ئاستى خەسلەت و تايبەتمەندىيە دەرروونى
و مەعريفى ئەوانەى كە پەنا دەبەنە بەر خۆكوشتن.تا
چارەسەرى گونجاويان بۆ بدۆزىتەوہ.

4- پيويسته گرنكى به توژهرانى كومه لئاسى و دهر وونزانى بدرىت، له ناو سيسته مى پهر وهرده رۆلى زياتريان هه بييت، بو چالاكردنى ئەوانهى تووشى بى هيوايى ده بن.

5- به هه موو توانايه ك پيويسته ريگا له به كار هينانى مادهى بيهوشكه ر بگيرىت و به كارىكى نه شياوو نامۆسه ير بكرىت.

سدرچاوهكان به عه ره بي

- 1- سمعان مكرم، مشكلة الانتحار: دراسة نفسية اجتماعية لسلوك الانتحاري، دار المعارف ، القاهرة، 1984
- 2- الأستاذ الدكتور: احسان محمد الحسن، موسوعة علم الاجتماع، بيروت، الدار العربية للموسوعات، ط 1، 1999.
- 3- أميل دوركايم، الانتحار، ت:حسن عودة، دمشق، منشورات الهيئة العامة السورية للكتاب، 2011.
- 4- أ.د. رشيد مسيلي و د.فاضلي أحمد، الضغوط النفسية المدركة وعلاقتها بمعاودة المحاولة الانتحارية- دراسة مقارنة بين أساليب التعامل ومستوى الشعور بالاكئاب واليأس، الجزائر، مجلة العلوم الانسانية والاجتماعية، العدد 13، ديسمبر 2013.
- 5- ر. بودون وف. بوريكو، المعجم النقدي لعلم الاجتماع، ت: الدكتور سليم حداد، بيروت، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، ط 1، 1986.
- 6- سامية حسن الساعاتي، الجريمة والمجتمع-بحوث في علم الاجتماع الجنائي- ، القاهرة، دار الأنجلو المصرية، ط 1، 1982 .
- 7- دكتور أشرف سليمان غبريال، علم اجتماع الأمني، أسكندرية، الناشر مؤسسة شباب الجامعة، 2010.
- 8- الدكتور محمد ياسر الأيوبي، النظرية العامة للأمن-نحو علم اجتماع امني- ، طرابلس-لبنان، المؤسسة الحديثة للكتاب، 2008.

- 9- سارة البلتاجي، الأمن الاجتماعي-الاقتصادي والمواطنة الناشطة في المجتمع المصري،المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات،بيروت، ط1، اكتوبر 2016.
- 10-دكتور أسامه السيد السميع،الامن الاجتماعي في الاسلام-دراسة مقارنة-،القاهرة،دار الجامعة الجديدةص19 دون طبع النسنة.
- 11- تقرير التنمية البشرية لعام 1994،برنامج الأمم المتحدة الانمائي،مركز دراسات الوحدة العربية،بيروت،1994.
- 12- درجاء مكي و د.سامي عجم، اشكالية العنف-العنف المشرع والعنف المدان-،بيروت، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع،ط1، 2008.
- 13- فيليب كابان-جان فرانسوا دورتيه،علم الاجتماع-من النظريات المبرى الى الشؤون اليومية-ت:الدكتور اياس حسن،دمشق، دارالفرقد،ط1، 2010.
- 14- محمود عودة،تاريخ علم الاجتماع،الجزء الأول،مرحلة الرواد،بيروت، دار النهضة العربية للطباعة والنشر ، الجزء الأول.
- 15-اميل دوركهايم،في تقسيم العمل الاجتماعي،ترجمة من الفرنسية الى العربية:حافظ الجمالي،بيروت، 1982.
- 16-دكتور محمد علي محمد،المفكرون الاجتماعيون-قراءة معاصرة لأعمال خمسة من الاعلام علم الاجتماع الغربي-،بيروت،دارالنهضة العربية،1983.
- 17-الدكتور مصطفى الخشاب،علم الاجتماع ومدارسه،الكتاب الأول:تأريخ التفكير الاجتماعي وتطوره،القاهرة، الدار القومية للطباعة والنشر، 1966.
- 18-دكتور عبدالحميد لطفي، علم الاجتماع ، بيروت، دار النهضة العربية،1981.

- 19- طاوس وازي، ظاهرة الانتحار بين التفسير الاجتماعي والتشخيص النفسي، مجلة:دراسات نفسية وتربوية-منبر تطوير الممارسات النفسية والتربوية، العدد 8، 2012.
- 20- عبدالباسط عبدالمعطي، اتجاهات نظرية في علم الاجتماع، المجلس الوطني للثقافة والفنون والآداب، الكويت، 1981.
- 21- د. محمود محمد جاد، النظرية الاجتماعية-الاتجاهات والتيارات الكلاسيكية-، بيروت، الانتشار العربي، ط1، 2012.

سەرچاوهكان به كوردى

1- سهيد عهبدولعهلى قهوام، جيهانبون و جيهانى ستيه م
وئاسايشى نه ته وهى ، وهرگيترانى: سه لاج جه عفه رى، بنكه
توژينه وه، ژ53، دهزگاي توژينه وهو بلاوكردنه وهى
موكريانى، هه وليتر، چاپى 1، 2009

2- فوئاد سديق، دهروونزاني سياسي، هه وليتر، نه ورۆزى 2015.

3- <https://ar.wikipedia.org/wiki>

سەرچاوهكان به ئینگلیزی

1- Haim (A.) ,Les suicides d'adolescents, Ed Payot, Paris ,1970

2- Sillamy (N) ,Dictionnaire usuel de psychologie , Ed Bordas
, Paris , 1980

3- Wilmotte.J , Bastyns J.M, Demaret .G et Duvivier .M .(1986): " Le
suicide : psychothérapie et conduits suicidaires", pierre mardaga
éditeur .Bruxelles

كارىگەرى تەكنۆلۇجىيا بەسەر پىسبوونى ژىنگە

پىشەكى

ئەم تۆزىنەۋەيە برىتتىيە لە كارىگەرى تەكنۆلۇجىيا لەسەر ژىنگەۋ كۆمەلگى مرقۇقايەتى، بۇ ئەم مەبەستە ھەولمداۋە، تۆزىنەۋەكە چەند تەۋەرىك بگرىتتە خۆى، ۋەك ئامانچ لەم تۆزىنەۋەيە چىيە، ئىنجا دەستىنىشانكردنى چەمكەكان، كە خۆى لە پىناسەيەكى وردى تەكنۆلۇجىياۋ ھەروەھا پىسبوونى ژىنگەدا دەبىنئىتەۋە، دواى ئەۋە باسى پەيوەندى نيوان مرقۇف ۋ ژىنگەمان كردوۋە، كە كارىگەرى مرقۇف بۆسەر ژىنگە ۋ ھەروەھا بە پىچەۋانەشەۋە كارىگەرى ژىنگە بۆسەر مرقۇف تا چ ئاستىكەۋ، بە پشتبەستن بە چەندىن سەرچاۋەى زانستى تىشكى لىكۆلئىنەۋەمان خستۆتە سەرى. تەۋەرىكى باسەكە تايىبەتە بە ھەردوۋ لايەنى باش ۋ خراپى تەكنۆلۇجىيا، واتە بەكارھىتانى تەكنۆلۇجىيا باشىيەكانى چىيە، ھەروەھا خراپىەكانىشى چىن؟ ،ئايا بەكارھىتانى تەكنۆلۇجىيا سوودى زياترە يان زيان؟ ئەى ئاستى وشىارى كۆمەلگا چ رۆلىكى كارا دەبىنى بۆئەۋەى تەكنۆلۇجىيا ببىتە ھۆكارىكى گرنگ لە پىناۋى يارمەتيدانى كۆمەلگى مرقۇقايەتى؟. ھەولمانداۋە بە وردى ئەۋ بابەتانە بخەينە روو.

ليره وه ته وه ريكي تری باسه كه په يوه ندى به ژينگه و پيسبوونى
ژينگه وه هه يه به هوى ته كنولوجيا وه، واتا ئايا ئه و گرفتانه چين كه ده بنه
هوى پيسبوونى ژينگه و كاريگه رى نه رينى بوسه ر كومه لگاي مرؤفايه تى
دروسته ده كات. هه ولماندا وه هه موو ئه و كاريگه رييه ئه رينى و
نه رينيانه ي له لايه نى ته كنولوجيا وه بوسه ر ژينگه دروسته بن ، به
وردى بخه ينه روو.

دواى ئه مانه، پيوست به ده رخستنى ئه نجامى ليكولينه وه كه ده كات،
كه به شيوه ي خال و به چرى خال به خال باسما ن كرده وه.

دواى ئه نجامى ليكولينه وه و له ميانى ئه و باسه ماندا، گه يشتينه چهند
خالىك كه راسپارده ن، بوئه وه ي ئه و ليكولينه وه يه به شيوه يه كى كارا تر
رؤلى خوى ببينى، پيوستى به چهند راسپارده يه ك ده كرد، بو
داموده زگاي په يوه ندار به م بابه ته وه.

چەمكەكان

چەمكى تەكنۆلۇجىيا

لە بنەرەتدا ، تەكنۆلۇجىيا وشەيەكى لىكدرراوى يۇنانىيە، كە لە دوو وشە پىكھاتتوو، تەكنۆ: واتا پىشە، يان ھونەرى كارکردنەكە دەگرىتەو، بەلام لۇجىيا، واتە زانست يان لىكۆلىنەو، كەواتا تەكنۆلۇجىيا ماناى زانستى پىشەكەيە. بەلام تەكنۆلۇجىياش ۋەك ھەر زاراۋەيەكى دىكە، چەندىن پىناسەى جىاوازى بەخۆيەو ۋەگرتوو، كە ھەر زاناو ھزرقانىك بۇچوونىكى نويتىرى بۇ دارشتوو، بۇنموونە كاپرىلس Capriles¹¹⁸ (Caprils R.S.1977,p13) پىيوايە، تەكنۆلۇجىيا يەكىك لە ئامىرە بنچىنەيى سەرەككىيەكانە بۇ خزمەتكردنى شىۋەكانى زانست و گوازتنەوۋى كارو چالاككىيەكانى مروڤ، لەكاتى پىويستدا بەكار دەھىنرىت، لە پىناۋى گۆرپىنى ھۆكارەكانى بەرھەمھىنان بۇ بەرھەمھىنانى ئامادەو خىرا. بە واتايەكى دىكە تەكنۆلۇجىيا پرۆسەيەكى ئەقلانىيە كە زانىارى و مەعريفە لە چالاككىيەكانى بەرھەمھىناندا رىكدەخات و بەرجەستەى دەكات. كەواتە تەكنۆلۇجىيا ئامىر يان كەرەستەيەكە بۇ پەرەپىدان و

Caprils R.S.Technology Transfer asnd industrials in latin - 118
American “In D.Richardson(ed) Integrated Technology Transfer:
Iamend publish Ind, 1977,p.13

گهشه ونمای ئابووری (د. عبدالله محمد عبدالرحمن، 1999، ص 238-239)¹¹⁹.

هەر له م روانگه یه وه، هەر یه ک له فاتیمی Fatemi و ویلیه مز Williams (Fatemi, N.S. & G.W. Williams, 1997, P. 112)¹²⁰ پینانویه، ته کنۆلۆجیا بریتییه له کۆمه لیک مه عریفه ی هونه ری پیشه سازی، که تواناکانی مرۆقایه تی تیدا دهرده که ویت و جیبه جیکردنی ئه و توانا پیشه سازییه به هۆی تیۆری زانستییه وه ده بیته مه به ستیش له ته کنۆلۆجیا قه باره ی مه عریفه و تواناکان و ئاماده بوونیه تی بۆ به ره مه یانی کالۆ خزمه تکردن ، به جوانترین شیوه و دیزاین.

له لایه کی تریشه وه ، ته کنۆلۆجیا په یه وه کردنی ئه و زانستانه یه که بۆ چاره سه رکردنی ئه و گرفتانه به کار ده یه نرین که رووبه پرووی مرۆقه کان ده بنه وه، به لام ده بیته ئه وه ش روون بیته که زانست و ته کنۆلۆجیا دوو شتی ته واو له یه کتریش جیاوازن، به لام هه ردوکیان (زانست و ته کنۆلۆجیا) شان به شانی یه کتری کار ده که ن، له پیناوی وه دیه یانی ئامانجیکی دیاریکراو، یان بۆ چاره سه رکردنی کیشه یه کی دیاریکراو. چونکه ته کنۆلۆجیا له بنه په تدا، به به شارستانیه ت و به مه ده نییه ت

119 - دكتور عبدالله محمد عبدالرحمن، علم الاجتماع الصناعي-النشأة والتطورات الحديثة- بيروت، دار النهضة العربية للطباعة والنشر، ط 1 ، 1999، ص 238-239.

120 - Fatemi, N.S. & G.W. Williams, Multinational Corporations: The problem and prospects, N.Y.A.S. Barnes and comp. IN 1975, P.112.

گریدراوه، ھۆکارىكى سەرەكيشە لە خىرايىکردنى گەشەو پەرەپىدان، لە ھەموو بوارەکانى ژياندا (الدكتور حسن الساعاتي، 1980، ص258) ¹²¹.

بە كورتى تەكنۆلۆجيا واتا زانستى تەكنىكى كە بە رىگای كردهى، لە ھەر بوارىك لە بوارەکانى چالاكى مرۆفایەتى بەكار دەھینریت. واتا شىوازىكە يان كەرەستەيەكى كردارى بەكار ھینراوه، واتا ھەر كەرەستەيەك يان ئامپىرىك كە مرۆف لە ژيانى رۆژانەى خۆيدا بە شىوہيەكى كردارى بەكارى ھىتا ئەو تەكنۆلۆجيايە.

لە لايەكى تریشەو بەكار ھىنانى تەكنۆلۆجيا بە مەبەستى سوودگەرايى بەكار دەھینریت. چونكە ھەموو ئەوہى پىدەوتريت تەكنىك(التقنية) يان تەكنۆلۆجيا، لەوہو سەرپھەلداوہو پىشكەوتوہو، چونكە بەشىكى گرنگ بووہ لە پىداويستىيەکانى مرۆف. بۆيە جياوازييەكى زۆر لەنيوان تەكنۆلۆجياى كۆن و نوي دا ھەيە(الدكتور أحمد عبدالجواد، 2000، ص166) ¹²².

تەكنۆلۆجيا لەسەر زۆر لە پرۆسەو چالاكيەکانى گۆرانكارىيەكانەوہ بەندە، چونكە تەكنۆلۆجيا ناوہندگىر(وسيط)ى نيوان لەيەكچوونە كۆمەلايەتييەكان و فيزيكى و جىھانى سرووشتييە، ھەر وەك بانز Bans ھەر وەھا Benazzous پىيانوايە تەكنۆلۆجيا تەنيا پەيوەندى

121 - الدكتور حسن الساعاتي، علم الاجتماع الصناعي، بيروت، دار النهضة العربية للطباعة والنشر، ط 3، 1980، ص258.

122 - الدكتور أحمد عبدالجواد، اشكالية البحث العلمي والتكنولوجيا في الوطن العربي، القاهرة، دار قباء للطباعة والنشر والتوزيع، 2000، ص166.

به بهر مهینانه وه نییه که بو تیرکردنی مروّقه کان شتیک بهر همده هیتی ، به لکو بو زانیی لیکدانه وهی پرۆسه و چالاکیه کان و چاککردن و پاراستنیه تی. بویه ته کنولوجیا که پیشده ویت له پیناوی ئه وهیه چاره سه ریک بو گرفت و کیشه کان بدوزیته وه، که کومه لگای مروّقیه تی له جیهانداو، له واقعیی ژیاناندا پیوستییان پییه تی (دکتور عبدالله محمد عبدالرحمن، 1999، ص 240)¹²³.

که واته له بنه رندا ته کنولوجیا دوو سه ره یه، له لایه ک بو خزمه تکردنی کومه لگای مروّقیه تی ده خریته کار، له ولای تریشه وه، کومه لیک شوینه وارو کاریگه ری خراپ بو سه ر ژینگه و بو سه ر کومه لگا دروستده کات، که ده بیت له کاتی به کاره یانی ئه و ته کنولوجیا یه دا زور وریابین. له هه موو دوخیکیشدا، ته کنولوجیا بو وه ته به شیکی دانه بر اوو جیهانه کراوه له ژیانی روژانه ی هه ر کومه لگایه کدا، به تایبه ت کومه لگا پیشکه وتوو ه کان، که وایکردوو ه هه سستی خه لک و دیاریکردنی کات و شیوه ی ژیانی ئه و کومه لگایانه به شیوه یه کی گشتی گورانکاری به سه ردا به یتریت. بوونی ئه و پیداویستییه گرنگه یه وای لیها تووه، ته نانه ت له کومه لگاکانی زور پیشکه وتووش نین، گرنگی به لایه نی ته کنولوجیای نوئ بدن و ته نانه ت بیخه نه ناو پروگرامی خویندنی قوناخی سه ره تای، بو نمونه: خویندنی وانه ی کومپیوتەر که یه کیکیانه. که ئه مه ش هه نگاویکی زور ئه رینییه. ئه م گرنگی پیدانه بوو، ولاتیکی وه کوو

123 - دکتور عبدالله محمد عبدالرحمن، علم الاجتماع الصناعي-النشأة والتطورات الحديثة، مصدر السابق، ص 240.

هیند که زور پیشکە و تووش نییه و خاوهنی ئابوورییهکی باشیش نییه، بهلام توانی کۆمپیوتەری لاپتۆب بۆ کاروباری ژمیریاری و بۆ چەندین کاری دیکە دابهینیت و، به نرخیکی یە کجار هەرزانیشت بیخاتە بازارهوه. بوونی ئەم مۆبایله بوو که توانی جیهان بچووک بکاتەوه. به جۆریک سەرەرای ئەو لایەنی خراپییهی که له گەڵ خۆیدا دەیهینیت، وای لیهاتوو، مەرفۆف بەبێ بەکارهیتانی ئەو تەکنۆلۆجیا، سەخت بیت بتوانی ژیان بگوزەریینیت.

چەمکی پیسبوونی ژینگە (مفهوم التلوث البيئي)

ئەمڕۆ له سەرتاسەری جیهاندا، بابەتی ژینگە و پاراستنی، بۆتە گرنگترین بابەت و پرس، رەهەندیکی سەرەکیشی وەرگرتوو له وهه‌شانهی که رووبه‌رووی ولاتانی تازه‌گه‌شه‌سەندوو هه‌روه‌ها ولاتانی پیشکە و توو دەبیتەوه (د. نضیمة أحمد محمود سرحان، 2006، ص 473)¹²⁴. واتا گرفتێ پیسبوونی ژینگە له جیهانی ئەمڕۆدا بۆتە بابەتیکی به‌په‌له، چونکه چەندین رەهەندی ترسناکی له باره‌ی ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی و مەرفۆقیه‌تی به‌خۆیه‌وه بینوه، به‌تایبه‌تیش دوا‌ی سەرهلدانی شوێرشێ پیشه‌سازی له‌ئهوروپادا، به‌رفراوانبوونی پیشه‌سازی گه‌وره‌که به‌تەکنۆلۆجیا‌ی نوێ پالپشتی لێده‌کری.

124 - الاستاذ الدكتور: نضیمة أحمد محمود سرحان، الخدمة الاجتماعية المعاصرة، القاهرة، مجموعة النيل العربية، ط1، 2006، ص 473

پیسبوونی ژینگه، تهنیا په یوه ندى به خاک و خول و دهره وهی ژیانى مروقه وه نییه، به لكو همیشه كاریگه رى نه رینی دهخاته سهر جه ستهى مروف و تووشى گرفتى ئالوزى دهكات. چونكه مروف ئاو دهخواته وهو خوراك دهخوات، كه ئه مانه په یوه ندى به ژینگه وه ههیه، نه مروش جیهانى پیشه سازى و تهنولوجیا، له زوربهى ههره زورى ولاتانى دنیا دا برهوى ههیه، بویه كیشهى پیسبون (التلوث) له بنه رهدا كیشهكى جیهانییه نهك ههریمی و نیشتمانى. به جوریک پسپورانى ژینگه وای بو دهچن، كه مهترسى پیسبوونی ژینگه، هیچی كه متر نییه له مهترسى پیکدادانى شهر، كه بهچهكى قورس له یه كترى دهدن و له ئه نجامدا چه ندى نه خوشى سهخت له گهل خوى دههینیت (بلعید جمعة، 2011، ص 9)¹²⁵.

گرفتى ژینگه له وه وه سهره له ده دات كه گورانكاریهى كه چه ندى یان چوینیتى له داها ته سرووشتییه كه ی ژینگه روودهدات، جا نه و كاره له لایه ن مروقه كانه وه بیته یان هو كاریكى فیزیكى بیته كه له كاتى ئاویته بوونى له گهل داها تىكى دیکه ی سروشتى یان له كاتى كه مكردى ههنديك مادهى بهرگرى له و داها ته سروشتیه دا، ئیتر سیفات و هاوسهنگى خوى له ده سته دات و ئیتر كاریگه رى به سهر ده و روبه رى خویدا

125 - بلعید جمعة، دور مدارس التعليم الابتدائي والمتوسط في التربية البيئية ، رسالة ماجستير، جزائر، 2011، ص 9.

دروستدهكات، كه له پيش هه موويانه وه ئه و كارىگه ريبه خراپه به سه ر
مرؤفدا دههينيت (حسين عبدالحميد أحمد رشوان، بدون سنة ، ص 92)¹²⁶.

كه واته پيسبوون له كورتترين پيناسهيدا برىتييه له شتىك كه خاوين
و پاك نه بيت، دواى ئه مه زيان و گرفتى ته ندروستى به سه ر مرؤف و
به سه ر هه موو بوونه وه ره زیندوو هكانى ديكه دا دروستدهكات، به لام
ئه گه ر روونترو وردتر بروانينه پيسبوونى ژينگه، ده توانين بلين، برىتييه
له روودانى گورانكارى له ژينگه، كه بوونه وه ره زیندوو هكان له
دهوروبه رى ئه و ژينگه يه دان، وه ك مرؤف كه رؤژانه چالاكى ده نوينيت
ده بيته هوى سه ره له داني هه ندئ كه ره سته و مه واد كه ئه و كه ره سته و
مه وادانه بو هه موو شوينيك ناگونجيت كه مرؤفى تيدا ده ژى، يان
بوونه وه رى زیندوو ي تيدا ده ژى، ئيتر ده بيته هوى بلاو بوونه وه ي
نه خوشى و كاره ساتى لى دروستده بيت (طارق أسامة صالح، 2006
، ص 36)¹²⁷. هه نديكجارى واش هه يه، مه رج نييه، پيسبوونى ژينگه
به هوى ده سكارى كردنى مرؤفه كانه وه روو بدات، به لكو هه ندئ جار
توزوبا، يان كه شو هه وا، يان ساردى و گه رمى و ... هتد هه موو ئه مانه
ده بنه هوى روودانى پيسبوونى ژينگه و نه خوشى ده روونى و
حه ساسييه و چه ندين نه خوشى ديكه له گه ل خويان دههينن (السيد

- حسين عبد الحميد أحمد رشوان: البيئة والمجتمع، المكتب الجامعي الحديث، مصر، بدون
سنة الطبع،، ص 92.2000¹²⁶

¹²⁷ - طارق أسامة صالح:، الصحة والبيئة، مكتبة المجتمع العربي للنشر والتوزيع، عمان
، ط 1، 2006 ، ص 36.

عبدالعاطي السيد، 1999، ص362) ¹²⁸. به گویره ی یاسای نیوده وله تی بۆ پیسبوون (التلوث)، که له نه ته وه یه کگرتوو هکانی سالی 1947 ده رچوو ه، وای ناساندوو ه که پیسبوون بریتییه له و چالاکییه مروییانه ی که به زهرووره ت زۆری یان زیاده له که رهسته و مه واده کانیان وزه ی نو ی له ژینگه دهینیته دی، که کارکردن له سه ر ئه و وزه و که رهسته و مه وادانه ده بیته هو ی ناریکبوونی ژیانی مروقه کان و ته ندروستییه که ی ئاسایی نامینیته وه و ئیتر ژیان و ئاسوده ییشی رووبه رووی ئالۆزی ده بیته وه، جا به شیوه یه کی راسته و خو بیت یان ناراسته و خو (عبدالمجید الشاعر وأخرون، 2005، ص125) ¹²⁹.

په یوه ندی نیوان مروّف و ژینگه

مروّف له وه ته ی له سه ر ئه م زه وییه ده ژی، په یوه سه ته به و ژینگه یه ی که تیایدا ده ژی، هه ردوکیان کار له یه کتری ده که ن، واتا هه م ژینگه کاریگه ری به سه ر مروّف جیده هیلیت، هه م مروّفیش کاریگه ری به سه ر ژینگه که وه دروستده کات، به لام له گه ل به رزبوونه وه ی ئاستی وشیا ری مروّف و دروستبوونی وشیا ری زیاتر لای مروّف، ئیتر کۆمه لگای

128 - السيد عبد العاطي السيد، الانسان و البيئة، دار المعرفة الجامعية، الاسكندرية، 1999، ص362.

129 - عبدالمجید الشاعر وأخرون، الصحة والسلامة العامة، الأردن، دار اليازوري العربية، 2005، ص125.

مرۆڤايه تي توانيوپه تي ، به ههستيارييه وه رهفتار له گه ل ژينگه كه ي بكات، واتا به ديويكي تر، چهند توانراوه ئاستي وشياري مرۆڤ به رزتر بيته وه، هاوته ريب توانراوه، مرۆڤ باشتتر ههستي به مه ترسييه كاني پيسبووني ژينگه كردووه و ، توانيوپه تي به شيويه كي گونجاو، خوي به سه ر ژينگه كه يدا بسه پيني، ئه ويش به هوي ئه و وشيارييه هه يبووه، واتا له گه ل پيشكه وتني هزري مرۆڤايه تي توانراوه، سوودي باشتتر له گورانه كاني ژينگه وه ربيگيري، به تاييه ت كه توانراوه، زورترين سوود له سامانه كه ي وه ربيگيري، كه له هه ر ولا تيكددا به ساماني نيشتماني ناسراوه. به تاييه ت نه وت و خاك و به ردو ئاوو.....هتد.

كومه لگاي مرۆڤايه تيش به چهندين قوناخدا تپه ربووه، تا گه يشتوتته ئه م قوناخه ي ئيستا كه به قوناخي جيهانگه رايي و ئه نته رني ت ناسراوه، سه ره تا مرۆڤ له گه ل ئاژهل خه ريكي سروشتي گژوگيا بووه و خوراكي پيوستي گژوگيا بووه، قوناخي دووه مي بريني بووه له راو، مرۆڤ و بالنده كان له كه ناري رووباره كان ژياون و ئيتر مرۆڤ توانيوپه تي پيوستي گوزهراني خوي له راو كردندا وه ده ستبه يني ت. هه ر له م قوناخه شدا بوو، كه بو يه كه م جار مرۆڤ ئاگري دوزييه وه و پيشكه وتنيكي هزري و ئه قلي له مرۆڤ ده ركه وت. دواي ئه مه قوناخي سييه م دي ت كه قوناخي كشتوكاليه، مرۆڤ له گه ل ژينگه كه ي خويدا رهفتاري كردووه و زه وي كيناوه و به ره مه ميه يناوه، له ريگاي ئه زمووني خويه وه، توانيوپه تي رابمني ت و بير بكاته وه و سه رنجيدات، كه هه موو ئه مانه په يوه نديان به گه شه ي ئه قلييه وه هه يه. دواي ئه م قوناخه

کشتوکالییه، قوناخی پیشه‌سازی دیت، که مروّف به شیوه‌یه‌کی مودیرن هزری گه‌شهی کردووه و توانیویه‌تی له ئاویته بوونی که‌ره‌سته سرووشتییه‌کان، شتی نوئ دروستبکات، وه‌ک گه‌یشتن به قوناخی هه‌لمی (بخار) و دۆزینه‌وه‌ی کاره‌با، که ئەمانه وه‌رچه‌رخانیکی زۆر گرنگ بوون له ژیا‌نی پیشکه‌وتنی ئەقلی مروّقایه‌تیدا. ئەم هزرو ئەقله‌ی مروّف به‌وه‌وه نه‌وه‌ستا ، به‌لکو به‌رده‌وام داهینانی گه‌وره‌ی له‌بواری فیکرو ئەقلدا ده‌کرد، تا گه‌یشته ئەوه‌ی ته‌له‌قزیۆن دروست بکات و فپروکه بو گواستنه‌وه به‌کار به‌ینیت و، هۆیه‌کانی گه‌یاندن پیشکه‌وتنی گه‌وره‌تری به‌خۆیه‌وه بینی تا دوا‌جار گه‌یشته ئاستی دروستکردنی خیراترین هیلی گه‌یاندن، که خۆی له ئینته‌رنیت و موبایل و ... هتد بینیته‌وه که جیهان بووه گوندیکی بچووک، چونکه له یه‌ک کاتدا ده‌توانی له‌مسهر بو ئەوسهری جیهان ئاگادار بیت و په‌یوه‌ندیش بکه‌ی . هه‌مو ئەمانه له‌به‌رژه‌وه‌ندی مروّقایه‌تیدا بوو، که کات به‌ فپرو نه‌چیت و، ئاگاداری زانست و زانیارییه‌کانی هه‌موو دنیا بیت له‌سهر زه‌وی.

له لایه‌کی تره‌وه، مروّف گرنگترین رۆلی سه‌ره‌کی و بنه‌ره‌تی بینوه له گۆرینی ژینگه، ئەمه‌ش به‌هۆی ئەو پیشکه‌وتنه‌ی له هزرو ئەقلی مروّقایه‌تیدا گه‌شه‌یان کردووه. چونکه سرووشتی مروّف وایه ، هه‌میشه هه‌ولده‌دات، تواناکانی خۆی به‌سه‌ر ژینگه‌دا زال بکات و ، ژینگه بو به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی خۆی به‌کار به‌ینیت. بۆنموونه به‌کاره‌ینان یان برینی دارو دره‌خت، دروستکردنی خه‌لووز، به‌کاره‌ینانی ئاو و نه‌وت و.. هتد. هه‌موو ئەمانه گۆرانکاری گه‌وره له سیسته‌می ژینگه‌ی سرووشتییدا

دروستدهكەن. ھەموو ئەمانە گۆرانكارى گەورە لە سىستەمى ژىنگەى سرووشتىدا دروستدەكەن. دواى قۇناخى پىشەسازى، قۇناخىكى دىكە سەرىھەلدا، كە مرۆف لە ئاستىكى زۆر بەرزى وشىارى و رۆشنىبرى و مەعرفىدا بوو، ئەوئىش قۇناخى جىهانگەراى پى دەوترى، كە ھەموو جىهان بەھوى ئەو پىشكەوتنە گەورەھەى لە بوارى گەياند داھىنانى كردوو، جىهان وەك گوندىكى بچووكى لى ھاتووو مرۆف دەتوانى لە ھەر كوئىھەكى ئەم گۆى زەويىھە بىت پەيوەندى بە ھەموو ولاتان بكات، ئەو ولاتە ئەگەر زۆر زۆر دوورئىش بىت.

ئاستى وشىارى كۆمەلگا بۆ بەكارھىنانى تەكنۆلۇجىا

لە روانگەى ئەم دوو خالەى سەرەوھە كە لايەنى باش و خراپى تەكنۆلۇجىاھە، گرنگترىن خال بۆ بەكارھىنانى تەكنۆلۇجىا ئاستى وشىارى مرۆفەكانە، واتا مرۆف بە پىي گەشەى ھزر و ئەقلى، دەتوانى بەشىوھەكى باشتر بەكارى بەھىنئىت. بۆنموونە لە ولاتانى دواكەوتوودا، نەتوانراوھ تەكنۆلۇجىا بۆ پىشخستنى كۆمەلگا و بۆ سوودى پىگەياندىنى كۆمەلگای مرۆفایەتى بەكار بەھىنئىت، بەلكو گرنگىھەكى ئەوتوشىان بە پاك راگرتنى ژىنگە نەدراوھ، ئەمەش بۆ ئاستى سنووردار گەشەى ئەقلى ئەو كۆمەلگایانە دەگەپىتەوھ، كە رەفتار لەگەل تەكنۆلۇجىا كە دەكەن.

بەكارهينانى تەكنۆلوجىياو شىۋازى بەكارهينان و گەشەپيدانى تەكنۆلوجىيا، پەيوەستە بە ئاستى ھوشيارى مرۇف، بە مانايەكى دىكە، ئاستى وشيارى مرۇفەكان چەند بەرز بىت، بەكارهينانى تەكنۆلوجىياش ئەوئەندە سوودى بۇ كۆمەلگاي مرۇفايەتى ھەيە، واتا تىگەيشتنى مرۇف لە دەوروبەرى خۇى زۆر گرنگە، ھەر ھەلە تىگەيشتنىك لە دەوروبەرەكەى، دەبىتە ھۇى ناھاسەنگى نيوان مرۇف لەگەل ژىنگە سرووشتييەكەى، بەتاييەت لە بوارى ھەواو ئاوو خۇل و...ھتد.ئەمەش ئەوئە نىشان دەدات، كە مرۇف تواناي گۆرپىنى سيستەمى ژىنگەيى نىيە لە ولاتانى دواكەوتووداو ناتوانى گۆرانكارىيەكان ھەزم بكات.بەلام بە پىچەوانەى ولاتانى دواكەوتوو، دەبىنن كۆمەلگاي مرۇفايەتى لە ولاتانى ئەورويى و رۇژئاواييدا، چونكە ئاستى وشيارى مرۇفەكان لەم ولاتانە بەرزە، توانىويانە بە باشتىن شىۋە سوود لە تەكنۆلوجىيا ۋەربگرن و، گرنگى زۆرىش بە ژىنگە ۋ پاراستنى ژىنگە دەدەن، بەلام لە ولاتانى دواكەوتوو، چونكە ئاستى وشيارىان بەرز نىيە، ئىتر نەيانتوانىۋە بەپىي پىۋىست سوود لەو تەكنۆلوجىيايە ۋەربگرن، تەنانەت ژىنگەى ولاتانى دواكەوتوو، ھەمىشە ژىنگەيەكى پىس و ناتەندروست بوو، بۇيە بەردەوام كۆمەلەك پەتاۋ نەخۇشى رووبەرووى كۆمەلگا دواكەوتووەكان دەبىتەۋە.

لايهنه باش و خراپه كانى تەكنۆلۇژيا

بەشىۋەيەكى گىشتى تەكنۆلۇجيا، دوو رووى جياوازى ھەيە، كە بەتەواوى پىكناكوكن، كە يەككىيان بۇ خزمەتكردى مرۇقايەتى و خۇشگوزەرانىە، رووھەكى تىرىشى بۇ پىسبوونى ژىنگە و كارىگەرى خستنه سەر كۆمەلگەى مرۇقايەتییە بەشىۋەيەكى زۆر ناتەندروست. ئىمە لىزە ھەولدهدەين بە كورتى ھەردوو لايەنى باش و خراپىەكەى تەكنۆلۇژيا بخەينە روو.

لايهنه باشەكانى تەكنۆلۇجيا

بە كورتى لايەنە باشەكانى تەكنۆلۇجيا لەم چەند خالانەى خوارەوہ چر دەكەينەوہ، كە ئەمانەن:

1- تەكنۆلۇجيا لە بوارى گەياندن

يەككە لەو كارە ھەرە پر سودانەى تەكنۆلۇجيا كە توانىيىتى باشترىن خزمەتى مرۇقايەتى بكات، گەياندەنە. ھەر ئەم خزمەتكردى گەياندەنش بوو، كە جىھانى بەقەد گوندىك بچووككردەوہ، چونكە دەتوانى لە ھەر كاتىكا پەيوەندى بە ئەمسەر بۇ ئەمسەرى جىھان بكەيت و ئەركىكى زۆر گران، لەسەر مرۇقايەتى سووك بوو، ئەمەش كارىگەرىيەكى زۆرى بەسەر ژيانى ھەر كۆمەلگايەكەوہ بووہ.

گەياندنیش بوارەکانى زۆرە، ھەر لە بەشدارىکردنت بە بىروبۆچوون و ناردنى بەرھەمى فيكرى و ھەرودھا بەكارھىتانی مۆبايل و ئامپىرى ژمىريارى و ، پۆستى ئەليكترونى و...ھتد. گرنگىەكەيشى لەوہدايە ،دەتوانى لەگەل دۆست و ھاورپىيانت بەردەوام لەسەر ھىل بمىنيتەوہ.ھەر بەھوى ئەو گەياندنەشە دەتوانى بازارى كۆمپانىياكان لە ريگاى ريكلام و ريگاكانى دىكەوہ بجوليتىت و گەرەترىن سوودى بە مرؤقاىەتى گەياندوہ.

2- لە بوارى پيشەسازى

بەكارھىتانی ئامپىرو كەل و پەل و كەرەستەى تەكنىكى نوئى لە كارەكانى بونىادنندا، خزمەتىكى گرنگە بە مرؤقاىەتى، وەك بەكارھىتانی جەرافە(الجرافات) و ھەفارەو ھەرودھا ئامپىرى دىكەى پيشكەوتوو بۆ زەوى كيآن. جگە لەو ھەموو كۆمپانىيانەى كە كارخانەى فراوانيان ھەيە، كە رۆژانە ئامپىرى جۆراو جۆر بۆ زياتر خزمەتكردى مرؤقەكان بەرھەمدەھىنن. ديارترىنيان ئۆتۆمبيلە بە شيۆەى جۆراو جۆرەوہ. ھەرودھا لە بوارى وزەو بەرھەمھىتانی نەوت و گازى سرووشتى و وزەى تيشكى خۆر(الطاقة الشمسية) و زۆرى دىكە.

3- له بواری پزیشکی

تهکنۆلۆجیا رۆلکی زۆر گرنگ و مروّفانه دهبینی بۆ بواری پزیشکی. بههۆی پیشکهوتنی ئامیرهکانی پزیشکییه، گرنگترین و گهورهترین نهشتهرگهاری میشک و بربرهه پشست و ههناوو دل و ..هتد ئهنجام دهدریت، تهناهت به هۆی پیشکهوتنی تهکنۆلۆجیاوه، توانراوه ئازاره سهختهکانی نهخۆش هیورتر بکرینهوه.

له ولاتانی پیشکهوتووی دنیا، توانیویانه ئیستغلالی تهکنۆلۆجیا بۆ بواری تهندروستی پزیشکی بکن، چونکه بههۆی ئه و پیشکهوتنی تهکنۆلۆجیاوهیه، پزیشک دهتوانی، نهخۆشییهکان بدۆزیتهوه و ئینجا چارهسهاری پیویستی بۆ بکات، به بی بوونی ئه م تهکنۆلۆژیا، پزیشک ههچهنده به تواناو زیرهکیش بیت، بهلام هیچی پی ناکریت.

4- له بواری ئابووری

ئه و پیشکهوتنه جۆراوجۆرهی تهکنۆلۆجیا بهخۆیهوهی بینیه، ئاسانکارییهکی زۆر گهورهی دروستکردوه، بۆئهوهی بازرگان و خهلی دیکهیش بتوانن بههۆی بهکارهینانی تهکنۆلۆجیاوه، بینه خاوهنی ئابوورییهکی باش. بوونی ئه م تهکنۆلۆجیا، په درای جۆراو جۆر بهپی هه ر ولاتیکی دروست کردوه و سهدان و ههزاران کۆمپانیای گهوره کهوتونه ته پیشبرکیی داهینانی زیاترهوه، بۆنمونه کۆمپانیای

سامسونگ و ئەپل، که وهک دوو کۆمپانیای رکابەری یه کتری بهردهوام له داهیتانی زیاترن، که داهاتی زیاتر به خۆیانەوه دەبینن. ههردوکیان له بواری ئای تیهوه له ئاستیکی بالادان، ئەمه له بوارهکانی تریش به ههمانشیوهیه، بۆ نمونه کۆمپانیاکانی وزه و نهوت، که ئەمڕۆ نهوت رۆلێکی یه کجار بهرز له بواری پیشخستنی ئابووری ئەو ولاتانه دهبینیت که خاوهنی نهوت ی زۆرن. یان بهرهمهتانی زیڕ و خستنه بازارهوه، ئیتر نمونهکان یه کجار زۆرن، ههموو ئەم کۆمپانیایانه له پیشبرکێیهکی توندان، بۆئهووی بتوانی زۆرتترین سوودی مادی بکات، له بهرئهووییه تا دیت مملانی و پیشبرکێی نیوان ئەم کۆمپانیایانه له ههموو بوارهکاندا، تا دیت توندتر دهبیت، چونکه بنه مای پیشبرکێکه له سهه بهرژهوهندی مادی، بیناکراوه. که سالانه داهات و فرۆشتنی کامه یان له هی ئەوانی دیکه بهرزتر و زۆرتره. بۆیه کۆمه لگاش ئەگەر ئەو ههستی وشیاریهی لاواز بیت، رووبهرووی زیان و زهرهری زۆر دهبیتتهوه.

لايهنه خراپه كانى تەكنۆلۇجيا

به كورتى لايهنه خراپه كانى تەكنۆلۇجيا ،خۆى له م چەند خالانەى
خوارەوه دەبينتتەوه:

1- پيشكەوتنى تەكنۆلۇجيا واىكردووه، پەيوەندييه
كۆمەلايه تيه كانى به ريزه يه كى به رچاو زۆر كه مكر دۆتە وه،
مرۆف له ژووره كهى خۆيدا، دەتوانى هەموو ئيش و
كاره كانى خۆى ئەنجام بدات، بى ئه وهى له ژووره كهيشى
بيته دەرە وه، ئەمەش مرۆف له رووى جهسته ييه وه تەمبەل
دەكات و ، به ره و گۆشه گيريشى دەبات، چونكه پەيوەندييه
كۆمەلايه تيه كان، به ريگای تەكنۆلۇجيا وه، ناتوانى
قەرەبووى ئه و پەيوەندييه كۆمەلايه تيه بكات كه جاران
هەبوو، واته روو به پروو پينكه وه بوون.

2- پيشكەوتنى تەكنۆلۇجيا ، واى له مرۆف كردووه، له رووى
دەروونيه وه هەميشه هەست به بيزارى بكات و نەتوانى
دل و رۆحى گەشه پيندات، چونكه كاتيك به رده وام له گەل
چەند ئاميرىكدا سەرقال دەبيت، ئيتر هەست و نەستت، له
رووى كۆمەلايه تيه وه هيج گرنگيه كى نامينيت و ، تەواو

گۆشه گير دهبيت.ئەم گۆشه گيرييهش تووشى نەخۆشى
دەروونى و تووشى دابران لە كۆمەلگا دەكەيت و، لەناو
كۆمەلگادا تەواو ھەست بە نامۆبوون دەكەيت و،
ھەستدەكەى خالى ھاوبەش لەنيوان تۆو ئەو كۆمەلگايەدا
نەماوہ.

3- لە بواری پيسبوونی ژينگەوہ

تەكنۆلوجيا، بە ھۆكاريكى سەرەكى دادەنریت بۆ پيسبوونی ژينگەو،
تەنانەت كاريگەرى خراپيشى بەسەر مرۆفەوہ ھەيە، بە تايبەت
بەكارھينانى چەك و دروستبوونی شەر، كە ناوچەكە بە تەواوى دەخاتە
ژير مەترسييهوہ، ھەر وہا دروستكردى بۆمب و چەكى ئەتۆمى ،
ئەمەيان ھەر زۆر مەترسيدارترەو زيانى بۆ ژينگەو بۆ تەواوى
مرۆفایەتى ھەيە. نموونەى شەرى جيهانى يەكەم و بە تايبەت شەرى
دووەمى جيهانى، كە دەيان مليون مرۆف لەو شەرەدا تياچوو، جگە لەو
ھەموو بريندارەو ، شوينەوارى خراپيشى بەسەر ژينگەوہ بەجى ھيشت
و تا ئەمروەش شوينەوارى بەكارھينانى ئەو جۆرە چەكانە ھەر
ماوہ.وزەى ئەتۆمى يەككە لە چەكە ھەرە پر مەترسييهكانە بۆ ژينگەو
بۆ تەواوى كۆمەلگای مرۆفایەتى.

4- زۆر جار خوو گرتن بە بەكارھينانى تەكنۆلۆژياوہ، واكردووە، بارى
ئاسايى خيزانەكانيش تيكبچيت و ، خيزان تووشى لەباريەكەھەلۆەشانەوہ
ھاتييت. ئەمەش كيشەيەكە كە ئەمرو تەواوى كۆمەلگاكاني پيشكەوتوو

پېټوھى دەنالىين و سهرقالي چاكردنهوھى ئو دوخه، چونكه هلوھشاندهوھى خيزان، ههميشه شوينهواري خراپ بو سهر مندال و كهسهكان ديتت و ، بهروه ئاييندهيهكى نادياريان دهبات، به تايهت مندال، كه پيوستى به پهروهدهيهكى تهنروست و ژينگهيهكى تهنروست و بارىكى دهروونى تهنروست ههيه.

5- ئو تهكنولوچيايهى كه دروست دهكرتت، ههميشه له كومهليك ماده دروستدهكرتت، كه وهكوو ژههر وايه، بونموونه له مادهى رهساس دروستدهكرتت، يان كومهليك مهوادي تيكلبووى كيمياوين، كه به گازى ژههراوى دهناسرئت.

6- مندال بيركردنهوھى به شيوهيهكى نا ئاسايى و ناسروشتى دهگوپتت، كه نهجامهكهى باش نابيت.

7- ههموو مروقهكان، كاتى خوو به بهكارهينانى تهكنولوچياوه دهگرن، رووبهرووى قهلهوى دهبنهوهو، جهستهيهكى تهمبليان بو پيكدتت، كه رووبهرووى كومهليك نهخوشيت دهكاتوه. تهنانهت ههنديكيان نهخوشيهكانيان دريژخايهنهو لهگهل ژياناندايه.

8- بهرفراوانبوون و پيشكهوتتى تهكنولوچيا، هوكارىكى جدييه، كه بوته هووى زوربوونى بيكارى، چونكه ههر ئاميريك به قهه چهندين كهس به شيوهيهكى باشتريش كارهكه دهكات.

9- به شیکي زور له و پیشکته و تنی ته کنولوجیایه، که له نهجامی سووتانی گازو توانه وهی گازو چهندين کردهی دیکه، شوینه واری خراپ به سهر ژینگه و سروشتدا دروستده کات و چونکه هه و اوو زهوی ژه وراوی ده کات و له کاتی بارانبارین یان هه لکردنی با، هه مووی به زیان ده گهریته وه بوسه مرؤف و سروشت.

نه و گرفته کانی له پیسبوونی ژینگه دا سهره له دده دن

پیشکته و تنی کومه لگای مرؤفایه تی، توانیویه تی داهینانی گه وره بو خزمه تکردن و خو شگوزهرانی مرؤف بهینیته دی، به لام هه موو نه و داهینانه گه وره و گرنگانه ش به سروشت کیشه و گرفتی ئالوز له گه ل خویدا ده هینیت، بونموونه کاتی نه و روپا گه یشته ئاستی دروستکردنی ماکینه ی بوخاری، قوناخیکی زور گرنگ بوو له پیشکته و تنی پیشه سازی له نه و روپا، دواي نه مه ته کنولوجیا سال له دواي سال و قوناخ له دواي قوناخ، هه نگاوی زور گه وره تری بریوه، چ له بواری سه ربازی، یان له بواری ژیانی کومه لایه تی، که هه موویان له پیناوی پیشبرکیی ئابوورییه و له هه مووشیاندا شوینه واری خراپ به سهر ژیانی کومه لایه تی و مرؤفه کان و ته نانه ت به سهر سروشتیشدا ده هینن، بویه له بنه رهدا گرفتی پیسبوونی ژینگه، له نه مرؤدا بوته گرفتیکی نیوده و له تی و جیهانی، چونکه پیسبوونی ژینگه ی ولاتیک ته نیا له سنووری پهیره و کردنی سیاسه ته که ی نه م ولاته دا قه تیس نابیت، به لکو

سنور بره و ڦايرۆسهكان به ماوهيهكى خيرا سنوورهكان دهبرن و خويان دهگهيهننه ولاتيكى ديكه و بهمشيوهيه به تهواوى دنيا دا بلاودهبيتهوه، بويه ئهم گرفته ئيستا گرفتىكى چهند ولاتيك و چهند ههريميكي نيه، بهلكو گرفتى تهواوى ولاتاني جيهانه. ليژه زور به كورتى ئاماژه بو گرنگترين و ديارترين گرفتهكاني پيسبوونى ژينگه دهكهين، كه خوى لهمانهى خوارهوه دهبينيتهوه.

1- گرفتى پيسبوونى ههوا

مروڤ دهتوانى بو چهند روژيكي بهبى خواردن بمينيتهوهو بژى، بهلام ناتوانى بهبى ههوا بژى ، جگه له چهند خولهكيكى زور كه م كه به پهنجهى دهست دهژميردريت. چونكه سيبهكاني مروڤ كه خوى له كوئهندامى ههناسهدان دهبينيتهوه، روژانه نزيكه 15 كغم له ههواى ئاسمانى وهردهگريت، لهكاتيكا جهسته نزيكه 15 كيلوو نيو ئاو وهردهگريت و كيلوو نيويك خواردن وهردهگريت(محمد اسماعيل عمر، 2002، ص325) ¹³⁰

پيسبوونى ژينگه زياتر له و شارانه بوته جيگاي مهترسى كه ژماره ى دانيشتوانيان چرو زوره، بهتايبهت شاره گه ورهكان، ئهمهش سهرهتا له ئهنجامى سهرههلدانى شوڤشى پيشهسازى دهركهوت، به تايبهتى له

130 - محمد اسماعيل عمر: مقدمة في علوم البيئه، دار الكتب العلمية، القاهرة، 2002 - ص325.

سەدەى بىست كە ئاستى داھىئانى پىشەسازى گە يىشتىبۇو قۇناخىكى زۆر بەرز، كە تىايدا گاز و نەوت و وزە، بە شىۋەيەكى زۆر بەرفراوان و بە جىاوازى بەكار دەھىئران و كە ھەرىەك لەم وزانە كەلۇپەلى دىكەى لى دروستدەكرا. كە وىستگەى كارەبايى و ئاوى بۆرى و چەندىن شتى دىكەى لى داھىئرا. رەژووش بوو بە كە رەستەيەكى دىكەى گرىنگ بۆ بەرھەمەئانى وزە، بىگومان دروستكردى رەژوو ئىنجا بەكارھىئانى ھەرۇھا سووتانى گاز و نەوت و ھەموو ئەوانى دىكە، دەبنە مادەيەكى ژەھراوى و بە ئاسمان و ھەوادا بلاودەبىتەو، كە مروف بە ھوى سىيەكانىيەو ناچار ھەلئىدەمژىت و دەچىتە ناو جەستەيەو، كە ئەنجام زىيانىكى زورى پى دەگەيەنئىت. بۆيە لە سەردەمى ئىستادا پىسبوونى ھەوا، بۆتە مەترسىەك كە ھەرەشە لە تەواوى دانىشتوانانى سەرزەوى دەكات. ھەموو سەرچاوەكانى تايبەت بە پىسبوونى ژىنگە تا دەگاتە راپۆرتەكانى نەتەو ەكگرتووەكان و يەكىتى پرىشكانى تەندروستى ئەمرىكا، بە گشتى باس لەو ھەرەشانە دەكەن كە بەھوى پىسبوونى ژىنگەو ە رووبەرووى تەندروستى مروف بۆتەو، بەلگەشيان بۆ ئەم مەترسىانە ئەوئە مروفى ئەم سەردەمە، زىاتر لە ھەر كات و سەردەمىكى تر تووشى كۆمەلئىك نەخوشى بوو كە پىشتر ئەو نەخوشيانە نەبۇنە، ئەوئە ھۆكارەكەى پىسبوونى ژىنگەيە، كە وات لئىدەكات تووشى سەرنئىشە ببىت و بىننى چاوت كز ببىت و خواردن بە شىۋەيەكى ئاسايى ھەزم نەكرىت، ئىنجا پەشۆكانى دەروونى و بەرزبوونەوئەى تورپىي و ھەموو ئەو نەخوشيانەش كە بەو ەندامانەو

بەستراون كە پەيوەنديان بە بارودۆخى دەروونىيەو ھەيە، جگە لە نەخۆشى شير پەنجە، كە مەترسیدارتيرين نەخۆشییە، بەھۆی پيسبوونی ژینگەو، كاریگەرییەكى زۆر دەخاتە سەر مرۆف. تەنانەت لیکۆلەرەوان وای بۆ دەچن مرۆفی ئەم سەردەمە كە زۆرتەر تووشی وەستانی مێشك(السكتة الدماغية) و وەستانی دل دەبن، كاریگەری پيسبوونی ھەواو ژینگەيە بە شیوہیەكى گشتی. پيسبوونی ھەوا، تەنیا مەترسی بۆسەر مرۆف و ئاژەل نییە، بەلكو كاریگەری زۆر خراپی بۆ سەر دارودرەخت و سەوزایی و بەرھەمی سروشتیش ھەيە.

2- گرفتى پيسبوونی ئاو

گرفتى پيسبوونی ئاو لە دواى پيسبوونی گرفتى پيسبوونی ھەوا دیت، بەلام قەبارەى ئەو لیکۆلینەو ھو توژینەوانەى لەسەر گرفتى پيسبوونی ئاو كراون، تا ئیستا بە زۆرتيرين قەبارەى توژینەو دادەنرین، ئەمەش بۆ دوو خال دەگەریتەو:

أ- گرنگی ئاو و پیداو یستییەكى ھەمیشەيی لە ژيانى رۆژانەى ھەر كەسیندا، كە تیکەل بە ھەموو چالاکییەكى بايۆلۆژی و پيشەسازیش دەبیت، ھیچ بوونەو ھەریكى زیندوو (جا لە ھەر رەنگ و شیوہیەكدا بیئت) ناتوانی بە بى ئاو بژی. ئەو شانانەى مێشكیش بە بى بوونی ئاو دروست نابن، ئاو نەبیئت و شك دەبنەو. كە ئەمە گرنگترینیانە بۆ ھەر بوونەو ھەریكى زیندوو. زانایانى زانستی كیمیا ئەو ھەیان بۆ روون

بۆتەو، که هەموو ئەو پیکهاتەو ئاویتە بوونانەى له جەستەى هەر بوونەوهریکى زیندوودا دروستدەبیئت، بەهۆى ئاوهوهیه، ئاو نهبیئت ئاویتەبوون (التفاعلات) و گوازتنهوه یان گۆرین(التحولات) له هیچ جەستەیهکدا روونادات.

ب- زهوى ،وهک کهسانی ئاسایى دەیبینن بریتییه له وشکانییهک که مروۆقى لهسەر دهژى، بهلام ریژهى ئاو که زهوى داپۆشیوه گەیشتۆته 70.8% بۆیه هەندیكجار زانایان دەلین لهجیاتی ئەوهى زهوى ناوى گۆى زهوى(الكرة الأرضية) بیئت باشتەر وایه ناوى گۆى ئاوى (الكرة المائية)بیئت، له جەستەى مروۆقیشدا،به شیوهیهکی گشتى ئاو به ریژهى 65% و ههروهها له سهوزهواتیشدا ریژهکهى 70% یه و له میوهجاتیشدا ریژهکهى دهگاته 90%. بۆیه پیسبوونی ئاو بهقهده ریژهکهى خۆى زیانى بۆ مروۆف و بۆ ههموو خواردهمهنبیهکان ههیه (فتحية محمد الحسن،2006،ص37) ¹³¹.

پیسبوونی ئاو ههموو سیفاتى بنهپهتی خۆى لهدهستدەدات و به تهواوى گۆرانى بهسهردا دیئت،بۆنموونه رهنگى ئاوهکهش دهگۆرپیت و تام و بۆنى خواردهنهکهش دهگۆرپیت، که ههموو ئەوانه کاریگهرى دهخاته سهر بوونهوهرى زیندوو.بهشیک لهو نهخۆشیانەى که ههمیشه بههۆى پیسبوونی ئاوهوه دروستدەبیئت،بۆنموونه نهخۆشى کۆلیرا،گرانهتا، مهلاریا، ههناو...هتد. به تاییهتی نهخۆشى مهلاریا وهک ریخراوى

¹³¹ - فتحية محمد الحسن، مشكلات البيئة،مكتبة المجتمع العربي للنشر والتوزيع،عمان، ط 1 ، 2006، ص37.

تهندروستی جیهانی ئاماژهی بۆ کردووه، یهکهمین و مهترسیدارترین دوژمنی مرۆفه. که سالانه بههۆی پیسبوونی ئاوهوه ئهم نهخۆشیانهی باسمان کرد بلاودهبنهوهو دهبنه هۆی مردنی سهدان ههزار کهس له مندال و پیرو گهنج (طارق أسامة صالح، 2006، ص86)¹³². تهناته به شیوهی بهلگهی برۆاپیکراو، له ماوهی سالانی 1939-1947، له ولاتی سوید، که ئهوسهردمه دهگریتهوه که شهپری دووهمی جیهانی داگیرسابوو، کاتیک ئاوی ئهم ولاته پیس ببوو، مندالانی سوید تووشی شهلهل هاتن، ئهمهش له ئهنجانی بلاوبوونهوهی فایرۆسیک که لهناو ئاودا گهشهی کردبوو(حامد حسن الطنطاوي وأخرون، 1999، ص72-73)¹³³.

3- گرفتێ پیسبوونی خاک

خاک بهنرخترین داهاتی سرووشتیه بۆ کۆمهلگا، بۆیه بهردهوامیش له ئهنجانی چالاکییهکانی مرۆف به شیوهیهکی ناد روست، رووبهرووی پیسبوون دهبیتهوه، به تایبهتیش لهم دوو سهدهیهی دواییدا، که ریژهی دانیشتون له لایهک زۆر بووه، له لایهکهی تریشهوه ئاستی پیشهسازی و تهکنۆلوجیا زۆر زیاتر گهشهی به خۆیهوه بینیه، چونکه خۆل مادهیهکی مهعهدنییه که له یهردو زیخ و چهوو

¹³² - طارق أسامة صالح، الصحة و البيئة، مصدر السابق، ص86.

¹³³ - حامد حسن الطنطاوي وأخرون، حماية البيئة من التلوث بالفيروسات، بيروت، دار الراتب الجامعية، 1999، ص72-73.

بەردى حەلان، ھەرودھا بوونى مەعدەنىيەكەيىبە شىۋەى نەرم لە ناو قورۇ قوم و ئەو بابەتەندە ھەيە.

سەرچاۋەكانى پىسبوونى خاك و خۆلش بۇ چەند خالئىك دەگەرئىتەو، كە يەكەمىان: فراوانبوونى شارەكانە بەشىۋەى رەمەكى(العشوائى)، كە ئەمەش كاريگەرى خراپى بۆسەر زەويىيە كشتوكالىيەكان ھەيە، چونكە لەگەل فراوانبوونى شار پىئوانەى زەوى كشتوكالىيە كەمتر دەبىتەو. دووھمىان پاشماوھ رەقھەلھاتوۋەكانە، كە زۆر پىسەبىت و كاريگەرى بۆسەر ژىنگە دەبىت. سىيەمىان، مەوادى كىمىاوى كشتوكالىيە، كە بەردەوام ئەو مەوادانە بۇ قەلاچۆكردنى بەكترياي كشتوكالىيە بەكاردەھىنرئىت، بە تايبەت بۇ گەلای دارودرەخت و ھەرودھا بۇ گىزەرو تەماتەو خەيارو ..ھتد. ئەم بەرھەمانە زىاتر لە بەرھەمەكانى تر تووشى نەخۆشى دەبن. چوارەمىشيان گىرفتى پىسبوونى ئەو پاشماوھەيە كە رەق بۆتەوۋە ژەھراوى بوو، كە مەترسى بۇ سەر تەندروستى مرؤف زۆرە. ئەمەش لە ئەنجامى زۆربوونى ژمارەى دانىشتوان و سەرھەلدانى شىۋەو رەفتارەكانى ژيان گوزەراندى نوى، واىكردوۋە، رىژەى تووشبووان بە ھۆى ئەم پاشماوھ رەقھەلاتوانەوۋە زىاتر بىت. كە زۆرجارى وا ھەبوو سەدان مىيۆن تەن خۆراك ژەھراوى بووۋە فرىدراو، ئەمە زىاتر لە ولاتانى دواكەوتوو بەردەوام دووبارەو چەندبارە بۆتەوۋە. ئەم پاشماوانە، زىاتر بەرھەمى پىشەسازى يان پزىشكى، يان ھى ناومالئ.

ويړای ئەم سڼ خالەي سەرەوه، پيسبووني خاک بەهۆي پاشماوه کاني شه‌روشنوړو به‌ره‌مهيتاني نهوتی خاوو به‌ره‌مهيتاني و هه‌روه‌ها به‌رزبوونه‌وه‌ي ئاستی ئاوی وشکاني که جوړه‌که‌ي باش نييه و ئەنجامه‌که‌يشی خراپ ده‌که‌ويته‌وه بۆ سەر زه‌وی وهتد. به‌گشتی به‌هۆي پيسبووني خاک، هه‌ميشه ئاوو خورده‌مه‌نييه‌کانيش ته‌ندروست نابن و گرفت به‌دوايانه‌وه ديت.

4- پيسبووني خوړاک

خوړاک ئاويته‌ي راسته‌قينه‌ي ئەو ژينگه‌يه‌يه که خوړاکه‌که‌ي لى ديتە به‌ره‌م. خوړاکي باش و پاک، به‌ره‌مه‌ي ژينگه‌يه‌که‌ي پاک و خاويته، پينچه‌وانه‌که‌شي هه‌ر راسته. هه‌موو ئەو خوړاکانه‌ي ژه‌هراوی ده‌بن، له ئەنجامی ژينگه‌يه‌که‌ي ناتهن‌دروسته‌وه دروسته‌بن، که تیکه‌ل به‌مه‌وادو که‌ره‌سته‌ي کيمياوی و ژه‌هراوی بوونه. به‌تاييه‌ت هه‌نديک خوړاک هه‌ن به‌ئاسانی ژه‌هراوی ده‌بن، بۆيه پيوستيان به‌ژينگه‌يه‌که‌ي زور پاک و خاوين هه‌يه.

5- پيسبووني ده‌نگه‌ ده‌نگی پر له‌ ئاژاوه

وه‌کوو ئەو ده‌نگه‌ي له‌ بشايی ئاسمانه‌وه ديت، که ه‌ي ه‌يچ که‌سيک نييه، به‌لکو ده‌نگه‌که‌ش بۆ کۆمه‌ليک که‌سه نه‌ک ته‌نيا بۆ يه‌ک که‌س. يان ئاميره جياوازه‌کاني هاتوچۆ، يان ئاژاوه‌ي شويني کارکردن و پيشه‌سازی، يان ناوما‌ل و گرفتى پينگه‌ياندنى کۆمه‌لايه‌تى.

6- گرتى پىسبوونى ئەشيعە

لەماوەى 50 سالى رابردوودا ئەم گرتە زىادى کردووه، بۆسەر مروّف و بۆسەر سروشتى. چونکە ئەشيعە لە بەرد و ھەروھە لە توخمە سروشتىھەکانى و ھەکوو پۆتاسيۆم دروستدەکریت. مروّفيش بۆ بەکارھيئەتەکانى، ھەميشە دەستى لەناو ئەو مەوادو کەرەستانەيە کە بوونەتە مادەى کيمياوى، ئەمەش زۆر مەترسیدارە بۆ سەر ژيانى بەکارھيئەتەرەکان.

مروّف و تەکنۆلۆجيا ئەسەردەمى ئىستادا

کۆمەلگای مروّفايەتى لە ئىستادا، گەيشتۆتە قوناخىكى بەرزى وشيارى و رۆشنبىرى و مەعريفى، زانستيش لەگەل ئەو ئاستە بەرزەى وشيارىيە، لە قوناخىكى بالا دايە، بۆيە توانيويەتى ئاستى بژيوى تاک لە ولاتانى پيشکەوتوو زۆر بەرز ببیتەو، ئەمەش بەھۆى سەپاندنى دەسەلاتى مروّفەکانە بەسەر ژینگەداو، توانينى گۆرپنى سيستەمى ژینگەيە بە باشترين شيوە ھاوسەنگى لە نۆوان ژینگەى سروشتى و ژيان و بژيوى مروّف دروستکردووه. بوونى ئەم ھاوسەنگىيە وایکردووه، مروّف چەند بتوانى دەسەلاتى بەسەر ژینگە بسەپينى و توانای گۆرپنى سيستەمى ژینگەيى ھەبیت، ئەوھندە سوودى باشتر بە مروّف دەگەيەنیت، چونکە بەرزى ئاستى وشيارى ئەو کۆمەلگايانە، توانيويانە مروّف لە ھەر مەترسيیەكى ژینگەيى بپاريزن. کەواتە لە ھەموو

قوناخەكانى ژيانى مرۇقايە تىدا، تەكنۇلۇجىيا ئاستى پېشكەوتنى كۆمەلگى مرۇقايە تى رەنگدانە وەى يەكتىرىن، چۈنكە تەكنۇلۇجىيا لە بنەپەتدا بەرھەمى كۆمەلگايە، بەھەماشىپوھ ئەم رەنگدانە وەىە بۆسەر ژىنگەى سروسشتىش دروستە، چۈنكە لەگەل زىاد بوون و دروستكردى تەكنۇلۇجىياى پېشكەوتوو، كاريگەرىيى بۆسەر ژىنگەش دەبىت.

كاريگەرى جىھانگەرايى كە خۇى لە خۇيدا پرۆسەيەكى خىزراى بەرھەمەيتانە لەھەموو بواردەكانەو، لە ئاستىكدايە ئەگەر زۆر بە وشيارىيەو رەفتارى لەگەل نەكرىت، كاريگەرى زۆر خراب بەسەر ژىنگەو بەسەر كۆمەلگاي مرۇقايە تىش دەھىننىت، بۆنمونە لە سەردەمى جىھانگەرايى زۆرتىن كەرەستەى كىمىاوى بەركاردەھىننىت و لە ولاتىكەو بۆ ولاتانى تىش دەگوازىتەو، ئەم بەرھەمە كىمىاويە، كاريگەرى دژوارى بۆسەر ژىنگەى سروسشتى ھەيە، يان ئەم ھەموو چەكە كۆكۆزىيەى بەردەوام دروستدەكرىت، ئەگەر بەوپەرى وشيارىيەو ئاگادارى نەبىت، كارساتى مرۇقايە تى و ھەروەھا كارساتى ژىنگەبىش لەگەل خۇيدا دەھىننىت. بەلام لە لايەكى تىشەو، ئەو ئامىرو كەرەستانەى بۆ بەرژەوۋەندى مرۇف دروستكراون، يەكجار زۆرن، بەتايبەت ئامىرەكانى گوازتنەو ھەگە ياندن، كە زۆرتىن سوودى بۆ مرۇف ھەبوو، مرۇف دەتوانى بە ئاسانى لە دوورتىن ولاتى دنياو، پەيوەندى بكات و مامەلەى بازركانى و ئالوگۆرى رۆشنىبىرى ومەعريفى لەنيوان ولاتاندا بكات و ھەر بەھوى گە ياندنەو بەشدارى كۆنگرەكان بكات. بۆيە سەردەمى جىھانگەرايى، سەردەمىكى زۆر

پیشکەوتووہ لە ژيانی کۆمەلگای مروییدا، کە بەدریژایی میژوو، مروژ ئەم پیشکەوتنی تەکنۆلۆجیایە بەخۆیەو نەبیینوہ.

ئەنجامی لیکۆلینەوہکە

لە ئەنجامی ئەم لیکۆلینەوہیەماندا، بەم چەند خالانە ی خواروہ گەیشتین، کە بە کورتی دەستنیشانمان کردوون.

1- بەکارهینان و پیشخستنی تەکنۆلۆجیا بۆتە پیداوایستییەکی گرنگی مروژایەتی، کە بە هیچ شیوہیەک مروژ ناتوانی خۆی لی بەدووور بگریت.

2- ئاستی وشیاری کۆمەلگاکان روژی بنچینەیی دەبینی لە باش یان خراب بەکارهینانی تەکنۆلۆجیا. چونکە تەکنۆلۆجیا، لە لایەک بۆ خزمەتکردنی کۆمەلگای مروژایەتی دەخریتە کار، لەولای تریشەوہ، کۆمەلک شوینەوارو کاریگەری خراب بۆسەر ژینگەو بۆ سەر کۆمەلگا دروستدەکات. کە دەبیت لەکاتی بەکارهینانی ئەو تەکنۆلۆجیایەدا زۆر وریا بین.

3- پاراستنی ژینگە، لە بنەپەتدا بریتیە لە پاراستنی مروژ لە دەردو پەتاو نەخۆشی، چونکە مروژ لەناو ژینگەدا دەژی، ژینگە ی خاوین مروژی تەندروستت بۆ بەرھەمدەھینی، ژینگە ی پیس مروژی نەخۆشت بۆ بەرھەمدەھینی.

4- پيسبوونى ژينگه، له بنه رهدا كيشه يه كى جيهانيه، چونكه جوړى نه خوشييه كانى كه تووشى مروقى دهكات، زور ترسناكه و، به ئاسانى سنوره كان ده به زينيت و، له ولاتيكه وه بو ولاتيكي تر دهگوزينه وه.

5- گرفتى پيسبوونى ژينگه، له وه وه سهره لده دات كه گورانكار يه كى چهنديتى يان چونيتى له داهاته سرووشتيه كه له ژينگه رووده دات، جا ئه و كاره له لايهن مروقه كانه وه بيت، يان هوكار يكي فيزيكى بيت كه له كاتى ئاويته بوونى له گهل داهاتيكي ديكه ي سرووشتي يان له كاتى كه مكردى ههنديك ماده ي بهرگري له و داهاته سرووشتيه دا، ئيتر سيفات و هاوسه نكي خو ي له ده سته دات و كاريگه رى به سهر ده و روبه رى خويدا دروسته دات.

6- پيشكه وتنى كومه لگاي مروقا يه تى ، توانيو يه تى داهينانى گوره بو خزمه تكردن و خوشگوزهرانى مروف بهينيته دى، به لام هموو ئه و داهينانه گوره و گرنگانه ش، به سروشت كيشه و گرفتى ئالوزى له گهل خويدا دهينيت.

7- پيسبوونى ژينگه زياتر له و شارانه بوته جيگاي مه ترسى كه ژماره ي دانيشتوانيان چرو زوره، به تايبه ت شاره گوره كان. يان له و شوينانه بوونه ته كيشه كه چه كى كيمياوى و ئه تومى لى بهرهمده هينريت.

راسپاردەكان

- 1- ئەركى حكومەتى ھەرىمى كوردستانە، بەردەوام خولى تايبەت بۇ وشياركردنەوھى خەلكى بكاتەوھو ئاراستەى ھاوولاتیان بكات كە چۆن رەفتار لەگەل ژینگەدا بكریت.
- 2- پئویستە وەزارەتى پەروەردە، پرسى ژینگە بخاتە نیو بەرنامەى خویندەنەوھو تا نەوھ لە دوای نەوھ، باشتر شارەزایی لە پاراستنى ژینگە پەیدا بكات.
- 3- پئویستە وەزارەتى شارەوانى سالانە روژئىكى بۇ بەرزراگرتن و پاراستنى ژینگە تەرخان بكات بوئەوھى ھەر تاكىكى ئەم ھەرىمە، بە وریایی ترەوھ رەفتار لەگەل ژینگە بكات.
- 4- ئەركى دەزگاكانى راگەیاندەنە، بەرنامەى تايبەتیان بۇ پاراستنى ژینگە ھەبیت ، بە تايبەت تەلەقزیون كە روژانە دەگاتە ھەموو مالئىك، ئەم كەنالە دەتوانى روژئىكى گرنگ لە وشياركردنەوھى ھاوولاتیان ببینى، بۇ پاراستنى ژینگە و گرنگپیدانى.

سەرچاوهكان به عهدى

- 1- دكتور عبدالله محمد عبدالرحمن، علم الاجتماع الصناعى-النشأة والتطورات الحديثة- بيروت، دار النهضة العربية للطباعة والنشر، ط 1 ، 1999.
- 2- الدكتور حسن الساعاتى، علم الاجتماع الصناعى، بيروت، دار النهضة العربية للطباعة والنشر، ط 3 ، 1980.
- 3- حامد حسن الطنطاوي وأخرون، حماية البيئة من التلوث بالفيروسات، بيروت، دار الراتب الجامعية، 1999
- 4- الدكتور أحمد عبدالجواد، اشكالية البحث العلمى والتكنولوجيا فى الوطن العربى، القاهرة، دار قباء للطباعة والنشر والتوزيع، 2000.
- 5- دكتور عبدالله محمد عبدالرحمن، علم الاجتماع الصناعى-النشأة والتطورات الحديثة، مصدر السابق.
- 6- الاستاذ الدكتور: نضيمة أحمد محمود سرحان، الخدمة الاجتماعية المعاصرة، القاهرة، مجموعة النيل العربية، ط 1 ، 2006، ص 473
- 7- بلعيد جمعة، دور مدارس التعليم الابتدائى والمتوسط فى التربية البيئية ، رسالة ماجستير، جزائر، 2011
- 8- حسين عبد الحميد أحمد رشوان: البيئة والمجتمع، المكتب الجامعي الحديث، مصر، بدون سنة الطبع، 2000.

- 9- طارق أسامة صالح، الصحة والبيئة، مكتبة المجتمع العربي للنشر والتوزيع، عمان، ط 1، 2006 ،
- 10- السيد عبد العاطي السيد، الانسان و البيئة، دار المعرفة الجامعية، الاسكندرية، 1999
- 11- عبدالمجيد الشاعر وآخرون، الصحة والسلامة العامة،الأردن،دار اليازوري العربية، 2005.
- 12- محمد إسماعيل عمر:مقدمة في علوم البيئة،دار الكتب العلمية،القاهرة.2002 - ص 325.
- 13- فتحية محمد الحسن، مشكلات البيئة،مكتبة المجتمع العربي للنشر والتوزيع،عمان، ط 1 ، 2006.

سەرچاوهكان به ئینگلیزی

- 1- Caprils R.S.Technology Transfer asnd industrials in latin American “In Technology Transfer: Iamend publish Ind, -1D.Richardsonn(ed) Integrated 1977
- 2- Fatemi, N.S. & G.W.illiams,Multinational Corporations:The problem and prospects,N.Y.A.S.Barnes and comp.IN 1975

ساخلامى و نە خۇشى

پېشەكى

ژىنگە نىشىتمانى مۇقە كە تىيدا دەمىنىتەو ۋە تىيدا دەژى، زۇر بە وردىش تىكەل بە ۋ ژىنگە دەبىت، بۇيە ژىنگە بە درىژايى مېژوو، ھەمىشە رۇلىكى زۇر گرنگى بەسەر ژيان و تەندروستى مۇقەكانەو ۋە بىنيو ۋە دەبىنى، چونكە ژىنگە لە بنەرەتدا تەنبا برىتى نىبە لە رەگەزە سروسىتىيەكانى ۋەك ئاۋو ۋە ۋاۋ خۇل و كانزاۋ گزۇگيا، بەلكۇئازەل و ھەموو ئەوانەى سەرچاۋەى وزەن بۇ مۇقە ۋ ھەموو ئەوانەىش كە مۇقە پىۋىستى پى ھەيە، كاروكاندانەو ھەيان بۇسەر ژيان و تەندروستى مۇقە ھەيە، بۇيە نىمە لەم تۇژىنەو ھەيدا ھەولمانداۋە، كارىگەرىى ژىنگە بەسەر ژيان و تەندروستى و نەخۇشىيەكانى مۇقە دەستنىشان بکەين و لىبىكۇلىنەو، چونكە مۇقە كاتىك نەخۇش دەكەۋىت، يان ھۇكارى ژىنگەيى، يانىش ھۇكارى جۇرەكانى خۇراکە، يانىش دەروونى و ئەقلىيە. ھۇكارە ژىنگەيى و جۇرەكانى خۇراكىش ھەردوكان سەرچاۋەكەيان بۇ بنچىنەى ژىنگەكە دەگەرپتەو، ژىنگەش

بە تەنیا يەك جۆر نىيە، بەلكو ژىنگەي فېزىكى و ژىنگەي كۆمەلەيەتى و ژىنگەي بايولوژى و ..ھتد ھەيە.ھەر يەككىش لەو چەمكەنە رەھەندى تايبەت بە خۆي ھەيە.چونكە گرنگترىن شت بۆ مرؤف تەندروسىتىيەكى زۆر باشە، تا بتوانىت كارى باش ئەنجام بەدات. بۆيە ئىمە لەم تۆژىنەو ھەيەماندا ھەولمانداو ھ، ئەو خالە سەرەكى و بنچىنەييانە باس بەكىن، كە بۆ ساخلەمى مرؤف زۆر گرنگن. لەم پىناو ھدا، بە باشمانزانى تۆژىنەو ھەكەمانبەكىنە چوار بەشى سەرەكى، كە ھەر بەشىكىان لە چەند باسىكى پەيوەند بە بابەتەكەمانەو ھە پىكھاتىت، كە ھەموويان تەواو كەرى يەكترىن بۆ تەواو كەردنى تۆژىنەو ھەكەمان. لە بەشى يەكەمى تۆژىنەو ھەكەدا، لە رەھەندەكانى تۆژىنەو ھەكەدا دواوين، لەگەل دەستنىشان كەردنى چەمكەكان، بەشى دوو ھەمىشى بەكورتى باس لە ھاوشىو ھەكانى ئەو تۆژىنەو ھەكەين، واتە باس لە چەند تۆژىنەو ھەكە دەكەين لەسەر ھاوشىو ھە ئەم بابەتە لە رابردوودا نووسراون، لە بەشى سىيەمى تۆژىنەو ھەكەمان، دەچىنە سەر چوارچىو ھە تىورى بۆ تۆژىنەو ھەكە، كە چەند بابەتىكى پەيوەند بە يەكترىن و بنەما و بنچىنەن بۆ بابەتەكە، لەشى كۆتايىدا، كە بەشى چوارەمى تۆژىنەو ھەكەمانە، دەگەينە ئەنجامى تۆژىنەو ھەكەو ئەو پىشنىارو راسپاردانەي كە لە ميانى تۆژىنەو ھەكەماندا پىئىدەگەين، لەگەل دەرەنجامى تۆژىنەو ھەكە، كە لىرەدا تۆژەر، راو بۆچوونى خۆي تىدا دەخاتە روو.

گرنگى تۆزىنەۋەكە

گرنگى ئەم تۆزىنەۋە لەۋەدايە، رايەلەيەكى پەيوەندى لەنيوان ژىنگە و كارىگەرى بەسەر تەندروستى و ھەروەھا نەخۆشىيەكانىش دروستىكات، بەتايبەت ھىشتا لە ھەريمى كوردستان، ھەردوو دۆخەكە، ژىنگە لە لايەك و تەندروستى لە لايەكى دىكەۋە، گرنگىيەكى ئەوتويان پى نەدراۋە، بۆيە ئەركى سەرشانى تۆزەرانە كە گرنگى بەو بابەتە بدەن، بۆئەۋەى لە ريگاي كەنالەكانى راگەياندنە جۆراۋجۆرەكانەۋە، بتوانرى خەلك و شيار بكريتەۋە، بۆ ئەۋەى ھەم گرنگى زياتر بە ژىنگە بدەن، ھەم لە لايەكى دىكەيشەۋە، بەشيوەيەكى گشتى، گرنگى بە بارى تەندروستى مرؤف بدرى، كە لە بنەرەتدا ھەردوكيان پەيوەنديەكى تونديان بەيەكترييەۋە ھەيە.

ھەروەھا گرنگى ئەم تۆزىنەۋە لەۋەدايە، چۆن بتوانىن ژىنگەيەكى خاوينتر دابىنبكەين، چونكە ئەو ژىنگەيەى ئىستاكە لە ھەريمى كوردستان ھەيە، مەترسييەكى جدى بۆ سەر ژيان و گوزەرانى ھاونىشتمانىان ھەيە، ريگاكانى دابىنکردنى ژىنگەيەكى تەندروست و خاوين، تەنيا پەيوەندى بە بارى ئابوورييەۋە نىيە، بەلكو بەر لە ھەموو شتىك پەيوەندى بە ريكخستنى ژيانى كۆمەلايەتيمانە، ئىنجا تىگەيشتمانە لە گرنگى ژىنگە.

ئەگەر ئىستا نەتوانىن گرنگى بە ژىنگە بدەين، ئايندەيەكى زۆر مەترسیدار بۆسەر خۆمان دروستدەكەين، كە برىتى دەبيت لە

كۆمەلگايەكى نەخۇش، چۈنكە ئاۋەھەۋاۋ سۈرۈشتەكەشمان گۆرانكارى بەسەردا دىت، بەرەۋ خراپبۈۋنى زياتر دەچىت، بىگومان ئەۋكاتىش پەتاۋ نەخۇشى زياتر پەرەدەسىنىت و، بە ئاسانىش نابىتەۋە بە ژىنگەيەكى تەندروست.

گرنگىيەكى دىكەى ئەۋ تۆژىنەۋەيە لەۋەدايە، تا ئىستا لە زانكۆكانى كوردستان، بابەتى ژىنگە فەرامۆش كراۋەۋ گرنگىيەكى پىۋىستى پى نەدراۋە، ئەم تۆژىنەۋەيە يارمەتيدەرۋ ھاۋكارىكى باشە بۆ ھەموۋ ئەۋانەى كە دەيانەۋى لە بابەتتىكى ۋەھا دەگمەن بکۆلنەۋە.

دەستىشانكردنى چەمكەكان

1- پىسبۈۋنى ژىنگە(التلوث البيئي)

ژىنگە ھەموۋ ئەۋ بارودۆخە دەرەكيانە دەگرىتەۋە كە كارىگەرييان بەسەر ژيانى بوۋنەۋەرەكان ھەيە بۆ گەشەپىدان و مانەۋەى. ژىنگەش سى شت دەگرىتەۋە، كە برىتىن لە ئاۋ، ھەۋا، خاك. ئەمە جگە لە ژىنگە كۆمەلايەتتەكە. پىسبۈۋنى ژىنگە ۋاتە گۆرانكارىيەكى خراپ كە بەخىرايى و لەناكاۋ بەسەر يەككىك يان ھەندىك لە پىكھاتەكانى ژىنگەدا دروستدەبىت، ئەمەش زياتر لە ئەنجامى چالاكى مرقۇقى زىندۋ ھەروەھا چالاكى پىشەسازىيەۋەيە(بشير ناظر تاجحيشى، 2011، ص43) ¹³⁴.

¹³⁴ - بشير ناظر تاجحيشى، الأثار الاجتماعية للتلوث البيئي، القاهرة، دار الأفاق العربية للنشر، ط1، 2011، ص43

پیسبوونی ژینگه به واتای هر گورانکاریه ک دیت، که له سرووشتی ئاسایی ژینگه دا رووبات و ، بوو بیته هوی زیان گه یاندن به ژیانی مروّف، یان هر بوونه وهریکی دیکه (د. سعاد عثمان وأخرون، 1955، ص 155)¹³⁵. ئەو گورانکاریانه ش گورانی فیزیائی بیت یان کیمیایی یان بایولوژی، که بیته هوی زیان گه یاندن به ههوا، یان ئاو، یان زهوی. ههروهه زیان به تهنروستی مروّف یان هر بوونه وهریکی دیکه بگه یه نیت، ههروهه زیان به چالاکي و پرۆسه ی به ره مهینان بگه یه نیت، به و شیوه ی که ئه نجامی کارتیکردنی به سهر دوّخه به ره مه نوئیکه وه هه بیت (د. نهی القاطرجي، 2006، ص 513)¹³⁶. چونکه هر گورانیک له تایبه تمهندی سرووشته که رووبات جا به شیوه یه کی راسته وخۆ یان ناراسته وخۆ بوو بیته هوی زیان گه یاندن به بوونه وهره زیندوو هکان، که کاریگه ریشی بۆسه مروّف هه بیت له کاتی په یره وکردن و پیاوه کردنی ژیانی سروشتیان (د. مصطفى عبد اللطيف عباس، ص 17)¹³⁷.

پیسبوونی ژینگه واتا بوونی کومه لیک که رهسته ی نامۆ (مواد غریبه) له یه کیک له پیکهاته کانی ژینگه، که بۆ به کارهینان هیچ گونجاو

135 - د. سعاد عثمان وأخرون، البيئة والمجتمع، الإسكندرية، دار المعرفة الجامعية، ط1، 1955، ص 155.

136 - د. نهی القاطرجي، المرأة في منظومة الامم المتحدة، بيروت، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر، ط 1، 2006، ص 513.

137 - د. مصطفى عبد اللطيف عباسي، حماية البيئة من التلوث، الاسكندرية، دار الوفاء للطباعة والنشر، ط1، 2004، ص 17.

نین وخراین(د. سامح غرابیة , د. یحیی فرحان، 1987، ص 199)¹³⁸ ههروهها واتا روودانی گۆرانکاری لهو ژینگهیهی که دهورو بهرهکهی به کۆمه لیک بوونه وهری زیندوو دهوره دراوه، ئەو گۆرانکاریانه به کردهی مرۆف و چالاکییهکانی رۆژانهی مرۆف رووده دهن ، که ده بیته هۆی سه ره له دانی هه ندی ماده که بۆ ئەو شوینانه ناگونجین که بوونه وهری زیندووی تیدا دهژی، که ده بیته هۆی تیکچوونی هاوسهنگی له ژیا نی بوونه وه ره زیندوو هکاندا(فاتن سعید، 2010، ص 34)¹³⁹.

گرفتی پیسبوونی ژینگه له جیهانی ئەمڕۆدا بۆته بابەتیکی به په له، چونکه چه ندین ره هه ندی ترسناکی له باره ی ئابووری و کۆمه لایه تی و مرۆقایه تی به خۆیه وه بینیه، به تایبه تیش دوای سه ره له دانی شوړشی پیشه سازی له ئەوروپادا، به رفران بوونی پیشه سازی گه وره که به ته کنۆلۆجیای نوێ پالپشتی لیده کری. پیسبوونی ژینگه، ته نیا په یوه ندی به خاک و خۆل و ده ره وهی ژیا نی مرۆقه وه نییه، به لکو هه میشه کاریگه ری نه ری نی ده خاته سه ر جهسته ی مرۆف و تووشی گرفتی ئالۆزی ده کات. چونکه مرۆف ئاو ده خواته وه و خۆراک ده خوات، که ئەمانه په یوه ندییه کی زۆر توندیان به ژینگه وه هه یه، ئەمڕۆش جیهانی پیشه سازی و ته کنۆلۆجیا، له زۆربه ی هه ره زۆری ولاتانی دنیا دا بره وی هه یه، بۆیه کیشه ی پیسبوون(التلوث) له بنه رته دا کیشه کی جیهانییه نه ک

138 - د. سامح غرابیة ، د. یحیی فرحان , المدخل الى العلوم البيئية، عمان، دار الشروق للنشر والتوزيع، ط1، 1987، ص 199.

139 - فاتن سعید، الحفاظ على البيئة والوعي الصحي ، مصر، مؤسسة طبية للنشر والتوزيع، ط1، 2010، ص 34.

ھەرىمى و نىشتمانى.بە جۆرىك پىپۇرانى ژىنگە وای بۇ دەچن، كە مەترسى پىسبونى ژىنگە، ھىچى كەمتر نىيە لە مەترسى پىكادانى شەپ، كە بەچەكى قورس لەيەكتى دەدەن و لە ئەنجامدا چەندىن نەخۆشى سەخت لەگەل خۆى دەھىنیت(بلعيد جمعة، 2011، ص9) ¹⁴⁰.

گرفتى ژىنگە لەوہوہ سەرھەلدەدات كە گۆرانكارىيەكى چەندىتى يان چۆنىتى لە داھاتە سرووشتيه كە ی ژىنگە روودەدات، جا ئەو كارە لە لايەن مەرفەكانەوہ بىت يان ھۆكارىكى فيزيكى بىت كە لەكاتى ئاويته بوونى لەگەل داھاتيكي ديكەى سروشتى يان لەكاتى كەمكردى ھەندىك مادەى بەرگرى لەو داھاتە سروشتيه دا، ئىتر سىفات و ھاوسەنگى خۆى لەدەستدەدات و كارىگەرى بەسەر دەوروبەرى خۆيدا دروستدەكات، كە لە پيش ھەموويانەوہ ئەو كارىگەرىيە خراپە بەسەر مەرفەدا دەھىنیت) حسين عبدالحميد أحمد رشوان، 2000، ص92) ¹⁴¹.

كەواتە ژىنگە لە كورتترين پىناسەيدا برىتيه لەو چوارچىوہى كە مەرفە تىيدا دەژى، ئەو خۆراكەش بەرھەمدەھىنیت كە ھىزى مانەوہى لە ژيان پىدەدات.جل و بەرگ و داودەرمان و ...ھتد، ھەروەھا

140 - بلعيد جمعة، دور مدارس التعليم الابتدائي والمتوسط في التربية البيئية، رسالة

ماجستير، جزائر، 2011، ص9.

141 - حسين عبدالحميد أحمد رشوان: البيئة والمجتمع، المكتب الجامعي الحديث، مصر، دون سنة الطبع، 2000، ص92.

په یوه نديشي له گه ل نه و مرو فانه ی هاتو او نزيكي نه و ن دروستده كات
(علي المكاوي، 1998، ص 378) ¹⁴².

كه واته پيسبوون له كورترين پينا سهيدا برتييه له شتيك كه خاوين
و پاك نه بيت، دواي نه مه زيان و گرفتې ته ندروستي به سر مرو ف و
به سر هه موو بوونه وهره زیندووه كاني ديكه دا دروستده كات، به لام
نه گهر روونترو وردتر پرواينه پيسبووني ژينگه، ده توانين بلين، برتييه
له رووداني گورانكاري له ژينگه، كه بوونه وهره زیندووه كان له
ده وروبه ري نه و ژينگه يه دان، وهك مرو ف كه روژانه چالاكي ده نوينيت
ده بيته هو ي سره هه لداني هه ندي كه ره سته و مه واد كه نه و كه ره سته و
مه وادانه بو هه موو شوينيك ناگونجيت كه مرو فې تي دا ده ژي، يان
بوونه وهره زیندووي تي دا ده ژي، نيتر ده بيته هو ي بلاو بوونه وهره
نه خوشي و كاره ساتي لي دروسته بيت (طارق أسامة صالح،
2006، ص 36) ¹⁴³. هه نديكجاري واش هه يه، مه رج نييه، پيسبووني ژينگه
به هو ي ده سكار يكر دني مرو فه كانه وه روو بدات، به لكو هه ندي جار
توزوبا، يان كه شو هه و، يان ساردي و گه رمي و ... هتد هه موو نه مانه
ده بنه هو ي رووداني پيسبووني ژينگه و نه خوشي ده رووني و
حه ساسييه و چه ندين نه خوشي ديكه له گه ل خويان ده هينن) السيد

¹⁴² - علي المكاوي، الجوانب الاجتماعية والثقافية للخدمة الطبية، دار المعرفة

الجامعية، الإسكندرية، 1988، ص 378.

¹⁴³ - طارق أسامة صالح، الصحة والبيئة، مكتبة المجتمع العربي للنشر

والتوزيع، عمان، ط 1، 2006، ص 36.

عبدالعاطي السيد، 1999، ص362) ¹⁴⁴. به گویره ی یاسای نیوده وله تی بۆ پیسبوون (التلوث)، که له نه ته وه یه کگرتوو هکانی سالی 1947 ده رچوو ه، وای ناساندوو ه که پیسبوون بریتییه له و چالاکییه مروییانه ی که به زهرووره ت زۆری یان زیاده له که رهسته و مه واده کانیان وزه ی نو ی له ژینگه ده هیئته دی، که کارکردن له سه ر ئه و وزه و که رهسته و مه وادانه ده بیته هو ی ناریکبوونی ژیانی مرو فیه کان و ته ندروستییه که ی ئاسایی نامینیته وه و ئیتر ژیان و ئاسو ده بیته ی رو به پرووی ئالۆزی ده بیته وه، جا به شیوه یه کی راسته و خو بیت یان ناراسته و خو (عبدالمجید الشاعر وأخرون، 2005، ص125) ¹⁴⁵.

ئه مرو له سه رتاسه ری جیهاندا، بابه تی ژینگه و پاراستنی، بو ته گرنگترین بابه ت و پرس، ره هه ندیکی سه ره کیشی وه رگرتوو ه له و هه ره شانیه ی که رو به پرووی ولاتانی تازه گه شه سه ندوو هه رو هها ولاتانی پیشکه وتوو ده بیته وه (د. نضیمه أحمد محمود سرحان، 2006، ص473) ¹⁴⁶. به تایبه ت مرو ف له وه ته ی له سه ر ئه م زه وییه ده ژی، په یوه سه ته به و ژینگه یه ی که تیایدا ده ژی، هه ردوکیان کار له یه کتری ده که ن، و اتا هه م ژینگه کاریگه ری به سه ر مرو ف جیده هیلیت، هه م مرو فیش کاریگه ری به سه ر ژینگه که وه دروسته کات، به لام له گه ل

144 - السيد عبدالعاطي السيد، الانسان والبيئة، دار المعرفة الجامعية، الاسكندرية، 1999، ص362.

145 - عبدالمجيد الشعر وأخرون، الصحة والسلامة العامة، الأردن، دار اليازوري العربية، 2005، ص125.

146 - الأستاذ الدكتور: د. نضيمه أحمد محمود سرحان، الخدمة الاجتماعية المعاصرة، القاهرة، مجلة عة النيل العربية، ط1، 2006، ص473.

بەرزبونەوہی ئاستی وشیاری مرؤف و دروستبونی وشیاری زیاتر لای مرؤف، ئیتر کۆمەلگای مرؤفایەتی توانیویەتی ، بە ھەستیارییەوہ رەفتار لەگەڵ ژینگەکەیی بکات، واتا بە دیویکی تر، چەند توانراوہ ئاستی وشیاری مرؤف بەرزتر بیئەوہ، ھاوتەریب توانراوہ، مرؤف باشتر ھەستی بەمەترسییەکانی پیسبوونی ژینگە بکات و، توانیویەتی بە شیوہیەکی گونجاو، خۆی بەسەر ژینگەکەیدا بسەپینی، ئەویش بەھۆی ئەو وشیارییەیی ھەییوہ، واتا لەگەڵ پیشکەوتنی ھزری مرؤفایەتی توانراوہ، سوودی باشتر لە گۆرانەکانی ژینگە وەرگیری، بەتایبەت کە توانراوہ، زۆرتەری سوود لە سامانەکەیی وەرگیری، کە لە ھەر ولاتیکیدا بە سامانی نیشتمانی ناسراوہ.بەتایبەت نەوت و خاک و بەردو ئاوو.....ھتد .

2- ساخلەمی

ساخلەمی و نەخۆشی،لەئەنجامی کارلیکی چەند ھۆکاریکە،ھەریەک لەو ھۆکاری کارلیکانە بە ئاراستەییەکی دیاریکراوت دەبات،جا ئاراستەکە بەرووی باشی بیت یان خراپی،خراپییەکە نەخۆشی دروستدەکات و خراپییەکەش چارەسەری نەخۆشی یان ریگا لە

بلاوبوونه وهی نه خووشی ده گریټ (دمحد عصام طریبه و ا.شادي أحمد أبوخضرا، 2009، ص 97) 147.

چه مکی ساخله می له بنه رهدا به کومه لیک دامه زراوهی تاییه تمه ند به ستراره ته وه، چونکه ساخله می له روانگه ی دوخی کومه لایه تیبیه وه تا راده یه ک جیاوازه له گه ل ساخله می له روانگه ی دهروونی یان جه سته یی تاک. سالی 1984 ریخراوی ته ندروستی جیهانی، وای پیناسه کردوه که ساخله می هموو ئه و بابه ته کومه لایه تی و که سیټی و جه سته ییه ده گریټه وه که تاک توانای به دیهینانی چه زو ئاره زووه کانی هه یه و پیوستییه کانی خوئی تیرده کات (د.مختار رحاب، 2014، ص 175) 148.

ساخته می له ره گزی مرؤقدا هه موو ئه و بابه ته فیزیکی و ویژدانی و ئه قلی له که سیکدا ده گریټه وه که توانای کومه لایه تی بو رووبه پروبوونه وهی ژینگه که ی هه بیټ. به پیی پیناسه کردنی پیټرکنز (Perkins) بو ساخته می: ساخته می دوخیکه له هاوسه نگی ریژده یی بو کاروئه رکه کانی جه سته، که له گه ل گونجانندی جه سته دا به ره همدیت و له گه ل هوکاره زیانبه خشه کانیش پاریزگاری له مانه وهی هاوسه نگییه که ی ده کات (اقبال مخلوف، 1991، ص 47) 149. له راستیدا

147 - د.محمد عصام طریبه و ا.شادي أحمد أبوخضرا، أساسیات فی علم الاجتماع

الطبی، عمان، دار بنان أبو عید للنشر والتوزیع، ط 1، 2009، ص 97

148 - د.مختار رحاب، الصحة والمرض وعلاقتهما بالنسق الثقافي للمجتمع-مقاربة من

منظور الأنثروبولوجيا الطبية، مجلة العلوم الانسانية والاجتماعية، العدد 2014، 15،

ص 175.

149 - اقبال مخلوف، العمل الاجتماعي في مجال الرعاية الطبية-اتجاهات تطبيقية-دار

المعرفة الجامعية، الاسكندرية، 1991، ص 47.

بۆشايىيەكى زۆر لە نىوان ساخلىمى و نەخۆشىدا ھەيە، چونكە ساخلىمى ھەر بە تەنيا ماناي دووركەوتتەو ھە لە نەخۆشى ناگەيەنيت، بۆنموونە جارى وا ھەيە كەسيك لە رووى فيزيكيىيەو ھەستەيەكى توندوتۆل و بەھيىزى ھەيە، دەتوانيت بەرەنگارى ھەموو كارەسەختەكانى فيزيكى ببيتەو، بەلام لە رووى ئەقلىيەو ساخلىم نىيە(د.نجلاء عاطف خليل، في علم الاجتماع الطبي-ثقافة الصحة والمرض، الناشر: مكتبة الأنجلو المصرية، القاهرة، 2006، ص29)150.

3- نەخۆشى

نەخۆشى يەكيك لەو چەمكەنەيە كە لەزانستە كۆمەلايەتییەكاندا زۆرتەرين بلاوبوونەو ھەي بەخۆيەو ھەي بىنيو، بەتايبەتى لەدەروونزانی و كۆمەلناسى و ئەنتروپۆلۆژيادا. ھۆكارى زۆر بلاوبوونەو ھەكە بۆ بوونى تەوژم و رەھەندو رىچكەو تيۆرى جۆراوجۆر دەگەریتەو، چونكە لە زۆر دۆخدا نەخۆشى چەمكىكى تەمومژو تا رادەيەك شاراو ھەي، ئەمەش پەيوەندى بە بوارەكانى فيۆلۆژى و دەروونى و كۆمەلايەتى مرقۇقەكانەو ھەيە كە ھەر مرقۇقەو ھەلگري كۆمەلئىك بەھاو نەريت و بيروباو ھەي بيرليكردەو ھەي . چونكە لە بنەرەتدا نەخۆشى دەرچوونە لە ميانرەوى تايبەت بە مرقۇق، نەخۆشيش دوو جۆرە، يەكيكيان

150 - د.نجلاء عاطف خليل، في علم الاجتماع الطبي-ثقافة الصحة والمرض، الناشر: مكتبة الأنجلو المصرية، القاهرة، 2006، ص29.

جەستەيىيە، دووھميشيان برىتتييە لە بەدرەفتارى و سووكايەتى، بۆنموونە
وھك: جەھالەت، ترسنۆكى، پيسكەيى و چاوتنۆكى ، دوورپوويى و
دووزمانى و زۆرى ديكە لەشيۆەى رەزىلى و ئەخلاقى.

دۆركھايىم Durkheim پيىوايە نەخۆشى لە ھەموو مرۆڤەكاندا ھەيە
بەلام بە ريزەى جياوان، چونكە ھيچ مرۆڤيک نيبە ھيچ جۆرە
نەخۆشيبەكى نەبيت. نيشانەكانى نەخۆشى لە ھەموو مرۆڤيکدا
دەبينريت، بەلام لە واقيعدا تەماشادا ھەكەى ئەو مرۆڤە نيشانەكانى
تەندروستى پيۆەيە نەك نيشانەكانى نەخۆشى، وھك ئەوھى ھەست بکەى
كە ئەو مرۆڤە ساخلەمە نەك نەخۆش بووبيت، چونكە زۆر جۆرە
نەخۆشى لە مرۆڤدا ھەيە، بەلام شاراوھيە، يان زەق نيبە (د.نجلاءعاطف
خليل، 2006، ص30)¹⁵¹. كەواتە چەمكى نەخۆشى لايەنى بايۆلۆژى
ئۆرگانى دەگریتەو، لەلايەكى ديكەيشەو لايەنى دەروونى دەگریتەو،
ھەرودھا لايەنى كۆمەلايەتى و رۆشنبييريش دەگریتەو. كەواتە بۆ
دەستنيشانکردنى نەخۆشى پيويستيمان بە ھەموو ئەو لايەنانە ھەيە كە
باسمان كرد. چونكە رەفتارى كۆمەلايەتى و دەروونى و رۆشنبييرى
كارىگەرى بەسەر كەسى نەخۆش ھەيە (محمد عباس ابراهيم،
2001، ص271-272)¹⁵².

¹⁵¹ - د.نجلاء عاطف خليل، في علم الاجتماع الطبي، مصدر سابق نفسه، ص30.

¹⁵² - محمد عباس ابراهيم، الأنثروبولوجيا-مداخل وتطبيقات-، تأليف نخبة من أعضاء هيئة التدريس، دار المعرفة الجامعية، الإسكندرية، 2001، ص271-272.

به كورتى نه خوڭشى دوڭخىكه ناهاوسه نڭييه ك و شيوانىك له ئەندامىكى
 جهسته يان له ئەقلىيه تى يانىش له كۆمه لايه تىبوونى تاك
 دروستدهكات، بهمهش تاك تواناى كه مه بو رووبه رووبوونه وهى و
 كه مترين پيداويستىيه كانى خوڭى دابىندهكات. بىگومان جياوازى ههيه له
 نىوان نه خوڭش (المرض) وئه وانهى پاساو بو نه خوڭشيه كه يان
 دههيننه وه (الاعتلال) وئه وهى بىزار ده بىت و نه خوڭشده كه وي (السقم). به
 گشتى نه خوڭش ههست به نائارامى يان به نهحه سانه وهى خوڭى
 دهكات، چونكه بهردهوام له نىگه رانى و گرڭى دهروونى و ته نانهت ترسدا
 ده ژىت (نادية محمود السيد عمر، 2003، ص 263)¹⁵³. نه خوڭشى پرۆسه يه كى
 دريژخايه نه، هه ر له سه ره تاي سه ره له دانييه وه تا سه ره له داني
 ده ره نه نجامه خراپه كانى نه خوڭشيه كه، كه هه ندىكجار سه ره له داني نه و
 ده ره نه نجامانه زور خيراو له ناكاون، هه ندىكجارىش زور پىواش و
 له سه ره خوڭن، بىگومان نه و خيراى و له سه ره خوڭيه، به پى جورى
 نه خوڭشيه كان ده گوريت. جارى واش ههيه، نه خوڭشيه كه چه ند ئەندامىكى
 جهسته ي كه سه كه ده گريته وه، جارى واش ههيه ته نيا له يه ك ئەندامى
 جهسته ي نه خوڭشيه كه چر ده بىته وه (تالا قطيشات، نهلة الباري وأخري،
 2002، ص 17)¹⁵⁴.

¹⁵³ - نادية محمود السيد عمر، علم الاجتماع الطبي- المفهوم والمجالات-، دار المعرفة
 الجامعية، الاسكندرية، 2003، ص 263.

¹⁵⁴ - تالا قطيشات، نهلة الباري وأخري، مباديء في الصحو والسلامة العامة، دار المسيرة
 للنشر والتوزيع، عمان، 2002، ص 17.

به كورتى چەمكى نەخۆشى وا پېناسە بکەين که روودان و سەرھەلدانى خەوش يان شىوان و پەشۈكانلە يەككىك لە رەگەزەكانى كەسايەتى دروستبوويىت وەك جەستەيى، دەروونىي، ئەقلى ، كۆمەلايەتى (أميرة منصور يوسف، 1999، ص28)¹⁵⁵.

بەشى دووہم : ليكۆلینەوہكانى پيشوو

سەرھتا

مەبەستى بىچينەيى لە خستە رووى چەند ليكۆلینەوہيەكى پيشووتر كە ھاوشيوەى ئەم تۆژينەوہيەن يان تا رادەيەكى باش ليى نزيكن، كۆمەليك ھۆكارى خۆى ھەيە. يەكەم: ئەو تۆژينەوہيەى ئىستا بە ھيچ شيوەيەك ناچيتەوہ سەر ھەمان ليكۆلینەوہكانى پيشووتر، بەلام سووديان لى وەر دەگريىت و تۆژينەوہكەى ئىستا دەولەمەندتر دەكەن، چ لە رووى راستيەكان و زانياربيەكان، چ لە رووى شيوەزى ليكۆلینەوہكە، كە ئيمە لەو تۆژينەوہيەدا پەيرەومان كرددوہ. ليكۆلینەوہكانى پيشوو بۆ تۆژەر ئەو بابەتەنە روونتر دەكەتەوہكە تۆژەرەكانى پيشووتر ليكۆلینەوہيان بۆى نەكرددوہ، تا بتوانين بە ورد

155 - أميرة منصور يوسف علي، المدخل الاجتماعي للمجالات الطبية والنفسية، المكتب الجامعي الحديث، الإسكندرية، 1999، ص28.

ئەو لىكۆلئىنە يە بکەين و بەپىشتبەستىن بەو لىكۆلئىنە وانەى پىشوو تىرىش دەولە مەندىرى بکەين.

باسى يەكەم:

لىكۆلئىنە وهى پىشوو كوردستانى

لە لىكۆلئىنە وهى پىشوو كوردستانىدا، بە باشمان زانى ئەم لىكۆلئىنە وهى وه بگىرىن كە برىتییە لە لىكۆلئىنە وهى كى مەيدانى ئەنتروپۆلۆژى دكتور محەمەد حوسىن محەمەد شوانى بە ناوى (بەهاى كۆلتورى و پىسبوونى ژىنگەى شارنشىنى - لىكۆلئىنە وهى كى مەيدانى - ئەنتروپۆلۆژىيە لە شارى كەركوك سالى 2009)¹⁵⁶.

أ- گىرنگى لىكۆلئىنە وهى

گىرنگىر خالى ئەنتروپۆلۆژىا لە سەرەتاي سەرەلدا نىيە وه تا ئىستا، ئە وه بو وه لە چۆنىتى پەيوەندى نىوان مرؤف و ژىنگە بکۆلىتە وه، گىرنگى ئەم لىكۆلئىنە وهى ئە وه بو وه هاتوو لە بوارى ژىنگەى شارنشىنى كۆلىو تە وه كە سەختىر بە راورد كىرەنە لە بەرانبەر ژىنگەى كۆمەلگا سەرەتايىە كان. ئىنجا هاتوو لە يەكگىرئىدانى بەهاى كۆلتورى و رۆشنىبىرى بە پىسبوون كىرە وه، كە ئەمە لە بوارى لىكۆلئىنە وهى كى كۆمەلایە تىدا زۆر دەگمەنە. هەر وه ها لە و سوودە زانستىەى كۆلىو تە وه

156 - محمد حسين محمد الشواني . القيم الثقافية وتلوث البيئة الحضرية-دراسة ميدانية في مدينة كركوك - اطروحة دكتوراه غير منشورة مقدمة الى مجلس كلية الاداب جامعة بغداد ، 2009 .

که له چارهسەری کیشەى مرۆیى یان مادیدا بەدیدهکړئ، که خەلکى کهرکوک لهگەل ئەو ژینگهیهى هەیانە نازار دەکیشن.

ب- نامانجى لیکۆلینهوهکه

دۆزینەوهى پهیوهندى لهنیوان بههای کولتورى و پیسبوونى ژینگهى شارنشینیه له شارى کهرکوک، ههروهها دهستنیشانکردنى هۆکارهکانى دیکهى پیسبوونى ژینگهى شارنشینیه له شارى کهرکوک و کهمکردنهوهى شوینەوارى ئەو پیسبوونهیه له ریگای پیشنیارو راسپاردەى بهجى.

ت- نمونهى لیکۆلینهوهکه

کۆمهلگای لیکۆلینهوهکه شارى کهرکوک که نزیکهى 103 کم 2 که 157814 خیزان که نزیکهى 872000 کهسى بهخۆه گرتوه.

ث- میتۆدى لیکۆلینهوهکه

ئەم لیکۆلینهوهیه میتۆدى سوسیوئەنتروپۆلۆژى بهکارهیناوه، که میتۆدى ئیستتلاعى و وهسفى له کۆمهلناسیدا کۆکردۆتهوه میتۆدى وهزىفى و بونیادى و مهعریفیشى له ئەنتروپۆلۆژیدا بهکارهیناوه

ليکۆلئينه وه مهيدانييه كهيشي شيكر دنه وه يه كي زانستيانه ي كولتوورو
رؤشنبيري و ليکۆلئينه وه ي کۆمه لگا كه يه. ئەم جۆره ليکۆلئينه وه يه له سه ر
ميتۆدى ئەنترۆپۆلۆژييه، چونکه كولتوورو رؤشنبيري گه وه رو خالی
سه ره كي ئەنترۆپۆلۆژييه.

ج- ئەنجامي ليکۆلئينه وه كه

به هۆي ئە وه ي جياوازي له كولتوورو نه ريته کۆمه لايه تيهه کاني
بونيدى کۆمه لايه تي شاري که رکوکدا هه يه، جياوازي له پاكو خاويني و
ئارامي و جواني ژينگه ي گه ره که کانيشدا هه يه، له هه دي گه ره ک 600
زبلدان (حاويه) دانراوه، که چي له گه ره کيكي تر 180 زبلدان
دانراوه. هه روه ها چري دانيشتواني ئە و شاره ش هۆکاريكي گرنگه بۆ
پيسبووني ژينگه، چونکه هه ر خيزانتيک نزیکه ي 6 که سي به رده که ويت،
ئهمه ش ريژه يه كي زۆره و کاريگه ري به سه ر پيسبووني ژينگه وه
ده بيت. به تاييه ت باري بژيوي و ئابووري له م شاره باش نييه، بۆيه
گرنگيش به ژينگه ي سرووشي نه دراوه. هه روه ها نه بووني وشياري
ژينگه يي له نيوان تاکه کاني کۆمه لگا، به تاييه ت له بواري پاكو خاويني ژينگه
که ده بينري و يان ژاوه ژاوه رزگار بوون له پاشماوه کان و .. هتد. به لام
دواکه وتووي كولتوورو نه بووني وشياري شارستاني-مه دني له
بواري خاويني و هيمني و شيوه ي شارنشي ني له نيوان تاکه کاني
کۆمه لگا، ده توانين بلين بي وشيارن له باره ي ژينگه وه، له کاتيکدا له م

ليکۆلینه وه یه دا گفتوگۆ له گه ل ئاستی کولتووری و خویندن تا دهگاته ئهوانه ی هه دیکیان له بواری ژینگه کاریان ده کرد، به لام به گشتی رۆشنییری ژینگه ییان سنوردار بوو. ئه مه سه ره رای ئه وه ی نه بوونی پلانی ژینگه یی به شیوه یه کی گشتی له په یره وکردن و چالاکیه کانی حکومه ت و کۆمه لگادا، هه یچ پلانیک نه بوو. به لکو هه موویان به شیوه یه کی ره مه کی بیر له ئاینده ی ژینگه و پاکوخواینی شاره که ده که نه وه. نه بوونی ئه م پلانه وایکردوه، شوینی پیشه سازی و کارگه کان گونجاو نه بیته و هه وای ئه م شاره پیس بیته.

باسی دووهم: لیكۆلینه وه ی پیشووی عه ره بی

ژینگه و مرۆف (په یوه ندی و گرفته کان له روانگه ی کۆمه لناسیدا، لیكۆلینه وه یه کی شیکارییه له ولاتی سعودیه سالی 2007) لیكۆله ر سعید الزهرانی¹⁵⁷

أ- گرنگی لیكۆلینه وه که

ئه م لیكۆلینه وه یه به گشتی له چوارچیوه ی کۆمه لناسی وه تابه تیش کۆمه لناسی ژینگه یه، گرنگیه که ی له وه دایه له کۆتایی لیكۆلینه وه که ییدا

¹⁵⁷ - سعید الزهرانی , البيئة والانسان , (علاقات ومشكلات من منظور اجتماعي , دراسة تحليلية في المملكة العربية السعودية) ، على الموقع التالي (<http://www.ejtemay.com/showthread.php?p=741>)

گەشتتۆتە چارەسەرئىكى گونجاوى ئەوتۇقە دەتوانرى جىيەجى بىكرىت. بۇئەۋەى سنوورىك بۇ ئەۋ دىاردەيە دابىرىت و ھەۋلىكىشە بۇ دروستكردى وشىارى ژىنگەيى بۇ تاك و كۆمەل و كۆمەلگاك، لە رىگاي روونكردەۋەى پىداۋىستىيەكانى مرۇقاىەتى و گىرقتە ژىنگەيىيەكان و چۆنىتى رووبەرووبوونەۋەى ئەۋ گىرقتانەۋ تىرېبوونى پىداۋىستىيەكان. سەربارى ناساندنى ھاۋنىشتمانى بە مافە ژىنگەيىيەكانى چ لەبوارى كۆمەلايەتى يان ئابوورى.

ب- ئامانجى لىكۆلئىنەۋەكە

ئامانجى گىشتى لىكۆلئىنەۋەكە زاننى پەيوەندى نىۋان مرۇف و ژىنگەيە لە كۆمەلگاي سەۋدىدا، چەند ئامانجىكى لقىشى لىدەبىتەۋە ، بۇنموونە: زاننى وشىارى تاكى كۆمەلگايە بە كىشەكانى ژىنگەۋ ئاستى پەيوەندى لە تەندروستى مرۇف و چۆنىتى جوولاندنى مرۇف بەرووى ئەۋ كىشەنەۋە. ھەروەھا زاننى تواناى تاكى كۆمەلگاۋ تواناكان و تواناى دامەزراۋە ناكۆمىيەكان و كۆمىيەكانە لەسەر رووبەرووبوونەۋەى كىشەى ژىنگەۋ ئەۋ دەۋرۋەرەى مرۇفەكان تىيدا دەژىن.

ت- مېتۆدى لىكۆلئىنەۋەكە

مېتۆدى لىكۆلئىنەۋەكە لەسەر شىۋازى شىكارى تىۋرىيە (الأسلوب التحليلي النظري) بۇ لىكۆلئىنەۋەكە

ث- ئەنجامى لىكۆلۈپنەۋەكە

لەئەنجامى لىكۆلۈپنەۋەكەدا بۇمان دەردەكەۋىتكە گرفتى ژىنگەيى لە
بەنرەتدا بۇ دوو ھۆكارە يەككىيان ھۆكارە سروشتىيەكانە ئەۋىترىشيان
مروپىيە. بەلام بەپلەي يەكەم مروڧ ھۆكارى بنچىنەيىە بۇ دروستكردى
كىشەي ژىنگە، بەتايبەت لەكاتى تىكچوونى ھاوسەنگى ئايكۆلۈجيدا، بۇيە
پىۋىستە مروڧ رەفتارى بەرانبەر بە ژىنگە بەرەو باشتر
بگورپت. بەتايبەت لەگەل پىشكەۋىتنى تەكنوۋاژيادا ژىنگە زور خراپتر
بوو. ھەرۋەھا گەشەي دانىشتوان بە خىرايى و بەبى پلان و
بەرنامە، ھۆكارىكى سەرەكى و راستەۋخۆيە بۇ گرفتى ژىنگە، بۇيە
پىۋىستە گەشەي خىراي دانىشتوان و چرى دانىشتوان رىكبخرىتەۋەو
سنوورىكىش بۇ مندالبون دابنرپت و رەمەكى نەبىت. پىۋىستە زانكۆو
دامەزراۋە ئەكادىمىيەكان گرنكى بە تۆژىنەۋەي زانستى لەبارەي ژىنگەو
پەيوەندى بە مروڧقەۋە بەدەن، بەتايبەت لە روو كۆمەلایەتییەكەي. ئەم
لىكۆلۈپنەۋەيە ئەۋەمان بۇ رووندەكاتەۋە، كە گرفتهكانى ژىنگە بە
جياۋازىيەكانىانەۋە، تەۋاۋكەرى يەكتىرىن ھەمووشيان پەيوەندىان
بەيەكتىرىيەۋە ھەيە، بۇيە چارەسەركردى ژىنگە زياتر كۆمەلگايىە نەك
تاك.

بەشى سىيەم

چوارچىۋە تىۋرى بۇ تۆزىنە ۋەكە

باسى يەكەم: ژىنگەي سرووشى ئەكۆمەنگا سەرەتايىيە كاندا

ھەموو مرقۇئىك بەرلەدايىكبوونى واتا لەۋكاتەي كە لەناو مندالدىنى داىكىدايە، كارىگەرى ژىنگەي دەكەۋىتە سەر،ھىزى گەشەۋ كارىگەربوونى بە ژىنگەي دەرەۋە،لەرىگاي ئەۋ كارىگەرىيانەي دەكەۋىتە سەر داىكى، بۇ ئەۋ كۆرپەلەش دەگوزرىتەۋە(رشىد الحمد و محمد سعيد صبارىنى،1979،ص16)¹⁵⁸. كەۋابىت كاتى مندال لەداىكەبىت، كۆمەلىك بۇماۋەيى ۋەردەگرىت كە لەھەموو شانەكانى جەستەيدا چاپدەبىت،بەتايىت شانەكانى مېشك،ۋەك رەنگى چاۋ،رەنگى پىشت،بالاى كورت يان درىژى،جۆرى گروۋپى خوينى،تەنانەت ھەندى لە كەموكورتى بۇماۋەيىشى بۇ دەگوزرىتەۋە، ۋەك نەخۇشى شەكرە و شىزۇفرىنياۋ لەخۇچوون و ژانە سەرو ھەروەھا دەبەنگى و گەمژەيى....ھتد.(رشىد الحمد و محمد سعيد صبارىنى،1979،مصدر سابق

158 - رشيد الحمد و محمد سعيد صبارىنى،النبىة ومشكلاتها،عالم المعرفة،الكويت، العدد22، 1979،ص16.

نفسه)¹⁵⁹. به کورتی سیسته می ژینگه یی به وه تیگده چیت کاتی به هوی مروّقه کانه وه، گورانکاری زیانبه خش له ژینگه دا دروسته بیت و، کاریگه ری ده خاته سهر ژیانی مروّف و هه واو گژوگیاو .. هتد (جمیل الطاهر و صالح العصفور، 1996، ص 271)¹⁶⁰.

مروّف که له دایکده بیت، میشکی ته واو گه شه ی نه کردو وه، به لکو ورده ورده به کارلیک کردنی له گه ل ده ورو به ره که ی میشکی گه شه ده کات، تا ده گاته قوناخی بالق بوون. لیتره مروّف پیچه وانه ی نازله چونکه نازله که له دایک ده بیت، ئیتر که گه ورهش ده بیت میشکی ههر وه کوو خوی ده مینیتته وه، جگه له مه یمون که دوا ی له دایک بوونیشی تا ماوه یه کی تا راده یه ک که م، میشکی گه شه ده کات. مروّف له کاتی نه و کارلیک و تیکه لبوونه ی له گه ل ده ورو به ری خوی میشکی گه شه ی زیاتر ده کات، لیتره کاریگه ری ژینگه شی ده که ویتته سهر، چهند له ژینگه یه کی ته ندروست و سرووشتیدا بژیت، میشک و جه سه یشی ته ندروست و چالاکتر ده بیت، به پیچه وانه شه وه ژینگه که ی چهند ناسروشت و نا ته ندروست بوو بیت، تا راده یه کی زور کاریگه ری نه ری نی ده که ویتته سهر نه و مروّقه ش (رشید الحمد و محمد سعید صبارینی، 1979، ص 18)¹⁶¹.

159 - رشید الحمد و محمد سعید صبارینی، البینة ومشکلاتها، مصدر سابق نفسه، نفس الصفحة.

160 - جمیل الطاهر و صالح العصفور، الدلیل الموحد لمفاهیم ومصطلحات التخطيط فی دول مجلس التعاون لدول الخلیج العربیة، المعهد العربی للتخطيط الکویت، ط1، 1996، ص 271.

161 - رشید الحمد و محمد سعید صبارینی، البینة ومشکلاتها، مصدر سابق نفسه، ص 18.

مرۆڤى سەرەتايى، لە ژینگەيەكى سرووشتى پاك و خاويندا، چاوى هەلەيناوه، بەلام بەهۆى دواكەوتوويى كۆمەلگاكان و تينەگەيشتنى هزريان بۆ ژینگە، واىكردووه، مرۆڤى سەرەتايى كە لەدايك دەبوو، دەكەوتە ژيەر كاريگەرى كۆمەلەك بيروباوهرى چەقبەستوو، كە مرۆڤيش راستەوخۆ دەكەوتە ژيەر ئەو كاريگەرييانەوه. هەر لە ئەفسانە و تيروانينيان لە خۆرو مانگ و چۆنيتى خۆرهلاتن و ئەو ئايينانەى لە زۆر كۆندا دروستبووبون و ئەو ئەفسانانەى زۆر جار بۆ پالەوانيتى مرۆڤ بەكار دەهات، تا دەگەيشتە بەيەكدادانى مرۆڤەكان و چەندين بيروباوهرى ديكەى لەمجۆره، كە بە ميرات و بەشيۆهيهكى بۆماوهيى مرۆڤ كە لەدايكەبوو دەكەوتە نيۆ ئەم هەموو بيروباوهرە لاساييكەرەوانەوه و ئاراستەى مرۆڤ بە ئاقارتيكى باشدا نەبردرا (الدكتور يسرى عبدالرزاق الجوهرى، 1979، ص22)¹⁶².

لە كۆمەلگا سەرەتاييهكاندا، شيۆه ژيانتيكى سادەو ساكار هەبووه، هيژى شارستانيبوونى تيدا نەبووه، بۆيه ژینگەى سرووشتيش لەوسەر دەمدا، ژینگەيهكى سادە بووه، بەلام جياوازييهكەى ئەوكات و ئيستا لەوهدايه، مرۆڤى سەرەتايى نەيدەتوانى خۆى لە ژینگە بپاريزيت و ئاستى وشيارى بەرز نەبوو كە لەوه تيبگات ژینگە كاريگەريى زۆرى بەسەر مرۆڤەكانەوه هەيه. ئەمە لەلايهك لەلايهكى ديكەيشهوه، زۆر بەى شارستانيهتى سەرەتايى لەوناچانەدا بوون كە دەتوانين بلين

162 - الدكتور يسرى عبدالرزاق الجوهرى، دراسات في جغرافية الانسان-الجماعات البدائية، الهيئة المصرية العامة للكتاب، 1979، ط1، ص22.

پهراویزکراو بووه، زیاتر گۆشهگیر بوونه، ئهوهش بۆ ئهوه دهگهريتهوه، ژماره‌ی دانیشتون له قوناخی کۆمه‌لگای سه‌ره‌تاییدا زۆر که‌م بووه، له‌رووی جوگرافیه‌وه بۆشاییه‌کی یه‌کجار زۆر له‌نیوان کۆمه‌لگاکاندا هه‌بووه، به‌شیوه‌یه‌ زۆربه‌ی کۆمه‌لگاگان ئاگاداری ئاستی بژیوی و ئاستی گه‌شه‌و شارستانییه‌تی یه‌کتريش نه‌بوونه، چونکه له‌وسه‌رده‌مدا ئامرازه‌کانی گه‌یاندنیش له‌وپه‌ری ساده‌ییدا بووه. بۆیه ئه‌وانه‌ی خه‌ریکی راوکردنی ماسی و بالنده‌ش بوون، ده‌بوو هه‌موو روژیک ئه‌و پرۆسه‌ی راوکردنه‌ دووباره‌ بکه‌نه‌وه، چونکه دابینکردنی خواردنیان ته‌نیا بۆ ئه‌و روژه‌ بوو که راوه‌که‌یان کردووه. پیداو‌یستییه‌کانی ژیانیان که‌موکورتی زۆری تیدا هه‌بوو(الدکتور یسری عبدالرزاق الجوهری، 1979، ص24)¹⁶³.

باسی دووه‌م

گۆرانکارییه‌کان و پیسبوونی ژینگه

مرۆف گرنگترین رۆلی سه‌ره‌کی و بنه‌ره‌تی بینیه‌وه له‌ گۆرینی ژینگه، ئه‌مه‌ش به‌هۆی ئه‌و پیشکه‌وتنه‌ی له‌ هزره‌ ئه‌قلی مرۆفایه‌ تیدا گه‌شه‌یان کردووه. چونکه سه‌روشتی مرۆف وایه، هه‌میشه‌ هه‌ولده‌دات، توانا‌کانی خۆی به‌سه‌ر ژینگه‌دا زال بکات و، ژینگه‌ بۆ به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی خۆی به‌کار به‌یئیت. بۆنموونه له‌ کۆنه‌وه به‌کاره‌ینان یان برینی دارو دره‌خت،

163 - هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پینشو، ل24.

دروستکردنى خەلۋوز، تا بەكارھيئەتلىك ئاۋ و نەوت و..ھتد. ھەموو ئەمانە گۆرۈنكەرى گەورە لە سىستەمى ژىنگەى سرووشتىدا دروستدەكەن. لە قۇناخى پىشەسازىدا، مەۋق بەشپەھىيەكى مۇدېرنتر لە رابردوى، ھزرى زىاتر گەشەى كىردو توانى لە ئاۋىتە بوونى كەرەستە سرووشتىەكان، شتى نوى دروستىكات، لەگەل دروستکردنى شتى نوپتەدا، ژىنگە پىسبوونى زىاترى بەخۆپەو ھەبىنى. بەكورتى ھەر گۆرۈنكەرىيەك لە ھۆكارە فېزىيائى يان بوونەو ھەرەكاندا رووبدات، ئەم ناۋچەپەش گۆرۈنكەرى لە كۆمەلگەكاندا دروستدەكات و سىستەمى ژىنگەش گۆرۈنكەرى بەسەردا دىت، كۆمەلگەكى جىوازتر لە كۆمەلگەكى پىشووتر دىننە بەرھەم(د. علىاء حاتوغ-بوران محمد حمدان أبو دية، علم البيئە، دار الشروق، عمان، 1994، ص37-38)¹⁶⁴ مەۋق لەسەر رووى ئەم زەۋىيە دەژىت، كە سى جۆرە سىستەمى ھەپە، يەكەمىان دەوروبەرى زىندەو ھەرە گىانەو ھەرە ھەموو ئەوانەپە كە زىندوون، دووھىان ئاۋە، كە ھەموو بوونەو ھەرەكى زىندوون، ناتوانى بەبى ئاۋ بژى، سىپەمىشيان دەوروبەرىكى تەكنولۇژىيە، ئەمەش لە ئەنجامى گەشەى ئەقلى مەۋق كە بۇ يەكەمجار گوندى دروست كىرد و ئىنجا شارى دروستكىردو، كىشتوكال و پىشەسازى داھىنا. ئەمە سەربارى ئەودەوروبەرى كۆمەلەپەتتەپەى كە بىروباۋەرو ئايىن و ياساۋ دابونەرىت و ...ھتد بەخۆۋە گرتوۋە. ھەموو ئەمانە ئەو ھاۋسەنگىيەى لەنپوان مەۋق و

164 - د. علىاء حاتوغ-بوران محمد حمدان أبو دية، علم البيئە، دار الشروق، عمان، 1994، ص37-38

ژینگه‌ی سروشتیدا هه‌بوونه، ئه‌و هاوسه‌نگییه تیکده‌دات و سیسته‌می نیوان ژینگه‌و مروّف ده‌گۆریت، ژینگه‌ش به‌ره‌و پیسبوون ده‌چیت(د. محمد صابر، الانسان وتلوث البيئة،السعودية،2000،ص7)¹⁶⁵. له بنه‌په‌تیشدا ژینگه‌ ئه‌وکاتانه تووشی پیسبوون ده‌بیت، کاتی گۆراکارییه‌ک له پیشکه‌وتنی مروّفایه‌تی به‌ مانا گشتییه‌که‌ی دروست ده‌بیت، کاتی‌ک مروّف هه‌ستی به‌ کیلاندنی زه‌وی کرد، دواتر پیشه‌سازی داهینا، ئیستا ئه‌م هه‌موو کارگه‌ گه‌ورانه‌ له لایه‌ک، زۆربوونی ژماره‌ی دانیشتونیش زۆر به‌خیزایی له لایه‌کی دیکه‌وه، هه‌روه‌ها کاره‌ساتی ژینگه‌ش به‌هه‌مانشیوه‌ کاریگه‌ری زۆر ده‌خاته‌ سه‌ر ژینگه‌و له‌ چوارچیوه‌ سروشتییه‌که‌ی خۆی نایه‌یلیت. هه‌موو ئه‌مانه‌ راسته‌وخۆ کاریگه‌رییان بۆ سه‌ر ژینگه‌ هه‌یه‌و پیسی ده‌که‌ن. دیارو ته‌نیا یه‌ک یان دوو گۆرانکاری له‌ ئارادا نین بۆ پیسبوونی ژینگه‌، به‌لکو هۆکاره‌کان زۆر به‌رفراوانن به‌جۆریک زۆربه‌ی زۆری لایه‌نیکانی ژیانیان گرتۆته‌وه، هه‌م سه‌ره‌کیتیرینیان هۆکاری ته‌کنۆلۆژیا، هۆکاری ئابووری، هۆکاری کۆمه‌لایه‌تی و هۆکاری مۆرالییه‌(فوزیه‌ سعاد بوجلابه‌، 2014-2015،ص59-60)¹⁶⁶.

165 - د. محمد صابر، الانسان وتلوث البيئة،السعودية،2000،ص7..

166 - فوزیه‌ سعاد بوجلابه‌، أخطار التلوث البيئي على المعالم الأثرية بمدينة وهران وتلمسان، رسالة الدكتوراه، بأشراف الأستاذ الدكتور: معروف بلحاج، 2014-2015، ص59-60 غير مطبوعة، مأخوذة من انترنيت.

C:/Users/kurdistan/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/BOUDJELABA.pdf

بۆتە ھۆى ئەوھى پلانېكى باشتىر دابرىژىرى بۇ بەكارھىتەكان
وبەكارھىتەكانەكە زياتر زانستىيەتر بىتت، ھەر لە سووتانى بەنزين و نەوت
و بەكارھىتەكانى كەرەستەى كىمىياوى و ھەموو جۆرەكانى دىكەى
پىسبوون.بەلام لەگەل ئەو بەكارھىتەكانە زانستىيەشدا، دەبىنين، ژىنگە
بۆتە پرۆسەيەكى گىرنگ كە بەردەوام كارى لەسەر دەكرىت بۆئەوھى
كارىگەرى نەرىنى بۆسەر مرؤف دروست نەكات. بۆنمونه ھەوا بە
يەككە لە گەورەترىن گىرەتەكانى پىسبوونى ژىنگەى شارنشىنى
دادەنرىت،بەتايىبەت ئەو شارانەى كە ژمارەى دانىشتوانىيان يەكجار
زۆرە،ھەموو ئەو مرؤفانەى لە شارە گەورەكان نىشتەجىن، رووبەرۈوى
گىرەتەى ژىنگەيەكى تەندروست دەبنەو، بەتايىبەت لە بارەى
ھەواكەيەوھ(محمد السىدعامر،2002،ص130)¹⁶⁷.لە ئەنجامى ئەو
پىشكەوتن و ئەو چىرى دانىشتوانە، ژىنگەيەك دىتە ئاراوہ كە
دروستكراوہ، دوور لەو ژىنگە سرووشتىيەى پىشوو. بۇ
پىشتراستكردەوھى ئەم بۇچوونەمان،چەندىن تۆژىنەوھى زانستى
ھەن،ئەوھىيان روونكردۆتەو،كە دانىشتوانى گوندەكان،زۆر كەمتر
تووشى نەخۆشى گوشارى خوین دەبن لە بەرامبەر دانىشتوانى
شارەكان،بەتايىبەت ئەو شارانەى كە چىرى دانىشتوانن و ناوچەى

167 - محمد السىدعامر،المشاركة الشعبية لحماية البيئة من منظور الخدمة الاجتماعية(تقديم علي ليلة)،المكتب الجامعي الحديث،الاسكندرية،2002،ص130.

پیشہ سازین (مصطفی عبداللطیف عباسی، حماية البيئة من التلوث، دار
الوفاء، الأسكندرية، مصر، ط1، 2004، ص243) 168.

هه لبت روونه هيچ كومه لگايه ك به بي گورانكارى پيش ناكه ويت،
به تاييه ت نه گهر گورانكارى به كه خيرا نه بيت، له گه ل ههر گورانكارى به كه
كومه لايه تيشدا، كومه ليك گورانكارى ديكه رووده دن، وهك گورانكارى
روشنبيري و كولتوورى، گورانكارى ئابوورى، هه رووها گورانكارى
ژينگه بيش رووده دات، ئه م گورانكارى به هه مووى به به كه وه به ستراون و
گورانكارى كومه لايه تى شتيك نيه به ته نيا بيت. به لام گرفتى گه وره
بو سهر ساخله مى مروف ئه وه به گورانكارى گه وره وه له ناكاه روودات،
بونموونه وه كوو كوده تا يان شوړش، له بواره كانى دانىشتوان و
نيشته جيكر دندا، يان گه شه ي شارن شينى، كاتيک زور به خيرا يى
رووده دات، هاوسه نكيه كه لار ده بيت و گرفتى كومه لايه تى له گه ل خويدا
دروسته دات (الدكتور حسن الساعاتي، 1980، ص150) 169. ئه م
گورانكارى و پيشكه وتنه ته كنيكى و كومه لايه تيانه، ته نيا گورانكارى و
كاريگه رى له بوارى ژينگه و كاريگه رى بو سهر ته ندروستى مروف
دروست نه كرد، به لكو له وهش زياتر گورانكارى له په يوه ندييه
كومه لايه تيه كانيشدا دروست كردو، به رژه وه ندييه ئابوورى به كان،
گرووپ و كومه له و تويژى كومه لايه تى پيكيه نيا، ئه مه واى كرد، پيشبركى و

168 - مصطفى عبداللطيف عباسي، حماية البيئة من التلوث، دار

الوفاء، الأسكندرية، مصر، ط1، 2004، ص243.

169 - الدكتور حسن الساعاتي، علم الاجتماع الصناعي، بيروت، دار النهضة العربية، ط3،

1980، ص150.

ململانی له پیناوی وه دهسته پینانی زیاتری دهستکه وته مادیه کان داهینانی نویترو مهزنتر بهیننه ئاراوه، هه موو داهینانه کانیش کاریگه ری بۆسه ر پیسبوونی ژینگه دروسته کرد، ژینگه ش کاریگه ری نه ری نی ده خسته وه سه ر ساخله می مرۆف و له ئه نجامدا، ساخله می مرۆف ورده ورده تیکده چوو، ئیستا که ده بینین پیشکه وتنی ته کنیکی له و په پیدایه، به هه مانشیوه مه ترسی گه وره ش که وتوته سه ر پیسبوونی ژینگه و، له و ریگایه شه وه ته ندروستی مرۆف که وتوته ژیر کاریگه ری ژینگه (الدکتور حسن الساعاتی، 1980، ص 154-155)¹⁷⁰. کومه لگایه کی شارنشین له نیو ئه و ژینگه یه ژیان به سه رده بات وره گه زو توخمه کانی هیزی ژیانی مرۆفایه تیبوونی خوی هه یه و، په یه وه ی چالاکیه جوړاوجوره کانی وه ک چالاکی کومه لایه تی و ئابووری و رۆشنیبری تیدا ده کات، ئیتر هه ردوکیان (ژینگه و کومه لگا شارنشینیه که) کاریگه رییان به سه ر یه کترییه وه ده بیته. (محمد منیر حجاب، التلوث و حماية البيئة: قضايا البيئة من منظور اسلامي، دار الفجر، مصر، ط 1999، ص 1، ص 23). که واتا ژینگه ی شارنشین ته نیا ئه وه نییه کومه لیک که رهسته ی پیشه سازی لیه، به لکوژینگه ی شارنشین په یوه ندی تاک به کومه لگاوه هه یه که کومه لیک دامه زراوه ی کومه لایه تی و بیرو باوه رو دابونه ریت و به هاکان و ئاکار ریکی خستوون (فتحي دردار، البيئة في مواجهة التلوث، دار الأمل، 2002، ص 17)¹⁷¹.

¹⁷⁰ - لمزید انظر: الدكتور حسن الساعاتی، مصدر سابق نفسه، ص 154-155.

¹⁷¹ - فتحي دردار، البيئة في مواجهة التلوث، دار الأمل، 2002، ص 17.

بەشى چوارەم:

1- ئەنجامى تۆزىنەۋەكە

لە ميانى تۆزىنەۋەكەماندا، گەيشتىن بەم ئەنجامانەى خوارەۋە

1- پېسبونى ژىنگە لە جىھانى ئەمپۇدا بۆتە بابەتتىكى بە پەلە، چونكە چەندىن رەھەندى ترسناكى لە بارەى ئابوورى و كۆمەلايەتى و مرقۇقايەتى بە خۇيەۋە بىنيو، بە تايبەتېش دواى سەرھەلانى شۆرشى پېشەسازى لە ئەۋرۇپاداۋ، بەرفراۋانبوونى پېشەسازى گەرەكە بە تەكنۆلۇجىيائى نوئى پالېشتى لىدەكرى

2- پېسبونى ژىنگە بەۋاتاي ھەر گۇرانكارىيەك دىت، كە لە سرووشتى ئاسايى ژىنگەدا رووبدات و ، بووبىتە ھۆى زىان گەياندىن بە ژيانى مرقۇق، يان ھەر بوونەۋەرىكى دىكە.

3- مەرج نىيە، پېسبونى ژىنگە بەھۆى دەسكارىكردى مرقۇقەكانەۋە روو بدات، بەلكو ھەندى جار تۇزوبا، يان كەشو ھەۋا، يان ساردى و گەرمى و ... ھەتد ھەموو ئەمانە دەبنە ھۆى روودانى پېسبونى ژىنگەۋ نەخۇشى دەروونى و ھەساسىيەۋ چەندىن نەخۇشى دىكە

4- مەترسى پېسبونى ژىنگە، ھىچى كەمتر نىيە لە مەترسى پىكدادانى شەر، كە بەچەكى قورس لەيەكترى دەدەن و لە ئەنجامدا چەندىن نەخۇشى سەخت لەگەل خۇى دەھىنئىت.

5- مروف گرنگترین رولى سەرەكى و بنەرەتى بىنيوہ لە گورپىنى ژىنگە، ئەمەش بەھوى ئەو پىشكەوتنانەى لە ھزرو ئەقلى مروفايەتيدا گەشەيان كردوہ.

6- چەند توانراوہ ئاستى وشيارى مروف بەرزتر بىتەوہ، ھاوتەرىب توانراوہ، مروف باشتر ھەستى بەمەترسىيەكانى پىسبوونى ژىنگە بكات و، توانويەتى بە شىوہيەكى گونجاو، خوى بەسەر ژىنگەكەيدا بسەپىنى

7- نەخوشى دۇخىكە ناھاوسەنگىيەك و شىوانىك لە ئەندامىكى جەستە يان لە ئەقلىيەتى يانىش لە كۆمەلايەتییوونى تاك دروستدەكات، بەمەش تاك توانای كەمە بۆ رووبەروبوونەوہى و كەمترین پىداويستىيەكانى خوى داىبىندەكات.

8- ھەموو مروفىك بەرلەداىكبوونى واتا لەوكاتەى كە لەناو مندالدىنى داىكىدايە، كارىگەرى ژىنگەى دەكەويتە سەر، ھىزى گەشەوكارىگەربوونى بە ژىنگەى دەرەوہ، لەرىگای ئەو كارىگەرىيانەى دەكەويتە سەر داىكى، بۆ ئەو كۆرپەلەش دەگوازىتەوہ.

9- كاتى مندال لەداىكدەبىت، كۆمەلىك بۆماوہىي وەردەگرىت كە لەھەموو شانەكانى جەستەيدا چاپدەبىت، بەتايبەت شانەكانى مېشك، وەك رەنگى چاو، رەنگى پىشت، بالالى كورت يان درىژى، جۆرى گرووپى خوینى، تەنانەت ھەندى لەكەموكورتى بۆماوہىيشى بۆ دەگوازىتەوہ ، وەك

نەخۆشى شەكرە و شىزۆفرىنياو لەخۆچوون و ژانە سەرو ھەروەھا دەبەنگى و گەمژەبى....ھتد.

10- مەرۆف كە لەدايكەدەبىت،مىشكى تەواو گەشەى نەكردووە، بەلكو وردە وردە بە كارلىككردنى لەگەل دەورووبەرەكەى مىشكى گەشەدەكات، تا دەگاتە قوناخى بالق بوون. مەرۆف لەكاتى ئەو كارلىك و تىكەلبوونەى لەگەل دەورووبەرى خۆى كارىگەرى ژىنگەشى دەكەويتە سەر.

11- مەرۆفى سەرەتايى، لە ژىنگەيەكى سرووشتى پاك و خاويندا،چاوى ھەلھىناو، بەلام بەھوى دواكەوتوويى كۆمەلگاكەن و تىنەگەيشتنى ھزريان بو ژىنگە، واكردووە، مەرۆفى سەرەتايى كە لەدايك دەبوو، دەكەوتە ژىر كارىگەرى كۆمەلىك بىروباوهرى چەقبەستوو.ھەر لە ئەفسانەو تىروانىيان لە خورو مانگ و ئەو ئايىنانەى لە زور كوندا دروستبووبوون و ئەو ئەفسانانەى زور جار بو پالەوانىتى مەرۆف بەكار دەھات،تا دەگەيشتە بەيەكدادانى مەرۆفەكان و چەندىن بىروباوهرى دىكەى لەمجۆرە.

12- پيشەسازى و پيشكەوتنى تەكنۆلۆژيا چەند بەرزترو بەرفراوانتر بىت،ھاوكات رىژەى ژمارەى دانىشتوانىش زور بەخىرايى گەشەدەكات، ئەم دوو ھۆكارە رۆلىكى زور گەورەيان لە پيسبوونى ژىنگەدا بينيو، بەتايبەتى لە ولاتانى دواكەوتوو ژمارەى دانىشتوان زور بەخىرايى زياد دەبىت.

13- دواى جيهانگه رايى، ژينگه بۆتە گەورەترين مەترسى بۆسەر تەندروستى مرۆف، چونكە ژينگەى شارنشىنى يەككە لە سيمى سەردەمى نويىە بۆ پيشكەوتنى پيشەسازى و تەكنۆلۇژى و گەردبۇنەوہى ژمارەيەكى گەورەى دانىشتوان، كە ھەموو ئەمانە، كاردانەوہى خراپ دەخەنە سەر تەندروستى مرۆف.

14- گەرتى گەورە بۆسەر ساخلەمى مرۆف ئەوہىە گۇرپانكارى گەورەو لەناكاو رووبدات.

پيشيارو راسپاردە

لەئەنجامى ئەم تۆژينەوہىەماندا، گەيشتتەن بەم پيشيارو راسپاردانەى خوارەوہ:

1- ژينگە كاريگەرى راستەوخۆى بەسەر ساخلەمى مرۆفەوہ ھەيە، بۆيە پيويستە لە زانكۆكانى كوردستان، بەشيك بۆ ژينگەى كۆمەلايەتى بكرىتەوہ، تا بتوانریت ئاستى وشيارى خەلك دەربارەى ژينگە بەرزتر بكرىتەوہ، كە ئىستا زۆر نزمە.

2- پيويستە حكومەتى ھەريم جگە لەوہى فەرمانگەيەكى گەورەى بۆ ژينگە تەرخان بيت، تا روژانە بە ئەركى پاك راگرتنى ژينگە ھەلبسيت.

3- دەزگايەكى ناوہندى- ستراتيجى بكرىتەوہ، بۆ تۆژينەوہ لەپيناو پاراستنى ژينگە، كە دوا جار پاراستنى ژيانى مرۆفەكانە بە ساخلەمى.

4- پټويسته نه و کارگه و شوینه پيشه سازيپانه ی که هه ن، له ناو شار دوور بخرينه وهو ، له شويننیک جيگير بکړين، که ريژه ی ژماره ی دانيشتوانی زور که مه، يان نييه.

5- پټويسته وهزاره تی شارهوانی گرنکی زیاتر به بواری ژينگه بدات و ريگه نه دات خوّل و خاشاک به ناو شاردا بهيلټته وهو هه وای شار پيس بکات.

دوره نجام

1- ژينگه زور گرنکه به لام گرنکی پي نه دراوه، به تاييه ت له هه ري می کوردستان و ولاتانی دواکه وتوو.

2- حکومه تی هه ري م زور که مته رخه مه و پلاننکی دروستی بو بواری ژينگه پاريزی نييه.

3- ريکخراوه ناحکوميه کان و کومه لگای مه دهنی، هيچ گرنگيه کيان به بواری ژينگه نه داوه، له کاتيکدا ژينگه ی هه ري می کوردستان زور پيسه.

4- ماموستایانی ئايینی به قه د سيسته می په روه رده گرنگان هه يه، که چی نه وانيش گرنگان به بواری ژينگه پاريزی نه داوه.

5- تيقييه کان و ده زگاکانی راگه ياندن، نه يانتوانيوه ئاستی وشياری خه لک بو ژينگه پاريزی به رز رابگرن.

سه رچاوه كان

- 1- بشير ناظر تاجحيشي، الأثار الاجتماعية للتلوث البيئي، القاهرة، دار الأفاق العربية للنشر، ط1، 2011.
- 2- د. سعاد عثمان وأخرون، البيئة والمجتمع، الإسكندرية، دار المعرفة الجامعية، ط1، 1955.
- 3- د. نهى القاطرجي ، المرأة في منظومة الامم المتحدة ،بيروت ، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر، ط 1، 2006.
- 4- د. مصطفى عبد اللطيف عباسي، حماية البيئة من التلوث ، الاسكندرية ، دار الوفاء للطباعة والنشر، ط1، 2004.
- 5- د. سامح غرايبة ، د. يحيى فرحان ، المدخل الى العلوم البيئية، عمان، دار الشروق للنشر والتوزيع، ط1، 1987.
- 6- فاتن سعيد، الحفاظ على البيئة والوعي الصحي ، مصر، مؤسسة طبية للنشر والتوزيع ، ط1، 2010.
- 7- بلعيد جمعة، دور مدارس التعليم الابتدائي والمتوسط في التربية البيئية، رسالة ماجستير، جزائر، 2011
- 8- حسين عبدالحميد أحمد رشوان: البيئة والمجتمع، المكتب الجامعي الحديث، مصر، دون سنة الطبع، 2000.
- 9- علي المكاوي، الجوانب الاجتماعية والثقافية للخدمة الطبية، دار المعرفة الجامعية، الإسكندرية، 1988.
- 10- طارق أسامة صالح، الصحة والبيئة، مكتبة المجتمع العربي للنشر والتوزيع، عمان، ط1، 2006.

- 11- السيد عبدالعاطي السيد، الانسان والبيئة، دار المعرفة الجامعية، الأسكندرية 1999.
- 12- عبدالمجيد الشعر وآخرون، الصحة والسلامة العامة، الأردن، دار اليازوري العربية، 2005.
- 13- الأستاذ الدكتور: د. نضيمة أحمد محمود سرحان، الخدمة الاجتماعية المعاصرة، القاهرة، مجمة عة النيل العربية، ط1، 2006.
- 14- د. محمد عصام طرييه و أ.شادي أحمد أبوخضرا، أساسيات في علم الاجتماع الطبي، عمان، دار بنان أبو عيد للنشر والتوزيع، ط1، 2009.
- 15- د. مختار رحاب، الصحة والمرض وعلاقتها بالنسق الثقافي للمجتمع-مقاربة من منظور الأنثروبولوجيا الطبية، مجلة العلوم الانسانية والاجتماعية، العدد15، 2014.
- 16- اقبال مخلوف، العمل الاجتماعي في مجال الرعاية الطبية-اتجاهات تطبيقية-، دار المعرفة الجامعية، الأسكندرية، 1991.
- 17- د. نجلاء عاطف خليل، في علم الاجتماع الطبي-ثقافة الصحة والمرض، الناشر: مكتبة الأنجلو المصرية، القاهرة، 2006.
- 18- محمد عباس ابراهيم، الأنثروبولوجيا-مداخل وتطبيقات-، تأليف نخبة من أعضاء هيئة التدريس، دار المعرفة الجامعية، الأسكندرية، 2001.
- 19- نادية محمود السيد عمر، علم الاجتماع الطبي-المفهوم والمجالات-، دار المعرفة الجامعية، الأسكندرية، 2003.
- 20- تالا قطيشات، نهلة الباري وآخرين، مباديء في الصحو والسلامة العامة، دار المسيرة للنشر والتوزيع، عمان، 2002.

- 21-أميرة منصور يوسف علي، المدخل الاجتماعي للمجالات الطبية والنفسية، المكتب الجامعي الحديث، الإسكندرية، 1999.
- 22- محمد حسين محمد الشواني . القيم الثقافية وتلوث البيئة الحضرية-دراسة ميدانية في مدينة كركوك - اطروحة دكتوراه غير منشورة مقدمة الى مجلس كلية الاداب جامعة بغداد ، 2009 .
- 23- سعيد الزهراني , البيئة والانسان , (علاقات ومشكلات من منظور اجتماعي , دراسة تحليلية في المملكة العربية السعودية) ، على الموقع التالي (<http://www.ejtemay.com/showthread.php>)
- 24- رشيد الحمد و محمد سعيد صباريني، البيئة ومشكلاتها، عالم المعرفة، الكويت، العدد 22، 1979.
- 25- الدكتور يسرى عبدالرزاق الجوهري، دراسات في جغرافية الانسان-الجماعات البدائية-، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ط1، 1979.
- 26- د. محمد صابر، الانسان وتلوث البيئة، السعودية، 2000، ص7 غير مطبوعة.
- 27- فوزية سعاد بوجلابة، أخطار التلوث البيئي على المعالم الأثرية بمدينة وهران وتلمسان، رسالة الدكتوراه، بأشراف الأستاذ الدكتور: معروف بلحاج، 2014-2015 غير مطبوعة، مأخوذة من انترنت.
C:/Users/kurdistan/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/BOUDJELABA.pdf
- 28- محمد السيد عامر، المشاركة الشعبية لحماية البيئة من منظور الخدمة الاجتماعية (تقديم علي ليلة)، المكتب الجامعي الحديث، الاسكندرية، 2002.
- 29- مصطفى عبداللطيف عباسي، حماية البيئة من التلوث، دار الوفاء، الإسكندرية، مصر، ط1، 2004.

30- الدكتور حسن الساعاتي، علم الاجتماع الصناعي، بيروت، دار النهضة العربية، ط3، 1980، ص150.

31- فتحي دردار، البيئة في مواجهة التلوث، دار الأمل، 2002، ص17.

ئافرهت و تهكسى

تېروانىنى ئافرهتان بهرامبهر شوفېرى تهكسى و رهفتارى شوفېران

پېشهكى:

كۆمه لگاي كوردى تا ئىستاش كۆمه لگايه كه، هېشتا له سنورى خيىل و كۆمه لگايه كى داخراو ده رنه چووه، ههر كۆمه لگايه كيش داخراو بيت، توندوتىزى بهرامبهر به ئافرهته كانى له بهرده و اميدايه، ئه و بابته تى ئيمه ش رهنكدانه وهى سيسته ميكه له كۆمه لگايه كدا، كه هېشتا ئافرهت له دواى پياوه وه ئه ژمار ده كرىت و، ده توانين بليين به پله دوو داده نرى، چونكه پياو گه وره ي مال و سه ردارى ماله.

بابه تى هاتووچو رهنگه تا راده يه كى زور رهنكدانه وه يه كى واقيعى بيت كه هه مېشه ئافرهت له به رده م ره شه باى په لاماردان و زولم ليكردن و توندوتىزى و ناعه داله تى بوويته وه. به تاييه ت كاتيك ده بينين ئافرهته كانى ئه م هه ريমে، روژانه رووبه پرووى گرفتى هاتووچو گه ياندن ده بنه وه، چونكه هويه كانى هاتووچو به پى پىويست نين، له هه موو كۆمه لگايه كى دواكه و تووشدا، هويه كانى گوازتنه وه و گه ياندن به پى پى

پېويست نين و پرن له گرفت و كيشه. بويه له دوځيكي وهادا، ئافره تي كورد ناچار دهبيت روژانه به تهكسي بو شويني مه بهست بروات. ليره دا رهفتاري ناله باري شوفيران به رامبه ر ئافره تان، هه نديكجار ده گاته ئاستيك كه نيگه راني دهرووني و ترس و شهرم و تا ده گاته گوشاري دهرووني و ته نانه ت لاداني كومه لايه تي و خيانه تي هاوسه رگيري و خيزانيشي لي ده كه ويته وه، هه موو ئه مانه ش گرفتى بنچينه بين بو بونيدنان و پيكه ينانى خيزانكي ته ندروست و هيئانه دي نه وه يه كي نوئ، كه دوور بيت له ژيانكي په رته وازه و ئالوزو شيواو. چونكه خيزان يه كه مين ده زگاي كومه لايه تيبه كه مندالي تيدا په روه رده ده كريت، بويه پيوسته گرنگيه كي زور به جوړو شيوازي ژيان و په روه رده ي خيزانه كان بدريت. به هه ر تيكچوون و ئالوزبوونيك، يان هه لوه شانده وه يه كي خيزاني، ئه و ده زگا كومه لايه تيبه تا راده يه كي زور په كيده كه ويته و نه وه يه كي شيواوي نا ته ندروستت بو دينيته به ره م، كه تا راده يه ك ده بيته ئه رك به سه ر كومه لگاو نيشتمانه وه.

پرسى شوفيري ته كسى و شيوازي رهفتار كردنى له گه ل ئافره تان، پرسىكي زور گرنگه، به لام له هه ريمى كوردستان هيشتا گرنگى پي نه دراوه، بويه ليكولينه وه ي زانستيشي يان له سه ر نه كراوه، يان ئه گه ر كراشبيت زور ده گمهنن و ئيمه نامانينيون، له كاتيكدا ئه م پرسه يه كيي كه له پرسه هه ره گرنگه كانى ئافره تانه كه به رده وام رووبه رووي گوشارو ترس و نيگه راني و تا ده گاته خيانه تي خيزانيش ده بنه وه.

كۆمەلگای كوردی بەشیوہیەکی گشتی كۆمەلگایەکی باوكسالاری خیلەکی نەریتییه، لە كۆمەلگایەکی لەمجۆرەشدا، ئافرەت بەشیوہیەکی گشتی مافەکانی پیشیل دەکریت و رووبەرووی گوشاری دەروونی و ترس و نیگەرانی دەبیتهو، چونکە ئافرەت كۆلەگەیهکی سەرەکی ئەو كۆمەلگایەیه كە بە كۆمەلگایەکی داخراو و دواکەوتوو ناودەبردری. ئەمەش وای لە ئافرەت کردوو بە گشتی ژیانیکی سەخت و ئالۆز بەسەرببات. بۆیە لیکۆلینەوہیەکی لەمجۆرەم بە پیویست زانی، تا بەشیوہیەکی زانستی بچینە نیو بنج و بنەوانی گرتەکان و ئاسۆی چارەسەرکردنیشیان بدۆزینەو.

ئەم لیکۆلینەوہیە بریتییه لە ھەردوو بەشی تیوری و مەیدانی، بەلام بەشە مەیدانییەکی پێوانەیهکی زیاتری وەرگرتو، كە چەندین داتا و ئاماری بەخۆو گرتوو، بۆیە بەشە تیورییەکەمان کردوو بە سی بەشی سەرەکی كە بەمشێوہیە خوارەوہیە: بەشی یەكەم بریتییه لە كورتە باسیك لە بارەي ئافرەتی كورد لە رابردوو ئیستادا، ئینجا باسی ئافرەتی كوردمان کردوو لە بارەي شەرم و ترسەو، بە گریدان بە واقعی كۆمەلگای كوردییهو. بەشی دووہمی لیکۆلینەوہکە بریتییه لە دوو باسی سەرەکی كە باسی یەكەمی بریتییه لە نیگەرانی ئافرەتان لە كۆمەلگای داخراو ھەرۆھا نیگەرانی ئافرەت بەرامبەر بە شوفیرانی تەكسی، نیگەرانی و پەيوەندی بە ئاستی وشیاری. باسی دووہمیش بریتییه لە گوشاری دەروونی و ئافرەتی كورد و سەرچاوەکانی گوشاری دەروونی و چۆنییتی رووبەروو بوونەوہی گوشاری

دەروونی. دوابەدوای ئەمانە بەشە مەیدانییەکیە کە سێ بەشی گرنگی بەخۆوە گرتووە، کە بەم شیوەیە: بەشی یەكەمی بریتییە لە دوو باس، باسی یەكەم بریتییە لە ریوشوینەکانی لیکۆلینەووەکە و میتۆدی لیکۆلینەووەکە و ھەرۆھا گریمانە ی لیکۆلینەووەکە. باسی دووھمیشی بریتییە لە دەستنیشانکردنی چەمکەکانی تایبەت بە لیکۆلینەووەکە. بەشی سێھەمی لیکۆلینەووەکە بریتییە لە کۆتا بەشی لیکۆلینەووەکە کە بریتییە لە ئەنجامی لیکۆلینەووەکە و دەرئەنجامی لیکۆلینەووەکە و پێشنیاری لیکۆلینەووەکە .

بەشی یەكەم: چوارچێوەی گشتی لیکۆلینەووەکە

چوارچێوەی تیوری لیکۆلینەووەکە

باسی یەكەم: چوارچێوەی تیوری لیکۆلینەووەکە

پێکھاتە ی لیکۆلینەووەکە

لیکۆلینەووەکە مان لە ژێر ناو نیشانی (ئافرەت و تەکسی ، تیروانینی ئافرەتان بەرامبەر شوپیری تەکسی و رەفتاری شوپیران 1991-2017) یە، لیکۆلینەووەکی مەیدانییە، بەلام لایەنی تیئوریشی بەخۆوە گرتووە، لەگەڵ پێشەکی و ئەنجام و دەرئەنجام و راسپاردەکان .

لایه‌نه تیئورییه‌که‌ی له سی به‌ش پیکهاتووه، که هه‌ر به‌شیکی بریتییه له دوو باس، لایه‌نه مه‌یدانییه‌که‌یشی بریتییه له سی(3) به‌ش .

هه‌ر به‌شیکی تیئورییه‌که بریتییه له جومگه‌یه‌کی گرنگی ئافرهت و ئه‌و گرفتانه‌ی له ئه‌نجامی رووبه‌روو بوونه‌وه‌ی شوڤیراندا تووشی ده‌بن. به‌شی یه‌که‌می دوو باسی به‌خۆوه گرتوه، باسی یه‌که‌می بریتییه له پیکهاته‌ی لیکۆلینه‌وه‌که و گرفت و گرنگی و ئامانجی لیکۆلینه‌وه‌که . باسی دووهم له به‌شی یه‌که‌مدا بریتییه له ده‌ستنیشانکردنی چه‌مکه‌کان، واتا هه‌موو ئه‌و چه‌مکه‌نه‌ی له بابته تیئورییه‌که‌دا به پیویست زانراون، چه‌مکه‌کانی دیاریکراوه، که سی(3) چه‌مکی به‌خۆوه گرتووه.. باسی یه‌که‌می بریتییه له کۆمه‌لگای کوردی و ئافرهت واتا ئافرهت له رابردوو له ئیستادا، باسی دووهمیشی بریتییه له ئافرهتی کورد و شه‌رم، هه‌روه‌ها ئافرهتی کورد و ترس، چونکه ئه‌م دوو وشه‌یه شه‌رم و ترس ئافرهتی کوردی په‌لبه‌ست کردووه بوا‌ری بیرکردنه‌وه‌ی بۆ زۆر بچووک کردۆته‌وه. به‌شی سییه‌می توژینه‌وه‌که، دوو باسه، باسی یه‌که‌می له‌باره‌ی نیگه‌رانییه‌کانی ئافره‌تان له کۆمه‌لگای داخراودا و باسی دووهمیش له‌باره‌ی گوشاره‌ ده‌روونییه‌کانی ئافرهتی کورده که وه‌ک سه‌رچاوه‌یه‌که بۆ داخرا‌نی کۆمه‌لگا .

لایه‌نه مه‌یدانییه‌که بریتییه له سی به‌ش، به‌شی چواره‌م بریتییه له ریوشوینه‌کانی لیکۆلینه‌وه‌که، که میتۆدی لیکۆلینه‌وه‌که‌ی ده‌ستنیشانکردوو له‌گه‌ل گریمان‌ه و کۆمه‌لگا(سنوور)ی لیکۆلینه‌وه‌که و هه‌روه‌ها بواره‌کانی لیکۆلینه‌وه‌و ئامرازه‌کانیشی خستۆته روو، به‌شی

پینجه می لیکۆلینه وه کهش بریتییه له خستنه رووی زانیاری و داتا کانی لیکۆلینه وه که، که زانیارییه گشتی و تاییه تییه کانی نمونه ی لیکۆلینه وه که ی خستۆ ته روو. به شی شه شه می لیکۆلینه وه که ، دوا هه مین به شه، که بریتییه له نه نجام و ده رنه نجام و پیشنیاره کانی لیکۆلینه وه که. کوتای لیکۆلینه وه کهش بریتییه له سه رچاوه به کارهاتوو ه کانی ناو لیکۆلینه وه که و دیاریکراون و ئینجا له کوتای هه مووشیاندا پاشکۆکان خراونه ته روو.

گرفتی لیکۆلینه وه که

گرفتی نه م لیکۆلینه وه یه له وه دایه، تا ئیستا لیکۆلینه وه ی زانستی و سه رچاوه ی زانستی له سه ر بابه تی ئافره ت و روو به روو بوونه وه یان له گه ل شو فییرانی ته کسی زۆر که مه. بیگومان نه مه ش گرفتیکی بو لیکۆلینه وه که مان دروستکردوه. جگه له مه ش دوخی کومه لایه تی کومه لگای کوردی ، زۆر ئالۆزو داخراوه، بو یه ناتوانین به شی وه یه کی پیویست رای به رامبه ر وه ربگرین، چ له لایه ن ئافره تانه وه، چ له لایه ن شو فییرانی ته کسییه وه، کاتیکی ده ته وی پرسیاری جدیدان لی بکه ییت، هه زناکه ن راسته وخوو به شی وه یه کی دروست وه لامت بده نه وه، نه مه ش بیگومان گرفتیکی گه وره یه که هاتۆ ته پیش لیکۆلینه وه که مان. بو یه ده بییت بو وه رگرتنه وه ی هه ر وه لامی پرسیاریکمان تا راده یه ک زه مینه یه کی

لهبار دروستبكهين تا ئافرهتهكه يان شوفيرهكه وهلامى دروست
دهداتهوه.

گرفتیکى دیکهى ئەم لیکۆلینهوهیه لهوهدايه، ئایا ئەو ئافرهتانهى
رووبهرووی گوشاری دەرروونی و ترس و تا دهگاته لادانى کۆمهلايهتى
دهبنهوه، زیاتر له کام جۆرى تهمنن و شوفیرهکان کاتیک ئەو گوشارو
ترسه بۆسه ئافرهتان دروستدهکهن له چ تهمننیکن؟ ئینجا ئایا ئەو
شوفیرو ئافرهتانهى زیاتر له گوند پهروهده کراون، جیاوازیان چیه
لهگهڵ ئەو ئافرهت و شوفیرانهى به رهچهلهک خهلكى شارن، بۆ
دهرخستنى ئەو زانیاریانه ، توژهر کات و ماندوو بوونی زیاترى
پیویسته تا بتوانى زانیارى پیویست وهربرگريت .

گرنگى لیکۆلینهوهکه

گرنگى ئەم لیکۆلینهوهیه لهوهدايه ئەمپۆ ئافرهتان تا رادهیهكى زۆر
بهدهست گرتى هاتووچۆوه دهنالینن و ناچارن به تهکسى بچن بۆ سهه
کار یان بۆ ئەو شوینیهى بۆى دهچن، لهم دۆخهدا کچان و ژنان
رووبهرووی ترس و نیگهرانى و گوشاری دەرروونی دهبنهوه، بهتایبهت
ئەو ئافرهتانهى زیاتر شهمنن، ئەمه دۆخیکى کۆمهلايهتى خراپى
دروستکردوو، که رهنگدانهوهى بهسهه خیزانهکانیشدا ههبووه. بۆیه
زۆر گرنگه سیستهى هاتووچۆ بهشیوهیهک ریکبخريت که زۆریک لهو
کیشانهى لهنیوان شوفیرو ئافرهتان دروستدهبیت کوتایان پیهینريت،

ئەمەش بەۋە دەبىت كە لە لايەك ھىلە گشتىيەكان ئەكتىف بىرئىت و ھاتووچۇ باشتر لە ئىستا فەراھەم بىرئىت و خەلك ئەۋەندە زۆر پىۋىستى بە تەكسى نەبىت بۇ گەياندى، لە لايەكى تىرشەۋە ناكىرئىت ھەر كەسىك ئارەزۋى ھىناو ئۆتۆمبىلىكى تەكسى بىرئىت و دەست بەكارى شوفىرى بىكات، بەلكو شوفىرانى تەكسى پىۋىستىان بە خولى تايبەت ھەيە كە جۆرىك لە پەرۋەردەكردىشى بەخۆۋەگرتىت و ھەرۋەھا زەبەت و رەبىتىكىش دىارىبىرئىت بۇ ئەۋە حالەتەنەي كە دەبنە ھەرپەشە و گوشار بۆسەر ئافرەت. بۆيە ئەم لىكۆلئىنەۋەيە زۆر گىرنگە، لەپىناۋى ئەۋەي ھەۋلىكى زانستىيە بۇ كەمكردنەۋەي ئەۋە كىشانەي رۆژانە رووبەروۋى ئافرەتى كورد دەبنەۋە، كە بەھۆيەۋە ژمارەيەكى زۆر لە خىزانى كورد توۋشى گرفت و ھەلۋەشاندىنەۋەي خىزانى دووبەرەكى و ناكۆكىش دىن .

ئامانجى لىكۆلئىنەۋەكە

ئامانجى ئەم لىكۆلئىنەۋەيە نىشاندىن و خىستەنە روۋى ئەۋە گرفت و كىشانەيە كە لەماۋەي يەك چارەگە سەدەي رابردوۋدا ئافرەتى كورد بەردەۋام رووبەروۋى بۆتەۋەۋە بەھۆيەۋە ژمارەيەكى زۆر لە خىزانى كورد توۋشى كىشەۋە ئالۋزى و تا دەگاتە ناكۆكى و ھەلۋەشاندىنەۋەي خىزان ھاتوۋن و بەم ھۆيەشەۋە مىندالەكانى ئەۋە خىزانانە سەرگەردان و بى سۆزى گەرمى داىك گەۋرە بوۋنە. بۆيە ئامانجى ئەم لىكۆلئىنەۋەيە

دۆزىنەۋەى رىۋشۋىنىكى لەبارو گونجاۋە لە پىناۋى كەمكردنەۋەى ئەو كىتەشە كۆمەلىەتى و دەروونىيانەى رۈبەپروۋى ئافرەتى كورد دەبىتەۋە .

ئامانجىكى دىكەى ئەم لىكۆلىنەۋەى ئەۋەىە ئافرەتى كورد پىۋىستە ئەۋەندە شەرمن نەبىت بە ھۆىەۋە مافەكانى پىشىل بكرىت و زولمى لى بكرىت، بۆىە ئىمە لەم لىكۆلىنەۋەىماندا بەدۋاى ھۆكارو نىشانەكانى شەرمدا چوۋىن و رىگاكانى چارەسەر كىر دىشمان بۆ داناون. ترسىش بە ھەمانشىۋەى شەرمەكە بگرە زىاترىش ھۆكارىكە بۆ دروستبۋونى گرفتى كۆمەلایەتى و دەروونى، بۆىە ئامانجىكى دىكەى ئەم لىكۆلىنەۋەى ئەۋەىە جۆرەكان و ھۆكارەكانى سەرھەلدانى ترس دەستنىشانىكەىنو ئىنجا بەشىۋەىكى زانستى چارەسەر كىردنى ترس بخەىنە روو، چونكە تا ئافرەتى كورد لەناخىدا شەرم و ترسى ھەبىت، ناتوانى مافە بنەرەتییەكانى خۆى و دەستبەئىت . بۆىە ئامانجى ئەم لىكۆلىنەۋەى ئەۋەىە ئافرەتى كورد رۈبەپروۋى دۆخى ئالۆزى باوكسالارى و ترس نەبىتەۋە لە بەرانبەر پىاۋدا.

باسی دووهم: دستنیشانکردنی چه مکه کان

چه مکی گوازتنه وهی گشتی

گوازتنه وه، له رووی زمانه وانیه وه و اتا گوازتنه وهی شتیك له جیگایه كه وه بۆ جیگایه کی دیکه. گوازتنه وه له هه ندیک جاردا به زاراهه ی گه یاندن گوزارشتی لیده کرئ، له سه ر ئه و بنه مایه ی له خزمه تگوزاریه هه ره گرنگه کانه، چونکه ئاسانکاری گوازتنه وهی مرۆقه کان له شوینیکه وه بۆ شوینیکی دیکه ده کات. چه ند پیشکه وتووتریش بیت زیاتر هاوکاری مرۆف ده کات له گوازتنه وهی خیراو مسوگه رکردنی ئاساییش و ئارامی و دلنایی و کورتخایه نی له کاتدا(خلف حسین علي الديلمي، 2009، ص 443)¹⁷².

گوازتنه وهی گشتی (public transit) مانای گوازتنه وهی گشتی خه لک ده گریته وه، و اتا گوازتنه وهیه کی به کومه لیی، به هوی ئه و سیسته می گوازتنه وهیه ی که دانیشتون و که لویه ل له شوینیکه وه بۆ شوینیکی دیکه ده گوازیته وه. زاراهه یان گوزارشتی گوازتنه وهی گشتی public transit زیاتر له ولاتانی به ریتانیا و ئه و ولاتانه ی پینانده لیت کومنیلت Commonwealth به کارده هینریت، به لام زاراهه ی گوازتنه وهی گشتی public transportation, public transit زیاتر له ئه مریکای باکوور به کارده هینریت. به لام زاراهه ی په رینه وه transit که زیاتر بۆ

گوزاشتکردن و دهربرپینی گوازتنه وهی گشتی بۆ ماوهی دوور له نیوان شارهکان بهکاردههینریت، بهتایبهتی له میانی ریگای هیلی ئاسنین، یان هیلی ئاسمانی(الدکتور المهندس عبدالمنعم السعيد، 2008، ص3) ¹⁷³.

گوازتنه وهی گشتی، هر به ته نیا هاتوچۆی ته کسی ناگریتته وه، به لکو گوازتنه وهی گشتی وه سیلهی گوازتنه وهی ژمارهیه ک باره لگره، که هیل و ریگای تایبهتی و دیاریکراوی خویان هیه، که به پینی ئه و خشته یه ی بۆیان داندراوه، کاری له سهر ده که ن. رایه لی په یوه ندی نیوانیان بۆ ئالوگۆرکردن به هۆو یارمه تی ئه و ویستگانه یه که شوینی مانه وه و وه ستانی هه موویانه. ئه م گوازتنه وهی که لوپه لانه یان مرۆقه کان له شاریکه وه بۆ شاریک یان له ولاتیکه وه بۆ ولاتیکی دیکه یه.(منتدی الرياض الاقتصادي، 2011، ص6) ¹⁷⁴.

هه ندیکجار هه ندیک هۆکار هه ن کاری ناوه ندی هاتوچۆ چالاکتر ده که ن، به تایبهت له بواری گه شت و گوزار، یان قه باره ی چری دانیشتون و دابه شبوونی پیوانه ییه که ی، هاوشان له گه ل دۆخی دارایی گه شتیار. بۆیه گرنگی شوین له رووی جوگرافیاو کارگیپی و ئابوورییه وه به جیاوازی ناوه نده کانی هاتوچۆ زیاتر ده بیته، به تایبهت له کاتی فه راهه مکردنی تۆری پیشکه وتوو له ریگاگان بۆ گه یاندنی به شیوازیکی نوئ و خیرا.(هیثم ناعس، 2009، ص614) ¹⁷⁵.

زانایانی ئابووری لەسەر وەلامدانەوهی ئەو پرسیارە ی پۆلینکردنی سروشتی گوازتنەوه جیاوازن، که ئایا گوازتنەوه لە بنەرەتدا پیشەسازییە یان خزمەتگوزارییە، هەندیکیان پێیانوایە که ئامرازیکە بۆ خزمەتکردن، لەکاتیگدا هەندیکێ دیکە وایدەبینن که پیشەسازییە، هەردوو بۆچوونەکهش پاساوی خۆیان لەوبارەیهوه هەیه(علام، أحمد عبدالسمیع، 2009، ص 10) 176.

سیستەمی گوازتنەوهی نوێ، بریتییە لە کۆمەڵیک سیستەمی ریکخراو لە دەزگا و دامەزراوە خزمەتگوزارییەکان که هەلەستیت بە فەراهەمکردن و دابەشکردنی بوارەکانی گەیاندن بۆ ئەو ئاوانەکان دەستینشانکراون لە ناوچە شارنشینییەکه، چونکه هەلوێستی تاکەکان و کارەکانیان لە هەلبژاردنی شوینی کارو چالاکیەکانیان بەستراوەتەوه بە کاریگەری جێبەجێکردنی پیشنیارەکانی گوازتنەوه. سیستەمی گوازتنەوهش بۆ هەر ناوچەیهکی جوگرافی بەنده بە سیستەمیکی گوازتنەوه که چەندین تاییبەتمەندی خۆی هەیه لەوانە: وینایەکی شوینەکه بۆ سیستەمی گوازتنەوهکه، تەکنۆلۆژیای گوازتنەوهکه و چوارچیووی دامەزراوێی بۆ سیستەمی گوازتنەوهکه (بوزیدی، مسعود ، 2012، ص 11) 177.

گوازتنەوهی شارنشینیی پێداویستییهکی بەپەلهیه که سرووشتی ژیانی شارنشینیی لەناو شارەکان و لە شاریک بۆ شاریک دیکە و لە ولاتیک

بۆ ولاتیکی دیکه دهیسه پینتی، چونکه به بی ئه و گوازتنه وهیه گشتیه شارنشینیه، شاره کان په کیان ده که وئ (السید عبدالعاطی السید، 1997، ص 317)¹⁷⁸.

سالی 1890 یه که م میترۆ که به وزه ی کاره با به شیوه یه کی سه ره خو له لهندهن که و ته کار ئینجا ئه م داهینانه گه یشته ئه وروپا و روسیا و ئه مریکا و ... هتد. هه روه ها بونیا دنانی یه که م هیلی ئاسنین-سکه الحدید- بۆ (توماس داڤنوت) ی ئه مریکی ده گه ریته وه که له سالی 1935 دایهینا. چه ند سالی ک دواتر داهینه ری ئوسکوتله ندی (رۆبه رت دیفیدسن) یه که م شه مه نده فه ره ی کاره بایی به قه باره یه کی ته واره وه دروستکرد، ئه م شه مه نده فه ره له سه ر ئه و هیله ئاسنینه ده رۆیشته که له نیوان ئه دینه ره و کلاسکو بوو به لام ئه وکات خه رچی بۆ دابینکردنی ئه و کاره بایه زۆر بوو، تا له ناوه راستی سه ده ی نۆزده توانیان خه رچی بۆ دابینکردنی ئه و دروستکردنی کاره بایه زۆر که م بکه نه وه. سالی 1881ز، یه که م هیلی ئاسنین له ئه لمانیا دروستکرا. سالی 1887 له ئیرجینیای ئه مریکا توانرا ئه م هیلی ئاسنینه له لایه ن(فرانک سبراح) ی ئه مریکیه وه دروستکری و بکه ویته کاره وه (بوزیدی، مسعوده ، سه رچاوه ی پیشوو، ل 13).

چه مکی به شاداری نافرته

مه به ست له به شاداریکردنی نافرته، به شاداریکردنیکه جا نه و به شاداریکردنه دهستی بیت، یان جهستهیی بیت، یانیش زیهنی بیت، کاره که پیشهیی بیت یان کاری دهره وهی ناو مال بیت، له به رامبه ر نه و به شاداریکردنه موچه یه ک یان بره پاره یه کی دیاریکراو وهرده گریته، جا کاره که بازرگانی بیت یان کشتوکالی یان پیشه سازیه کی پیشهیی یان پیشه ییش نه بیت، نافرته وزه ی خو ی تیدا به کار هینا بیت. نه مه ش ته نیا بو سه رچاوه یه کی رووتی ئابووری نییه، به لکو نیشان دانی چالاکیه کانی مروییه، چونکه نه وانه ی کار ناکه ن مروقیکن له ژياندا به تالن ، بویه نافرته پیویسته به شاداری کارکردن بکات، تا نه بیته بوونه وهریکی به تال له ژیان. کارکردنیش سه باره ت به نافرته خو ی، وه ک نوسه ری فره نسی (فرانسوا جیرو) ده لیت: پیویستییه که نه ک ته نیا بو دلدا نه وه بیت ، کارکردن چاره سه ری نه خو ش ناکات، به لکو پیداویستییه کی ژیانه (ملکیه، بلحاج، 2010-2011 ، ص 100)¹⁷⁹. مه به ستیش له پیداویستی ژیان ته نیا باری ئابووری نییه، به لکو وه ک (فردیناند زفینگ F.Zweig) وایده بینی، نافرته که بو کار دهره چیت له ژیر گوشاریکی هه لچووی هه سته کانیته، زیاتر له وه ی بچیته دهره وه بو کارکردن ئامانجیکی ئابووری یان له ژیر گوشاریکی پیویستی ئابووری بیت سه رچاوه ی

پیشوو، ل103). تا ئەمڕۆکەش بەشداریکردنی ئاڤرەت لە دەرەوێی کاروباری ناومال، تەنیا وەک پێداویستییهکی ئابووری سەیر دەرکریت، بەتایبەت کاتیک گوشاری ئابووری دەرەوێتە سەر خیزانیک، بۆیە پیاوان لەوباوەرەدان، هەر کاتیک باری ئابووری ئەو خیزانە باشتر بوو، ئیتر پێویست ناکات ئاڤرەت لە دەرەوێی مال کار بکات، ئەمەش هەلەیهکی گەرەیه بەرامبەر بە ماف و بەشداریکردنی ئاڤرەتان لە کاروبارەکانی بەرپۆهبردن و ژیان کە پراکتیزە دەرکریت. هەموو ئاڤرەتیک وزەیهکی شاراووی تێدا هەیه، بەلام بەهۆی ژینگەیی سیاسی و کۆمەلایەتی ناتوانیت بەکاری بهینیت و بەرەمیبهینیت. چونکە داب و نەریتەکانمان رۆلێکی زۆر گرنگ دەبینن لە بەرەوامیدان بە توندوتیژی دژی ئاڤرەت. بزوووتنەوێ ئیسلامییهکانیش بەشیۆهیهکی گشتی رۆلێکی خراپیان بینیوه لە برەودان بە توندوتیژی دژی بە ئاڤرەتان.

زاراوی فیمینیزم(النسویة) بۆ یەکهەمجار سالی 1860 بەکارهینراوه، بەلام لەسەدهی بیستەم بە هیژیکی تۆکمەوێ لە ئەمریکا هاتە ناو باسەوێ، کەچی لە ئەوروپا داوی شەری دووهمی جیهانی بوو، لە سالانی شەستهکان و حەفتاکانیش لە فەرەنسا گەشەیی کرد. بەپێی فەرەنگی Hachette فیمینیزم واتا، کۆمەلێک بیروباوهری ریکخراو کە داکوکی لە بەرژەوهندی ئاڤرەتان دەرکات و داوای فراوانکردنی مافەکانیان دەرکات، بەلام بەپێی فەرەنگی ویبستەر Webster فیمینیزم، تیۆریکە بانگەشەیی یەکسانی سیاسی و ئابووری و کۆمەلایەتی لەنیوان هەردوو رەگەزدا دەرکات و، هەولەدات وەک بزوووتنەوێهیهکی سیاسی بۆ بەدیھینانی مافی

ئافره تان و گرنگيپيدانيان تا دهگاته نههيشتنى جياوازى رهگهزى كه ئافره ت ئازارى پيوه دهچيژى، خه باتدهكات (الرحبي، ميه(2014)، ص(14)¹⁸⁰.

به شداريكردى ئافره ت، گورانكارى له پيوه ندييه كومه لايه تيبه كان به ئاراسته ي كه سانيبوون له گه ل پياو دينيته ئاراو. ده رفه تيش بو ئافره ت دروستدهكات نه گه ر تواناي هه بيت ورده ورده ده توانى بگاته ئاستى سه ركردايه تيكردى جا بو ده سلات بيت يان له و بواره ي كارى تيدا دهكات و پسپورى لى هه يه. به شداريكردى ئافره ت له گه ل پياو دا بو كار كردن، ماناي هاوبه شى له گه ل پياو ده گه يه نيت به دوو ديدى هاوبه ش له نيوان هه ردوو ره گه زدا، نه مه ش به رجه سته كردنى ستراتيژيكي نوييه بو به ديه ينانى دادپه روه رى كومه لايه تى له و سه رده مه ي ئيستادا. به تاييه ت كه زوربه ي كومه له و دامه زراوه كان له سه ر نمونه ي پياو دامه زراوه و نايه كسانى له و بواره دا زور زه قه (محمود، هند، وشيماء طنطاوي، 2016، ص86)¹⁸¹

كه ده ليين ئافره ت يان ئافره تان، بو نمونه يه كيتى ئافره تان يان بزووتنه وه ي ئافره تان، يان به شداريكردى ئافره ت، كومه ليك له تيروانينى فيكرى و فه لسه فى دروستده بن به و ئاراسته يه ي كه تيده كو شيت بو تيگه يشتن له ره گ و ريشه و هو كاره كانى جياوازى نيوان پياو و ئافره ت، به ئامانجى باشتريكردى دوخى ئافره تان و ره خساندى

زیاتری هەلی کار لە بواری جیا جیاکاندا. چونکە بەشداریکردنی ئافرهت هۆکاریکی زۆر گرنگە کە کۆمەلگا لە کۆمەلگایەکی نەریتییه وە بگوازیته وە بۆ کۆمەلگایەکی شارنشینیی و عەلمانی. بە پێی (رۆبەرت ریدفیلد R. Robert) کە بۆ یەکەجار زاراوی کۆمەلگای نەریتی بەکار هیناوە (فردیناند تونیز Ferdinand Toennis) کە کۆمەلگای لۆکالی لە کۆمەلگای گشتی لە ئەلمانیا جیا کردۆتە وە، وای لیکداوەتە وە کە کۆمەلگای نەریتی بە رێژەیهکی زۆر گۆشەگیرە و تیکە لاوبوونی کە مەترە و کە مەتریش دنیا بیه (العمر، معن خلیل) (2000) ¹⁸².

لە زۆر بەی هەرە زۆری ولاتانی دواکە و توو، بەشداریکردنی ئافرهت لە ئاستیکی نزمدا، چونکە بەشداریکردنی ئافرهت، مانای گەشە پیدانی توانا مادی و رۆشن بیریە هەکان و، بەرزکردنە وە ئاستی وە دەست هینانی زانستی لە بواری تیۆری و پراکتیکیدا، ئامادە سازییەکی تەواوی پیشەیی ئافرهتەکان وەک پیاو و فەراھە مکردنی هەلی کارکردن بۆیان و، خزمەتگوزارییە تەندروستیە هەکان و، خزمەتگوزارییە یارمەتیدەرەکانی دیکە کە گوشاری دەروونی و سەرئێشەیی لە ناوماڵدا بۆ سووک بکریته وە. هەر وەها ئاستی مەعنە ویشی بەرز بکریته وە و ئارەزوومەندانە بە گرنگییە وە بەشداریی لە پێگەیی بەرپرسیاریتی و بریاروەرگرتندا بکات، ئەو تیروانینە تەقلیدییهش بگۆریت کە کۆمەلگا لە بەرامبەریدا هەیبوو وە، کۆتایی بە داب و نەریته کۆمەلگایەتییهکان بەهینیت کە بە کە مکردنە وە ئافرهت قوول ببوو وە رۆشن بیری دادپەروری و

یەكسانی لەنیوان هەردوو رەگەزی نیرو می بلاوبکریتەوہ (أبو حمدان، ماجد ملحم، 2014، ص 317)¹⁸³. چونکە تا ئەمڕۆش ئافرەت بە یەك رەنگ و بە یەك جۆر و شیوہ توندوتیژی لە بەرامبەر دا نەكراوہ و ناچە و سینریتەوہ، بەلكو توندوتیژی دەروونی و توندوتیژی جەستەیی و توندوتیژی ئابووری و توندوتیژی كۆمەلایەتی و تا دەگاتە توندوتیژی نیو دامودەزگاكان و... هتد لە بەرامبەریدا ئەنجام دەدری، كەچی تا ئیستا لە هەموو نووسراوو بلاوكراوہ كانی كە دەرھەق بە ئافرەتان دەر دەكریت، توندوتیژی تەنیا بە توندوتیژی جەستەیی ئەژماركراوہ، ئەمەش گرتیکە هەم لە تیروانینی خودی ئافرەتان كە ئاستی وشیارییان نەگەشتۆتە ئەو رادەییە كە بە شیوہیەکی ریشەیی بیر لە بنەبەر كرنی توندوتیژی بكەنەوہ، هەم پیاوانیش نەیان توانیوہ زەمینەییەکی لەبارتەر بڕەخسینن بۆ بەرزكردنەوہی ئاستی وشیاری ئافرەتان لە لایەك و تەواوی كۆمەلگاش لە لایەکی دیکەوہ.

چەمکی ناسایشی كۆمەلایەتی

لە ماوہی سالانی نەو دەكانی سەدەیی بیستەم، هزری جیھانی لە جوولەیی ئەو دەدا بوو كە زانستییکی نوئی بەھینیتە ئاراوہ تا ئەو دەبوو ناوی Sociology of Security لینا، كە پەيوەندی بە باری ئارامی و جیگیری كۆمەلایەتییەوہ هەبوو. ئەم زانستە بۆ ماوہی (40) سال بوو بە جۆریك

له جۆرهكان دهكهوته بهر باس، تا له سالانی نهوهدهكاني سهدهی بیستم پینگه‌یشت، ئه‌ویش ئه‌وه‌بوو بابه‌تیکی زانستی به ناویشانی (به‌رهو زانستی کۆمه‌لایه‌تی ئاسایش TOWARD A SOCIOLOGY OF SECURITY له لایه‌ن کۆمه‌لناسی نیوزله‌ندی(کیفین کلیمیتس Kevin Clements بلاوکرایه‌وه(دکتور غبريال، اشرف سلیمان، 2010، ص89) 184.

ئاسایش بریتیه له دۆخیکی جیگیرو هاوسه‌نگی ده‌روونی ناوخواو خیزانی و کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و ئابووری، که متمانه و هیوا بۆ ئاینده دروستده‌که‌ن و، ده‌بیته هۆی گه‌شه‌پیدانیکی به‌رفراوان و جیگیری ئاسایشی گشتی له ناو کۆمه‌لگاوه له ولاته‌که‌دا. ئاسایشیش هه‌ر له‌گه‌ل سه‌ره‌تای هاتنه‌ دنیاى مرۆف و کۆمه‌لگاکانی مرۆفایه‌تییه‌وه، ئه‌ویش سه‌ریه‌لداوه، بیئه‌وه‌ی سه‌ره‌تا هیچ پیناسه‌و تیوریکی هه‌بووبیت، به‌لکو ئاسایش له‌ بنه‌ره‌تا پیناویستیه‌کی غه‌ریزی کۆمه‌لایه‌تییه‌و پینویستی به‌ پاراستنی هه‌یه بۆ به‌رده‌وامبوونی ژیا‌نی مرۆفکان به‌ ئاسووده‌یی(الدکتور یاسر، محمد الایوبی، 2008، ص99) 185.

چه‌مکی ئاسایشی کۆمه‌لایه‌تی له زانستی کۆمه‌لایه‌تیدا، چه‌مکیکی نوێیه‌وه له چوارچێوه‌ی چه‌مکی Social Quality -سه‌ریه‌لداوه، که له چوارچێوه‌که‌یدا کۆمه‌لایه‌تیکی بیرلێکردنه‌وه‌وه هینانه‌ پیناچاوی سۆسیۆلۆژی تیدا‌یه که له زانسته کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا ئه‌مرۆ شان به‌شانی چه‌ند زاراوه‌وه چه‌مکی دیکه‌ی وه‌کوو ئاسایشی کۆمه‌لایه‌تی-ئابووری-Socio

Economic Security و ھەروھەھا يەكبوونى كۆمەلایەتى Social Inclusion و ھەروھەھا بەيەكەوھەنووسانى كۆمەلایەتى Social Cohesion و توانای كۆمەلایەتى Social Empowerment بە بلأوى بەكاردەھینریت. واتا روخسارى نوئی ئاسایش لە سەردەمى جیھانگەرايیدا، تەنیا بە واتای كەمبوونى توانای دەولەتان بۆ دروستکردنى ئاسایشى عورفى نییە، بەلكو بە پێچەوانەو، دەبیئت لە گۆرانی لۆژیكى دەولەتانەو لە رەھەندى ئاسایشى فەزای جیھانیدا باس بەکەین) سەید عەبدولعەلى، قەوام، 2009، ل212) 186.

چەمكى ئاسایشى كۆمەلایەتى، یان وردتر چەمكى ئاسایش، ئەو كاتە دیتە دى، كاتى لەلایەن تەواوى ھاوالاتیانەو، گونجاوو پەسندكراو بیئت، واتا ھاوالاتى قەناعەتیكى راستەقینەى پىی ھەبیئت و بە وشيارییەكەى پابەند بیئت و بەشێوھەك ھاوالاتى بووبیئتە كۆلەگەيەكى زیندوو بۆ جیگیرکردنى ئاسایشەكە. كەواتە ئاسایش بربرەى پشتى دامودەزگاكانى تايبەت بە كاروبارەكانى ئاسایش، چونكە ئەركى ئاسایش، لە بنەرەتدا ئەركىكى مەدەنییە، ئەگەرچى ھەندىكجار پىویستی بەبەكارھینانى ھیزیش ھەيە. ئاسایش نایەتەدى، ئەگەر رىككەوتنىكى دەستەجەمعى لەگەلدا نەبیئت، داينکردنى ئاسایشى كۆمەلایەتى، لە دواجاردا دەبیئتە پتەوکردنى داينکردنى ئاسایشى نەتەوھیش، چونكە ئاسایشى كۆمەلایەتى فرە رەھەندەو بۆ زۆر لقى دىكە درێژدەبیئتەو.

چەمكى ئاسايشى كۆمەلايه تى بەرانبەرەكەى نەبوونى ئاسايشە
Security-Insecurity ريگايەكە بۇ تەواوكردى پيداويستىيە بنچينه ييه كانى
هاونيشتمانينان، لە تەواوى بونىادە كۆمەلايه تى و سيستەمە جياوازه كاندا
كە بەرپرسن لە خزمەتگوزارى چاوديرىكردى كۆمەلايه تى و،
فەراھەمكردى پاراستنى ھاوالاتيان لە ھەژارى و بيكارى و نەخۆشى و
ھەموو شيوھەكانى ترى بىبەشبوونى مادى. بەواتايەكى تر ئاسايشى
كۆمەلايه تى ئامازەيە بۇ چەمكىك كە زالبوونى تاكەكانە بەسەر ھەموو
داھاتە مادى و مەعنەوييەكان بە دريژايى سەردەمەكان، لە ريگاي
پەيوەندىيە كۆمەلايه تىيەكانەو (سارە، البلتاجى، اكتوبر 2016، ص 27)¹⁸⁷.

ئاسايشى كۆمەلايه تى، وشەيەكى ليكرادو ھو گوزارشتىكى
نوئيە، واتا: تاك تىيدا دەژى و زىندوو ھو ژيانى كۆمەلايه تىشى لەسەر
خودى خۆى ئارام و دلنياو جيگيرە (دكتور أسامة السيد السميع، الامن
الاجتماعي في الاسلام)¹⁸⁸. وشەى ئاسايش بە واتاي دلنياو ئارامى و
بى ترسى دىت .

ئاسايشى كۆمەلايه تى واتا سەلامەتبوونى تاكەكان لە مەترسىيە
ناوخۆيى و دەرەكىيەكان، ھەك ئەو مەترسىيەنى بۆنمۇنە لە رووى
سەربازىيەو ھو رووبەرووى تاكەكان و كۆمەل دەبىتەو ھو دەبىتە مايەى
كوشتن و بزركردن و دەستدرىژىكردە سەر مولك و سامان و ..ھتد، كە
ھەموو ئەوانە دۆخىكى ئاژاوەگىرى و پر لە كىشە دەھىننە ئاراو، كە

تاوان به ریژەیهکی بەرچاو بەرز دەبێتەو، بەمەش ئاسایشی کۆمەڵایەتی دەکەوێتە قەیرانیکی سەختەو، بەلام لەکاتی جیگیری و ئارامی و هیمنی و دلنیایی، ئاسایشی کۆمەڵایەتی دیتە ئاراو. کەوابی ئاسایشی کۆمەڵایەتی پەيوەندی بە دۆخی ناوەخۆی و لاتەو هەیه کە هاوولاتیان لەسایەیدا بە ئازادی و بە بەختەوهری ژیان دەگوزەریئن.

ئاسایشی کۆمەڵایەتی لە ئەنجامەکیدە دەبێتە ئاسایشی نەتەوهدیی، چونکە تا ئیستاش ئاسایشی کۆمەڵایەتی لەچوارچێوەی دەولەتدا دەستنیشان دەکریت، ئەگەر دەولەت بکەوێتە ژێر مەترسییەو، ئەوکاتە ئاسایشی کۆمەڵایەتیش دەکەوێتە دۆخیکی نەگونجاو، هەر کاتیکیش ئاسایشی دەولەت جیگیر بێت، بە سروشتی خۆی ئاسایشی کۆمەڵایەتیش جیگیر دەبێت. لە روانگەي ئاسایشی مرۆفایەتییهو، پروانینە ئاسایشی کۆمەڵایەتی، ئەوا دەبینین تاک هەست بە ئینتیمای بۆ کۆمەڵ دەکات، جا چ لەریگای خیزانەو، بیت، یان کۆمەڵگە یان ریکخراویکەو، بیت، یان هەر کۆمەڵەیهکی ئایینی یان تائیفی... هتد بیت(برنامج الامم المتحده الانمائي، 1994، ص31)¹⁸⁹.

ئاسایشی کۆمەڵایەتی پەيوەندی توندی بە سیستەمی سیاسی و وشیاری کۆمەڵایەتی خەلکەو هەیه، هەرکاتیک لە ولاتیکدا توندوتیژی برهوی هەبوو، ئەوا ئاسایشی کۆمەڵایەتی دەکەوێتە بەر مەترسییەو، چونکە توندوتیژی ئەوکاتە دروست دەبێت، کاتیک یهکیک بیهوی خۆی

بەسەر ئەويتىدا بەسەپىنىت، بۇ ئەو خۇ سەپاندەش ھەموو رىڭگانى گۇشار بەكارھىتان دەگىتە بەر. بەواتايەكى تر توندوتىژى رەفتارىكى دوژمنكارانەيە لە بەرانبەر ئەويتىدا، ئەمەش سەرچاۋەكەي لە دىر زەمانەو تا ئىستا ھەبوو (د.رجاء مكي و د.سامي عجم، 2008، ص38)¹⁹⁰.

بەشيوەيەكى گىشتى، ئاسايشى كۆمەلايەتى ھەموو جۆرو شيوەكانى ژيان دەگىتەو، كە مروقى ھاۋچەرخ گىرنگى پىدەدات، كە بواردەكانى گوزەرانى ژيان و ئابوورى و ئارامى و جىگىرى ژيانى ھاۋلاتيان دەگىتەو، بەوھى وا ھەست بەكن، كە ئەمانە لە كۆلەگە سەرەكى و چەسپاۋەكانى كۆمەلگان. ھەروھە ئاسايشى كۆمەلايەتى بەو دەبىت كە خزمەتگوزارە بنچىنەيەكانى مروف دابىن و مسوگەر كرابن، ھاۋلاتى ھەست بەو نەكات كە پىداۋىستىيەكانى زور كەمەو ھەژارى و نەخوشىيەكانى بەبى چارەسەر مابنەو. ئەمە سەربارى خزمەتگوزارىيەكانى دىكەي وەك قوتابخانەو روشنىبىرى و چاودىرى مروقايتى و دابىنكردى كۆمەلايەتى و ھەروھە بوارى مادى و كىشەي نىشتەجىبوون و .. ھتد ھەموو ئەمانە دەبىت بە گىرنگىيەو چارەسەرى پىۋىستى بۇ كرابىت، بەمەش رىگا لە سەرھەلدانى تاوان و ھەروھە لادانى كۆمەلايەتەش دەگىرىت و ئاسايشى كۆمەلايەتى مسوگەر دەكرىت(الدكتور محمد ياسر الأيوبي، سەرچاۋەي پىشوو، ل228-229).

بەشی دووهم:

باسی یهکههه: کۆمهنگای کوردی و ئافرهت: ئافرهت نه رابردوو ئیستادا

باسی دووهم:

ئافرهتی کوردو شهرم

ئافرهتی کوردو ترس

بەشى دووھم :

باسى يەكەم: كۆمەلگاي كوردى و ئافرەت: ئافرەت ئە رابردوو ئىستادا

ئەگەر چى ئەم وتەيە بەردەوام دووبارە دەبىتتەوھو بوۋتە وتەيەكى جىھانى كە دەوترى(ئافرەت نيوي كۆمەلە)، بەلام بەگشتى ئافرەت ھىشتا لە سەرتاسەرى ئەم جىھانە نەيتوانيوھ لە ھەموو بوۋارەكان ھاوشانى پياو بىت، بۆنمونه لە كاروبارى سياسى و دەولەتمەدارى، يان لە فرۆكەوانى و شەمەندەفەر و ...ھتد. ئەمە ئەو نەگەيەنى ئافرەت لەبەردەم ياسادا مافى كەمترە، نەخىر. ھەرچى لە ناوچەى رۆژھەلاتى ناوھراستەو، كۆمەلگاي رۆژھەلاتى كە بە خەستى بە كۆمەلگاي باوكسالارى ناوى رۆيشتووھ، چونكە لەم كۆمەلگايەدا،ھىشتا كۆنترۆلى ئابوورى لەدەست پياواندايەو، بەمەش دەسەلاتىكى رەھا بۆ پياو بەرھەمھاتووھ، بە شىوھيەك پياو بۆ ئافرەتان سوودى لى وەردەگرىت، بۆنمونه: نانى دەداتى، بەلام ئازادى و كەسايەتى لى دەسبىتتەوھ. تەنانت رۆلى كالاھەك دەگىرپىت، كە پياوان خۇيانى بە خاوەنى دەزانن و ئافرەت لە شىوھ يان لە رىزى ئەو مولكانەيدايە كە ھەيەتى ، پياوان بە توندى داكۆكى لە مولكايەتى ژن و كچيان دەكەن. ئەمە وايلىھاتووھ، نەك ھەر پياو ژن بە مولكى خۇى بزاني، بەلكو تا رادەيەكى زور ژنانىش لەو قەناعەت و بېروايەدان كە مولكى پياوھكانيانن.(مەمەد تاھىر

ئەحمەد، 2013، ل15-16) ¹⁹¹. مولكايەتى ھەر بۇ ئەوہ نەبوو، ئازادى و سەربەخۆيى ئافرەت پيشيل بکريت، بەلکو ئافرەت ببووہ بەشیک لە تيرکردنى ئارەزووہ رۆحییەکانى پیاوان، بەتایبەت خەلیفە و پاشاکان، کە بەردەوام بە سەدان ئافرەتیان لە دەور دەبوو بۆ خەوتن لەگەلیان و پاشا حەزى لە ھەر کچیک بوايە، دەبوو لەگەلی بخەوئ. لە ئەوروپای دواى لەدايکبوونى مەسیحییەتیش بوونى ئافرەت بە هیچ دەژمیردرا، تەنھا وەک کارگەيەکی مرقۇسازى سەیریاندەکرد کە دەتوانى لەژیر دەستی ھەموو پیاویکدا بیت، لەوہش سەیرتر، سالى (576ز) لە فەرەنسا، ئەنجوومەنىکیان پیکھینا بۆ لیکۆلینەوہ لە ئافرەت کە ئاخۆ ئافرەت مرقۇہ یان توخمیکى ترە!، دواى لیکۆلینەوہیەکی زۆرى ئەو ئەنجوومەنە، بریاری ئەوہیاندا کە ژن مرقۇہ، بەلام تەنیا بۆ خزمەتکردنى پیاو دروست بووہ بەس(ئازاد، حەسەن، 2007، ل32) ¹⁹²..

سەردەمى ھاتنى ئایینە ئاسمانییەکانیش، جاريکی دیکە ئافرەت کرایەوہ بە کالایەک بۆ پیاوو بۆ ئارەزووہ رۆحییەکانى خۆی بەکاریانى دەھینا. ھاروونە رەشید کە یەکیک لە خەلیفە ھەرە بەناوبانگ و گەورەکانى خەلافەتى عەباسییە، گەورەترین کیشەى کە لەگەل بەرمەکییەکان بۆ دروست بوو، لەسەر ژن بوو، ھاروونە رەشید تەنھا سەماکارو دەف لیدەر و گۆرانییژەکانى کە ژن بوون زیاتر لە (300) کەنیزەک دەبوون، کەنیزەکی بە 36 ھەزار دینار دەکرى یەک شەو لەگەلی دەنووست و بۆ

سبەینی دەییەخشییەو(حەسەن ئازاد، سەرچاوەی پێشوو، ل215). کۆمەلگای کوردی، لەناو ئەم واقیعه تالە گەشەیی کردوو، ئەگەر چی کۆمەلگای کوردی، کۆمەلگایەکی ئەوپەڕی هاوکاری و هەرەوہزیی لەنیو خۆیدا بەرجەستە کردوو و تا رادەییەکی زۆریش خۆشەویستی لەنیو خۆیاندا بلاو بوو، چونکە پێوەریک هەییە، کۆمەلگایەکی ئاستی هاوکاری و هەرەوہزیی تیدا بەرز بوو، بێگومان ئاستی خۆشەویستیش لەنیویاندا پەسندکراو بوو (بیرتراند راسل، 2013، ل51)¹⁹³، چونکە یەکیک لە بنەما گەنگەکانی پەرسەیی ریکخستنی ھۆز، خەزما یەتی، بەتایبەت لەنیو ھۆزە بچوو کەکاندا، ھەموویان بۆ یەکی بە ئەمەک و ھەفادارن (برونەسن، مارتین فان) (2003، ل320)¹⁹⁴. بەلام ئەمە ئەو ناگەییەتی کە ئافەت لە کۆمەلگای کوردیدا، ئازادو بەختەوہرە. نەخیر، کۆمەلگای کوردی کۆمەلگایەکی ھیشتا نەیتوانیوہ مافە ئازادی و مەدەنییەکانی خۆی وەدەستبەھینی، بۆیە کۆمەلگایەکی دواکەوتوو داخراو ماوہتەوہو، نەیشیتوانیوہ لە شارستانی گەلانی ناوچەکی رۆلی کاریگەری خۆی ھەبیت، راستە لە سەردەمی شارستانی سۆمەری و ئەکەدی و بابلیەکان لە ناوچەیی میزۆپۆتامیادا بەشداری لەم شارستانییە سەرەتاییەدا کردوو، بەلام لەگەڵ دروستبوونی یەکەمین ئیمپراتۆر لە دنیا دا بەناوی سەرجۆنی ئەکەدی، ئیتر نەتەوہی کوردیش کەوتۆتە ژێر رەحمەتی ئیمپراتۆرو

پاشاكانه‌وه‌و هه‌موو مافه نه‌ته‌وه‌یی و مه‌ده‌نی و مرۆییه‌كانی خۆی له‌ده‌ست داوه‌و، ورده ورده دواكه‌وتوووه‌و تا ئه‌م‌رۆش نه‌یتوانیوه‌ وه‌كوو نه‌ته‌وه‌یه‌کی ئازادو سه‌ربه‌خۆ بژی. به‌لام بۆ خۆی سیسته‌میکی كۆمه‌لایه‌تی په‌یره‌وو پیاده‌كردوه‌و كه‌ سیسته‌میکی زیاتر باوكسالاری بووه‌، له‌ دۆخی سیسته‌میکی له‌مجۆره‌شدا، ئافره‌تی كورد كه‌وتۆته‌ دواي پیاوه‌وه‌، یا رووتتر بلێین ئافره‌ت كه‌وتۆته‌ ژیر هه‌ژموون و قه‌له‌م‌ره‌وی پیاوه‌وه‌. راسته‌ هه‌ر ولاتیک كاتیک ده‌كه‌ویته‌ نیوان دوو كولتوور یان فره‌ كولتووره‌وه‌، بیگومان له‌یه‌ك كاتدا كۆمه‌لیك په‌روه‌رده‌ی زۆر جیاوازیش دروسته‌بیت، بۆیه‌ جیاوازی له‌ په‌روه‌رده‌كردنی مێینه‌دا ده‌بیته‌ هۆی جیاوازی له‌ وه‌لامی هه‌موو ئه‌و پرسیارانه‌ی كه‌ له‌ كۆمه‌لگادا ده‌راره‌ی ئافره‌ت دروسته‌بن. (Sara ahmed, (2018), p202

195

كاتیک چاویك به‌ میژووی تیکۆشانی ئافره‌تانی جیهان دا ده‌خشینین، ده‌بینین ئافره‌تانی جیهان، ده‌سته‌و ئه‌ژنۆ دا نه‌نیشتوون و هه‌میشه‌و به‌ درێژی میژوو له‌ هه‌ولی خۆ ئازادكردنیاندا بوونه‌، هه‌ر بۆ نمونه‌: سالی 1871 ئافره‌تانی فه‌ره‌نسا رۆلی باشیان له‌ پاراستنی كۆمۆنه‌ی پاریسدا بینی، نزیکه‌ی ده‌ هه‌زار 10000 ئافره‌ت له‌ پایته‌خت ئازایانه‌ هاتنه‌ مه‌یدانه‌وه‌ بۆ به‌رگری له‌ كۆمۆنه‌، به‌رامبه‌ر به‌ هیرشه‌كانی دوژمن. ئه‌و رۆژانه‌ (یه‌كیتی ئافره‌تان بۆ پاراستنی پاریس و چاودیاری برینداران) دامه‌زرا. ژماره‌یه‌ك له‌و ئافره‌تانه‌ له‌ شه‌ری شه‌قامه‌كانی پاریسدا

كوژران.(كه مال مه زههه، 1981، ل36) ¹⁹⁶ زوړى نه برد كړي كاري ئا فره تاني ئينگلته راو فوره نسوا ئه لمانيا ري كخراوى تاييهه به خو يان يان دامه زرانده. يه كه م كو نگره ي جيهاني بو پرسى ئا فره تان له شتوتگارتى ئه لمانيا سالى 1907 ز بوو، كه داواى يه كسانى مافه كان يان له نيوان پياوو ژندا ده كرده له هه لېژار دندا. تا واى ليتهه له دووه مين كو نگره ي ئا فره تاني جيهانيدا كه له كو پنهانگن پا يته ختى دانمارك به ستره، له م كو نگره يه پيشنيار كرا كه 8 ي مارت به روژى ئا فره تاني جيهان ديار بكرى، ئيتر له سالى 1914 به دواوه هه موو ئا فره تاني جيهان روژيكيان بو كرا به روژى خو يان كه 8 ي مارت بوو، ئيتر چيتر پيوست نه بوو ئا فره تاني هه ر ولا تيك بو خو يان له روژيكي جيا دا ئاههنگ بگيرن. دواى شه پرى يه كه مى جيهاني ئه گه رچى كو سپى گه و ره بو به رده م پيشكه و تنى كو مه لايه تى ئا فره تان دروست بوو، به لام هاوكاتيش چه ندين ري كخراوى نوئ دروست بوون بو دا كو كي كرده له مافى ئا فره ت. وهك يه كي تى فيدرالى ئا فره ته زانكو ييه كانى جيهان سالى (1919) دامه زراو ده رگاي كراوه ي ئومه مييهه بو ئازا كرده نى ئابوورى، كريكارى ئا فره ت سالى 1929 دامه زراو يه كي تى فيدرالى ئه و ئا فره تانه ي كه به كاري سه ره به سته وه خه ريكن سالى 1930 دامه زرا. هه مان كات بزووتنه وه ي ئا فره تان له زور ولا تى ترده سه ريده ره ينا، وهك ميسر و لوبنان و توركيوا چين و ئيران و ژماره يهك ولا تانى ئه مريكاي لاتينى و.. هتد. (كه مال مه زههه، سه رچاوه ي پيشوو، ل39) سه ره تاي كانوونى يه كه مى سالى 1945

یه کیتی دیموکراسی ئافره تانی جیهان له پاریس دامه زرا. که سه ره تا ته نیا شازده (16) ریکخراوی ئافره تان بوون، به لام بۆ سالی 1975 گه یشته 120 ریکخراوی ئافره تان که له (103) ولاتی جیا جیاوه به شداریان تیدا کردبوو. بۆ کۆنگره ی 2002/12/1، که له به یروت ی لوبنان به ستر، ژماره ی ریکخراوه کان گه یشته 160 ریکخراوی ئافره تان له ولاتی جیاوازه وه به شداریان تیدا کردبوو. تیایدا (300) نوینه ر ئه ندای کۆنگره که بوون، که له ته وای ولاتی جیهانه وه به شداریان تیدا کردبوو. تیایدا دواتریش ورده ورده ژماره ی ولاته کان زۆرتر بوو. (<http://nissa.aljil-aljadid.info/spip.php?article149>).¹⁹⁷

کاتیک سه یری ئه و میژوهه ی ئافره تانی جیهان ده که یین، ده بینین ئافره ت خۆی هۆکار بووه بۆ ئه وه ی جگه له ناوی سه ر ناسنامه که ی ناویکی تر (ناوی دووهم) هه لبژیریت، ئه مه ش به گشتی دوا ی ته مه نی هه ژده سالی ته مه نی چۆنایه تی ره فتار کردنی و ئاراسته ی ژیا نی خۆی ده ستنیشانده کات، که ئه مه ش با به تیکی زۆر تاییه ته به خودی ئافره ت خۆی، له دۆخیکی وه هادا، دایک و باوک به شیکن له بریاری میینه کان، به لام نه ک بریاری ته وایان به ده سه ته وه بیته و هۆکاری سه رچاوه که ی بن له ونکردنی ئاره زوه کانی ئافره ته که (Zekiye Demir, 2014, p98).¹⁹⁸

ئافره تی کورد له م بواره دا، نه یته وه رچه نینیک بۆ رزگاری به رپا بکات، ئه گه ر چی ئافره تی کورد به شیوه یه کی گشتی تا راده یه ک کراوه

بوونه، ئافرەتی کورد لە لادیکاندا، سەرپۆشیان لەسەر نەدەکرد، لەکاتیکدا ئافرەتانی ولاتانی دیکە لە لادیکاندا سەرپۆشیان لەسەر دەکرد، ئافرەتانی گوندەکان، ھەموو ئەو ئیش و کارانەی پیاو پێھەڵدەستان، ئافرەتانیش ئەم کارانەیان دەکرد، لە رووی پۆشتەبێشەو ئافرەتی کوردی لادیکان تا بلێی ئافرەتی پۆشتە بوون و جل و بەرگی ئال و والایان لەبەردەکرد کە دیمەنیکی جوانی پێ دەبەخشین. تەنانەت ئافرەتی لادی عەباشیان لەبەر نەدەکردو لەچک و پەچەشیان بەکارنەدەھێنا. (کەمال مەزھەر، سەرچاوەی پیشوو، ل42). بەلام ئافرەتی کورد ھەنگاوی جدی یان راچەنینیکی جدی بوو و دەستھێنانی مافەکانی خۆی نەناو، بە درێژی میژووی پێ لە قوربانیدانی گەلی کوردستان، کە لە پێناو رزگاریدا بوو، کەچی ئافرەتی کورد خاوەنی یەک شۆرش نین لەپێناو ھینانەدی مافە زەوتکراوەکانیان لەلایەن پیاوانەو. ئەمەش ئەو دەگەینیت ، ھیشتا ئافرەتی کورد ئاستی وشیارییەکی بەرز نییەو نەیتوانیوە لەپێناو و دەستھێنانەو مافە سرووشتییەکانی خۆی راپەڕینیک بەرپا بکات. کە لە میژووی گەلاندا راپەڕینی لەمجۆرە نموونەیی زۆرە.

تا ساڵی 1952 لە ھەموو پارێزگای ھەولێر تەنیا 759 و لە ھەموو پارێزگای سلێمانی تەنیا 1332 کچ دەچوونە قوتابخانەی سەرھتایی. لە ھەموو پارێزگای ھەولێر تەنیا 39 مامۆستای ئافرەت و لە ھەموو پارێزگای سلێمانیش تەنیا 49 مامۆستای ئافرەت ھەبوو. لە کاتیکدا ھەر ئەو ساڵە (1952) ژمارەی ئافرەتی نیشتەجیبوو لە پارێزگای ھەولێر

گه‌یشتبوووه (131,288) ئافرته. ژماره‌ی ئه‌وانه‌یش که له پینج سالان زیاترو نه‌خوینده‌وار بوون گه‌یشتبوووه (107,940) کچ. هر له و ساله‌دا، ژماره‌ی ئافرته‌تانی نیشته‌جیبووی هه‌موو پاریزگای سلیمانی گه‌یشتبوووه (124,633) ئافرته، ژماره‌ی ئه‌وانه‌یش که له پینج سالان گه‌وره‌ترو نه‌خوینده‌واریش بوون گه‌یشتبوووه (101,886) کچ. (که‌مال مه‌زه‌ر، هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل 43).

به‌لام بۆ وده‌سته‌هینانه‌وه‌ی مافه‌کانیان، ئافرته‌ی کورد نه‌یتوانیوه میژوو بچوولینیت، راسته‌ ئافرته‌ی کورد، تیکۆشه‌ری گه‌وره‌ی تیدا هه‌لکه‌وتوووه، وه‌ک چه‌پسه‌خانی نه‌قیب و عایله‌ خانم و له‌یلا قاسم و ...هتد. به‌لام ئه‌و ئافرته‌تانه‌ش، خه‌باته‌که‌یان هیچ جیا‌وازییه‌کی نه‌بووه له‌گه‌ل خه‌باتی پیاو بۆ ئازادی و سه‌ربه‌خۆیی، چونکه هه‌ردو ره‌گه‌ز خه‌باته‌که‌یان بۆ رزگاری نیشتمان چر کردۆته‌وه.

له‌ لایه‌کی دیکه‌یشه‌وه، که‌متوانایی و بیهیزی ئافرته‌ له‌ رووی چه‌سته‌ییه‌وه، گرفتیکه‌ به‌ دریزایی میژوو، کاتیک ئه‌مه‌ بۆ ئافرته‌ بووه‌ گرفت، زه‌مینه‌ له‌بارتر بوو بۆ ئه‌ه‌ی پیاو بییت به‌ سه‌ردار، ئه‌مه‌ش له‌ قوناخیکدا بوو که هیشتا پیشکه‌وتنی مرو‌قایه‌تی له‌ قوناخیکی زۆر دواکه‌وتوویدا ده‌ژیاو مملانیکان له‌سه‌ر بنه‌مای هیز یه‌کلا ده‌بوونه‌وه. له‌ لایه‌کی دیکه‌یشه‌وه‌ سروشتی ئافرته‌ نه‌ک هر ته‌نیا له‌ رووی چه‌سته‌ییه‌وه‌ به‌لکو له‌ رووی هه‌ست و سۆزیشه‌وه‌ له‌ پیاو زیاتر هه‌ستناسکتر و سۆزدارترن و اتا عاتیفی ترن. ئه‌مه‌ش وای له‌ ئافرته‌ کردوووه نه‌توانی کاره‌ سه‌خته‌کانی ولات به‌ریوه‌ ببات، چونکه

بەرئۆه بوردنی ولات پیویستی به بریاروه رگرتن ههیه که زۆر جار شه‌ری درێژخایه‌نی لی که وتۆته وه. (سه‌رۆ قادر، 2009، ل13) ¹⁹⁹. ئافره‌تیش به‌شیوه‌یه‌کی گشتی له‌ رووی بونیادی جه‌سته‌و چۆنایه‌تی دابه‌شبوونی خانه‌و شانەکانی له‌شیان، چوون یه‌کن، به‌لام له‌ رووی کولتووری بیرکردنه‌وه‌و تیرامان بۆ شینوازی ژیان ته‌واو له‌ یه‌کدی جیاوازن، به‌تایبه‌ت دوا‌ی سه‌ره‌له‌دانی سه‌رده‌می مۆدیرنه‌ به‌گشتی هزرۆ بیرکردنه‌وه‌و چالاکی ژیان فه‌ره‌ه‌نگیکی تری هینایه‌ ئاراهه‌ که گه‌یشتن بوو به‌ سه‌رده‌می پۆست مۆدیرنیته. (Bell Hooks, 2012, p105) ²⁰⁰.

به‌لام هه‌ر له‌گه‌ل گه‌شه‌ی ئه‌قلی مرۆف تا سه‌رده‌می ئه‌م‌رۆکه‌ش ئافره‌ت به‌شخو‌راو بووه، بۆنموونه: سیحر بازو مه‌کربازو... هتد له‌ناو ئه‌فسانه‌کانا به‌ ره‌گه‌زی ئافره‌ت ناوبراون، ئه‌فسانه‌ش تیروانینی ئاستی فیکری و ئاستی وشیارى ئه‌وکاتی مرۆقه‌کان بووه که به‌ شیوه‌ی ئه‌فسانه‌ داپێژراوه. ته‌نانه‌ت له‌ ئایینیشدا راسته‌ ئیبلیس چۆته لای حه‌وا و حه‌وا‌ی هه‌لخه‌له‌ تاندووه، به‌لام ئیبلیس قسه‌ی له‌گه‌ل ئاده‌م نه‌کردووه، به‌لکو حه‌وا‌ی نارده‌وه‌ بۆ لای ئاده‌م و ئاده‌می هه‌لخه‌له‌ تاند تا ئه‌نجامه‌که‌ی ئه‌وه‌ بوو له‌ به‌هه‌شت ده‌رکرا، ئه‌م ئه‌فسانه‌یه‌ له‌ ته‌وراتدا دووباره‌ کراوه‌ته‌وه‌و دواتریش له‌ قورئاندا په‌سند کرداوه‌ واته‌ جه‌خت له‌ راستی رووداوه‌که‌ کراوه‌ته‌وه‌، لێره‌ش گونا‌ه‌باره‌یه‌یه‌که‌ بۆ حه‌وا‌یه‌ که به‌ قسه‌ی ئیبلیس چوو ئاده‌می قه‌ناعه‌ت پێهینا!.

حزبه سياسىيه كانى كوردستان وهك مۆدهيهك هه موويان ريكر اووى
تاييهت به ئافره تانيان دروستكره، به لام ته نيا روكهش بوو ريكر اووىكى
ئافره تانمان نه بينى به حيز به كهى بلى نا بو شهر و كوشتنى ژن، نا بو
به كه متر زانينى ژن له به رامبه ر پياو.

له په رله مانيش هه ولىكى جدى نه بينرا بو زياتر ئازادى پيدان به
ئافرهت و سنووردانانىكى جدى بو كوتاييه پيهاتنى توندوتىژى دژ به
ئافره تان. خودى مه لاي كورديش هه وله كانيان بو كوتاييه پيهان به
كوشتنى ئافرهت و توندوتىژى دژى ئافره تان چر نه كردۆته وه، ئه مه ش
نيشانهى نزمى ئاستى و شيارى نوخبه يه له م هه ريمى كوردستانه.

ئافرىتى كوردو شەرم

ھەموو ئەو كۆمەلگايانەى بە دواكەوتوو ناودەبردريڭ، نەك بە تەنيا ئافرىتەكانيان، بەلكو پياوھكانيشيان تا رادەيەك شەرمەن، چونكە كۆمەلگاي دواكەوتوو بە سرووشت كۆمەلگايەكى داخراوھو مروڤ بە ھەردوو رەگەزەكەيەوھ كەمتر ھەست بە بوونى خۆى دەكات. بۆيە شەرم بەشيوھەكى گشتى لەناو ئەو كۆمەلگايانەدا زۆرتەرھو مروڤەكان ھەميشە ھەست بە لاوازى خۆيان دەكەن لەبەرامبەر خەلكانى ديكە. ھەر كاتىك كە شەرم بەسەرتدا زال بوو، ئەوا بەرھو تەنيايى و گۆشەگيرىت دەبات و ناتەوئ لەگەل خەلك و دەوروبەرەكەت تىكەل ببىت. چونكە شەرم واتا ئارەزووى دووركەوتتەوھ لە كارلىكى كۆمەلەيەتى، لەگەل بەشدارىكرديشى لە ھەلوئىستە كۆمەلەيەتتەكاندا، ئەوكەسە ھەست بە نىگەرانى و دلنيانەبوون و ئارامگيرى دەكات، ئەمەش بەرھو بىدەنگى و خۆ كشانەوھى لە ھەلوئىستە كۆمەلەيەتتەكانى دەبات و ، ھاوكات دەبىتە ھۆى ھەست بە ھەستيارى(حساسىيە)ى خود و خاوبوونەوھو خۆسەرقالكردى (الدرينى، حسين، 1998، ل6) ²⁰¹.

بەلام زۆربەى ئەو پيئاسانەى بۆ شەرم كراون، باسى ئەوھ دەكەن كە كەسيكە، نىگەرانى و ترسيكى زۆرى لە ھەلوئىستە كۆمەلەيەتتەكاندا

هه‌بوویت (نسرین أحمد محمد القطروس، 2013، ل43) ²⁰². هه‌روه‌ها هه‌ر یه‌ک له‌ تیرنه‌ر و بیدل و تانسلی (Turner, Beidel, Townsley) پینانویه هه‌ر تاکیکی شه‌رم، به‌شیوه‌یه‌کی گشتی جو‌ره هه‌ستیکیان هه‌یه که دلئارام وئاسووده نین و هه‌میشه گرژی له هه‌لوئیسته کو‌مه‌لایه‌تییه‌کانیانا ده‌بیرئ، ئه‌مه‌ش وایان لیده‌کات بو به‌شداریکردنیان له گفتوگۆی کو‌مه‌لایه‌تی سنوورداربن، هه‌رچه‌نده هه‌ولبده‌ی له‌گه‌ل خه‌لکانی دیکه‌ش تیکه‌لیان بکه‌یت. (حماده و عبداللطیف، 1999، 128) ²⁰³. به‌پیی فه‌ره‌ه‌نگی محیط (قاموس المحيط)، شه‌رم واتا که‌سیکه که بیده‌نگ ده‌بیت و قسه‌ ناکات و جووله‌ش ناکات، (قاموس المحيط، 1978، ص1281) هه‌روه‌ها (جو‌نز له‌گه‌ل بریگس و سمیث) پینانویه که شه‌رم وه‌لامدانه‌وه‌یه‌که که که‌سه‌که دلئارام نییه‌و نیگه‌رانه‌و، هه‌روه‌ها جه‌ختیشیان له‌وه کردو‌ته‌وه که شه‌رم به‌ شیوه‌یه‌کی بنچینه‌یی هه‌ره‌شه‌یه له هه‌لوئیسته کو‌مه‌لایه‌تییه که‌سییه‌کان (Joms, Briggs and Smith, 1986, 629) ²⁰⁴

له‌ بنه‌ره‌تا شه‌رم دو‌خیکی هه‌لچوونه که تاک له‌کاتی تیکه‌لبوونی به‌ خه‌لک هه‌ست به‌ گرژی و نیگه‌رانی و په‌شوکان ده‌کات، چه‌زده‌کات له‌وه کارلیکه کو‌مه‌لایه‌تییه بکشیته‌وه که هه‌یه، ئه‌مه‌ش به‌هۆی هه‌ستکردن به‌ که‌می و نه‌بوونی متمانه به‌ خو‌ی له هه‌لوئیسته کو‌مه‌لایه‌تییه‌کاندا (العبدی، 1999، ص14) ²⁰⁵. ئه‌و مندالانه‌ی شه‌رم‌ن هه‌میشه خو‌یان له

كەسانى دىكە بە دوور دەگرن، ئەو چۆرە مندالانە ھەمىشە ترسىكىشىيان لە دلدايە، بېراۋ متمانەشيان بە كەسانى دىكە نىيە، ھەمىشە لە دلەراۋكىدان و ژيانىشيان سادەو ساكارە، ھەمىشە لە پەيوەندىكرديان بە كەسانى ترو لە ھەلۋىستە كۆمەلايەتییەكانىشياندا خۇ دەدزىنەو، بەشىۋەيەكى ئارەزوومەندانە ناچىتە ناو پەيوەندىيە كۆمەلايەتى و ھەلۋىستە كۆمەلايەتییەكانەو، لە زۆربەى كاتەكاندا قسە ناكەن و بىدەنگن و خۇيان بە دوور دەگرن لە ئامرازەكانى پەيوەندىكردن بە ئەوانى ترەو، چونكە پىيانوايە ئەوانىتر زۆر قاسىين بۆيە پىۋىستە خۇيانى لى بەدوور بگرن، ئەمەش وایلىدەكات زياتر شەرمەن بىت. (العزة ، 1999، 155)²⁰⁶

شەرم واتاى ئەو دەگەيەنى كەسىك ئارەزووى كشانەوہى ھەبى بەرامبەر ئەوانىتر. بەتايىتە كاتىك بەرانبەرەكەيان ناناسن، ھەموو كەسىكىش تا رادەيەكى دىيارىكراو شەرمنى تىدايە، بەلام رىژەكە جىاوازە، لە ھەندىك كەسدا رىژەى شەرمىيەكە كەمە، لە ھەندىكى تردا رىژەكە زۆرە، بەلام زۆرىنەى خەلك لە نىوان ئەو زۆرو كەمەدا رىژەيەكى مامناوہندى شەرمى ھەيە. (الدكتور: موري بي. شتاين والأستان: چون أر. ووكر، 2002، ج4)²⁰⁷

شەرم دەكەويتە ژىر كاريگەرى جىناتەكانىشەوہ، بۆ نموونە لە دۆخى بالا درىژى كەسىكدا، ئەو كەسەى كە زۆر درىژە، بەھۆى بۆماوہى و

جیناتەکانییەوہ بالای درێژ بوو، بەلام رووبەرۆوی شەرمیش دەبیتەوہ، کاتیک دەبینیت بالاکی زۆر زیاد لە پیویست درێژە. ئەمەش سیمای کەسایەتی مرقەقە دەستنیشان دەکات. یان بە پیچەوانەوہ، کاتیک کەسیک بالاکی یەکجار زۆر کورتە، رووبەرۆوی هەمان شەرم دەبیتەوہ، کە لە دەرەوہی توانا و ئارەزوو کانتی.

لە بنەرەتداو بەشیوہیەکی گشتی دوو جۆرە شەرم هەیه:

1- شەرمی ئینترووایی Introverted Shyness

شەرمی ئینترووایی واتا ئارەزووکردنی گۆشەگیری و کەمتوانا یان نەبوونی توانا بۆ پیکهینانی پەيوەندییە کۆمەلایەتیەکان، بەلام ئەم جۆرە شەرمناە توانایەکی باشیان بۆ کارکردن هەیه لەگەڵ خەلکانی دیکە.

2- شەرمی العصابی Neurotic Shyness

ئەم جۆرە شەرمناە توانای کارکردنی لەگەڵ خەلکانی دیکە نییە، تەنانەت ئەگەر پیویستیشی بە خەلکانیک هەبیت، لێ ناچیتە پیشەوہ. چونکە لە نیگەرانییەکی قوولدا دەژیت و هەستیارییەکی زۆری لا دروست بوو. تەنانەت زۆر جار دەکەوێتە مەملانی دەروونی لەگەڵ

خۆى . (محمد عبدالظاهر الطيب، 1996، ل162)²⁰⁸. له راستيدا دوو
هۆكارى سهرهكى ههن كه دهبنه هۆى شهرمنى: كه يه كه ميان
بايولۆژىييه، هۆكارى بايولۆژىيش ئەمانه دهگرىته وه :

لاوازى له بونىادى جهسته

العاهات، كه موكورتي يان نه بوونى ئەندامىكى جهستهى وهك
له دهستدانى چاويكى يان لاوازى بينين ، گوى گرانبون، نه توانينى
دهرپرئى قسه له زمان، زور كورته بالا بيت يان زور دريژ بيت، يان
دروستبوونى زيبكه و گرمزه له روخساريدا. (نسرين أحمد
القرطوس، سه رچاوهى پيشوو، ل48).

دووه ميشيان هۆكارى دهروونىييه: كه مرؤف ههستكردن به
نه بوونى ئارامى دهكات (به تاييهت بو مندال) يان له ههر ته مه نيكدا بيت
كه متمانهت به خوت نه بيت. ههروهها ههستيارىييهكى زياد له پئويست
دروستده بيت، وهك گه وره كردنى رووداوه كان، يان بهر په رچدانه وهيهكى
توندى نا پئويست بو بهرام به ره كه ت. (محمد عبدالظاهر الطيب،
سه رچاوهى پيشوو، ل182). جگه له مانهش كه سى شهرمن ههست به
كه مى دهكات، ئەمهش ئەمه كارىگه رترينيانه بو شهرم كردن، به تاييهت
ئەوانهى جهستهيهكى زور گه وره و بى وينه يان ههيه يان به

پېچه‌وانه‌شوه زور لاوازو بچووکن، يان گوڼيان گرانه بو بيستن، يان
چاويان زور کزهو نابيني. (الزغبي ، 2005، 171).²⁰⁹

ث- هه‌وڼدان بو چاکبوون (الاستحسان).

، به لام سي پيکها ته‌ي سه‌ره‌کيش هه‌ن که شهرم دروستده‌کهن، که
ئه‌مانه‌ن :

أ- پيکها ته‌ي ره‌فتاري: ئه‌مه‌يان په‌يوه‌ندي به هه‌لوڼسته
کو مه‌لايه‌تبييه‌کانه‌وه هه‌يه، که لاي که‌سي شهرمن ترسيک
ده‌ورووژينييت و ناتوانييت گوزارشت له هه‌ست و
بيروباوه‌ره‌کاني بکات و ره‌فتاريکي عصابي لاي دروستده‌بييت
و گف‌توگوکردني باب‌ه‌تبيانه بو ئه‌و سه‌خته‌بييت .

ب- پيکها ته‌ي فسيولوژي: له ناخه‌وه شهرميک ده‌يگرييت و دلي
خيراتر ليده‌دات و ده‌مي وشک ده‌بييت و والشراهه له خواردن .

ت- پيکها ته‌ي مه‌عريفي ئه‌مه‌يان په‌يوه‌ندي به‌و که‌سانه‌وه هه‌يه که
فيکره‌يه‌کيان هه‌يه، به‌لام ناتوانن فيکره‌که وه‌کوو خوي
بيگه‌يه‌نن، ئه‌مه‌ش له نه‌بووني متمانه به خودي خوي
دروسته‌بييت (Zimbabrdo: 1996.p3)²¹⁰

شەرم ھەلۆستەيەكە كە بە شيۆەيەكى نا ئىرادى و بى بەرنامە لەلايەن كەسى شەرمەنەو ە دروستدەبىت،واتەپىشتەر چاوەروانى ئەو شەرمەى نەكردوو،عبد ربه علي شعبان،2010، ل14).²¹¹ ھەموو شەرمىيەكيش، جۆرىك لە نىگەرانييەكى قوول و ترسيكى كەلەكەبووى لە ھەلۆيستە كۆمەلايەتییەكانى تىدايە، شەرمى زۆر ، شيۆەيەكە لە شيۆەكانى نىگەرانى كۆمەلايەتى، كە لە بەرامبەر بوونى خەلكدا سەرھەلەدەدات و پەشووكا و دەبىت و ھەست بە شەرم و شوورەيى دەكات(الخرى). (عبد ربه علي شعبان، سەرچاوەى پيشوو،ل12).

ھەندىك لە ليكۆلەرو تۆژەران پىيانوايە ، فسىوۆلۆژىيائى مېشك لاي مندال تووشى شەرم دەبىت، ھەندىكجار ئەمەش بەھوى ئەو خانانەى مېشكەوہيە واتا جىناتەكانە كە بە شيۆەيەكى بۆماوہيى دەگوازىتەوہ بۆ مندال و كاريگەرييەكى زۆر دەكاتە سەر مندالەكە كە شەرمەن دەردەچىت.مندالى شەرمنىش زۆرجار بەختەوہرو ئاسوودەيە بە شەرمىيەكەى،ئەمەش لەوہوہ سەرچاوەى گرتوہ، كە مندالەكە ھەندىك لە سيفاتى باوكى بۆ بەجىماوہ.(الزغبي، سەرچاوەى پيشوو،ل71) ئەم تۆژەرە پىيانوايە خىزان يەكەم بنەماو ناوكى بەرپرسە لە مندالەكانى، بەوہى كە پىنگەياندن و گەشەى خىزانى رۆلىكى گەورەو گرنگ دەبينن، لە ھەر مەترسى و ھەلەيەك كە بە شيۆەيەكى گشتى رووبەرۆوى ژيانان دەبىتەوہ ، بە شيۆەيەكى تايبەتيش رووبەرۆوى ژيانى كۆمەلايەتيان بىتەوہ. چونكە مندال كە لەدايك دەبىت، مادەيەكى

هەویر ئاسایە،خیزان رۆلی بنچینەیی دەبینیت لە دروستکردنی ئەو ماددە هەویر ئاسایە. (الزغبی،هەمان سەرچاوەی پیشوو،ص72).

لە بنەرەتدا شەرم بەرھەمی ھەلۆیستە کۆمەلایەتیەکانیشە، بۆ نموونە: کەسیکی غەریبەو نامۆ، یان دیمانەیی میوان، یان ئامادەبوون لە ئاھەنگ و بۆنە، قسەکردن و گوتاردان لەبەرامبەر کۆمەلەئەیک،ھتد (مایسە أحمد النیال، مدحت عبدالحمید أبوزید، 1999،ص96).²¹²

شەرم خۆی لە خۆیدا رەفتارە، ھەموو رەفتاریکی مرۆییش بریتیە لە کۆمەلەئەیک نەریت کە تاک فییری دەبییت یان لەکاتی قوناخەکانی گەشەکردنیدا وەریدەگریت، بۆیە ھەست بە شەرم کردن بەرھەمی یەکیک لەم ھۆکارانەیی خوارەوہیە :-

- فەشەلھینان لە وەرگرتن و فیروونی رەفتاری گونجاو .

- شیوای فیروکردنەکە جوړیک لە رەفتاریکی نەگونجاوانەو نەخواراوانەییەو کەسی فیروخواز پێی رازی نییە .

- رووبەرووبوونەوہی تاک لە ھەلۆیستە ناکۆکەکانی کە تاک ناتوانی لەگەڵیدا بریار وەرگریت. طە عبد العظیم حسین، 2009،ص26).²¹³

ئافرەتی کورد تا کۆتایی سەدەیی بیستەمیش، لە گوندو دیھاتەکان، تەنیا لە ئیش و کاری کشتوکالی ھاوشانی پیاو کاری دەکرد، ئەگینا

له کاتی قسه کردن و کۆرۆ کۆبوونه وه کان ، به ته نیا پیاو به شدار ده بوون و ئافرهت هیچ رۆلێکی تیدا نه ده بینێ، ئەمهش هۆکاریکی بنه رتهی بووه، که ئافرهت به پێی پێویست کراوه نه بیته و شهرم بکات و له زۆر رووه وه خۆی نه باته پیشه وه، چونکه ژینگه ی کۆمه لایه تی هیچ کاتیگ هاوکارو یارمه تیدهر نه بووه، بۆ ئه وه ی ئه ویش وه کوو پیاو خاوه نی دهنگ و بۆچوونی خۆی بیته و شهرم نه کات، چونکه زۆر جار ئافرهت کاتیگ قسه ی کردووه یان بۆچوونیکی هه بووه، شکێنراوه ته وه و شهرمه زاریان کردووه، ئیتر ئافرهت ناچار به ره و گۆشه گیری رۆییه و له بریاردان دوور که وتۆته وه و له بۆچوون دهر بریندا شهرمن بووه.

ئافرهتی کوردو ترس

ئافرهتی کورد به شیوه یه کی گشتی، به کۆمه لیک هیزو دابونه ریته وه گریدراوه، بۆنموونه کۆمه لگای کوردی له به ره ئه وه ی کۆمه لگایه کی باوکسالارییه، ئیتر ده سه لاتی ش لای پیاوه، پیاو به و مانایه ی باوک و براو میزدو هه موو ئه وانه ده گریته وه، ئیتر ئافرهتی کورد ناتوانی بچیته دهره وه ی ئه و بازنه بچوکه ی که سنووری بۆ کیشاوه. ته نانه ت ئایینیش بواری زیاتری بۆ پیاو ره خساندووه، وَاللّٰهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ ۗ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِي رِزْقِهِمْ عَلَىٰ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ ۗ أَفَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ (سوره تی النحل نایه ی 71). یان وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيُبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ ۗ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ (سوره تی الأنعام 165). یان الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَاللَّاتِي تَخَافُونَ

نُشُورَ هُنَّ فَعَطُّوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرَبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا
 إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا (سوره تى النساء نایه تى 34) یان وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ
 عَلَى بَعْضٍ ۗ لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ ۗ وَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ ۗ
 إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا (سوره تى النساء نایه تى 32) كه واته ئافرهت ههچ
 پالپشتى و ههچ په ناگه يه كى نه بووه، تا تيايدا ئارام بيته وه، به لكو هه ميشه
 ترسى ئه وهى هه بووه، هه ره هه له يه ك بكات، به ته نيا ده مينيتته وه و
 خويشى ههچ ده سه لاتى كى نيبه، ئه م ترسه هه ميشه له ناخيدا ئاماده ي
 هه بووه و هه يه، بويه ئافره تى كورد به گشتى تواناى كارى مه زيان
 نه بووه، هه ميشه ترسيان له دلدا هه بووه و، پياویش بواری ئه وهنده ي بو
 نه ره خساندووه، تا هه ست به بوونى كه سايه تى به رزى خوى بكات، به لكو
 ئافرهت هه ميشه هه ستى كوردووه كه سايه تيبه كه ي تى كى كاوه و ناتوانى به
 ئاره زوى دلى خوى رهفتار بكات. ئيتتر ئافره تى كورد هه ره له مندالييه وه
 كو مه لى ك ترسى له دلى ده چين و ، له ئه نجامى كارو كار دانه وه ي
 رهفتارى روژانه ي خيزانه كه ي تيبه گات، كه كور له پيشه وه يه و قسه ي
 ئه و ديبه جيبه جي كوردن. ترس ريگه گرتن يان به رپه رچدانه وه يه كه له
 جه سته ي مرو قدا، له كاتى روو به روو بوونه وه ي كارى ك يان روو داوى ك
 كه هه ره شه يه بو سه ر ئارامى ئه و، ئه م به رپه رچدانه وه يه له ناخى
 مرو قدا دروسته ديبت، زور جارىش به گشتى ترس ئاماده بوونى كى
 خو رسكى و فيتري هه يه، يانىش پالنه ري كى سرووش تيبه له ناخى مرو قدا
 ديبه كايه وه، ئه و ترسه زياتر بو ئه وه يه مرو قه كه له روو به روو بوونه وه
 يان له هه ره شه و مه ترسى بپارىزيت و داكو كيش له خوى بكات، راسته
 ترس له ئافره تدا زور تره له هى پياو، به لام هه موو مرو قى ك جا پياو بيت

يان ئافرهت جۆرىك ترسى ھەر ھەيە، ئەوانەى كە دەلّين ھيچ ترسيك
لە ناخى ئىمەدا نىيە، ئەو ماناي ئەو ھەيە ئەو كەسە لە رووى ئەقلىيەو
تەندروست نىيە(دكتور صموئيل حبيب، 1989، ص9) ²¹⁴. ھەموو
ئەوانەيش كە بەردەوام ترس لە ناخياندا ئامادەيى ھەيەو بازنەيەكيان بە
دەورى كەسەكەدا كىشاو، ئەو جۆرە كەسانە كەمتر متمانەيان بە
خويان ھەيە، بەلكو ھەمىشە پشت بە كەسيكى دىكە دەبەستن كە
داكۆكيان لى بكات، گيانى سەربەخويى تىياندا كەمە. (دكتور صموئيل،
سەرچاوەى پيشوو، ل29). زانايانى كۆنى دەروونزاني لەبارەى ترسەو
تا رادەيەك ، لە زانايانى نوڤى دەروونزاني جياوازن ، چونكە زانايانى
كۆنى دەروونزاني پىيانوايە ترس غەريزەيەكى مروڤيە، بەلام زانايانى
نوڤى دەروونزاني پىيانوايە راستە مەيلىكى فىترى تىدايە، بەلام ھۆكارە
ترسيئەرو ھەرەشەكانن وا دەكەن مروڤ ترسى لى بنىشيت(عبدالعزيز
الناصرى، 2001) ²¹⁵.

دوو ھۆكارى سەرەكى ھەن كە ترس دروستدەكەن، يەكەميان:
ھۆكارى بوونى كەسەكەيە لەو ژينگەو دەوروبەرەى كە مروڤەكە
تىدايە، دوو ھەميشيان: چۆنىتى تىگەيشتنى مروڤەكانە بۇ ئەو ھۆكارو ئەو
خەيالئاميزيەى كە لەكاتى ئەزمونكردى بۇ ئەو ھۆكارە لە مېشكىدا
لەدايكەبىت(جوزيف أوكونور، 2008، ص30) ²¹⁶.

بەلام ترس پەيوەندى بە بۆماوھى جىنا تەكانەو ھە نىيە، بەلكو پەيوەندى بە بۆماوھى كۆمەلايەتى و رۆشنىبىرى و بىروباوھى (العقائد) ھە ھەيە²¹⁷ (ايمان نظام يوسف عوده، 2017، ص 13) بوونى ئەم ترسە بە درىژايى مېژوو، ھەر وەكۆو خۆى ماو تەو ھەو گۆرانكارىيەكى ئەوتۆى بەسەردا نەھاتو ھە (ايزاك م. ماركى، 2014، ص 60)²¹⁸. بۆ نمونە: ترس لە مردن لە ھەموو كۆلتوورىكدا ھەر ھەيە، ھەندىكجار مەرج نىيە ترسەكە تەنيا لە پرۆسەى مردنەكە بىت، بەلكو ترسەكە لەگەل كۆتايىھاتن و لەدەستدانى ھەموو ھەلىكە كە بەھۆيەو ھە ناتوانى ئامانجەكەى و ھەدەستبەھىت. (ايزاك م. ماركى، سەرچاوەى پىشوو، ل 78). زۆر جار ئىش ترسنۆكى (الجبن) ئامازەيەكى بەردەوامى بۆ مەيلى سەرھەلدانى ترس ھەبوو.

ديارە ترس و خۆشەويستى دوو جەمسەرى تەواو دژ بە يەكن، لە ھەر شوپىنىك ترس ھەبوو، خۆشەويستى نامىنى، لە ھەر شوپىنىكىش خۆشەويستى رەشمالى خۆى ھەلدا، ئەوا ترس كۆچ دەكات، ناكرى مروفىك لە مروفىكى دىكە بترسى و ترسى ھەبىت، كەچى خۆشيشى بوى، ئەمە ھەرگىز روونادات، ئافرەتى كورد كاتىك ترسى لە پياو ھەيە، ئىتر ناتوانى بە شىوھەيەكى تەندروست بروانىتە پياوئىش، ناتوانى كارى داھىنەرانە بكات، چونكە ترس رىگرە لە بەردەم ھەموو كارىكى داھىنەرانە.

ئافرهتی کورد تا له لایهن پیاوهوه ترسی پی بدری، هەرگیز ناتوانی
کار بو ئازادبوونی خوئی بکات، چونکه له دۆخیکی وه هادا ئافرهتی کورد
نهک هەر له باوک یان میرد به لکو له هه موو کۆمه لگا ده ترسی، ئەو
ترسهش ده مینیتتهوه، تا ئافرهت ده توانی ئاستی وشیا ری خوئی بهرز
بکاتهوهو یاسای نویی بو دیتته به رهه م.

به‌شی سییه م :

نیگه‌رانی و گوشاری دهروونی نافرەتان و په‌یوه‌ندی به کۆمه‌نگای داخراو

باسی یه‌که‌م: نیگه‌رانی نافرەتان له کۆمه‌نگای داخراو

نیگه‌رانی نافرەت به‌رامبه‌ر به شوفیرانی ته‌کسی

نیگه‌رانی و په‌یوه‌ندی به ناستی وشیری

باسی دووهم: گوشاری دهروونی و نافرەتی کورد

سه‌رچاوه‌کانی گوشاری دهروونی

رووبه‌پووبوونه‌وه‌ی گوشاری دهروونی

بەشى سېيەم:

نىگەرانى و گوشارى دەروونى نافرەتان و پەيوەندى بە كۆمەنگاي داخراو

نىگەرانى و ترس دوو ھەستى جياوازن، نىگەرانى ئاماژەيەكە بۇ دۇخىكى دەروونى كە تاك ھەست بە پەشۆكان و بىزارى و وەرسى دەكات كە لە بارودۇخىكى تەمومژو ناروونەو ھەسەرچاوەى گرتىت. واتا نىگەرانى ئاماژەيەكە بۇ ھەستىكى گشتى لە پەشۆكان و بىزارى لە بارەى كارىك يان فەرمانىكى ناديارو دۇنيا نەبوون كە لە زۆربەى جاردا وىنايەكى لە شىواوو ھەپەشەو مەترسى تىدا بەخۆو ھەسەرچاوەى گرتوو. كەسى نىگەران ھەمىشە راپا و لە دۇئاو كىدايە لە چۆنىتى تىو ھەسەرچاوەى گرتوو. نەخوشىيە ناديارە، چونكە سەرسى مەترسى و سەسەرچاوەى ناديارە. ئىنجا زۆر ئەستەمە بتوانى لە گەل مەترسىيەكى ناديارو ئالۇزدا خۆت بگونجىنى. نىگەرانى لە زۆربەى كاتەكاندا رەگەزىكى كۆمەلەيەتى دەگرىتەو، چونكە ئىمە ھەمومان بوونەو ھەسەرچاوەى گرتوو، زۆربەى زۆرى گرنىيىدانەكانمان لە بارەى چۆنىتى تىروانىنى ئەوانىتر بۇ ئىمە، يان چۆنىتى ھەسەرچاوەى گرتنى ئەوانىتر بۇ ئىمە دەخولىتەو (موشى زىدەر-جىرالدا مائوس، 2016، ص 24)²¹⁹.

فرۆيد كە يەككە لە ھەسەرچاوەى كە دامەزىنەرى قوتابخانەى دەروونزانى شىكارىيەو، لە ئىو دەروونشىكارىيەكەيدا، زۆر جەختى

له سهر نىگه رانى كردۆته وه و به شيكى فراوانى له نيو نووسينه كانيدا بۆ نىگه رانى ته رخا نكردوه. به پى فرۆيد نىگه رانى زهنگىك يان ئاگادارى كردنىكه بۆ مه ترسييه كانى داهاتوى، كه له وانه يه مايه ي هه ر شه بن بۆ سه ر كه سه كه. هه ر وه ها فرۆيد پىيوايه نىگه رانى دهروونى له ئه نجامى به ره له ستى و مملانى نى نيوان (الهو - هىزى غه ريزه كان) و داواكارى يه كانى منى بالا (هىزى پىوانه يى ئاكارى) و نه بوونى توانايى جيا كردنه وه ي من له نيوان هه ردو كياندا، سه ره له ده دا (مجدى احمد عبدالله، 1997، ص 151)²²⁰. نىگه رانى ئه گه ر ماوه كه ي دريژخايه ن بو، ده رها و يشته ي زۆر خراپى ليده كه ويته وه، وه ك دروستبوونى ترس له ناخيدا، گرژى و هه لچوونى توورپه يى و هه ر وه ها نه بوونى توانا له سه ر ته ركيز كردن و تووشى له بىرچوونه وه ده بىت، خواردنى كه م بۆ ده خورئ و ژانه سه ر ده يگرىت و، كىشى داده به زئ و به زه حمه ت خه وى ليده كه وئى (ضياء عثمان خالد ، 2012، ص 53)²²¹.

له هه موو كۆمه لگا جيا وازه كاندا، نىگه رانى و ترس بوونى هه يه، به لام له كۆمه لگايه ك بۆ كۆمه لگايه كى دىكه، له خىزانى كى شه وه بۆ خىزانى كى دىكه جيا وازه. زۆر جار نىگه رانى سه رچا وه كه ي له ترسه وه وه رگر تووه، و اتا ترس بۆته هۆكارى ئه وه ي نىگه رانى دروستبكات، هه ندى كجارىش روودا وىك يان گرفتىك هه يه كه تواناى زالبوون به سه ريدا ئه سته مه، ئىتر رووبه رووى نىگه رانى ده بىته وه، چونكه ناتوانى بگه ي به و

ئامانجەى بەرنامەت بۆى كىشاوہ. زۆرجارى وا ھەيە مرؤف تووشى نىگەرانييەكى قولدەبييت، چونكە سەختى چۆنىتى رەفتاركردن لەگەل گرافتەكان و ئەوبارودۆخەى بۆى ھاتوونەتە پيشەوہ نەيتوانيوہ، واى ليدهكات ئايندەى ناديار بييت. ترس و نىگەرانى بە دەگمەن نەبييت سوودى تيدا نىيە، بەتاييەت ئەگەر نىگەرانى و ترسەكە زۆر بوو، ھەميشە دەبيتە كۆسپ بۆ جيبەجىكردى كارەكەى ، بۆ نمونە كاتيک ھەنديک كەس پيش ئەوہى گوتاريک لەبەردەم جەماوہردا پيشكەش بکەن، رووبەرووى نىگەرانييەكى توند دەبنەوہ، ئەوکاتە ناتوانى لە پيشكەشكردى گوتاردانەكەى سەرکەوتوو بييت، يان ئەو قوتابىيەى پيش تاقىكردنەوہى، نىگەران دەبييت و لە ئەزمونەكەى دەترسى، ئەمەش واى ليدهكات نەتوانى وەلامى پرسىارەكانى بەپيى پيوست بييت.يان ھەنديک كەس لەكاتى ديماوەدا سەرکەوتوو نابن، چونكە تووشى گرژى و نىگەرانييەكى زۆر دەبن لەكاتى ديماوەكەيدا(الدكتور كوام مكنزي، 2013، ص 7).²²²

كۆمەلگای كوردى تا ئەمرو، ھەر بە كۆمەلگايەكى باوكسالارى ماوہتەوہ، ئافرەت لەناويدا رۆلى بنچينەيى و سەرەكى نابيينت، چونكە تا ئيستا ئافرەتى كورد نەيتوانيوہ بەپيى پيوست شانبەشانى پياو لە زۆربەى كايەكانى ژيان ئامادەگى ھەبييت و خاوەنى بريارى خوى بييت، ھيشتا بۆشايى نيوان ئافرەت و پياو يەكجار فراوانە، تەنانەت ئەو ئافرەتانەى لە دامودەزگايەكى فەرميش كار دەكەن، نەيانتوانيوہ لە

پاشكۆيەتى پياو قورتاريان بيت، چونكه كولتور و ئايين و پەروەردە و ئاستى و شيارى و ، ئىنجا ھەموو ھىزە كۆمەلايەتتەكان، تىكرا بۇ بەرژەۋەندى پياو رەنگرېژ كراون و ، ئافرەت ھىچ رۆلىكى كارىگەرى لەو ھىزە كۆمەلايەتتەكانە و لە سەپاندن و جىگىر كەردنى كولتور و بەھاكان نەبىنە، بەلكو پياو ئەو رۆلە بنەپەرتى و سەرەككەيە بىنەۋە تا ئىستاش بەردەوام دەبىنەت. بىگومان پياو تا بۇ بگونجى و لەتوانايدا ھەبىت، ھەولەدەت، درېژە بە ھەژموني خۇى بەت، بۆتەۋە ھەمىشە زال بيت بەسەر ئافرەت. ئىتر ئافرەت تەنبا بۇ رازى كەردنى پياو بۇ خزمەت كەردنى پياو بۇ بەرھەمەتتەنى مندال ماۋەتەۋە ئەرك و مافەكانى لەگەل پياو زور جياۋازە..

ھىچ گومانىك لەۋەدا نىيە، ئافرەت و پياو دوو رەگەزى تەۋاۋ جياۋازن، بۆنمۇنە: لە رووى دەروونى و فسىۋلۇۋىيەۋە جياۋازن، كە ئەمەش پەيوەندى بە جياۋازىيەكانى ناۋەۋە ھەندامەكانى رەگەزى ھەر يەك لە ئافرەت و پياۋ ھەيە، ئەم جياۋازىيە لە ئەندامانى رەگەزىيە ۋە ۋاى كەردوۋە جياۋازى لە ھۆرمۇنەكان و كرومۇسۇم و ھتە لە نىۋان ھەردوۋە رەگەزدا ھەبىت. ئەم دابە شىبۇنە رەگەزىيە بۆتە ھۇى ئەۋە پياو بە دەسەلاتترو سەپىنراۋتر بيت بەسەر رەگەزەكەى تر كە ئافرەتە. رەنگدانەۋەى ئەم جياكارىيە لە رەگەزى ھەردوۋەلادا، بۆتە ھۇى جياكەردنەۋەى ئىش و كارى رۆژانەش لە نىۋان ھەردوۋە رەگەزداۋ ، ئەم دابە شىبۇنى كارە، ھۆكارىكى گىرنگە بۇ مانەۋەى دۇخى ئافرەت ۋە كوو خۇى و نەتوانى ھاۋشانى پياو بوەستىت. چونكە كاروبارى ناۋمال

مندال به خٲوکردن خراوه ته ئهستوى ئافرهت، له كاتٲكدا كاروبارى دهره وهى ناو مال خراوه ته ئهستوى پياو، لٲره پياو بووه ته سه رچاوهى دارابى و ئابوورى مال، به لام ئافرهت هٲچ رولٲكى له و باره يه وه نه بووه. كه واته دابه شبوونى كار له نيوان ههردوو رهگه زدا پٲش هه موو شتٲك له لايه نى ئابورٲيه وه ئافرهت پاشكوى پياو بووه، پياو به رپرسي سه رهكى بووه له كاره كانى دهره وهى مال بو وه ده سه ته ٲٲنانى پٲداوٲستٲيه كانى ژيان، كه واته هه موو ئه و خٲزانه له رووى ئابوورٲيه وه چاويان له ده ستى پياوه كه يه بو مسوگه ركردى ژيانيان (شوي، اورزولاي (1995)، ص 30)²²³. ئه م دابه شبوونى كار، ميژوويه كى زور كونى هه يه، به لام ورده ورده گوړانكارى تٲدا كراوه، ئه گه ر نا له كو مه لگاي سه ره تاييه وه دابه شبوونى كار هه ر هه بووه، دابه شبوونه كه ش له سه ر بنه ماي بايولوزى نيوان ههردوو رهگه ز بووه، بو نمونه: پياو هه لده ستا به شه ر كردن و پياو هه لده ستا به راو (راوى سه رزه وى و راوه ماسى)، ئٲتر داٲٲنكردى خوړاك بو مال و مندال كه ژنٲش ده گريته وه، به شيوه يه كى ره مه كى كه وتبووه ئهستوى پياو، به هه مانشيوه، ژنٲش گرنگى به مال و مندال و خواردن دروست كردن و جلو به رگ ده دا، به مجوره هه ردوكيان سه ردارى كو مه لٲك ئٲش و كار بوون، پياو له ناو دارستانه كانداو ئافره تٲش له ناو مال (شوي، اورزولاي، سه رچاوهى پٲشو، ل 34). ئه م دابه شبوونى كارو ئه م بارودوخه كو مه لايه تٲيه، واى كر دووه، ئافرهت و پياو بٲنه نوٲنه رى دوو جوړه

كولتوورو دوو رۆشنبیری جياواز بن و، دوو ئەزموونی جياوازی له ژيانان بهرهمبەین (د.هاله کمال و آية سامي، 2016، ص 31)²²⁴. کهواته جياوازی سهرهکی نیوان ئافرهت و پیاون بۆ جياوازی له سروشتی شارەزایی و کارکردنیانەوه دیت که رۆژانه لهو دەوروبه‌رهی تیندا ده‌ژین رووبه‌روویانده‌بیتەوه، ئەمەش دەبیتە هۆی جياوازی له شێوهی چهوساندنەوه و ئیستغلالکردنیان که ئافرهت به‌ردهوام رووبه‌رووی ده‌بیتەوه. ئەو شێوازه کۆمه‌لایه‌تییهی که هه‌یه و کۆمه‌لگا په‌یره‌وی لیده‌کات، شێوازی جيا جيا له چهوساندنەوه و ئیستغلالکردنی بۆ هه‌ر یه‌ک له ئافرهت و پیاو ده‌سه‌پینیت. کهواته ئەگه‌ر چی جياوازییه‌کی هۆرمۆنی و فسیۆلۆژی له نیوان هه‌ردوو ره‌گه‌زدا هه‌یه، به‌لام دابه‌شبوونی کار هۆکاری سهره‌کییه بۆ ئەوهی وا بکات ئافرهت بچه‌وسینریتەوه (صالح سلیمان عبدالعظیم، 2014، ص 639)²²⁵. ئیتر له کۆمه‌لگای داخراودا، ئافره‌تانیش به‌شیکن لهو داخراوییه و نه‌یان‌توانیوه له‌ناو کۆمه‌لگایه‌کی داخراودا ئازادی خۆیان وه‌ده‌ستبەین. چونکه هه‌ر به‌ته‌نیا کۆمه‌لگای جادووگه‌ری و خیله‌کی و کۆگه‌رای نییه، کۆمه‌لگای داخراو، جگه له‌وهی به‌میگه‌لیک یان خیلێک ده‌چیت که یه‌که‌یه‌کی نیمچه ئۆرگانیکی هه‌یه و ئەندامه‌کانیشی له ریگای په‌یوه‌ندی نیمچه بایۆلۆژیکه‌وه لیک به‌ستراون، واتا به‌هۆی خزمایه‌تی و خوین و ژيانی هاوبه‌ش و هه‌ول و تیکۆشانی هاوبه‌ش و مه‌ترسی هاوبه‌ش و هه‌روه‌ها

خۆشى ھاوبەش و خەمە ھاوبەشەكانىشەو بەيەكەو بەستراون
(بوبر،كارل، 1998، ص173)²²⁶. ھاوكات ئەندامەكانى كۆمەلگاي داخراو
لە ريگاي پەيوەندى جەستەي دەستنيشانكراوى وەكوو دەستليدان و
بەركەوتن و و بۆنكردن و بينينيش لەگەل يەكتريدا پەيوەنديان ھەيە،
لەوانەشە ئەم جۆرە كۆمەلگايە لەسەر بناخەي كۆيلايەتى
دامەزرايىت(بوبر، كارل ، مصدر سابق نفسە، ص173). لە زۆربەي ئەو
كۆمەلگايانەي داخراوو دواكەوتوون، كۆمەلگايە خەسلەت و تايبەتمەندى
رەگەزى سەرەكى و لاوەكى لەنيوان ئافرەت و پياودا بەديدەكرىت و
ئەرك و مافى ھەردوو رەگەزىش تا رادەيەكى زۆر جياوازە، چونكە
پەيوەندى نيوان ئافرەت و پياو ، پەيوەندييەكى دينامىكى نييە، بەلكو
بەپيى كۆلتورە جياوازەكانەو ئەو پەيوەندييە دادەپيژرى، بەلام ئەم
جۆرى پەيوەندييە بۆ ھەتا ھەتايەش نييە، بەلكو گۆرانكارى تىدەكەوي،
بەپيى ئەو گۆرانكارىيانەي كە لە كۆلتورەكەدا دروستدەبيت(أبو
رموز،(2005)سيما عدنان(النوع الاجتماعي - الجندر)ص)²²⁷،

باسى يەكەم :

نىگەرانى ئافرەت بەرامبەر بە شوفىرانى تەكسى

كۆمەلگاي كوردى، تا ئىستاش كۆمەلگايەكە ھۆيەكانى ھاتوچۆى بەپىي پىويست نىيە، ئەۋەى ئۆتۆمبىلى خۆى نەبىت، بە ئاستەم دەتوانى بە پاس ھاتوچۆ بكات، چونكە ھىلەكانى پاس بۆ ھاتوچۆ، بەپىي پىويست نىن و كەموكورتىان زۆرە لەوبارەيەۋە. بۆيە لە زۆربەى كاتەكاندا دەبىت پەنا بېيەتە بەر ئۆتۆمبىلى تەكسى بۆ گەيشتن بەو شوينەى كە مەبەستە بچىت، ئەم كارى سواربۈونى تەكسىيە بۆ ئافرەتان زياتر لە پىاوان سەختە، بۆنمۈنە ئەگەر ئىۋارەيەكى درەنگ بىت، واتا دواى خۆر ئاۋابوون بىت، ئافرەت گەر بە تەنيا بىت ترسى زۆرى ھەيە كە سۋارى تەكسى بىت، چونكە ھىچ دلىيايەكى نىيە. يان زۆرجارى وايش ھەيە، بە رۆژى رووناكە، بەلام ئەو ئافرەتەى دەيەۋى سۋارى تەكسى بىت گەنج و تا رادەيەكيش جوان و بەرچاۋە، ئەمەش زۆر جار كىشەى بۆ دروستدەكات. ئەمەش لە بىنەردا بۆ چەند گىرتىكى سەرەكى دەگەرپىتەۋە، بۆنمۈنە: ھەر كەسىك كە ئۆتۆمبىلىكى تەكسى دەكپىت و كارى پىدەكات، تەنيا مۆلەتى لىچورپىنى ئۆتۆمبىلى ھەيە، نەچۆتە ھىچ خولىكى تايبەت بە كارى شوفىرى تەكسى و چۆنىتى رەفتارى لە بەرامبەر ئەۋانەى ھەلىاندەگىرت و دەيانگوازىتەۋە، بوونى ئەم خولە زۆر گىنگە، كە لە ھەرىمى كوردستاندا نىيە. ھەرۋەھا ياسايەكى ئەۋتۆ نىيە كە بەردەوام شوفىرانى تەكسى پى و شىيار بىرپىتەۋە، كە لە ھەر رەفتارىكى نەشياۋ بەرامبەر بەو كەسانەى دەيانگوازىتەۋە، رووبەروۋى

ياسا دەبنەوہو بە شیۆہیہکی توندیش سزا دەدرین. ئەم دوو خالەیی سەرہوہ زۆر گرنگن بۆ ئەوہی ئافرەتان بێ هیچ نیگەرانییەک بتوانن سواری تەکسی بن بۆ ئەو شوینانەیی کە دەیانەوی بۆی بچن. چونکە هیشتا کۆمەلگای کوردی خاوەنی کولتووریکی دەولەمەندو سەر دەمی نییە، تەنانەت هیشتا لە کارو پەسپۆری توێژە کۆمەلایەتییەکانیشدا، بە فەرہەنگی شاریستانی و بە شووناسیکی رۆشنبیری گوێش نەکران، بۆیە پەسپۆرییەکان جیاواز بن یان جیاواز نەبن، شوناسەکان جیاواز بن یان نەبن، هاوولاتی هیشتا لە بەرامبەر پەسپۆری توێژەکاندا، دانیای نییە (سن، امارتیا، 2008، ص 42)²²⁸. چونکە رەفتاری توێژەکان بە گشتی لە هەندیکجاردا مەزۆف سەرسام دەکات، بەتایبەتیش لە بواری شوفیری تەکسییەوہ.

هەرچەندە بە پێی دەروونزانی پیشکەوتوو (التطوري) (Evolutionary Psychology) کە لە پەيوەندی نیوان دەروونزانی و زانستی بۆماوہیی جیناتی کۆلیوہتەوہ، کە هەولیداوہ لیکدانەوہی جیاوازییەکانی رەگەز بکات، لە راستیدا جیاوازییەکانی رەگەز بە گرنگییەکی زۆرەوہ لە لایەن توژەرەن و لیکۆلەرانی ئەو بواریوہ زیاتر لە هەر بابەتیکی دیکە جیگای گرنگیپێدان بووہ. زانایانی دەروونزانی پیشکەوتوو لەو بڕوایەدان نیرو می (ئافرەت و پیاو) لە هەموو ئەو بوارانەیی کە هەردوو رەگەز رووبەرۆوی کیشەکان دەبنەوہ، کیشەکانیان لەیەکدەچن یان وەکوو یەکن. لەم روانگەییەوہ، جیاوازی رەگەز لەوہوہ دیت کە گونجانیان لە

گیروگرفت و کیشه‌کانیان جیاواز بیت که هه‌ردوو ره‌گه‌ز له ماوه‌ی گه‌شه‌کردنیا و پیشکه‌وتنیا رووبه‌رووی ده‌بنه‌وه. زانایانی ده‌روونزانی پیشکه‌وتوو ره‌تی ئه‌وه ده‌که‌نه‌وه دابه‌شبوونیکی ساخته False dichotomy له نیوان بایؤلۆژیاو ژینگه‌یان هه‌بیت، له بری ئه‌وه له‌وباوه‌رهدان پیشکه‌وتنی مرۆف له ریگای ئه‌وه‌ولانه‌یاندایه بۆ وه‌لامدانه‌وه‌یه‌کی باشی ده‌وروبه‌ریان که تیایدا ده‌ژین. (وارتون.ایمی.اس (2014)، ص 63)²²⁹. ئه‌گه‌رچی نه‌ک هه‌ر له رابردوودا، به‌لکو ئه‌وه‌تا له‌سه‌ده‌ی بیست و یه‌کیشداو تا ئه‌مرۆ، ئافره‌ت و پیاو، په‌یره‌وو پیاده‌ی شیوه جیاوازه‌کانی کارکردن ده‌که‌ن، له‌چوارچیوه‌ی خیزانیشدا، دابه‌شبوونی ره‌گه‌زی بۆ کارکردن ره‌نگدانه‌وه‌ی وینه‌یه‌کی راسته‌وخۆی به‌رپرسیاره‌تی جیاوازه بۆ پیاوو ئافره‌ت له بواری په‌روه‌رده‌ی مندال، ئافره‌ت له زۆربه‌ی کۆمه‌لگاگان به‌رپرسیاریتی بنچینه‌یی له‌سه‌رشانه بۆ چاودیریکردنی مندال و په‌روه‌رده‌کردنی، لیره‌وه جیاوازی له ره‌گه‌زدا خۆی زه‌ق ده‌کاته‌وه‌و هه‌موو کاروباره‌کان به‌پیی ره‌گه‌ز دابه‌شکراون (وارتون.ایمی.اس، مصدر سابق نفسه، ص 162). تا جیاوازی قوول له دابه‌شبوونی کاردا بمینی، جیاوازی قوول له نیوان هه‌ردوو ره‌گه‌زی نیرو می ده‌مینی، تا جیاوازی له نیوان نیرو می بمینی، هه‌میشه ئافره‌ت له نیگه‌رانیدا ده‌ژی و، هه‌میشه ئافره‌ت هه‌سته‌ده‌کات پیاو خاوه‌نی بریاردانه‌و، ئافره‌تیش رۆلی پاشکویه‌تی و کاری جیه‌جیکردنی بریاره‌کانی پیاو ده‌بینی.

نیگه رانی ئافرەتان بەردەوام دەبێت، تا سیستەمیکی گونجاوو سەردەمیانه له دامودەزگاكانی پەيوەنددار بە گوازتنەوهو هاتوچۆ بەرامبەر بە شوفیسانی تهكسی رێكنه خریت و پەیرهو و پیاوه نه كریت، بۆ چۆنیتی شیوازی رهفتاری شوفیسان بەرامبەر بە ئافرەتان. چونكه نیگه رانی له ریگای سەردانی پزیشك و بەكارهێنانی داودەرمان و...هتد.ئەمانه هیچیان چاره سەری نیگه رانی ناكات(الدكتور مكنزی، كوام، سەرچاوهی پیشوو، ل 55)، تاكه چاره سەری بنه پەتی و ریشهیی ، گۆرینی دۆخه كۆمه لایه تیه كه یه، گۆرینی سیستەمی گوازتنەوهو هاتوچۆیه.

نیگه رانی و پەيوەندی بە ئاستی وشیری

وشیری له بنه پەتا رههه نده كانی فراوان و به یه كه وه به ستر او وه نديك جارش جیاوازن، به تايبه تی له سەردەمی ديكارته وه كاتيك كتیبي (Traite de l home) له ناوه پراستی سەدهی حه قده 17 نووسی، تا سالانی هه شتا كانی سەدهی بیست، زۆربهی ئەوانه ی له سه ر وشیریان نووسیوه، تا كۆتاییه كانی سەدهی بیست و سه ره تای سەدهی بیست و یه ك ، ئاماژه یان بۆ زانستی ده ماره كانی میشك بۆ وشیری نه كردوو، به لام له م بیست ساله ی دوا ییدا زانایانی ده روونزانی و زانایانی مه عریفه و ئیكلینیکیه كان و زانایانی ده مارو ...هتد هه ولیانداوه باشتەر وشیری بدۆزنه وه و لیکبده نه وه، یان پیداچوونه وه یه کی بۆ بکه ن، به لام هیشتا

بەپىيى پىويست نىيە و تىۋرو مەعرفەي بەردەوام بەرھەمدەھىترىت (كوتش، كرىستوف (2013)، ص 24)²³⁰. وشىيارى لە بنەپەتدا لە تايبەتمەندىيەكانى پەيوەندى دەمارگىرى مېشكە (neural correlates of consciousness). دۆزىنەوہى پەيوەندى دەمارگىرى (العصبيية) بۆ وشىيارى، ھەنگاويكى سەرەككىيە بۆ پىشەوہ لەسەر ريگاي تىگەيشتنى كۆتايى لە وشىيارى. ئەمەش پەيوەندى بە بۆماوہيى و جينات و تا دەگاتە نەستەوہ ھەيە. بۆيە كاتىك لە وشىيارى دەكۆلەينەوہ، دەبىنين بە درىژايى مېژووى فيكرى و رۆشنىبىرى، چەندىن رەھەندى بەخۆيەوہ گرتوۋە، ھەر لە بوارى دەروونى و كۆمەلايەتى و فيكرىيەوہ تا دەگاتە بواردەكانى فسيۆلۆجى و بايۆلۆجى و جيناتەكانەوہ. (أ.د. بكار عبدالكرىم، (2000)، ص 9). بەلام وشىيارى بە گشتى پرۆسەيەكە لە چالاكى زىھنى و ھەستى ئالۆز، بىر كەردنەوہ بە تەنيا وشىيارى پىكناھىنى، بەلكو خەيال و ھەست و ئىرادە و ويژدان و ھتد لەگەل ئەو بنەمايانەى وەك بەھاو ھەموو بۆماوہىيەكان و رووداۋەكانى ژيان و سىستەمە كۆمەلايەتییەكان ، لەگەل ئەو بارودۆخەى مرۆقەكە ژيانى تىدا بەسەر دەبات. ھەموو ئەو تىكەليانە وشىيارى پىكەھىنن، بۆيە كار كەردن لەسەر وشىيارى كاريكى زۆر ئالۆزە و ھەموو ئەمانەى باسىشمان كەرد لە كەسيكەوہ بۆ كەسيكى دىكە جياوازە، كەواتە وشىيارى ھەر كەسيك لە كەسيكى دىكە جياوازي ھەيە. (أ.د. بكار عبدالكرىم، مصدر سابق نفسە، ص 10).

به لایم وشیارى كۆمه لایه تی، به ره مهینانه وهی واقیعی كۆمه لایه تییه له فۆرمى بیروباوهر و فیکرو هینانه پیش چا و (تصور) و روئیای که سه که، له قوناخیکی دیاریکراوی پیشکه و تنی میژووی. بویه وشیارى كۆمه لایه تی هوکاره بو کۆتاییییهینان به واقیعی كۆمه لایه تی چه قبه ستوو (أولیدوف، 1982، ص 31)²³¹.

کاتیک باس له وشیارى ده کهین، و اتا باس له ئالۆزترین شت ده کهین که په یوه ندی راسته و خووی به میشکی مرۆقه وه ههیه، چونکه میشکی مرۆف (الدماع البشري) زۆر گه وره تره له میشکی هه ر بوونه وهریکی دیکه، بۆنمونه سى جار به قه د میشکی مهیمونه، به و پنییه مهیموون له هه موو گیانه وهره کانی دیکه نزیکتربینانه له مرۆف. میشکی مرۆف یه ک کیلوو نیو ده بیته و، له زیاتر یه ک ملیار شانیه عه صه بی تیدایه و چه ندین ملیاریش گه یاندنی عه صه بی تیدایه. ئه م گه یاندنه یه تواناکانی مرۆف دهرده خات، که به شیوه یه کی گشتی ئه مانه ن: وه ک ئیدراکی هه سته و فیروون و بیره وه رى و بیرکردنه وه و زمان و وشیارى. ئه وه ده زانین که میشک په یوه ندییه کی توندی به وشیاریه وه ههیه، چونکه ئه و گۆرانکارییه نه ی له میشکدا رووده دات، به سرووشتی خووی ده بیته گۆرانکاری له وشیاریه که یدا. بۆنمونه: داووده رمان کاریگه رى ده خاته سه ر جییه جیکردن (أداء) ی میشک، له هه مانکاتدا کاریگه رى ده خاته سه ر ئه زموونى خودی (بلاکموور، سوزان) (2016، ص 21)²³².

ئىمە لەم باسەماندا كاتى لەبارەى وشيارىيەو دەنوسىن، زياتر مەبەستمان وشيارى كۆمەلايەتتە، دەنا وشيارى وەكوو زاراو، زياتر لەنيو دەروونزانيا جيگاي فراوانترە، بەلام وشيارى كۆمەلايەتتە لە بابەتەكانى دەروونزانيا و كۆمەلناسىيە، لە ژيانى تاك و كۆمەلگادا. چونكە وشيارى كۆمەلايەتتە لە ئەنجامى تىكەلاوبوون و كارلىك لەنيوان خۆمان و جيهانى ماتريالى دەورو بەرمان دروستدەبىت، كە رۆلىكى زۆر گرنگ دەبىنەت لە پيشكەوتنى كۆمەلايەتتە. چونكە وشيارى كۆمەلايەتتە پەيوەندى بە گەشەى مەعريفى ھەر تاكىكەو ھەيە، گەشەى مەعريفىش تۆرىكى ئالۆزو بەيەكەو بەستراو لە گەيىن و گەورەبوون (النضج)ى بايولۆژى و شارەزايى و ئەزمونى فيربوون وداوات ليدەكات لەسەر ئەو تۆرە ئالۆزو لەسەر ئەو مەعريفەيە رابووستى كە بۆ ھەندىك بيروباوەرۆ تيۆرت دەباتەو كە لە كايەى دەروونزانيا ھەن. بەتايەتتە ئەوانەى كە چارەسەرى بابەتەكانى گەشەى بايولۆژى دەكات ، لەگەل ئەوانەيش كە پەيوەنديان بە ئەزمون و كەرەستەكانى فيركردنەو ھەيە (الدكتور المراتي، كامل جاسم (2008) ص 310) ²³³. وشيارى كۆمەلايەتتە خۆى كۆمەلىك ھەست و بيروباوەرۆ رەمەكئىيە كە رەنگدانەو ھى بارودۆخى واقىيەى و ژيانى كۆمەلايەتتە بە ھەموو رەھەندەكانىيەو، ئەو ھەست و بيروباوەرۆ رەمەكئىيە لە ژيەر ھەستىكى ھاوبەش بە ئىنتىما، بۆ ھزرو بيروباوەرۆك گەشەدەكات كە تاكەكان تيروانينيان بۆ گەردوون و بۆ ژيان و بۆ ئەو واقىيەى لە دەورو بەريان

ههيه(الدكتور المرآياتي، كامل جاسم، مصدر سابق نفسه، ص 317). به كورتى وشيارى كومه لآيه تى، وشيارى به كى گشتى به كه هه رچوارده وره ي تاكه كانى ناو كومه لگاي داوه، به هه موو پرسه كومه لآيه تى و سياسى و ئابوورى به وه تا ده گات به پرسى زانستى شه وه، كه هه موو ئه وانه به شدارن له نيو ژيانى هه ر تاكى كد(جلس، موسى عبدالرحيم و ناصر علي مهدي(2010)، ص 147)²³⁴.

باسى دووم: گوشارى دەرۋونى و ئافرەتى كورد

ھەر شتېك كە واىكرد ھەست بە گرژى و تورپەبوون و بېزارى و خەمبارى بکەيت، ماناى ئەوھىە گوشارى دەرۋونىت ھەيە. بوونى ئەم گوشارى دەرۋونىيە گوربانكارى زور لەسەر ھورمۇنەکان دروستدەكات و ئىتر ھەموو ئەو ھورمۇناتانەى كە دەبنە ھۆى ئارامى و دلخۆشى و بەختيارى نامىنن و، لە برى ئەوان، ئەو ھورمۇناتانە دەرژىنە دەمارەکانەوہ كە تووشى دلتهنگى و خەمۆكى و نىگەرانىت دەكەن. بەردەوامبوونى ئەم دۆخەش وا لە تاكەکان دەكات كە لىدانى دل بەرزىتەوہو ببىتە ھۆكارىكيش بۆ دروستبوونى گوشارى خوین و بەرزبوونەوہى شەكرە لە خوینداو، كەم خواردن و تەنانەت كەمبوونەوہى چالاكى سىكسى و پەشۆكان لە خەودا. بەردەوامبوونى گوشارى دەرۋونى كارىگەرى خراپ دەخاتە سەر تەندروستى و بەختەوہرىمان و، لە ژيانى كۆمەلايەتیشدا كۆسپ دەخاتە بەردەم كارەكانمان(بروفيسور ويلكنسون، غرىغ (2013) ، ص4)²³⁵. لە سەرەتاوہ گوشار تەنيا لە بوارى فيزيادا بەكار دەھيئرا، كە بۆ سالى 1676 دەگەرپتەوہ، بەلام لە ناوہراستى سەدەى بىست 1950 (ھانز سىلى) گوازتەوہ نيو زانستە مروپيەکان.

گوشاری دەررونی یه کیک له و دیاردانه یه که له ژیانى مرؤفدا له ئەنجامى هه لۆیسته کانی ژيانه جیاوازه کاندای سهره له دات، ئیتر ده بیته به شیک له ژیانى رۆژانه. گوشاری دەررونی خوی پرۆسه یه که هه موو ئەو رووداوانه ده گریته وه که بوونه ته گوشار که کاریگه ری به سه ر گۆرپانکاری جهسته یی و رهفتاری و هه لچووندا ده هیئت. ²³⁶
Gregory, W., & Burroughs, W. (1989).

به هوی ئەو واقیعه کۆمه لایه تییه ئالۆزه ی به رامبه ر به ئافره ت هه یه، ئافره تی کورد نیگه رانییه کانی به رده وامه و هه میشه له ژیر گوشاری دەررونی دایه به تایبه ت ئافره تی کورد ئەو ژیانیه هه یه تی به هوی ئەو واقیعه کۆمه لایه تییه وه پره له ترس و نیگه رانی و په شوکاوی و گوشاری دەررونی، ئەمانه هه ر هه موویان بوونه ته سیمایه کی زه ق له ژیانى گشتی ئافره تانی کوردا. چونکه گوشاری دەررونی له کاتی ناکۆکیه کاندای دروسته بیته، به تایبه تی له کاتی کارلێککردنی که سیک له گه ل ژینگه ی که سیک تر که هه سته که ی زۆر به یه ک ناکۆکن. (Sarafino, 1994, p74) ²³⁷. هه ندیکى دیکه پینانوايه گوشار زنجیره یه ک رووداوی دهره کییه که روبه پرووی تاک ده بیته وه له ئەنجامی رهفتارکردنیدا له گه ل ژینگه ی دهوروبه ری خوی، که به سه ریدا ده سه پی هه لۆیسته کی خیرا بو خۆ گونجاندنی له گه ل ئەو دهوروبه ره دهره کییه ی بنوینی که روبه پرووی بوته وه ئەم رووداوانه ش شوینه واری دەررونی

و كۆمەلەيەتە خراپ بەسەر دەروونی كەسەكە جىدەھىلن²³⁸. بەلام زۆربەي زۆرى تۆزىنەۋەكانى لە بارەي گوشارى دەروونی ھەن، ئاماژە بۆ ئەو دەكەن كە كەسىك رووبەرووی ناكۆكى و ناھاوسەنگى دىت لەگەل ژىنگەي دەوروبەرەكەي و بۆ ئەوھى ھاوسەنگىيەك لەگەل ئەو دەوروبەرەيدا دروستىبات، رووبەرووی ئەو گوشارە دەروونىيە دەبىتەۋە(الضريبي، عبدالله(2010)، ص 678)²³⁹

سەرچاۋەكانى گوشارى دەروونی

سەرچاۋەكانى گوشارى دەروونی فرە لايەن و فرە رەھەندن، زۆرچار گوشار لە ئەنجامى قەيرانەكاندا لە ناخى كەسىكەۋە سەرھەلدەدات، ئەمە پىنئىدەوترىت گوشارى ناوہو، بەلام ئەم گوشارە بەرھەمى بارودۆخى دەرەكىيە دروستبوۋە، بۆنمۇنە: ۋەك كاركردن، يان پەيوەندى كەسەكە لەگەل ھاۋرپىكانى، يان لەگەل ھاوسەرەكەي، يان مردنى كەسىكى زۆر خۆشەويستى، يان لە ھەلوئىستىكى بەرىكەكەۋتن ، ئەمانە ھەموويان گوشارى دەرەۋەن ، بەلام كاريگەرىي بەسەر ناوہوھى كەسەكان جىدەھىلن.

زۆرىك لە تۆزەران، دوو ھۆكارى سەرەكەيان بۆ گوشارى دەروونی دەستنىشانكر دوو، يەكەمىان: ھۆكارى ناوہخۆيە، ئەم ھۆكارە پەيوەندى

بە بىروبىۋەرو داب و نەرىتى ھەلەۋە ھەيە، كە دەرھاۋىشتەى نا واقىعەن. واتا ئەو رووداۋانەى لە ئەنجامى ئاراستەى ئىدراكى بەرەو جىھانى دەرەكى دروستدەبىت و سەرچاۋەكەى لە فىكرو خودى تاكەۋە ھەلدەقوۋلەيت. دوۋەمىشيان: ھۆكارى دەرەكەيە، ئەم ھۆكارەش ، بۆنمۇنەكاتىك گوشارى بەھاۋ بىروبىۋەرو مەملانى لەنىۋان نەرىتى كۆن و واقىعى نوئى دروستدەبىت، ئىتر دەبىتە گوشارو مەملانى لەنىۋان بەھاكان و واقىعدا. واتا ئەو رووداۋە دەرەكەيانە و ئەو ھەلۋىستانەى كە لە ژىنگە و دەۋرۋەرى تاكە كەسەكەۋە دروستدەبىت.

بە گشتى گوشار بۆ ھۆكارە كۆمەلايەتتەكان دەگەرپىتەۋە، واتا پەيۋەندى بە جەستەى فىزىكىيەۋە نىيە. بە گشتى سەرچاۋەكانى گوشارى دەروونى يەكجار زۆرن، ئىمە لىرە ھەۋلدەدەين سەرچاۋە گرنگەكانى گوشارى دەروونى بخەينە بەر باس. ھەندىك لىكۆلەنەۋە پىياناۋايە سەرچاۋەكانى گوشارى دەروونى برىتەن لە:

1- ژىنگە، بۆنمۇنە پىسبۋونى ژىنگە و كەشو ھەۋا.

2- ھۆكارەكانى فسىۋلۇژى، بۆنمۇنە ۋەك ماۋەى گەشەى جىۋاۋ لە مەۋقدا، يان نەخۆشى، پىكان، كەم خۆراكى، پەشۋكان لەكاتى خەۋدا، ئازارى گەدەۋ نىگەرانى بەھۋى ئەو ھەرەشەۋ گۆرەشانەى لە ژىنگەى كۆمەلايەتتەكەيەۋە بۆى دروستدەبن.

3- گوشاره كۆمەلەيە تىيەكان، وەك نادروستى لە كاتى ژوان (موعد)، گىرقتى دارايى لەكار كردندا، پيشكەشكردنى سىمىنار، لە دەستدانى خزم و دوست...هتد.

4- رىگاي بىر كىرەنە، ئەقل لىكدانە وەي گۆرانكارىيەكانى ژىنگە دەكات، چەستەش وەلامى ئەو دۆخە لەناكاوەكەي ئەو گۆرانكارىيانە ديارىدەكات (العامرية، منى بنت عبدالله نېهان (2014)، ص 30)²⁴⁰.

ھاوكات گوشارى ئەرىنى (سوودبەخش) و ھەروەھا نەرىنى (زىانبەخش) مان ھەيە، مەبەست لە گوشارى ئەرىنى : گوشاره ميانپەرە وەكانن كە دەبىتە ھۆي پەرچە كردارىكى ئەرىنى لاي تاكە كەسەس، بۆ نمونە: وەك دەستكەوت، شانازى كردن، زالبوون بەسەر ھەرەشەكان...هتد. بەلام گوشارى نەرىنى ئەو گوشارانە دەگرىتەو، كە تاك ھەستدەكات تواناي زالبوون بەسەر ئەو كىشانەي نىيە كە رووبەرووي بوونەتەو، ئەمەش زيان بە تەندروستى و رەفتارەكانى دەگەيەنیت. دەتوانىن ئاماژە بۆ ھەندىك لەو گوشاره نەرىنيانە بكەين وەك:

أ- گوشاری هه‌لچوونی و ده‌روونی، که ئەمانه ده‌گریته‌وه: نیگه‌رانی، خه‌مۆکی، ترس له نه‌خۆشیی.

ب- گوشاری خیزانی و ململانی خیزانی و جیا‌بوونه‌وه‌ی خیزانداری و، ته‌لاقدان و په‌روه‌ده‌ی مندال و ...هتد.

ت- گوشاری کومه‌لایه‌تی وه‌ک کارلین‌کردن له‌گه‌ل ئەوانی دیکه، زۆر بینینی یه‌کتري یان که‌م بینین، زۆر خه‌رجی کردن له‌کاتی سه‌ردانی‌کردن و دیداره‌کان و ئاهه‌نگه‌کانداو.....هتد.

ث- گوشاری کارکردن، وه‌ک ململانی له‌گه‌ل سه‌رۆک یان به‌رپرسی کاره‌که‌و، گوشاری گوازتنه‌وه وه‌ک سه‌فه‌رو گه‌شت و ، کۆچکردن و خراپه‌کاری له‌به‌کاره‌ینانی ماده‌ی بی هۆشی و کحوالیات و..هتد. (العامریة، منی بنت عبدالله نیهان سه‌رچاوه‌ی پیشوو ، ل 31).

گوشاره نهرنئيبه كان

گوشاره نهرنئيبه كان

هانيدهدات بۆ كار كردن	هۆكاره بۆخاوبوونه وه و دابه زيني گياني مه عنه وي
يارمه تيدهره بۆ زياتر بير كردنه وه	په شوكان دروستدهكات
هانيدهدات جهخت له سهر ئه نجامه كه ي بكات وه	بير كردنه وه يه كي المجهود والمبذول
هانيدهدات جهخت له سهر كاره كه ي خوى بكات وه	تاك هه سندهكات هه موو شتيك ده توانرئ بچپرئ و وه كوو خوى نه ميني
خه وي خو شه	هه ست به هيلاكى و ماندوو بوون دهكات
تواناي دهر بريني هه لچوونه كان و هه سته كانى هه يه	هه لچوون دهر ده كه ويت و تواناي گوزار شت كردن يشى لى نيه
هه ستيكى خو شى پنده به خشى	هه ست به نيگه رانى دهكات
هه سندهكات وه ده سته پتا وه	هه ست به فه شه له ينانى خوى دهكات
تاك هه ست به متمانه به خو بوون و به به هيزى خوى دهكات	هه ست به لاواز بوون و بي هيزى خوى دهكات

نُه و گوشارانَهی که هه‌ن، له‌سه‌ر سی(3) ئاستی جیاوازن، که به‌مشیوه‌یهی خواره‌وه‌یه:

أ- ئاستی بایۆلۆژی: ئه‌مه‌ش کاتی جه‌سته تووشی به‌کتریایو نه‌خۆشی دیت، یان کاتی جه‌سته هه‌ر له زگماکه‌وه هه‌ندیک له ئه‌ندامه‌انی ته‌ندروست نین و ناته‌واون و...هتد.

ب- ئاستی ده‌روونی: ئه‌مه‌ش ئه‌و کاتانه‌ی مرۆف له کاریک یان چالاکیه‌ک تووشی تیکشکان دیت و ململانی ده‌که‌ویته نیوانیان له‌سه‌ر جیاوازییه‌کیانیا و ...هتد.

ت- ئاستی کۆمه‌لایه‌تی: ئه‌مه‌ش ئه‌و که‌سانه ده‌گریته‌وه که له چوارچیوه‌یه‌کی کۆمه‌لیه‌تیدا(القیود الاجتماعیة) قه‌تیس کراون و ئه‌و به‌هاو نه‌ریت و بیروباوه‌ره سه‌ره‌تاییانه چالاکیه‌کانی تاکی سنووردار کردووه.(محمد، فایده‌حسین علی(1998)ص(158)²⁴².

رووبه‌رووبووننه‌وه‌ی گوشاری دەرروونی

زانایانی دەرروونزانی و تهنانهت زانایانی کۆمه‌لایه‌تیش بۆ رووبه‌رووبووننه‌وه‌ی گوشاری دەرروونی له‌سه‌ریه‌ک بۆچوون کۆک نین ، هەر زانایه‌و به‌پینی ئینتیمای بۆ قوتابخانه‌یه‌کی فیکری- دەرروونی جۆره‌ بۆچوونیکێ تایبته‌ت به‌ خۆی هه‌یه‌، به‌لام هه‌موویان له‌وه‌دا یه‌که‌ده‌گرنه‌وه‌ که بۆ رووبه‌رووبووننه‌وه‌ی گوشاری دەرروونی تهنیا یه‌ک ریگا کۆتایی نییه‌، مرۆف ده‌توانی به‌ شیوازی جۆراوجۆر رووبه‌رووی بیته‌وه‌.هه‌ندیک له‌ زانایان پینانویه‌، هه‌ولدانیکه‌ مرۆف له‌ پیناوی گه‌رانه‌وه‌ی هاوسه‌نگی خۆی ده‌یدات، بۆ ئه‌وه‌ی له‌گه‌ل رووداوه‌کان بگونجیت، ئه‌و رووداوانه‌ی وای هه‌ست پینده‌کات بۆ ئیستاو بۆ ئاینده‌یشی هه‌ره‌شه‌یه‌(الاماره (1995)، ص30)²⁴³.

هه‌ندیکێ دیکه‌ وایده‌بینن بۆ به‌ره‌نگاربووننه‌وه‌ی گوشاری دەرروونی، شیوازی مامه‌له‌کردنی تاک به‌رامبه‌ر ئه‌و ورووژاندنانه‌ی که هاوسه‌نگی پێ له‌ده‌سته‌دات، ده‌ستتیشانی ئه‌وه‌ ده‌کات ئه‌و زیاده‌رۆیییه‌ی له‌ توانای تاکدایه‌، چۆن هاوسه‌نگی ده‌کات. (Atwater, 1990, p109)²⁴⁴، به‌لام شوپیل پینوایه‌ ستراتیژییه‌تی مرۆقه‌کان یارمه‌تی هه‌ر تاکیک ده‌دات تا بتوانی هاوسه‌نگییه‌ک له‌ ژیانی رۆژانه‌ی وه‌ده‌سته‌به‌ینیت که گوشاری بۆ

ددههینیت (Schwebel et,al ,1990,p130)²⁴⁵. به لام تشارلز وایدیهینی هر کوششیک که مرؤف پیشکشی بکات بؤ زالبوون بهسهر گوشارهکه، ئەمه شیوازیکه بؤ رووبهرووبوونهوهی گوشاره دهروونییهکه (Charls,1966,p946)²⁴⁶.

که متر له نیو سهدهی رابردوو دهییت، گرنگی به توژینهوهی بابتهی شیوازهکانی رووبهرووبوونهوهی گوشاری دهروونی دهری، مورفی (Murphy) له سالی 1962 بؤ یهکهمین جار بوو، که له میانی لیکۆلینهوهیهکیدا، زاراوهی رهفتارکردن لهگهل گوشارهکانی بهکارهینا. ههروهها ئامژهی به شیوازهکانی بهکارهینانی تاک له رهفتارکردنی لهگهل ههلوئیسته ههپهشهلیکراوهکاندا بهئامانجی زالبوون بهسهر ئەم گوشارهی بهکارهینا (inLazarus,1984,p14)²⁴⁷. ههروهها ولمان (Wolman) وایدیهینی که شیوازهکانی رووبهرووبوونهوهی گوشارهکان بریتییبه له : کۆمهلیک له ئامراز بؤ گونجاندن لهگهل ژینگهکهو ههلوئیسته گوشار ئامیزهکان به مهبهستی وهدییهینانی ئامانج یان ههندیک له ئامانجهکان (Wolman, 1972,p79)²⁴⁸.

بهشیوهیهکی گشتی، ههموو شیوازهکانی رووبهرووبوونهوهی گوشاری دهروونی لهوهوه سهرچاوهی گرتوووه که تاک رووبهروی ئەو ههلوئیست و رووداوه گوشار ئامیزانه ببیتهوه بۆئهوهی لییان رزگار

بیت و سنووریکیش بۆ شوینه‌واری ئەو گوشارانە دابنئ که کاریگەری خستۆتە سەری، یان جۆریکی تریش لە رووبە‌رووبوونە‌وه‌کانی گوشاری دەروونی ئە‌وه‌یه که لە‌گە‌ڵ هە‌لۆیست و رووداوه‌کانا خۆت بگونجینی بۆئە‌وه‌ی ه‌اوسە‌نگییه‌ک لە‌نیوان که‌سه‌که‌و رووداوو هە‌لۆیسته‌کان دروست ببیت. (Charls ، سە‌رچاوه‌ی پیشوو، ل946).

- 1- خلف حسين علي الديلمي، 2009، تخطيط الخدمات المجتمعية والبنية التحتية، أسس معايير التقنيات، دار الصفاء للطباعة والنشر والتوزيع، ط 1، عمان .
- 2- الدكتور المهندس عبدالمنعم السعيد (2008)، أهمية النقل العام في حل مشكلات المرور في المدن، بحث مقدم الى الندوة العلمية، الدكتور المهندس عبدالمنعم السعيد، جامعة الحلب.
- 3- منتدى الرياض الاقتصادي، 2011، دراسة تطوير النقل داخل المدن في المملكة العربية السعودية، الدورة الخامسة، ديسمبر.
- 4- الدكتور هيثم ناعس، 2009، مجلة جامعة دمشق، المجلد 26، العدد الأول والثاني .
- 5- علام، أحمد عبدالسميع، 2009، علم اقتصاديات النقل، الناشر مكتبة الوفاء القانونية، ط 1، الإسكندرية.
- 6- بوزيدي، مسعودة، 2012، سياسات تخطيط النقل الحضري في اطار ضوابط التنمية المستدامة – دراسة حالة مدينة الجزائر، رسالة الماجستير.
- 7- السيد عبدالعاطي السيد، علم الاجتماع الحضري بين النظرية والتطبيق – مشكلات وتطبيقات، ج 2، ط 1، دار المعرفة الجامعية، 1997.

- 9- ملكية، بلحاج مساهمة المرأة الريفية في تنمية المجتمع المحلي، رسالة الماجستير غير منشورة، السنة الجامعية 2010-2011. dspace.univ-tlemcen.dz/bitstream/112/3053/1/belahadj.pdf
- 10- الرحبي، مية (2014)، النسوية - مفاهيم وقضايا، الناشر: الرحبة للنشر والتوزيع، دمشق، ط1.
- 11- محمود، هند وشيماء طنطاوي، (2016)، نظرة للدراسات النسوية، مصر .
- 12- العمر، معن خليل، 2000، معجم علم الاجتماع المعاصر، دار الشروق للنشر والتوزيع، الأردن، ط1.
- 13- أبو حمدان، ماجد ملحم (2014)، تفعيل دور المرأة العربية السورية في عملية التنمية الشاملة، مجلة جامعة دمشق، المجلد 30، العدد 1+2.
- 14- دكتور غبريال، أشرف سليمان، (2010) علم اجتماع الأمني، أسكندرية، الناشر مؤسسة شباب الجامعة،
- 15- الدكتور ياسر، محمد الأيوبي، (2008)، النظرية العامة للأمن - نحو علم اجتماع امني - طرابلس - لبنان، المؤسسة الحديثة للكتاب.
- 16- قهوام، سهيد عه بدولعهلى، (2009) جيهانبون و جيهانى ستيه م و ئاسايشى نه ته وهى، وهرگيرانى: سه لاج جه عفرى، بنكهى توژينه وه، ژ53، ده زگای توژينه وهو بلاوكردنه وهى موكرىانى، هه ولير، چاپى 1، 2009.
- 17- البلتاجي، سارة، (2016)، الأمن الاجتماعي - الاقتصادي والمواطنة الناشطة في المجتمع المصري، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، بيروت، ط1.

- 18- دكتور السميع، أسامه السيد، الامن الاجتماعي في الاسلام-دراسة مقارنة- القاهرة، دار الجامعة الجديدة ص 19 دون طبع السنة.
- 19- تقرير التنمية البشرية لعام 1994، برنامج الأمم المتحدة الانمائي، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت.
- 20- د. مكي، رجاء و د. سامي عجم، 2008 اشكالية العنف-العنف المشرع والعنف المدان-بيروت، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، ط 1.
- 21- محمّد تاهير ئەحمەد؛ 2013 باجی نامووسكوژی، ههولیز، چاپخانهی شه‌هاب.
- 22- ئازاد، حەسەن(2007)، ئافرەت لە ویدیۆ پەردەیی حەرامسەراکانەوه، وەرگیڕانی: وریا قانع، دەزگای وەرگیڕان، ههولیز.
- 23- بۆ زانیاری زیاتر ، بڕوانه: راسل، بیتراند (2013)، داگیرکردنی بەختەوه‌ریی، وەرگیڕانی: فەرشیید شه‌ریفی، خانەیی موکریانیی بۆ چاپ و بلاوکردنەوه، ههولیز.
- 24- برونه‌سن، مارتین فان(2003)، ئاغاو شیخ و ده‌ولەت، وەرگیڕانی له ئەله‌مانییەوه: د. کوردۆ عەلی، زنجیره‌یی کتیبیی ده‌زگای چاپ و پەخشی سه‌رده‌م 228، سلیمانی، به‌رگی دووهم.
- 25- Sara Ahmed(2018), *fiministi Bir yasam Surmek*, Turkey.
- 26- که‌مال مه‌زه‌ر(1996)، ئافرەت له‌میژوودا-کورتە باسیکی میژوویی و کۆمه‌لایه‌تی- به‌غدا، چاپی دووهم.
- 27- <http://nissa.aljil-aljadid.info/spip.php?article149>
- 28- Zekiye Demir, 2014, *Modern ve Postmoderin Feminizm*, Turkeye-Istanbul.

- 38- الطيب، محمد عبدالظاهر، (1996)، مشكلات الأبناء وعلاجها من الجنسين الى المراهق، الإسكندرية، دار المعرفة الجامعية، الاسكندرية.
- 39- د. الزغبى، أحمد محمد 2005 مشكلات الاطفال النفسية والسلوكية والدراسية – أسبابها وسبل علاجها، دار الفكر، دمشق .
- 40- Shyness, palo Alto (1996) Shyness, ph.&Wenderson, Lynne
Shyness clinic, U.S.A,(http:11 W.W.W Shyness.com
- 41- شعبان، عبد ربه علي، 2010، الخجل وعلاقته بتقدير الذات ومستوى الطموح لدى المعاقين بصريا ، رسالة الماجستير،الجامعة الاسلامية –غزة، كلية التربية - قسم علم النفس.مأخوذة من انترنيت <http://library.iugaza.edu.ps/thesis/90099.pdf>
- 42- النيال ، مایسة أحمد ومدحت عبدالحمید أبوزید، 1999.الخجل وبعض أبعاد الشخصية، دار المعرفة الجامعية، الاسكندرية، دون مكان الطبع
- 43- حسين، طه عبدالعظيم ، 2009 ، استراتيجيات ادارة الخجل والقلق الاجتماعي،دار الفكر للنشر والتوزيع عمان، ط 1..
- 44- حبيب ، صموئيل ، 1989، الخوف، دار نوبار للطباعة، القاهرة،
- 45- الناصري، عبدالعزيز ، الخوف، 2001، ودوره في بناء الشخصية، مجلة النبأ، العدد 61، ايلول.لهم پیگهیه وه رگیراوه: <https://annabaa.org/nba61/khauf.htm>
- 46- أوكونور، جوزيف، 2008، حرر نفسك من الخوف،نقلته الى العربية:سهى نزيه كركي،الناشر:العبيكان للنشر، ط 2 .،
- 47- يوسف، ايمان نظام 2017، عوده،ثقافة الخوف،جامعة النجاح الوطنية، نابلس،.له مپیگهئه لكترونييه وه رگیراوه: [/https://repository.najah.edu](https://repository.najah.edu)

- 48-ماركي، ايزاك م. ،2014، التعايش مع الخوف،ت:الدكتور محمد عثمان نجاتي،دار الشروق،القاهرة،
- 49- زيدنر، موشي -جيرالد ماثيوس،2016 ، القلق،ت:أ.د.معتز سيد عبدالله و أ.د.الحسين محمد عبدالمنعم،عالم المعرفة، العدد437،يونيو.
- 50- عبدالله ، مجدى أحمد محمد ،1996، علم النفس المرضي- دراسة في الشخصية بين السواء والاضطراب،دار المعرفة الجامعية،القاهرة،.
- 51- خالد ، ضياء عثمان 2012، الأفكار اللاعقلانية وعلاقتها ببعض الاضطرابات النفسية لدى طلبة الجامعات الفلسطينية في قطاع غزة،رسالة الماجستير في علم النفس،
- 52- مكنزي، الدكتور كوام ، 2013 ، القلق ونوبات الذعر،ت:هلا أمان الدين، الرياض،دار المؤلف، ط 1.
- 53- شوي،اورزولاي(1995)،أصل الفرق بين الجنسين،ت: بوعلي ياسين،دار الحوار، سورية-اللاذقية، ط2.
- 54-د.هالة كمال وأية سامي،2016،النسوية والجنسانية،ت: د.عايدة سيف الدولة،سلسلة ترجمات نسوية -العدد 7، مؤسسة المرأة والذاكرة،ط1.
- 55- صالح سليمان عبدالعظيم،(2014)، النظرية النسوية ودراسة التفاوت الاجتماعي،دراسات، العلوم الانسانية والاجتماعية، المجلد 41،ملحق 1.
- 56- بوبر،كارل(1998)،المجتمع المفتوح وأعداؤه،ت:د.السيد نفاذي،دار التنوير للطباعة والنشر،لبنان،ط1.
- 57-أبو رموز،(2005)سيما عدنان(النوع الاجتماعي- الجندر)،ماجستير في العلوم الاقتصادية.

- 58- صن، أمارتيا،(2008)، الهوية والعنف، ت:سحر توفيق، عالم المعرفة 352، الكويت.
- 59- وارتون، ايمي.اس(2014)، علم الاجتماع النوع:مقدمة في النظرية والبحث، ت: هاني خميس أحمد عبده، المركز القومي للترجمة، العدد: 2429،
- 60- كوتش،كريستوف(2013)، البحث عن الوعي- مقارنة بيولوجية عصبية، المركز القومي للترجمة، العدد1888، القاهرة، ط 1 .
- 61- أوليدوف، الوعي الاجتماعي، ترجمة ميشيل كيلو، دار ابن خلدون، بيروت، 1982. ط 2.
- 62- بلاكمور، سوزان(2016)، الوعي، ت: مصطفى محمد فؤاد، مؤسسة هنداوي للتعليم والثقافة، القاهرة، ط 1.
- 63- الدكتور المراياتي، كامل جاسم(2008)، الوعي المعرفي والتنمية المستقبلية، مجلة أداب البصرة، العدد 46.
- 64- حلس، موسي عبدالرحيم و ناصر علي مهدي(2010)، دو وسائل الاعلام في تشكيل الوعي الاجتماعي لدى الشباب الفلسطيني، مجلة جامعة الأزهر بغزة، المجلد 12، العدد 1.
- 65- بروفيسور ويلكنسون، غريغ(2013)،الضغط النفسي، ت: زينب منعم، كتاب العربية-92- ط 1.
- 66- Gregory, W., & Burroughs, W. (1989). Introduction to Applied Psychology. USA: Scott, Foresman and Company
- 67- Sarafino, E. p(1994) Health psycology, piopsyychosocial Interaction 2 ed. New York. Johan willy& sosns, Inc

68- علي، عبدالسلام علي(2000)المساندة الاجتماعية وأحداث الحياة الضاغطة وعلاقتها بالتوافق مع الحياة الجامعية لدى طلاب الجامعة المقيمين في المدن الجامعية، مجلة علم النفس، العدد53، الهيئة العامة للكتاب.

69- الضريبي،عبدالله(2010)،أساليب مواجهة الضغوط النفسية المهنية وعلاقتها ببعض المتغيرات، مجلة جامعة دمشق، المجلد26،العدد الرابع.

70- نيهان العامرية،منى بنت عبدالله(2014)، أبعاد مفهوم الذات لدى العاملات وغير العاملات وعلاقته بمستوى الضغوط النفسية والتوافق الأسري بمحافظة الداخلية، رسالة الماجستير،جامعة نزوى،مأخوذة من انترنيت.

71- هوارية،قدور بن عباد(2014)،المساندة الاجتماعية في مواجهة أحداث الحياة الضاغطة كما تدركها العاملات المتزوجات،رسالة دكتوراه،جامعة وهران،كلية العلوم الاجتماعية-قسم علم النفس وعلوم التربية والأرطوفونيا، جزائر،

72- محمد، فايد حسين علي(1998)،الدور الدينامي للمساندة الاجتماعية في العلاقة بين ضغوط الحياة المرتفعة والأعراض الاكتئابية، مجلة دراسات نفسية، المجلد الثامن، العدد الثاني، المكتب الجامعي الحديث الاسكندرية، مصر.

73- الأمانة،أسعد أشرف(1995)،علاقة الضغوط والتعامل معها بالخصائص العصابية لدى طلبة الجامعة رسالة دكتوراه غير منشورة، الجمعية المستنصرية، بغداد.

74- Atwater,vot,E,(1990): Psychologie of Adljustemeut: personal Growth in changing world, new York, cliffs prentice-hall.

75- Sschwebel,A , et,al (1990): personal adjustment and growth: Alif Span Approach, new york,mitton-brown publishers.

- Charles.D.(1996):Anxiety in Behaviour – Academic. Press. -76
- Lazarus,S,&Folkman,S(1984): stress, appraisal, and coping -77
New York: springer.
- Wolman.B.et.al.(1972),Dictionary of behavioral, 4 Sciences 4 -78
Sciences macmillam.

چاپکراوهکانم

- 1- دیموکراسی و ئیسلامی سیاسی (2005)
- 2- ههتاوی نیوهشهو (2005)
- 3- ئایین و دهوڵهت و پهیرهوکردنی شهریعهت (2006)
- 4- گهردهنوولی سیاسهت - بهرگی یهکههه - (2006)
- 5- گهردهنوولی سیاسهت - بهرگی دووههه - (2009)
- 6- قهیرانی کۆمهنگاو حیزبه سیاسیهکانی ههریمی کوردستان (2015)
- 7- قهیرانی نهقل - بهرگی یهکههه (2015)
- 8- دهروونزانی سیاسی (2015)
- 9- دهروونزانی کۆمهلایهتی (2015)
- 10- فهلسهفه (2015)
- 11- گهردهنوولی ئایدیۆلۆژیا (2015)
- 12- گهردهنوولی سیاسهت (2015)
- 13- قهیرانی نهقل - بهرگی دووههه (2017)

- 14- خويندنه و هېه كې نوېتر بو ئېسلامناسى (2017)
- 15- قهيرانى نه قتل - بهرگى سېيهم (2019)
- 16- قهيرانى نه قتل - بهرگى چوارهم (2023)
- 17- تيوره كې فرؤيد (2023)
- 18- رووسياو ئوكرانيا (2023)
- 19- جياوازىي ژن و پياو (2024)
- 20- سروشت له جهسته ي ژندايه / ديوانى شيعر (2024)
- 21- ميتؤدى فيكر ميتؤدى ژبان (2024)